

The background of the slide features a stylized globe at the top, showing the continents of North and South America in a light tan color against a blue background. Below the globe, there are several concentric, curved white lines that sweep across the frame, creating a sense of motion and global connectivity. The overall color palette is dominated by various shades of blue, from light to dark.

**В П Л И В
БАГАТОПОЛЯРНОЇ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
НА ЗОВНІШНЮ
ТОРГІВЛЮ УКРАЇНИ**

**Національна академія наук України
ДУ «Інститут економіки та прогнозування
НАН України»**

**ВПЛИВ БАГАТОПОЛЯРНОЇ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ЗОВНІШНЮ
ТОРГІВЛЮ УКРАЇНИ**

Колективна монографія

**За редакцією
доктора економічних наук,
чл.-кореспондента НААН України
Т.О. Осташко**

Київ – 2024

УДК 339.9:339.5(477)

В 80

Автори:

д.е.н.: Осташко Т.О. (розд. 1, 4, вступ, висновки), Венгер В.В. (розд. 5, вступ, висновки), Пустовойт О.В. (розд. 2, вступ, висновки); **к.е.н.:** Гуменюк В.В. (розд. 7, вступ, висновки), Олефір В.К. (розд. 3, вступ, висновки), Биконя О.С. (розд. 6, вступ, висновки)

Рецензенти:

д-р екон. наук, член-кореспондент НАН України **С.О. Кораблін** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ)

д-р екон. наук, доцент **О.М. Кушніренко** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ)

д-р екон. наук, професор **О.В. Шубравська** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ)

д-р екон. наук, професор **А.Ю. Рамський** (Київський університет імені Бориса Грінченка – Київ)

д-р екон. наук, доцент **О.О. Ципліцька** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ)

Затверджено до друку Постановою Вченої ради

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» від 11 квітня 2023 р. № 23

Вплив багатополлярної глобалізації на зовнішню торгівлю України : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т.О. Осташко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. ресурс. – К., 2024.

В 80 330 с. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Vplyv-bahatopoliarnoi-hlobalizatsii-na-zovnishniu-torhivliu-Ukrainy.pdf>

ISBN 978-617-14-0228-7 (електронне видання)

У монографії представлені результати досліджень щодо розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах багатополлярної глобалізації. Обґрунтовано рекомендації щодо торговельної політики України в умовах багатополлярності світової торгівлі. Наведено оцінки зовнішньої торгівлі й торговельної політики України в умовах повномасштабної агресії РФ на ринках сільськогосподарських і промислових товарів, а також на внутрішньому ринку споживчих товарів. Визначено перспективи розширення експорту товарів підвищеної технологічної складності у повоєнний період і проаналізовано напрями торговельної політики України в умовах країни – кандидата на членство в ЄС.

Монографія може бути корисною для науковців, працівників державних органів управління, викладачів ВНЗ, аспірантів, студентів.

ISBN 978-617-14-0228-7

(електронне видання)

УДК 339.9:339.5(477)

© Національна академія наук України, 2024

© ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2024

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. БАГАТОПОЛЯРНІСТЬ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ: ВИКЛИКИ І «КОРИДОР МОЖЛИВОСТЕЙ» ДЛЯ УКРАЇНИ	14
1.1. Тенденції розвитку багатопolarityності у світовій торгівлі	14
1.2. Наукова дискусія щодо ролі СОТ в умовах багатопolarityності світової торгівлі	22
1.3. Економічний патріотизм у торговельній політиці	26
1.4. Торговельна політика України в умовах розвитку багатопolarityності: «коридор можливостей»	30
РОЗДІЛ 2. ПОВОЄННЕ ЕКОНОМІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ БАГАТОПОЛЯРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	36
2.1. Вихідні положення економічного аналізу.....	37
2.2. Штрихи до наслідків воєнних руйнувань в економіці України та перспектив її відновлення	41
2.3. Повоєнна політика структурної модернізації як чинник ефективного використання міжнародної допомоги в Україні	44
<i>2.3.1. Основні висновки досліджень стосовно впливу міжнародної допомоги на зростання економік</i>	<i>46</i>
<i>2.3.2. Обґрунтування доцільності запровадження повоєнної політики структурної модернізації в Україні</i>	<i>50</i>
<i>2.3.3. Політика структурної модернізації: окремі вихідні положення та експортні пріоритети.....</i>	<i>53</i>
2.4. Глобальна багатопolarityність: нові можливості та виклики для реалізації політики структурної модернізації України	63
<i>2.4.1. Основні напрями досліджень глобальної багатопolarityності</i>	<i>63</i>
<i>2.4.2. Порівняння можливостей країн стати новими полюсами глобального економічного зростання</i>	<i>68</i>

2.4.3. Вплив реальних і потенційних полюсів глобального зростання на експорт вітчизняної продукції підвищеної технологічної складності	76
РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНІ ЗМІНИ У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ	84
3.1. Загрози багатопольярної глобалізації для світової торгівлі	84
3.2. Структурні зміни в торгівлі енергоносіями між ЄС і країною-агресором РФ	85
3.3. Переорієнтація торговельних потоків між Україною і країною-агресором та її сателітом	89
3.4. Структурні зміни у зовнішній торгівлі України і процеси імпортозаміщення російських і білоруських товарів	96
3.5. Зовнішня і внутрішня економічна політика України в контексті повоєнного відродження і модернізації.....	99
3.6. Прогноз структурних змін у світовій торгівлі, викликаних збройною агресією проти України	106
РОЗДІЛ 4. АГРАРНА ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ БАГАТОПОЛЯРНІСТІ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ. СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ЕКСПОРТ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	110
4.1. Формування аграрної торговельної політики на ринках країн Азії.....	110
4.1.1. Проблеми і перспективи сільськогосподарського експорту в Китай.....	111
4.1.2. Проблеми диверсифікації сільськогосподарського експорту в Японію	119
4.1.3. Завдання торговельної політики України щодо розвитку сільськогосподарського експорту у Республіку Корея	126
4.1.4. Особливості торговельної політики Індії та перспективи розвитку вітчизняного сільськогосподарського експорту.....	134

4.1.5. Перспективні напрями розвитку сільськогосподарської торгівлі з Індонезією	146
4.1.6. Перспективи відновлення сільськогосподарського експорту до Таїланду.....	152
4.1.7. Напрями розвитку сільськогосподарської торгівлі з Філіппінами.....	158
4.1.8. Напрями аграрної торговельної політики України у торгівлі з Бангладеш	164
4.2. Відновлення сільськогосподарського експорту України в умовах війни	169
4.2.1. Шляхи відновлення зернового експорту	170
4.2.2. Вплив війни на продовольчу безпеку в країнах світу.....	177
4.2.3. Ризики втрати експортних ринків	180
4.2.4. Формування експортних цін на зернові в Україні в умовах війни.....	183
РОЗДІЛ 5. ОСОБЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА РИНКАХ АЗІЇ: ОЦІНКА ВТРАТ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ.....	189
5.1. Особливості промислової торговельної політики в умовах багатопольярності світової торгівлі.....	189
5.2. Аналіз тенденцій розвитку попиту на продукцію вітчизняної промисловості в умовах багатопольярності світової торгівлі	197
5.2.1. Визначення можливостей розвитку експорту промислових товарів до країн Азії – лідерів світового імпорту: Китаю, Індії та Японії.....	198
5.2.2. Аналіз тенденцій розвитку попиту на продукцію вітчизняної промисловості на ринках країн Азії з високими темпами зростання імпорту – Індонезії, Таїланду, Бангладеш та Філіппін.....	209
5.3. Особливості промислової торговельної політики на ринках країн Азії, що швидко розвиваються	222

<i>5.3.1. Аналіз особливостей торговельних режимів країн Азії – лідерів світового імпорту – КНР, Японії та Індії.....</i>	<i>222</i>
<i>5.3.2. Аналіз особливостей торговельних режимів країн Азії з високими темпами зростання імпорту – Індонезії, Таїланду, Бангладеш та Філіппін</i>	<i>230</i>
РОЗДІЛ 6. ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЯК КРАЇНИ – КАНДИДАТА НА ЧЛЕНСТВО В ЄС	245
6.1. Торгівля між Україною та ЄС: проблеми та перспективи	245
6.2. Торговельна політика України в рамках ЗВТ з ЄС в умовах повоєнного відновлення національної економіки	264
РОЗДІЛ 7. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ УКРАЇНА-ЄС ЩОДО ПИТАНЬ ТОРГІВЛІ ТА НАСЛІДКИ БАГАТОПОЛЯРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ.....	274
7.1. Національна торговельна політика в контексті європейської інтеграції України в умовах багатополлярної глобалізації	275
7.2. Засади та механізми коригування торговельної політики України в умовах глобальних викликів	286
<i>7.2.1. Глобальні зміни у світовій торгівлі, що вимагають вдосконалення торговельної політики.....</i>	<i>286</i>
<i>7.2.2. Напрями та інструменти вдосконалення національної торговельної політики.....</i>	<i>295</i>
ВИСНОВКИ.....	314

З рухом глобальної економіки в напрямі багатополярності у світовій торгівлі формуються нові полюси впливу, що змінює конкурентне середовище на світових ринках та створює виклики для торговельної політики і нові напрями для розвитку експорту України. З огляду на роль зовнішньої торгівлі в економіці України ефективна торговельна політика є важливою умовою повоєнного відновлення та економічного розвитку країни.

У 2000 р. Міжнародний валютний фонд у доповіді «Глобалізація: загрози і можливості» визначив економічну глобалізацію як дедалі більший ступінь інтеграції країн у всьому світі, зумовлений насамперед торговельними та фінансовими потоками, а також рухом людей (праці) та знань (технологій) через міжнародні кордони¹. У щорічній доповіді Світового банку із серії «Глобальні горизонти розвитку» 2011 року – «Багатополярність: нова глобальна економіка» – поняття багатополярності у сфері міжнародної економіки визначено як домінування більше ніж двох полюсів зростання. Прогноз Світового банку передбачав перехід у другому десятиріччі XXI століття до багатополярного світу, у якому центри розвитку зосереджуватимуться як серед розвинених економік, так і серед економік, що розвиваються. Потужний полюс світової торгівлі сформувався в Азії, що пов'язано із швидким піднесенням Китаю та Індії, які є відповідно другою і п'ятою економіками світу, а також із розвитком Японії і Китаю – відповідно третьої та десятої економік світу за даними Світового банку 2021 р.². На зміну багатостороннім угодам Світової організації торгівлі приходять регіональні й мегарегіональні угоди, через які в СОТ поширилася багатополярність. Азійсько-Тихоокеанський регіон закріпився на лідерських позиціях у світовій торгівлі із набуттям з 1 січня 2022 р.

¹ Globalization: Threats or Opportunity / International Monetary Fund. 12 April 2000. URL: <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200to.htm>

² Data. GDP (current US\$) / World Bank. 2021. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

чинності Угоди про Регіональне всебічне економічне партнерство (Regional Comprehensive Economic Partnership – RCEP), яка об'єднала різні торговельні угоди, що діють між Асоціацією країн Південно-Східної Азії (ASEAN) та Австралією, Китаєм, Японією, Новою Зеландією та Південною Кореєю. Угода про RCEP започаткувала створення найбільшої у світі зони вільної торгівлі.

Тому поряд із розвитком торгівлі з ЄС, який є традиційним лідером світової торгівлі, пріоритетним напрямом став розвиток торгівлі з новими лідерами, насамперед Китаєм, Індією, Республікою Корея, Японією, а також іншими країнами Азії, які віднесено до ринків у фокусі в Експортній стратегії України («дорожній карті» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1017-р. У відносинах з цими країнами стоїть завдання диверсифікації експортних потоків та політики розумного протекціонізму в торгівлі.

У **розділі 1** монографії розглянуто тенденції розвитку світової торгівлі у бік багатопольярності, які зумовлені зростаючим впливом «нових» лідерів, насамперед Китаю, і послабленням домінування «традиційних» трансатлантичних лідерів. Розвитку багатопольярності у світовій торгівлі сприяють процеси регіоналізації торгівлі, особливо укладання мегарегіональних торговельних угод з урахуванням поточного розподілу влади у світовій торгівлі. Розкриті особливості регіональних торговельних угод, які укладають лідери світової торгівлі – США, ЄС та Китай. Найбільш дискусійним питанням у зв'язку із розвитком багатопольярності у світовій торгівлі є майбутнє Світової організації торгівлі і принципу багатосторонності у торговельних відносинах, на якому базується СОТ. Проаналізовані виклики, які стоять перед СОТ у зв'язку з цифровізацією торгівлі, змінами клімату і пандемією COVID-19, причини і витоки кризи СОТ. Досліджена тенденція поширення політики економічного патріотизму (націоналізму), що проявляється у торгівлі як політика протекціонізму, в умовах переходу до багатопольярності у світовій торгівлі.

У розділі 2 досліджуються окремі наслідки формування в сучасній світовій економіці нових реальних та потенційних полюсів глобального зростання з-поміж країн з ринками, що прискорено розвиваються. Збільшення їх впливу на глобальні процеси стало ознакою виникнення сучасного багатополярного світу, економічні, фінансові, політичні, соціальні, культурологічні риси якого ще належить вивчити науковцям. Сьогодні у фокусі досліджень економістів перебувають процеси появи нових та потенційних полюсів глобального зростання, джерела їх економічного розвитку, вплив на світовий порядок, міжнародні багатосторонні організації, кількісні параметри зростання світової та національних економік. У цьому розділі монографії здійснено спробу знайти наукові підходи до оцінювання впливу країн – нових та потенційних полюсів глобального зростання на якісні параметри розвитку їх торговельних партнерів із числа країн, ринки яких розвиваються порівняно повільніше.

Розроблені методологічні та методичні підходи були апробовані на прикладі України, економіка якої зазнала руйнівних втрат від розпочатої Росією війни та потребує відновлення й реконструкції на сучасній, якісно новій технологічній основі. Їх науковий інструментарій був використаний для пошуку відповіді на низку невирішених питань, що ускладнюють пошук надійних механізмів прискореного зростання та скорочення терміну відновлення української економіки. Серед них особливу значущість мають такі: як максимально використати можливості міжнародної допомоги для прискорення повоєнного зростання економіки, які напрями її структурної модернізації доцільно визнати пріоритетними, які країни – лідери глобального зростання можуть стати основними споживачами нових видів продукції пріоритетних галузей? Відповіді на ці та інші теоретичні й прикладні питання повоєнного відновлення вітчизняної економіки в умовах глобальної багатополярності становлять зміст другого розділу монографії.

У розділі 3 досліджуються зміни, які відбулись у зовнішній торгівлі України після початку збройної агресії в контексті багатополярної глобалізації. Проаналізовано загрози для світової

торгівлі від багатополлярної глобалізації, що полягають у зміні торговельних і фінансових потоків внаслідок конкуренції між полюсами глобалізації. Досліджено зміни, які відбулись у торгівлі енергоносіями між ЄС і країною-агресором після початку повномасштабної війни РФ в Україні. ЄС планує зменшення постачання російських енергоносіїв, а також поступове заміщення викопних енергоносіїв відновлювальними джерелами енергії. Окреме місце у розділі займає дослідження змін, які відбулись у зовнішній торгівлі з країною-агресором та її сателітом після 2013 р. Проаналізовано ефективність переорієнтації експорту товарів на ринки інших країн, а також імпортозаміщення товарів з країни-агресора та її сателіта. Обґрунтовано основні напрями економічної політики під час повоєнного відродження і модернізації економіки. Наприкінці розділу робиться прогноз структурних змін у світовій торгівлі, спричинених повномасштабною агресією і санкціями проти країни-агресора та її сателіта.

У **розділі 4** розглянуто проблеми формування аграрної торговельної політики на ринках країн Азії. Аналізується розвиток торгівлі України з провідними економіками Азії – Китаєм, Індією, Японією і Республікою Корея, і країнами «другого ешелону» – Індонезією, Бангладеш, Філіппінами, Таїландом. Вітчизняний експорт до цих країн розвивається нерівномірно і помірними темпами. Останнє пояснюється особливостями торговельного режиму цих країн, насамперед високим рівнем нетарифного захисту ринків. Вітчизняний експорт до країн Азії залишається вкрай недиверсифікованим з переважанням одного або двох товарів у структурі.

Важливим напрямом торговельної політики щодо провідних країн Азії є товарна диверсифікація експорту з акцентом на товари з вищою часткою доданої вартості. Зокрема, перспективнішими товарами для експорту сільськогосподарської продукції до країн Азії є мед, курятина, молочна продукція тощо.

З метою подальшого розвитку торгівлі України з провідними країнами Азії розроблено рекомендації щодо удосконалення торговельної політики України, включно із обґрунтуванням доцільності укладання угод про вільну торгівлю. У четвертому розділі розглянуто

також проблеми відновлення вітчизняного експорту сільськогосподарських товарів в умовах повномасштабної воєнної агресії РФ і у період повоєнного розвитку. Наводяться оцінки наслідків вторгнення РФ в Україну для зернового ринку, у тому числі для продовольчої безпеки у світі, оцінюються ризики релокації експортних потоків, проблеми Чорноморського «зернового коридору» і «смуг солідарності» Україна-ЄС як для виробників зерна, так і для експортерів. Аналізуються зміни у торговельній політиці України і пропонуються заходи щодо аграрної торговельної політики у період воєнних дій та стратегічні напрями у повоєнний час.

У розділі 5 «Формування промислової торговельної політики на ринках Азії: оцінка втрат експортного потенціалу України в умовах воєнних дій та напрями повоєнного відновлення» показано, що в умовах багатопольярності світової торгівлі набуває важливості аналіз глобальних проблем взаємодії України з країнами, що бурхливо розвиваються, та пошук дієвих механізмів щодо розроблення і реалізації ефективної торговельно-економічної політики, спроможної створити сприятливі умови для інтеграції вітчизняного виробництва у господарство цих країн. Встановлено, що попит на продукцію вітчизняної промисловості на ринках країн Азії, що швидко розвиваються, протягом останніх років характеризується стабільним зростанням, особливо за рахунок промислових товарів із низькою доданою вартістю. Через широкомасштабне вторгнення РФ в Україну зроблено оцінку втрат України у зовнішній торгівлі з країнами Азії, що швидко розвиваються. Встановлено, що визначальним інструментом торговельної політики країн Азії, що швидко розвиваються, виступають митні тарифи, різноманітні преференційні режими та пільги на промислову продукцію відповідно до різних двосторонніх та регіональних торговельних угод. Обґрунтовано, що стратегічний розвиток партнерських відносин між Україною та країнами Азії, що швидко розвиваються, має ґрунтуватися насамперед на активізації та посиленні діалогу з питань поглиблення торговельно-економічного співробітництва через систему інструментів торговельної політики,

зокрема шляхом зменшення тарифного і нетарифного захисту внутрішніх ринків цих країн.

Відновлення та перспективи подальшого розвитку національної економіки та її окремих секторів пов'язані зі швидким реагуванням на зміни та можливістю протистояти глобальним викликам. В умовах набуття нашою державою статусу кандидата до вступу в Європейський Союз необхідно звернути увагу на те, що протягом тривалого періоду зберігалися тенденції формування структури зовнішньоторговельних відносин України, пов'язані з експортом переважно сировинних товарів та імпортом технологічно складної продукції з високою часткою доданої вартості. Доцільним видається питання стосовно удосконалення торговельної політики України. Подальший розвиток економічного співробітництва між Україною та ЄС повинен передбачати не тільки зміну обсягів та структури експорту вітчизняної продукції, а й підтримку конкурентоспроможності національних товаровиробників на європейському ринку, а також інтеграцію до глобальних ланцюжків створення доданої вартості. Відповідні проблеми розглядаються у **розділі 6**.

Розділ 7 присвячений з'ясуванню впливу імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що стосуються торгівлі та пов'язаних з нею питань, на національну торговельну політику і розвиток економіки держави. Загалом позитивний для України вплив Угоди в частині лібералізації торгівлі з ЄС у рамках ПВ ЗВТ викладено з огляду тих торговельних обмежень, з якими Україна зіткнулася за час дії Угоди, а також з огляду на сучасний, досить складний, стан міжнародних торговельних відносин, особливо для країн, що розвиваються, у т.ч. для України. Дефрагментація світової торгівлі на основі двосторонніх угод, що трактується як одна із форм неопротекціонізму, та поширення різноманітних нетарифних заходів захисту внутрішнього ринку розвинених країн задля відстоювання їх національних інтересів вимагає перегляду засад і практики формування торговельної політики України, особливо в її ліберальних аспектах, з метою забезпечення економічної безпеки держави у нинішньому глобальному світі. Це є для держави актуальним завданням, особливо з огляду на триваючу повномасштабну

війну, розв'язану РФ, та життєво важливі завдання відбудови країни у повоєнний період. Запропоновано напрями та підстави застосування інструментів торговельної політики для зміни сировинної орієнтації експорту України на зростання в експорті частки товарів переробної промисловості та включення вітчизняних підприємств до глобальних ланцюжків доданої вартості. Показано, що основою реалізації таких змін, з урахуванням імплементації Угоди про асоціацію з ЄС і намірів розвитку торгівлі з країнами інших регіонів світу, має стати застосування принципу дотримання публічного інтересу при формуванні торговельної політики і підготовці пропозицій щодо умов міжнародних двосторонніх торговельних угод за участю України.

Таким чином, дослідження охоплює проблеми торговельної політики з двома полюсами сучасної світової торгівлі – регіоном Азії та ЄС з акцентом на проблемах повоєнного відновлення торгівлі та стратегічних напрямках її розвитку.

БАГАТОПОЛЯРНІСТЬ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ: ВИКЛИКИ І «КОРИДОР МОЖЛИВОСТЕЙ» ДЛЯ УКРАЇНИ

1.1. Тенденції розвитку багатопolarityності у світовій торгівлі

З огляду на роль зовнішньої торгівлі в економіці України ефективна торговельна політика є важливою умовою повоєнного відновлення та економічного розвитку країни. Глобальна економіка рухається у напрямі багатопolarityності, формуються нові полюси впливу, що змінює конкурентне середовище на світових ринках та створює виклики для торговельної політики і нові напрями для розвитку експорту України.

Термін «багатопolarityність» має різні інтерпретації у різних сферах сучасних міжнародних відносин, тож дослідження щодо багатопolarityної глобалізації ведуться у різних напрямках. У сфері міжнародних відносин багатопolarityна система визначається як така політична система, в рамках якої декілька країн, що досягли найвищого рівня розвитку, мають можливість впливати на світові події³. У щорічній доповіді Світового банку 2011 р. «Багатопolarityність: нова глобальна економіка» поняття багатопolarityності у сфері міжнародної економіки визначено як домінування понад двох полюсів зростання. Прогноз Світового банку передбачав перехід у другому десятиріччі XXI століття до багатопolarityного світу, у якому центри розвитку зосереджуватимуться як серед розвинених економік, так і серед економік, що розвиваються. У

³ Deutsch Karl W., & Singer J. David. Multipolar Power Systems and International Stability. *World Politics*. 1964. No. 16(3). P. 390–406. URL: <https://users.metu.edu.tr/home405/utuba/wwwhome/Deutsch.pdf>

сучасних умовах сформовано центр розвитку світової економіки в Азії, де декілька країн, які досягли найвищого рівня розвитку, мають можливість впливати на світову торгівлю, – серед них нові лідери економічного зростання Китай та Індія та «азійські тигри» кінця минулого століття – Японія та Республіка Корея.

Зазначена доповідь Світового банку «Багатопольярність: нова глобальна економіка» дала поштовх дослідженням щодо багатопольярної глобалізації світової економіки. Зокрема, у своїй книзі «Багатопольярна глобалізація. Економіки, що розвиваються і розвиток»⁴ Ян Недервен Пітерс показує, як піднесення Китаю та інших економік, що розвиваються, зумовило нову географію торгівлі, нові економічні та політичні комбінації, виявило нових фінансових акторів, інвесторів і донорів та викликало послаблення гегемонії США. Аніл К. Гупта з університету Меріленду, який очолює China India Institute у Вашингтоні, в інтерв'ю «Більш багатопольярний світ»⁵ зазначає, що зараз ми перебуваємо у багатопольярному світі, який у майбутньому стане ще більш багатопольярним. У своєму рейтингу 2019 р. форум «Thinkers50», що відомий як «Оскар для умів у галузі менеджменту», включив А.К. Гупту до переліку найвпливовіших у світі експертів у сфері менеджменту за дослідження трансформаційного розвитку ринків Китаю та Індії⁶. А.К. Гупта полемізує стосовно поширеної думки про те, що з піднесенням Китаю світ стає біпольярним, стверджуючи, що у сучасну епоху домінувати у світі не може жодна країна – чи то Китай, чи США. У багатопольярному світі конкуренція відбуватиметься не тільки між Китаєм і США. Швидше, це буде або багатостороння конкуренція, або конкуренція між альянсами. Останній сценарій А.К. Гупта вважає набагато вірогіднішим і підкреслює надзвичайну важливість створення

⁴ Pieterse Jan Nederveen. *Multipolar Globalization Emerging Economies and Development*. Open Access Publications from the University of California. 2017. URL: <https://escholarship.org/uc/item/2dr6q014>

⁵ Chang Mable-Ann. *A More Multipolar World*. *CKGSB Knowledge. China-focused leadership and business analysis*. 2021, May 17. URL: <https://english.ckgsb.edu.cn/knowledges/a-more-multipolar-world/>

⁶ Thinkers50. *Thinkers50 Ranking 2019*. URL: <https://thinkers50.com/t50-ranking/list-2019/>

мережі альянсів великими державами, такими як Китай та США, а також ЄС.

У доповіді «Багатопольярність: нова глобальна економіка» також відзначається, що у сучасній міжнародній політиці дебати зосереджені на потенціалі багатопольярного світу, для якого характерні численні альянси держав, що концентрують владу, але відсутній єдиний центр, що домінує. Створення таких альянсів країн відбувається у світовій торгівлі шляхом поширення регіональних і мегарегіональних торговельних угод, які формують нову конфігурацію світової торгівлі.

Очевидно, що процеси регіоналізації світової торгівлі (поширення двосторонніх, багатосторонніх і мегарегіональних торговельних угод) ведуть до формування у світовій торгівлі декількох полюсів впливу. Поширеною практикою у світовій торгівлі є укладання регіональних торговельних угод з урахуванням поточного розподілу влади в рамках міжнародної системи. Важливим полюсом впливу сучасної міжнародної системи є США, які у 2020 р. оновили угоду про вільну торгівлю між США, Канадою та Мексикою (USMCA) – замість колишньої NAFTA, мають багатосторонню угоду про вільну торгівлю з країнами Центральної Америки і Карибського регіону, двосторонні угоди про вільну торгівлю з Чилі, Перу, Колумбією, Республікою Корея, Австралією, Сінгапуром, Ізраїлем, Марокко та іншими країнами. Особливістю угод, які США укладають зі своїми партнерами, є включення до них розділу щодо інвестицій, де прописані механізми захисту прав інвесторів, – що виходить за межі угод СОТ. У ЄС наразі налічується 46 чинних односторонніх та багатосторонніх угод про вільну торгівлю (станом на вересень 2023 р.). Особливістю угод, які укладає ЄС, є включення положень щодо гармонізації регуляторного середовища країн-учасниць з правилами та регламентами ЄС (формування поглиблених і всеохоплюючих зон вільної торгівлі), що безумовно сприяє зміцненню лідерства ЄС у колі торговельних партнерів та у світовій торгівлі. Формування поглиблених та всеохоплюючих зон вільної торгівлі також передбачає багато положень у відповідних угодах, які виходять за межі норм СОТ.

У листопаді 2020 р. стартував процес створення третього полюсу світової торгівлі, коли 15 країн Азії та Тихоокеанського регіону підписали Угоду про Регіональне всебічне економічне партнерство (Regional Comprehensive Economic Partnership – RCEP). Ця угода об'єднала різні торговельні угоди, що діють між Асоціацією країн Південно-Східної Азії (ASEAN) та Австралією, Китаєм, Японією, Новою Зеландією та Південною Кореєю. Угода про RCEP набрала чинності 1 січня 2022 р. і тим самим започаткувала створення найбільшої у світі зони вільної торгівлі. Йдеться про ринок, частка якого у світовому ВВП становить майже 30% та який охоплює 30% населення світу і чверть світової торгівлі⁷. Угода RCEP також містить положення, що враховують сучасні реалії світової торгівлі та виходять за межі угод СОТ, – щодо цифрової торгівлі, потенціалу розвитку мікро-, малих та середніх підприємств, поглиблення регіонального ланцюга вартості.

Створення полюсу світової торгівлі в Азії пов'язано із швидким піднесенням Китаю та Індії, що є, відповідно, другою і п'ятою економіками світу, а також із розвитком Японії та Республіки Корея, – відповідно, третьої і десятої економік світу за даними Світового банку 2021 р.⁸. Процес формування нового полюсу світової торгівлі в Азії не обмежується RCEP – тривають переговори щодо створення поглибленої, порівняно із RCEP, ЗВТ у форматі «Японія – Китай – Республіка Корея».

Дослідники з Інституту міжнародної економіки Петерсона та Університету Джонса Гопкінса (США) наводять результати розрахунків, отриманих ними у 2020 р. із використанням моделі загальної рівноваги, згідно з якими значні вигоди від RCEP отримають Китай, Японія і Південна Корея, натомість у програші опиняться США та Індія⁹. Згідно з їхніми розрахунками, завдяки створенню RCEP обсяги щорічної торгівлі

⁷ Summary of the Regional Comprehensive Economic Partnership Agreement. URL: <https://rcepsec.org/wp-content/uploads/2020/11/Summary-of-the-RCEP-Agreement.pdf>

⁸ World Bank Data. GDP (current US\$). 2021. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

⁹ Petri P.A., Plummer, M.G. East Asia Decouples from the United States: Trade War, COVID-19, and East Asia's New Trade Blocs. *PIIE working paper* / Peterson Institute for International Economics. 2020, June. URL: <https://www.piie.com/system/files/documents/wp20-9.pdf>

між членами цього партнерства зростуть у 2030 р. на 428 млрд дол. США, на той час як торгівля між нечленами скоротиться на 48 млрд дол. США¹⁰. Відповідно, за висновками авторів, RCEP переорієнтує Східну Азію на економічні зв'язки в середині цього регіону. Згідно з проведеними з використанням цієї ж моделі розрахунками, наведеними у робочому документі Азійського банку розвитку¹¹, у 2030 р. RCEP забезпечить 1,4% зростання світової торгівлі та 4,9% зростання експорту членів RCEP. За результатами проведених розрахунків автори документу доходять висновку, що RCEP перетворить Східну Азію на більш потужного глобального конкурента. Незважаючи на істотні розбіжності в економічних моделях країн Східної Азії та наявність між окремими країнами гострих політико-ідеологічних суперечностей, країни регіону навіть до створення RCEP мали тісні торговельні зв'язки. Зокрема, у 2021 р. Китай був найбільшим торговельним партнером Республіки Корея і найбільшим експортером в Індію та Японію. Також для Японії Китай був провідним, а Республіка Корея – третім напрямом за обсягами експорту товарів¹².

На рис. 1.1 представлено динаміку ВВП світових лідерів економічного розвитку протягом 2010–2021 рр. У кризовому 2020 р. серед світових лідерів тільки Китай мав приріст ВВП. Згідно з даними Світового банку, номінальний ВВП Китаю у 2020 р. збільшився на 3,1%, на той час як ВВП США зменшився на 2,3%, а Індії – на 4,3%. У наступному 2021 р. ВВП Китаю зріс на 20,5% і перевищив ВВП ЄС на 3,2%. ВВП Індії у 2021 р. збільшився на 21,1% і вперше перевищив ВВП Великої Британії на 1,4%. Загалом протягом 2010–2021 рр. ВВП Китаю зріс на 191,3%, США – на 55,5%, Індії – на 89,5%, Великої Британії – на 26,2%, а Японії зменшився на 14,2%. За розміром ВВП Китай обійшов ЄС,

¹⁰ Там само. С. 17–18.

¹¹ Park C.-Y., Petri P.A., Plummer M.G. Economic Implications of the Regional Petri Comprehensive Economic Partnership for Asia and the Pacific. *ADB economics working paper series*, № 639. October 2021. P. 8–12. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/740991/ewp-639-regional-comprehensive-economic-partnership.pdf>

¹² WTO Trade Profiles 2022 / WTO. P. 80, 170, 186, 196. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_profiles22_e.pdf

проте розмір ВВП Китаю у 2021 р. становив лише 76,1% від розміру ВВП США.

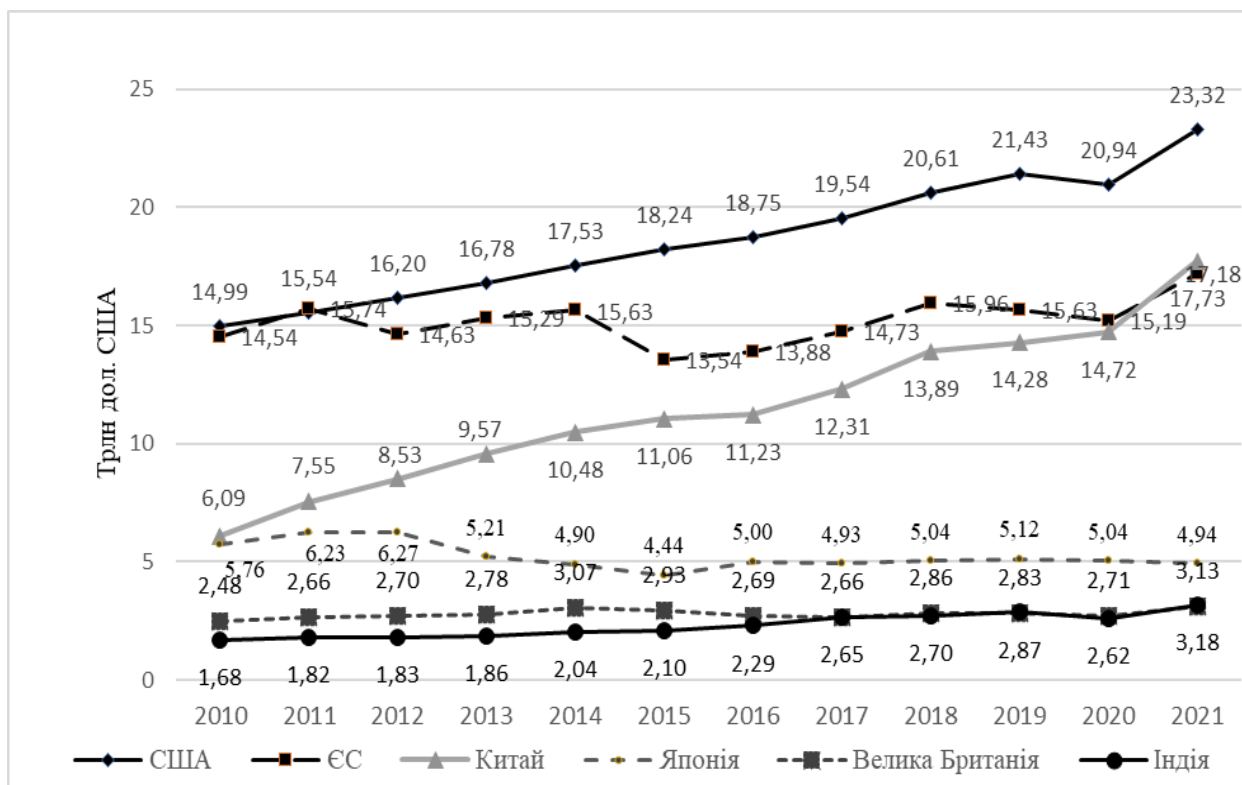

Рис. 1.1. Динаміка номінального ВВП світових економічних лідерів у 2010–2021 рр., трлн дол. США

Джерело: World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

За передбаченням першого прем'єр-міністра Сінгапуру Лі Куан Ю, глобальний баланс сил у 20-х роках XXI ст. зміниться і вже до 2035 р. за обсягом ВВП Китай обійде США¹³.

Швидкими темпами розвивається Індія, що також вважається одним із претендентів на світове лідерство у майбутній багатопольярній економічній системі. З 2010 по 2021 р. ВВП Індії збільшився на 89,5% і у 2021 р. досяг 3,18 трлн дол. США. У 2014 р. прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді оголосив початок програми нової індустріалізації Індії під назвою «Виробляти в Індії» (Make in India), спрямованої на перетворення Індії на світовий виробничий хаб з метою повернення

¹³ Куан Ю Ли. Мой взгляд на будущее мира. Москва: Альпина нон-фикшн, 2017. 141 с. С. 7. URL: <https://avidreaders.ru/book/moy-vzglyad-na-budushee-mira.html>

економіки до високих темпів економічного зростання¹⁴. Однак, незважаючи на конкурентні переваги Індії – дешеву робочу силу, велику територію, значну кількість молодого населення та державний статус англійської мови, існують серйозні проблеми, що стримують економічне зростання країни. Про ці проблеми свого часу зауважив Лі Куан Ю, на думку якого, Індія у наступні десятиліття неспроможна наздогнати Китай і стати одним із лідерів багатопольярної економічної системи через збереження кастової системи в суспільстві, громіздку бюрократичну машину, нерозвиненість транспортної інфраструктури, внутрішню різномірність¹⁵.

Рух світової економічної системи до багатопольярності найбільш очевидно підтверджується зростанням ролі Китаю у світовій торгівлі. У період з 2009 р. до 2021 р. Китай у 2,8 рази збільшив обсяги торгівлі товарами і послугами, тоді як США – на 69%, а ЄС – на 59% (рис. 1.2). У 2020 р. Китай обійшов США за показником обсягів торгівлі товарами і послугами, незважаючи на зменшення цього показника в обох країнах унаслідок пандемії COVID-19. Станом на 2021 р. за показником обсягів торгівлі товарів і послуг Китай на 15% переважає США і на 7% поступається ЄС.

З 2015 р. Китай утримує лідерство у світовому експорті товарів. Стійкість лідерських позицій Китаю у сфері світового товарного експорту підтвердилася у 2020 р., коли внаслідок світової кризи, до якої призвела пандемія COVID-19, вартість товарного експорту США та ЄС зменшилася, відповідно, на 13,1 і 8,1% порівняно з показниками 2019 р., але Китаю вдалося наростити вартість експорту товарів на 3,7% (рис. 1.3). У 2021 р. товарний експорт Китаю перевищив товарний експорт ЄС на 30%, а товарний експорт США – в 1,9 рази.

¹⁴ Kapoor K. Make in India – Objectives, Advantages & Disadvantages. August 29, 2019. URL: <https://upscbuddy.com/make-in-india/>

¹⁵ Куан Ю Ли. Мой взгляд на будущее мира. Москва: Альпина нон-фикшн, 2017. 141 с. С. 64–68. URL: <https://avidreaders.ru/book/moy-vzglyad-na-buduschee-mira.html>

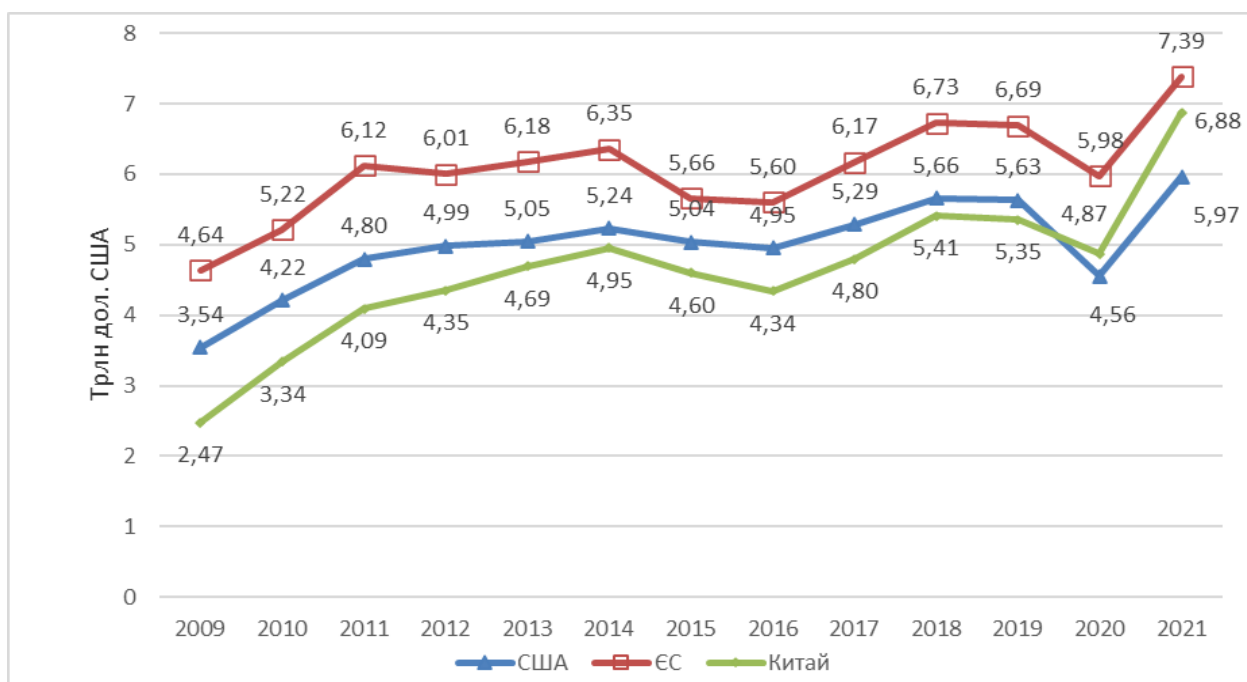

Рис. 1.2. Обсяги торгівлі товарами і послугами світових економічних лідерів у 2010–2019 рр., трлн дол. США

Джерело: побудовано за даними: World Trade Statistical Review 2020. Statistical tables / WTO. 2021. P. 127–143. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2020_e/wts2020_e.pdf; World Trade Statistical Review 2022. Statistical tables / WTO. 2022. P. 59, 61, 62. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wtsr_2022_c5_e.pdf

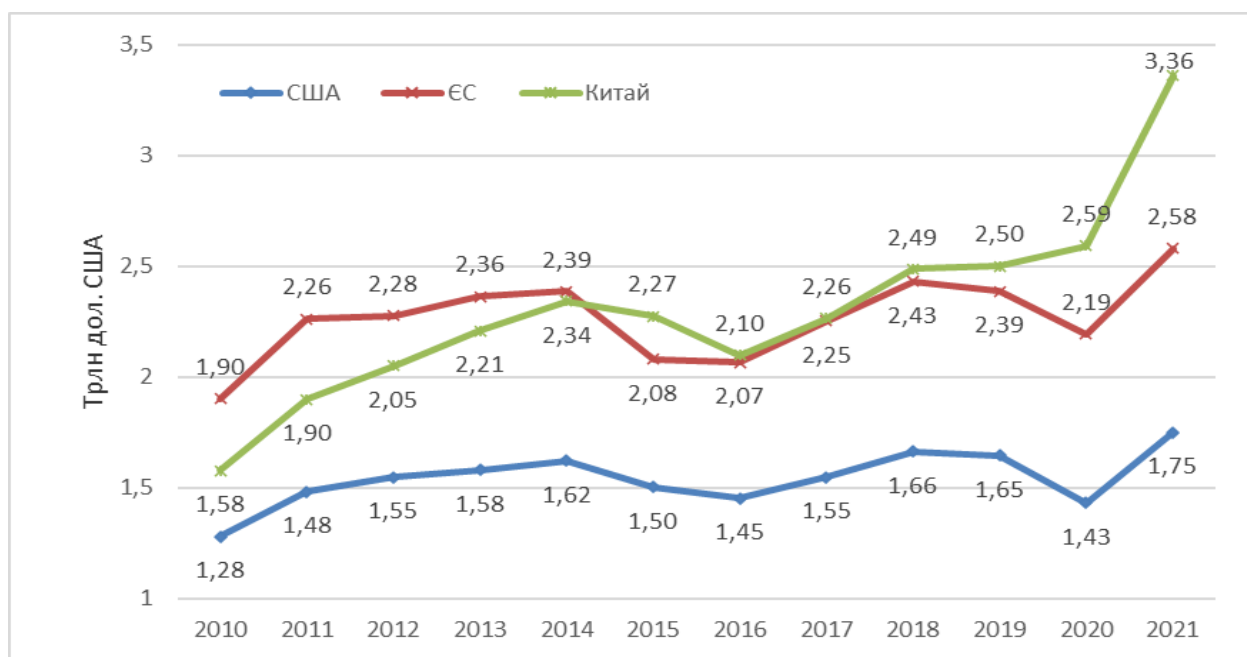

Рис. 1.3. Експорт товарів світових економічних лідерів у 2010–2021 рр., трлн дол. США

Джерело: UN Comtrade data base. URL: <https://comtrade.un.org/data>

1.2. Наукова дискусія щодо ролі СОТ в умовах багатопольності світової торгівлі

Питанням, яке у зв'язку із розвитком багатопольності у світовій торгівлі дискутується найбільше, є майбутнє Світової організації торгівлі та принципу багатосторонності у торговельних відносинах, на якому базується СОТ.

Нові потенційні лідери світової торгівлі, такі як Китай, Бразилія та Індія, спромоглися використати свій зростаючий економічний вплив для посилення інституційного впливу у СОТ. Зокрема, Бразилія та Китай успішно просувають свої інтереси через механізм урегулювання суперечок СОТ. Індія значно посилила свої позиції у переговорному процесі щодо вступу до СОТ шляхом організації кампанії з метою дозволу державам, що розвиваються, обмежувати імпорт для досягнення цілей продовольчої безпеки. Завдяки цій кампанії в ході переговорного процесу Індія пододала заперечення США та деяких інших потужних держав – експортерів сільськогосподарської продукції.

У рамках політики захисту глобального лідерства своєї країни, збереження свого інституційного впливу у СОТ і недопущення посилення впливу нових світових лідерів, особливо Китаю, США ініціювали процедуру, що може знищити систему врегулювання суперечок СОТ. США відмовили у призначенні нових членів апеляційного органу (АО) за обставини, що термін старих членів закінчився, і з грудня 2019 р. АО не має достатньої кількості членів, щоб виносити рішення стосовно апеляцій. За таких обставин країна-відповідач має право відкликати апеляцію і не виконувати попереднє рішення органу врегулювання суперечок СОТ¹⁶.

Криза СОТ, зумовлена неспроможністю виконання системою врегулювання суперечок своїх функцій, оживила наукову дискусію щодо майбутньої ролі багатосторонніх угод СОТ у світовій торгівлі, особливо в

¹⁶ Bown Chad P. The 2018 Trade War and the End of Dispute Settlement as we knew it. Trade War: The Clash of Economic Systems Endangering Global Prosperity / M.A. Crowley (Ed.). CEPR Press, 2019. P. 21–32. URL: <https://voxeu.org/content/trade-war-clash-economic-systems-threatening-global-prosperity>

умовах поширення регіональних і мегарегіональних торговельних угод. Адже у багатьох регіональних та у мегарегіональних угодах прописані власні механізми врегулювання суперечок. У результаті, наприклад, при виникненні торговельної суперечки між членами РСЕР вона буде вирішуватися в рамках партнерства без участі СОТ, що означає розбудову багатосторонніх механізмів під керівництвом нових лідерів світової торгівлі. Дискусію щодо майбутньої ролі багатосторонніх угод СОТ в умовах поширення регіональних і, особливо, мегарегіональних торговельних угод було започатковано ще у 90-х роках минулого століття. Подальший розвиток цієї дискусії точиться у руслі викликів, зумовлених розвитком цифрової торгівлі, змінами клімату і – особливо – пандемією COVID-19.

У зв'язку із розвитком багатопольярності у світовій торгівлі один із найбільш активних учасників дискусії щодо ролі регіональних торговельних угод професор Р. Болдвін (Женева, Швейцарія) у 2016 р. чітко окреслив свою позицію щодо майбутнього СОТ, яка полягає у тому, що або її замінить багатопольярна система, або цю організацію буде трансформовано¹⁷. Р. Болдвін передбачив, що якщо реформування СОТ у напрямі охоплення питань «торгівлі ХХІ століття», зумовлених революцією ІКТ, не відбудеться, то інституціями, які здійснюватимуть управління торгівлею ХХІ століття стануть нові мегарегіональні торговельні угоди. Адже масштабне зниження митних тарифів у ХХІ ст. відбувається саме в межах регіональних угод про вільну торгівлю. Але для глобальних ланцюгів доданої вартості, характерних для торгівлі ХХІ століття, значення мають не тільки низькі тарифи, а й умови захисту інвестицій та інтелектуальної власності, а також правові та регуляторні заходи для забезпечення двостороннього руху товарів, послуг та інвестицій. На практиці ці норми також прописані у серії регіональних та мегарегіональних угод.

Учасники дискусії виділяють основні чинники, що зумовили кризу СОТ у ХХІ ст. Серед зовнішніх чинників, крім поширення регіональних

¹⁷ Baldwin R. The World Trade Organization and the Future of Multilateralism. *Journal of Economic Perspectives*. 2016. Vol. 30. Is. 1. P. 95–116. URL: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.30.1.95>; <https://doi.org/10.3386/w17716>

торговельних угод, згадують втрату розвиненими країнами світу доміантних позицій і одностороннє зниження тарифів країнами, що розвиваються. Втрата найбільш розвиненими країнами світу доміантних позицій у СОТ пояснюється тим, що саме ці країни отримали основні дивіденди від зниження митних тарифів у рамках ГАТТ/СОТ у процесі взаємного обміну ринковим доступом, що дало їм змогу посісти провідні позиції у світовому експорті товарів за рахунок лібералізації режимів доступу країн, що розвиваються. Швидке зростання країн, що розвиваються, цю ситуацію змінило. Найбільш значний вплив мав вступ до СОТ Китаю у 2001 р. Крім того, зростання кількості країн, що розвиваються, змінило співвідношення сил у переговорах і ускладнило їх у рамках Дохійського раунду СОТ. Принцип консенсусу при прийнятті рішень у СОТ дав коаліціям країн, що розвиваються, можливість блокувати зусилля розвинених країн щодо відкриття своїх найбільш чутливих ринків.

З іншого боку, одностороннє зниження тарифів країнами, що розвиваються, відбувалося поза СОТ, тобто без «зв'язування» тарифів, і було пов'язане з переходом країн, що розвиваються, на нову модель імпортозаміщення¹⁸. Традиційною моделлю імпортозаміщення вважається побудова ланцюга доданої вартості в межах країни з метою створення товарів, конкурентоспроможних на зовнішніх і внутрішньому ринках. З метою отримання конкурентних переваг на внутрішньому ринку використовувалися високі рівні тарифного захисту. Нова модель передбачає залучення до глобальних ланцюгів створення вартості – для підвищення конкурентоспроможності та проведення індустріалізації, тому її поширення серед країн, що розвиваються, супроводжувалося масштабним зниженням тарифів, що відбувалося незалежно від переговорів у СОТ.

Усі ці обставини дали Р. Болдвіну підстави зробити у 2016 р. висновок про «параліч» СОТ. Однак, на його думку, мегарегіональні

¹⁸ Baldwin, R. Trade and Industrialisation after Globalisation's 2nd Unbundling: How Building and Joining a Supply Chain are Different and Why it Matters. *NBER Working Paper* 17716. December 2011. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w17716/w17716.pdf

угоди не зможуть уповні замінити багатосторонність у рамках СОТ, адже їх поширення зумовить створення фрагментованої міжнародної торгової системи (оскільки ці угоди між собою не гармонізовані) та відторгнення країн, які не є членами угод.

На думку Р. Болдвіна, управління світовою торгівлею рухається до системи, що триматиметься на двох опорах. Перша опора – СОТ – продовжить керувати традиційною торгівлею так, як це було з моменту заснування організації у 1995 р. Друга опора – це система, у якій норми щодо торгівлі проміжними товарами та послугами, регулювання потоків інвестицій, захисту прав інтелектуальної власності та переміщення робочої сили прописані у мегарегіональних торговельних угодах.

Проте виклики, зумовлені насамперед поширенням з 2020 р. пандемії COVID-19, вплинули на бачення провідними дослідницькими центрами та окремими вченими у галузі торговельної політики майбутньої ролі СОТ у світовій торгівлі¹⁹. Їхня позиція змінилася на таку, що передбачає збереження СОТ для вирішення глобальних проблем, серед яких актуальною нагальною проблемою стала необхідність сприяти виробництву та розподілу вакцин проти COVID-19. Завдання СОТ при цьому вбачається у протидії «вакцинному націоналізму», який не тільки уповільнює глобальну боротьбу з пандемією, а й послаблює довіру між урядами країн. Крім того, роль СОТ бачать у сприянні відновленню світової економіки та торгівлі за рахунок організації багатостороннього торговельного співробітництва, а також у спонуканні урядів розвинених країн до відходу від практики застосування масштабних програм субсидування окремих суб'єктів господарювання, запроваджених у період пандемії. Крім того, СОТ має ініціативу щодо регулювання цифрової торгівлі та, у разі її пришвидшення, сприятиме унормуванню відповідних процесів.

Урегулювання в рамках СОТ також потребують виклики, пов'язані зі змінами клімату. По-перше, СОТ має регулювати світові продовольчі

¹⁹ Evenett Simon J., Baldwin R. Revitalising multilateral trade cooperation: Why? Why Now? And How? *Revitalising Multilateralism. Pragmatic Ideas for the New WTO Director-General* / Simon J. Evenett and Richard E. Baldwin (Eds.); Global Trade Alert. 10 Nov 2020. P. 9–56. URL: <https://www.globaltradealert.org/reports/59>

ринки в умовах зміни обсягів і структури виробництва продовольчих товарів у країнах світу під впливом глобального потепління і пов'язаного з ним зменшення кількості опадів в окремих регіонах. І, по-друге, вже зараз виникла необхідність урегулювання торговельних відносин між розвиненими країнами світу, що запроваджують на своїх кордонах додаткові мита, пов'язані із вмістом вуглецю в імпортованих товарах, та їх торговельними партнерами. Очевидно, що вирішення останньої проблеми виключно в межах багатосторонніх або двосторонніх торговельних угод посилює процеси фрагментації світової торгівлі ще більше.

Проблеми реформування СОТ за зазначеними вище напрямками з 2006 р. дискутуються в рамках щорічного Громадського форуму СОТ, який надає науковцям, представникам громадянського суспільства, бізнесу тощо платформу для обговорення шляхів удосконалення багатосторонньої торговельної системи. Також групи Think20 (T20), які об'єднують університети, аналітичні та інші дослідницькі центри з країн G20, розробляють рекомендації щодо реформування СОТ у рамках цільових груп «Торгівля, інвестиції та зростання» та «Багатосторонність і глобальне управління». Зокрема, у 2021 р. T20 розробила рекомендації для міністрів торгівлі країн G20 щодо реформи СОТ і цифрової торгівлі, які стосуються реформування ключових аспектів інституційного функціонування СОТ (формату переговорів, вирішення спорів, прозорості та статусу спеціального та диференційованого режиму), а також щодо запровадження правил у нових секторах (цифрової торгівлі та цифрових ПП, потоків даних, регулювання послуг)²⁰.

1.3. Економічний патріотизм у торговельній політиці

Ідеологію економічного націоналізму найчастіше пов'язують із працею німецького економіста XVIII ст. Фрідріха Ліста «Національна

²⁰ T20 Statement for the G20 Trade Ministers' Meeting. Sorrento, 12 October 2021. URL: https://www.t20italy.org/wp-content/uploads/2021/10/T20-Statement_Trade_121021.pdf

система політичної економії»²¹, а термін «економічний патріотизм» набув поширення з 2005 р., коли його було використано у міжнародних дебатах щодо можливого поглинання французької компанії Danone компанією PepsiCo. Це поняття виходить за межі економічного націоналізму і може обґрунтовувати економічні преференції на наднаціональному або місцевому рівнях²².

Через розвиток багатопольярності у світі дослідники у сфері міжнародної економіки формулюють питання, чи може багатопольярний світовий порядок забезпечити безпеку та добробут для міжнародного співтовариства, а чи переважатиме політика, заснована на вузьких національних інтересах²³. Відповідь на це запитання не є однозначною, адже становлення багатопольярного світу супроводжується посиленням політики економічного патріотизму та економічного націоналізму включно із їх граничними проявами – торговельними війнами. Зокрема, професор Томас Шанталь з юридичної школи Корнелла (США) тісно пов'язує становлення багатопольярного світу (появу нових глобальних держав поряд із існуючими гегемонами) із поширенням політики економічного націоналізму, що створює виклики і загрози, зокрема перешкоджає міжнародній торгівлі²⁴.

У світовій торговельній системі склалася суперечлива ситуація, коли країни, що претендують на роль нових лідерів світової торгівлі, зокрема Китай та Індія, мають у СОТ статус країн, що розвиваються, що створює для них преференції у торгівлі. Крім того, ці країни активно

²¹ List Frederick. *The National System of Political Economy*. Translated from the German by G.A.Mftile. Philadelphia: G.B. Lippincott & Co., 1856. 495 p. URL: <https://ia800302.us.archive.org/26/items/nationalsystemp00colwgoog/nationalsystemp00colwgoog.pdf>

²² Clift Ben, Woll Cornelia. Economic patriotism: reinventing control over open markets. *Journal of European Public Policy*. 2012. Vol. 19, No. 3. P. 307–323. <https://doi.org/10.1080/13501763.2011.638117>

²³ Schulze Peter W. Multipolarity and multilateralism: Cooperative or rival cornerstones of a new world order? Expert Comment / Georg-August University of Göttingen. 3 Dec, 2019. P. 3-4. URL: <https://doc-research.org/2019/12/multipolarity-and-multilateralism/>

²⁴ Thomas Ch. Trade and Development in an Era of Multipolarity and Reterritorialization. *Yale Journal of International Law Online*. 2018. Vol. 44. P. 77–85. URL: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2767&context=facpub>

проводять політику економічного націоналізму, при цьому нерідко всупереч зобов'язанням, взятим при вступі до СОТ.

Уряд Китаю активно проводить політику економічного націоналізму для захисту власних виробників і сприяння розвитку окремих галузей промисловості. Міжнародні експерти, зокрема експерти індустріального альянсу AEGIS Europe, що представляє інтереси 20 ключових галузей ЄС²⁵, і експерти ITIF – Інституту інформаційних технологій та інновацій (США)²⁶, стверджують, що при цьому КНР порушує зобов'язання, взяті при вступі до СОТ. Серед таких порушень, зокрема, зазначаються ухвалення Плану інноваційного розвитку високотехнологічних галузей, так званих нових стратегічних галузей промисловості, та невиконання зобов'язань щодо впровадження міжнародних стандартів. Законодавство Китаю дозволяє обмежувати імпорт з метою сприяння створенню певної вітчизняної галузі промисловості або прискоренню її розвитку. Також Китай продовжує розроблення власних унікальних національних стандартів з метою захисту своїх компаній від міжнародної конкуренції. Така політика Китаю отримала назву «інноваційний меркантилізм». На той час, як ідеологію економічного націоналізму найчастіше пов'язують з роботами німецького економіста XIX століття Фрідріха Ліста, сучасні дослідники, враховуючи розвиток багатопольярності у світовій торгівлі, звертаються також до її китайського напрямку – китайського девелопменталізму, автором якого вважається Сунь Ятсен – один із засновників Китайської Республіки та її перший тимчасовий президент²⁷. Сунь Ятсен, подібно до західних ідеологів економічного націоналізму, закликав державу відігравати активну роль у сприянні економічній модернізації та

²⁵ 10 Commitments China made when it joined the WTO and has not respected. *AEGIS EUROPE publications*. URL: <http://static1.squarespace.com/static/5537b2fbe4b0e49a1e30c01c/t/568f7bc51c1210296715af19/1452243910341/The+10+WTO+Commitments+of+China.pdf>

²⁶ Ezell Stephen J., Atkinson Robert D. False Promises: The Yawning Gap Between China's WTO Commitments and Practices / The Information Technology & Innovation Foundation. September 2015. URL: http://www2.itif.org/2015-false-promises-china.pdf?_ga=2.196300396.1589681642.1551882052-593599331.1551882052

²⁷ Helleiner E. The Diversity of Economic Nationalism. *New Political Economy*. 2021. Vol. 26. Is. 2. <https://doi.org/10.1080/13563467.2020.1841137>

індустріалізації. Але, крім рекомендацій щодо підтримки вітчизняних галузей заходами торговельної політики, він рекомендував підтримувати державні підприємства для розвитку сучасної промисловості, сільського господарства, інфраструктури.

Політика економічного націоналізму, зокрема й у торгівлі, проводиться також урядом Індії. Індія використовує різні інструменти підтримки експорту, зокрема, створення спеціальних торговельно-економічних зон, що було визнано несумісним із нормами СОТ стосовно заборони експортних субсидій²⁸. Для підтримки як внутрішнього виробництва, так і експорту, уряд Індії надає низку стимулів у вигляді прямих субсидій та схем підтримки цін, тарифних пільг або пільгових відсоткових ставок. Крім того, до 40% усіх банківських кредитів має бути спрямовано на «пріоритетні галузі», включаючи сільське господарство, малі та середні підприємства, освіту, житло, соціальну інфраструктуру, відновлювані джерела енергії та експорт. Також індійські компанії мають преференції у процедурах державних закупівель²⁹.

Політика економічного націоналізму активно застосовується урядами Китаю та Індії в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Після уведення західними країнами санкцій проти РФ вона продавала свою нафту та газ Китаю та Індії за пільговими цінами. В результаті ці країни й отримали вигоду від повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Останнє підтверджується даними щодо зростання обсягів торгівлі цих країн з РФ від березня 2022 р. до вересня 2022 р, наведеними виданням *New York Times*³⁰. Середньомісячний імпорт товарів з РФ до Китаю протягом березня–вересня 2022 р. зріс на 98%, а Індії – на 430% порівняно із відповідними середньомісячними обсягами імпорту з РФ до цих країн протягом 2017–2021 р. З початку

²⁸ Sen A. Learn how recent trade developments is propelling the economy. 2 Jan 2020. URL: https://www.ey.com/en_in/tax/india-trade-policy-version-2-in-the-making

²⁹ India. Trade Policy Review. Report by the Secretariat / WTO. WT/TPR/S/40325. November 2020. 175 p. P. 70–78. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s403_e.pdf

³⁰ How Russia Pays for War. By Lazaro Gamio and Ana Swanson. *The New York Times*. Oct. 30, 2022.

повномасштабних воєнних дій в Україні зростав і експорт з Китаю та Індії до РФ. Середньомісячний експорт товарів з Китаю до РФ протягом березня–вересня 2022 р. зріс на 24%, а Індії – на 19% порівняно із середньомісячними обсягами експорту цих країн до РФ протягом 2017–2021 р. Натомість США з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну скоротила відповідні середньомісячні показники експорту в РФ на 84%, а імпорту – на 20%.

Якщо до початку XXI ст. політика економічного націоналізму була поширена переважно серед країн Азії, які успішно використовують свій статус країн, що розвиваються, для отримання значно більших можливостей підтримки розвитку власної промисловості, то з початку XXI ст. економічний націоналізм уже становив основу торговельної політики багатьох розвинених країн світу, про що свідчить вихід Великої Британії з ЄС (31 грудня 2020 р.), перегляд адміністрацією президента США Д. Трампа (2017–2021 рр.) угоди NAFTA, вихід США із TPP – TransPacific Partnership, порушення США зобов'язань перед СОТ. Нова торговельна політика відкритої стратегічної автономії ЄС³¹ також по суті є політикою економічного націоналізму, адже вона відкрито проголошує більш жорстке забезпечення власних прав та інтересів країн ЄС.

1.4. Торговельна політика України в умовах розвитку багатопольярності: «коридор можливостей»

Розвиток багатопольярності у світовій торгівлі супроводжується процесами, що потребують урахування у торговельній політиці України. Це криза Світової організації торгівлі, зміна конфігурації мегарегіональних торговельних угод, поширення політики економічного націоналізму серед лідерів світової торгівлі та торговельні війни. Деякі дослідники розглядають сукупність цих чинників як вікно можливостей для зміни торговельної політики своїх країн. Так, спеціаліст із міжнародної торгівлі Агнешвар Сен (Індія) вважає, що

³¹ Trade Policy Review - An Open, Sustainable and Assertive Trade Policy. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels, 18 Feb 2021. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/february/tradoc_159438.pdf

поточна ситуація у світовій торгівлі «дає потужний економічний і стратегічний шанс для Індії щодо комплексного перегляду і оновлення її торговельної політики з урахуванням індійської інвестиційної та промислової політики»³². Але ця рекомендація стосується великих економік, що претендують на лідерство у світовій торгівлі. Професор Томас Шанталь (США) вважає, що світ новоствореного політичного та економічного суперництва між конкуруючими географічними блоками «може забезпечити маневр для того, щоб держави, що розвиваються, могли відійти від суворо відкритої моделі торгівлі для нарощування внутрішнього економічного потенціалу»³³. Менш оптимістичні очікування щодо розширення простору для маневру малих економік в умовах появи нових лідерів мав Лі Куан Ю, який зазначав, що Сінгапур лише «може намагатися максимально розширити той простір для маневрів, який залишають "головні гравці"», маючи на увазі США та Китай³⁴.

Чи зможе Україна в умовах нової конфігурації світової торгівлі отримати свій «коридор можливостей», який би дозволив їй наростити економічний потенціал, залежить від її торговельної політики, в основу якої покладено оцінки ризиків і можливостей у торговельних відносинах з «головними гравцями» світової торгівлі.

У табл. 1.1 представлено дані, що ілюструють обсяги і структуру торгівлі України з «головними гравцями» світової торгівлі у 2020 і 2021 роках. На сьогодні Європейський Союз є основним торговельним партнером України, куди спрямовується 39,4% товарного експорту України і звідки в Україну надходить 39,8% товарного імпорту (за даними 2021 р.). Поряд із цим, як у 2020 р., так і у 2021 р., у розрізі окремих країн Китай став найбільшим імпортером вітчизняних товарів і найбільшим експортером товарів в Україну. Натомість у 2020 р.

³² Sen A. Learn how recent trade developments is propelling the economy. 2 Jan 2020. URL: https://www.ey.com/en_in/tax/india-trade-policy-version-2-in-the-making

³³ Thomas Ch. Trade and Development in an Era of Multipolarity and Reterritorialization. *Yale Journal of International Law Online*. 2018. Vol. 44. P. 77–85. URL: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2767&context=facpub>

³⁴ Куан Ю Ли. Мой взгляд на будущее мира. Москва: Альпина нон-фикшн, 2017. 141 с. С. 6. URL: <https://avidreaders.ru/book/moy-vzglyad-na-buduschee-mira.html>

вітчизняний експорт товарів до ЄС скоротився на 10,2% порівняно з відповідним показником 2019 р. в основному за рахунок скорочення на 10,3% показника агропродовольчого експорту, що зростає декілька попередніх років. І хоча скорочення експорту до ЄС відбулося під впливом зменшення попиту на імпортні харчові продукти у країнах ЄС унаслідок обмежень роботи закладів харчування, а також поширення кампаній «buy local» за підтримки місцевої влади та урядів європейських країн в умовах карантинних обмежень, ця обставина не заперечує, а – навпаки – зумовлює необхідність географічної диверсифікації експорту України. Таким чином, існує необхідність поєднання інтеграції в європейський ринок із розвитком торговельних відносин із іншими країнами, що суттєво збільшують свою частку у світовій торгівлі.

Таблиця 1.1

**Торгівля товарами України з лідерами світової торгівлі
у 2020–2021 рр.**

Країна	2020				2021			
	Експорт		Імпорт		Експорт		Імпорт	
	<i>млрд дол. США</i>	<i>% до експорту товарів</i>	<i>млрд дол. США</i>	<i>% до імпорту товарів</i>	<i>млрд дол. США</i>	<i>% до експорту товарів</i>	<i>млрд дол. США</i>	<i>% до імпорту товарів</i>
Усі країни	49,19	100,0%	54,3	100,0%	68,1	100,0%	72,8	100,0%
у т.ч.: США	0,98	2,0%	3,07	5,7%	1,6	2,4%	3,3	4,6%
ЄС	18,6	37,8%	23,86	43,9%	26,8	39,4%	29,0	39,8%
Китай	7,1	14,4%	8,32	15,3%	8,0	11,8%	11,0	15,1%

Джерело: Зовнішня торгівля товарами за країнами-партнерами у 2020 р. і 2021 р. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Тяжіння до багатополярності у світовій торгівлі відкриває «коридор можливостей» для розвитку вітчизняного експорту у країни Азії, що є світовими лідерами за обсягами і темпами зростання імпорту, – Китай, Індію, Малайзію, Республіку Корея, Таїланд, В'єтнам, Індонезію. На відміну від ЄС, де середні щорічні темпи зростання імпорту товарів упродовж десятиріччя, що передувало поширенню пандемії COVID-19 у світі (2010–2019 рр.), становили 1,7%, середньорічні темпи зростання товарного імпорту країн Азії протягом 2010–2019 рр. становили 4,0%, а

Індії та Китаю – відповідно 4,7 та 4,5%³⁵. Країни Азії швидко відновили обсяги товарного імпорту і високі темпи зростання імпорту товарів після піку пандемії у 2020 р. Зокрема у 2021 р. імпорт товарів до Індії зріс на 54%, Бангладеш – 52%, Індонезії – 38%, Філіппін – 37% відносно рівня 2020 р.³⁶. У 2021 р. серед тридцяти найбільших імпортерів товарів у світі перебували Китай із часткою світового товарного імпорту 11,9%, Японія із часткою світового товарного імпорту 3,4%, Республіка Корея (2,7% світового імпорту товарів), Індія (2,5% світового імпорту товарів), і також В'єтнам, Таїланд, Малайзія, Індонезія, Філіппіни і Бангладеш.

На жаль, на сьогодні перспективи розвитку вітчизняного експорту в ці країни пов'язуються переважно з експортом сировинних товарів. Зокрема, Китай, Японія, Республіка Корея та Індія входять до десятки найбільших імпортерів сировинних сільськогосподарських товарів світу з високими темпами зростання імпорту цих товарів. Протягом 2010–2021 рр. середні темпи зростання імпорту цих товарів становили у Китаї – 9%, Індії – 7%, Республіці Корея – 5%³⁷. При цьому, внаслідок високих нетарифних бар'єрів входу на ринки країн Азії, що особливо характерно для сільськогосподарських товарів, подолання цих бар'єрів стає пріоритетним напрямом торговельної політики України. Іншим пріоритетним напрямом є просування на ринки країн Азії товарів харчової промисловості з вищим ступенем переробки. Імпорт продовольства в країнах Азії зростає швидкими темпами. Китай, Японія, Республіка Корея і Індія входять до десятки найбільших імпортерів продовольства у світі. Впродовж періоду 2010–2021 рр. середні темпи зростання імпорту продовольчих товарів становили у Китаї 12%, Індії – 8%, Республіці Корея – 6%³⁸. Для порівняння, у період 2010–2021 рр. середньорічні темпи зростання імпорту сільськогосподарської сировини в ЄС становили 2%, а продовольства – 3%.

³⁵ World Trade Statistical Review 2020 / World Trade Organization. 2020. 156 p. P. 78. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2020_e/wts2020_e.pdf.

³⁶ World Trade Statistical Review 2022. Statistical tables / WTO. 2022. 136 p. P. 59. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtsr_2022_e.htm

³⁷ Там само. P. 69.

³⁸ World Trade Statistical Review 2022. Statistical tables / WTO. 2022. 136 p. P. 70. URL: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtsr_2022_e.htm

Торговельна політика має на меті зменшення несиметричності умов торгівлі між Україною та її торговельними партнерами, що бере витоки від умов вступу України до СОТ. Насамперед усі країни, що набувають членства у СОТ пізніше за своїх торговельних партнерів, змушені домовлятися з останніми щодо надання їм доступу до своїх ринків. Так виникає несиметричність у торговельних режимах нових та старих членів СОТ. Інший чинник, що поглиблює цю несиметричність, – це так звані зобов'язання (домовленості) «СОТ-плюс» для нових членів (їх відносять до відповідної групи VRAP – Very Recently Acceded Members), що є ширшими і більш жорсткими, ніж зобов'язання старих членів СОТ, особливо тих, що були членами ГАТТ. До останніх належать найбільш розвинені країни світу, які є основними торговельними партнерами України. До зобов'язань «СОТ-плюс» належать, зокрема, зобов'язання України щодо зв'язування експортного мита. Загалом СОТ не вимагає від своїх членів зв'язування експортних тарифів (на відміну від жорстких вимог щодо зв'язування імпорتنих тарифів). Інші країни використовують вивізні мита як законний інструмент для їх економічного розвитку – свобода накласти вивізне мито гарантує, що за рахунок своїх сировинних ресурсів вони можуть розвивати їх власні переробні потужності та експортувати продукти з більшою часткою доданої вартості замість того, щоб вивозити їх до більш розвинених країн. Очікувалося, що проблема несиметричності умов торгівлі нових і старих членів СОТ буде вирішена в рамках Доха-раунду СОТ – багатосторонніх переговорів, спрямованих на вирішення торговельних суперечностей між розвиненими постіндустріальними країнами і країнами, що розвиваються (триває з 2001 р.), проте робота раунду загальмувалася. Тому важливим довгостроковим стратегічним завданням торговельної політики України залишається робота з групами країн, зацікавлених у скороченні дисбалансу між рівнем зобов'язань членів СОТ, насамперед щодо сільськогосподарських товарів.

Таким чином, можна очікувати, що розвиток багатопольярності у світовій торгівлі та пов'язане з ним поширення політики економічного націоналізму у торгівлі відкриє певний «коридор можливостей» за такими напрямками:

– по-перше, внаслідок переходу від «суворо відкритої моделі торгівлі» до політики економічного патріотизму в торгівлі з метою «нарощування внутрішнього економічного потенціалу», насамперед промислового. Цьому сприятиме впровадження нової торговельної політики ЄС, у якій задекларовано принцип автономності тобто «прихильності до слідування власним інтересам», що цілком відповідає політиці економічного націоналізму і може створити певний «коридор можливостей» щодо застосування неопротекціоністських заходів також для розвитку перспективних галузей української промисловості;

– по-друге, «коридор можливостей» відкривається для вітчизняного експорту до країн – нових лідерів світової торгівлі, проте, як показав попередній аналіз, без розвитку промислового потенціалу цей коридор досить вузький і обмежений переважно сировинним експортом;

– по-третє, в результаті реформування СОТ в умовах багатопольярності світової торгівлі може відкритися можливість зменшення несиметричності умов торгівлі між Україною та її торговельними партнерами.

Слід зазначити, що воєнні дії РФ на території України є підставою для застосування надзвичайних дій щодо імпорту окремих товарів відповідно до статті XXI ГАТТ 1994 b iii (винятки з міркувань безпеки, що вживаються під час війни чи інших надзвичайних обставин у міжнародних відносинах), або у повоєнний час відповідно до Домовленості щодо положення ГАТТ 1994 р. щодо платіжного балансу. Застосування відповідних надзвичайних заходів з метою захисту вітчизняних виробників і сприяння відновленню зруйнованих виробництв та створенню нових по суті є політикою економічного націоналізму.

ПОВОЄННЕ ЕКОНОМІЧНЕ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ БАГАТОПОЛЯРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Повномасштабна війна, розпочата РФ проти України в 2022 р., супроводжується масовим руйнуваннями інфраструктурних та промислових об'єктів. Швидке їх відновлення неможливе без міжнародної допомоги на кшталт тієї, що була надана європейським країнам після Другої світової війни, відомої під назвою «План Маршалла». Впровадження аналогу такої програми дає надію, що Україна зможе суттєво скоротити термін відновлення від наслідків війни. Однак започаткуванню зазначеної програми має передувати підготовча робота щодо вирішення актуальної проблеми: за яких умов можна максимізувати ефективність використання обмежених ресурсів міжнародної допомоги для прискорення зростання та якомога швидшого відновлення економіки України в повоєнний період?

Пошук шляхів вирішення зазначеної проблеми привів до висунення наукової гіпотези про те, що в Україні до складу таких умов варто включити формування політики структурної модернізації, спрямованої першочергово на повоєнне відновлення виробництва продукції підвищеної технологічної складності та її експорту на найдинамічніші ринки світового господарства, що формуються країнами – реальними та потенціальними полюсами глобального зростання.

Необхідність збору доказів на користь цієї гіпотези заздалегідь зумовила *мету дослідження цього розділу монографії* – розробити набір методологічних і методичних підходів для обґрунтування доцільності запровадження в Україні політики структурної модернізації, оцінювання її можливостей у поєднанні з міжнародною допомогою та торговельними стимулами країн – реальних та потенційних полюсів глобального зростання – впливати на темпи повоєнного відновлення економіки.

2.1. Вихідні положення економічного аналізу

Поставлена мета дослідження досягається шляхом виконання наукових завдань, які умовно можна розділити на дві групи. Перша група спрямована на оцінювання наслідків воєнних руйнувань вітчизняної економіки, можливих термінів її відновлення, уточнення умов, що збільшують можливості міжнародної допомоги прискорювати економічне відновлення України, друга – на порівняння можливостей окремих країн стати новими полюсами глобального зростання та стимулювати експорт вітчизняної продукції підвищеної технологічної складності.

Для опису вихідних положень та результатів економічного аналізу в межах визначених завдань дослідження використано такий понятійний апарат.

1. Повоєнна політика структурної модернізації (*post-war structural modernization policy*) – комплекс заходів держави в повоєнний період щодо залучення власних ресурсів і міжнародної допомоги для відбудови наявних та створення нових підприємств у пріоритетних галузях, спроможних підвищити рівень технологічної складності продукції, що виробляється в економіці, забезпечити її швидкий перехід до стану прискореного зростання.

2. Технологічна складність (*technological complexity*) експортної/імпортної продукції – набір властивостей, яких набувають товари залежно від технології їх виготовлення.

3. Експортна продукція підвищеної технологічної складності (*export products of increased technological complexity*) – товарні групи експортної продукції, величина індексу одиничної вартості яких є більшою, ніж індексу середньої вартості одиниці продукції сукупного товарного імпорту країни.

4. Конкурентоспроможність продукції (*product competitiveness*) – ступінь відповідності товарів і послуг суб'єктивним уявленням покупців про їх споживчі переваги (вигоди, корисність), які можна отримати у разі купівлі обраних об'єктів ринкового продажу. Конкуренто-

спроможність є композитним поняттям. Його зміст формують два складових елементи. Один з них узагальнюється поняттям «цінова конкурентоспроможність» (*price competitiveness*), що характеризує рівень відповідності ціни товару (послуги) купівельній спроможності учасників ринку. Другий елемент описується поняттям «ціннісна (нецінова, якісна) конкурентоспроможність» (*value (non-price, qualitative) competitiveness*). Воно відображає рівень відповідності властивостей товару (послуги) суб'єктивним уявленням, очікуванням учасників ринку про корисність його використання чи споживання.

5. Поліус глобального зростання (*growth poles of the global economy*) – економіка, в якій сконцентрована значна частина глобального зростання і яка впливає на динаміку інших економік настільки, що забезпечує зростання світової економіки в цілому³⁹. Поняття «поліус глобального зростання»⁴⁰ відрізняється за змістом від поняття «геополітичний поліус», яке застосовується в науці про міжнародні відносини. Останнє використовується для узагальнення місць концентрації геополітичної сили, здатної змінювати міжнародний порядок.

6. Глобальна багатопольярність (*global multipolarity*) – стан світового господарства, за якого центри його зростання утворюють три і більше економік як з розвиненими ринками, так і з ринками, що прискорено розвиваються;

Для проведення економічного аналізу в межах першої групи поставлених наукових завдань використано *методичні підходи*, якими передбачається, що:

- рівень технологічної складності продукції опосередковано можна оцінити за допомогою індексу вартості одиниці продукції, тобто

³⁹ Multipolarity: the new global economy / The World Bank. Washington DC, 2011. P. 16.

⁴⁰ У доповіді Світового банку «Багатопольярність: нова глобальна економіка» 2011 р. зазначається, що термін «поліус зростання» був уперше введений у контексті економічного зростання Франсуа Перру в 1949 р. Спочатку цей вираз використовувався для позначення агломерацій фірм або галузей, в яких сконцентроване зростання і які мали зв'язки між собою та з периферійними фірмами. З того часу цей термін застосовувався до дедалі ширшого набору пов'язаних з ним понять, причому «поліус зростання» швидко набув просторового або географічного виміру. Див. докл.: там само, с. 16.

одиночної вартості (unit value index – UV). Індекс зазвичай розраховують у доларах за 1 кг товарів певної групи. Одиночну вартість сукупності всіх товарних груп експортної/імпоротної продукції країни описують за допомогою індексів UV_{ix} і UV_{im} , де X, M – сукупний експорт, імпорт товарів країни; i – країна, що аналізується. Економічний сенс порівняння зазначених індексів базується на припущенні, що сировина і напівфабрикати мають меншу одиночну вартість, ніж продукція з більшим набором корисних властивостей, отриманих у результаті глибшої переробки сировинних ресурсів за допомогою досконаліших або унікальних технологій⁴¹;

- ознакою того, що висока ціннісна конкурентоспроможність чинить домінуючий вплив на експорт певної групи товарів, є ситуація на ринку, за якої обсяг експорту цієї товарної групи перевищує обсяг імпорту аналогів і при цьому вартість одиниці експортного товарного набору є більшою, ніж імпортного. Формально цю ознаку можна описати так: $X_{ij} / M_{ij} > 1$; $UV_{ixj} / UV_{imj} > 1$, де X, M – сукупний експорт, імпорт товарів країни; i – країна, що аналізується; j – товарна група; x, m – експорт, імпорт товарів окремої товарної групи; UV, UV – одиночна вартість товарів⁴².

Для проведення економічного аналізу в межах другої групи поставлених наукових завдань використано окремі спеціальні методологічні та методичні підходи. Логіку їх вибору можна коротко пояснити так.

Зокрема, за результатами пошуку встановлено, що в арсеналі сучасної науки існує низка критеріїв, які застосовуються для опису процесів формування полюсів глобального зростання. За своєю суттю критерії є вимогами, які аналітики віртуально ставлять до основних довгострокових тенденцій розвитку країн, щоб віднести їх до числа полюсів зростання.

Серед зазначених критеріїв були відібрані ті, що дають змогу описати відносні шанси окремої країни стати полюсом глобального

⁴¹ Пустовойт О.В. Цінова та ціннісна конкурентоспроможність товарного експорту України. *Економіка і прогнозування*. 2021. № 2. С. 7–31. С. 16. <https://doi.org/10.15407/eip2021.02.007>

⁴². Див. докл.: там само, с. 18.

зростання. На наш погляд, шанси стають вищими у випадку, якщо для розвитку аналізованої країни притаманний певний набір довгострокових тенденцій. Так, порівняно з іншими країнами вона повинна мати: 1) більший вплив на глобальне економічне зростання, у тому числі за рахунок підтримання високої динаміки економіки і внутрішньої економічної активності, збільшення масштабу економіки; 2) кращі можливості змінювати економічну активність у інших країнах; 3) менший рівень відставання в економічному розвитку від країн – традиційних полюсів глобального зростання.

З методологічного погляду вибір наведених критеріїв можна аргументувати так. У довгостроковій перспективі країни, що мають відносно вищі темпи економічного зростання, спроможні прискорено скорочувати економічне відставання від розвинених країн – традиційних полюсів глобального зростання. Однак серед динамічно зростаючих країн суттєво впливати на глобальне зростання та економічну активність в інших національних господарствах здатні лише ті, що мають відносно більший масштаб економіки та вищий рівень її торговельної інтеграції у світове господарство.

Для прикладного використання критеріїв, що дають змогу описати шанси окремої країни стати полюсом глобального зростання, був використаний набір показників. З погляду методики економічного аналізу їх вибір коротко можна пояснити так:

- спроможність країни впливати на глобальне економічне зростання доволі точно відображає показник її частки у прирості світового ВВП;
- економічну динаміку країни можна оцінити за допомогою показника темпу приросту ВВП. Його порівняння з аналогічним показником в інших країнах або в еталонній країні, що виконує роль традиційного полюсу глобального зростання (у цьому дослідженні – США), дає змогу виявити зміни у відносній економічній динаміці;
- масштаб економіки певної країни характеризує її внесок у світове виробництво товарів і послуг. Оцінити внесок можна за допомогою показника, що відображає питому вагу країни у структурі світового ВВП;

- можливості країни змінювати економічну активність в інших національних економіках визначає рівень її торговельної інтеграції у світове господарство. Величину рівня відображає показник частки країни в закупівлі товарів і послуг, які були експортовані на світові ринки, інакше кажучи, питомої ваги країни в сукупному попиті на глобальний експорт;
- економічне відставання (затримка в економічному розвитку) однієї країни від іншої можна описати у вартісному вимірі. Він показує, який додатковий обсяг товарів і послуг має бути вироблений у країні, щоб за показником їх випуску вона зрівнялася з еталонною країною, що обрана для порівняння. Серед показників випуску продукції в країнах обрано ВВП на одну особу населення, що розрахований на основі паритету купівельної спроможності національних валют (далі – ВВП на одну особу за ПКС)⁴³.

2.2. Штрихи до наслідків воєнних руйнувань в економіці України та перспектив її відновлення

У 2022 р. на територіях Донецької, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей бойові дії супроводжувалися руйнуванням

⁴³ При використанні в економічному аналізі показника ВВП на одну особу населення варто враховувати те, що країни з більш високим рівнем доходу мають і більш високий рівень цін, у той час як країни з низьким рівнем доходу мають більш низький рівень цін (ефект Баласса – Самуельсона). Зважаючи на це, міждержавні порівняння ВВП на основі ринкового курсу, наприклад, долара США (*GDP per capita (current US\$)* за складовими витрат відображають відмінності як в обсягах виробництва, так і в рівні цін. Це означає, що в міждержавних порівняннях ВВП на одну особу населення у країнах із більш високим рівнем доходу цей показник є завищеним, а у країнах із низьким рівнем доходу – заниженим.

Уникнути зазначеного недоліку показника ВВП на одну особу населення, що розраховується на основі обмінного курсу, можна шляхом його розрахунку на основі паритету купівельної спроможності національних валют (ПКС) країн, економіки яких порівнюються між собою. Цей показник за його витратними компонентами є таким, що відображає *лише відмінності в обсягах виробництва країн*, оскільки різниця в рівні цін у їхніх економіках усувається за допомогою коефіцієнта перерахунку купівельної спроможності національних валют (просторового дефлятора цін і курсу валют). Див. докл.: Metadata glossary: GDP per capita, PPP (current international \$) / The World Bank. Washington DC. URL: https://databank.worldbank.org/metadataglossary/all/series#C_G

житлового фонду, інфраструктури, підприємств, мінуванням місцевості та міграцією населення. Бої також відбувалися навколо Києва, що спонукало частину його мешканців мігрувати в інші регіони та країни. Загальний вплив цих подій на економіку можна оцінити за допомогою показників, що характеризують динаміку ВВП. У його структурі частка зазначених адміністративних одиниць становила 29,5%, м. Київ – 24%.

У 2022 р. через повномасштабну російську воєнну агресію обсяг реального ВВП України скоротився на 29,1%⁴⁴. Докладніше цей спад економіки можна описати на прикладі її окремих секторів. Серед них одними з найбільших є ті, що забезпечують випуск споживчих та інвестиційних товарів.

Споживчі товари. Роздрібний товарообіг є найбільшою репрезентативною вибіркою, що дає можливість скласти уявлення про продаж споживчих товарів на внутрішньому ринку. З початком війни роздрібний товарообіг різко скоротився. Однак у складі торгових об'єктів, які припинили свою роботу, найменшою була частка автозаправних станцій (скорочення мережі об'єктів становило -15%), аптек (-16%), продовольчих міні- та супермаркетів (-17%), а найбільшою – частка розважальних торговельних центрів (-87%), ювелірних магазинів (-85%), магазинів з продажу одягу та взуття (-72%), побутової та цифрової техніки (-51%)⁴⁵.

Наведені факти найпереконливіше можна пояснити кардинальним скороченням споживчого попиту та зміною його структури на користь товарів, що задовольняють базові потреби людей у їжі, ліках та безпеці (переїзді до безпечних місць). У структурі роздрібної торгівлі їх частка становить близько 60%. Крім того, варто враховувати, що близько 5,9 млн осіб⁴⁶, тобто 14,0% населення, виїхали за кордон. У результаті в

⁴⁴ Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2022 рік / Державна служба статистики України. 2023. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴⁵ Український ритейл втратив третину торгових точок. *Marketer*. 29 березня 2022. URL: <https://marketer.ua/ua/ukrainian-retail-lost-a-third-of-its-outlets/>

⁴⁶ Individual refugees from Ukraine recorded across Europe. *Operational Data Portal*. 09 June 2022. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

2022 р. в Україні фізичний обсяг роздрібного товарообігу підприємств скоротився на 21,4% порівняно з попереднім роком⁴⁷.

Інвестиційні товари. Зменшення споживчого попиту на внутрішньому ринку майже вдвічі неодмінно мав пригнічувати приватну інвестиційну активність в економіці. Найбільшою *репрезентативною* вибіркою, що дає можливість скласти уявлення про обіг інвестиційних товарів на внутрішньому ринку, є обсяг капітальних інвестицій. На їх динаміку в 2022 р. впливали такі обставини. По-перше, з початком повномасштабної війни практично були зупинені державні капітальні вкладення, в тому числі у межах таких відомих довоєнних програм, як «*Велике будівництво*» та «*Велика реставрація*». По-друге, в дев'яти зазначених вище регіонах, де відбувалися бойові дії, зберігалися найбільші ризики для нових капіталовкладень через нестабільність лінії фронту та підвищену частоту артилерійських чи ракетних обстрілів. Якщо включити до розрахунків ці обставини, то можна встановити, що в 2022 р. в Україні обсяг капітальних інвестицій мав зменшитися на 58,7% відносно рівня 2021 р. Схожих висновків дійшли експерти Світового банку. Згідно з їхньою оцінкою капітальні інвестиції «просядуть» на 57,5%⁴⁸.

В Україні економічна криза 2022 р. схожа з кризою 2014–2015 рр. тим, що поштовх для початку кожної з них надала РФ. Однак для досягнення своїх цілей РФ використала кардинально різні засоби. Якщо в 2014–2015 рр. основним важелем руйнування економіки була обрана економічна війна⁴⁹, то в 2022 р. – війна окупаційна, фізичне знищення економічного потенціалу.

Упродовж шестирічного періоду 2016–2021 рр. економіка України відновилася до рівня передкризового 2013 року. У зв'язку з цим виникає

⁴⁷ Оптовий та роздрібний товарооборот підприємств оптової та роздрібною торгівлі у 2022 році / Державна служба статистики України, 2023. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴⁸ Світовий банк чекає на падіння ВВП України в 2022 році на 45,1% і зростання бідності в 11 разів. *Інтерфакс-Україна*. 11 квітня 2022. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/823064.html>

⁴⁹ Пустовойт О.В. Інституційна природа економічних циклів. Досвід України: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. С. 285–289.

закономірне питання: *скільки часу знадобиться для відновлення економіки України до рівня довоєнного 2021 року?* Безумовно, однозначної відповіді на нього немає, бо вона залежить від глибини кризового спаду вітчизняної економіки під час війни та вибору шляху її відновлення в повоєнний період.

Якщо відштовхуватися від того, що в 2022 р. в Україні ВВП зменшився на 29,1%, та прогнозних оцінок, що в 2023 р. він може зрости на 4,5–4,8%⁵⁰ і надалі схожа позитивна динаміка збережеться, то можна очікувати, що протягом наступних *восьми років* вітчизняне виробництво досягне довоєнного рівня. При цьому потрібно розуміти, що Україна «відновиться» як одна з найбідніших європейських країн, тому що останні впродовж зазначеного часу свій розвиток продовжать.

Чи може бути змінений наведений сценарій подій? З цього приводу економічна історія багатьох країн, які пройшли війни, свідчить, що Україна має шанси скоротити період відновлення економіки майже вдвічі, у випадку ефективного використання у повоєнний період міжнародної допомоги, обсяги якої сьогодні активно дискутуються в країнах ЄС та США.

2.3. Повоєнна політика структурної модернізації як чинник ефективного використання міжнародної допомоги в Україні

Після війни чи збройного конфлікту перед урядами країн завжди постає два ключових завдання – відродити економіку та накопичити необхідні ресурси з метою запобігання можливості повторного відновлення бойових дій. Запорукою виконання останнього є висока економічна динаміка. Її нарощування в повоєнний період зазвичай ускладнюється масштабними руйнуваннями інфраструктурних та промислових об'єктів.

Так, фахівці Київської школи економіки, які працюють у межах проекту «Росія заплатить», встановили, що станом на грудень 2022 р. в Україні загальна сума задокументованих збитків у сфері інфраструктури

⁵⁰ Попов А. Український ВВП росте у 8 разів швидше за прогнози. УНІАН. 24 листопада 2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/za-chiy-rahunok-benket-ukrajinske-vvp-roste-u-8-raziv-shvidshe-za-prognozi-12465060.html>

становила близько 137,8 млрд дол. США⁵¹. Що стосується промислових об'єктів, то щонайменше 109 великих та середніх підприємств було пошкоджено або зруйновано. Загальна сума прямих збитків, зумовлених втратою активів, становила близько 13 млрд дол. США, з яких 9 млрд дол. США – частка збитків великих та середніх підприємств. Переважна кількість зруйнованих та пошкоджених підприємств була сконцентрована в шести областях — Київській та Донецькій (по 17% від загальної кількості), Запорізькій (14%), Харківській (13%, Луганській (10%) та Миколаївській (8%). Загальні непрямі втрати підприємств досягли 33,1 млрд дол. США, а необхідна сума для відновлення підприємств — 24,9 млрд дол. США⁵².

Із історії відомо, що після воєнних конфліктів успішному відновленню країн сприяла міжнародна допомога. В Україні її надходження дедалі частіше пов'язують із запуском сучасного аналогу Плану Маршалла, тобто програми економічної допомоги європейським країнам після Другої світової війни. Окремі наміри щодо підтримки цієї ідеї також демонструють відомі західні політики, які запропонували створення Європейського фонду солідарності щодо відновлення України. Органи державної влади також не залишилися осторонь від проблем майбутньої реконструкції економіки. Для їх вирішення при Президентіві України створено консультативно-дорадчий орган – Національну раду з відновлення України від наслідків війни. Водночас уряд утворив Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України.

⁵¹ Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, зросла до майже \$138 млрд. *KSE*. 24 січня 2023. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-zroslo-do-mayzhe-138-mlrd/>

⁵² Експерти Київської школи економіки підкреслюють, що величина збитків розрахована переважно на основі відкритих даних та з використанням аналітичних методів оцінки і відрізняється від індивідуальної незалежної оцінки підприємств. Див. докл.: Збитки, завдані українському бізнесу внаслідок російської агресії, оцінюються в \$13 млрд / *KSE*. 26 січня 2023. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-zavdani-ukrayinskому-biznesu-vnaslidok-rosiyskoyi-agresiyi-otsinyuyutsya-v-13-mlrd/>

2.3.1. Основні висновки досліджень стосовно впливу міжнародної допомоги на зростання економік

Зважаючи, що РФ веде війну проти України з 2014 р., ідея щодо залучення міжнародної допомоги для відновлення економіки активно обґрунтовується українськими науковцями вже не один рік. Зокрема, завдяки роботам Т. Богдан⁵³, В. Іванова⁵⁴, В. Ємця⁵⁵, Я. Железняка⁵⁶ було узагальнено досвід втілення Плану Маршалла в країнах Європи (Західній Німеччині, Італії) та використання міжнародної допомоги для економічної реконструкції країн, що зазнали руйнувань, зумовлених війною (Японії, Республіки Корея, Ізраїлю, Грузії, Боснії і Герцеговини). Крім того окремі іноземні⁵⁷ та вітчизняні науковці, серед яких Т. Богдан⁵⁸, В. Власюк⁵⁹, В. Новіков⁶⁰, а також міжнародні науково-дослідницькі колективи⁶¹ запропонували своє бачення організаційної

⁵³ Богдан Т. Післявоєнна відбудова: уроки з досвіду Балкан. *Бізнес Цензор*. 1 квітня 2022.

URL: https://mbiz.censor.net/columns/3330248/pislyavoyenna_vidbudova_uroky_z_dosvidu_balkan

⁵⁴ Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. № 1 (686). С. 75–89.

⁵⁵ Ємець В. Відновлення економік європейських країн і України: історичний досвід та сучасні виклики. *Українські новини*. 28 вересня 2016. URL: <https://ukranews.com/ua/publication/1784-vidnovlennya-ekonomik-uevropeyskykh-krain-i-ukrainy-istorychnyy-dosvid-ta-suchasni-vyklyky>

⁵⁶ Железняк Я. 5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. *LB*. 13 квітня 2022. URL: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html

⁵⁷ Eichengreen B. How should a Marshall plan for Ukraine work? *The Guardian*. 12 May 2022. URL: <https://www.theguardian.com/business/2022/may/12/marshall-plan-for-ukraine-russian-invasion>

⁵⁸ Богдан Т. Відбудова економіки: напрямки, важелі, інститути. *Економічна правда*. 25 квітня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/04/25/686208/>

⁵⁹ Власюк В. Як не повторити помилок минулого і збудувати технологічну, конкурентоздатну економіку. *Економічна правда*. 17 травня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/17/687120/>

⁶⁰ Новіков В. Яким має бути «План Маршалла» для України після війни. *Економічна правда*. 11 березня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/11/683811/>

⁶¹ Бекер Т., Айхенгрін Б., Городніченко Ю., Гурієв С., Джонсон С., Милованов Т., Рогофф К., Ведер ді Мауро Б. Нарис про відбудову України / Centre for Economic Policy Research. London, 2022. 36 с. URL: https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf

форми, структури, джерел фінансування та завдань інституції, що може стати основним виконавцем Плану Маршалла для України. Частина цих науковців схиляється до думки, що обсяг міжнародної допомоги на реконструкцію України може становити 200–500 млрд євро.

Наведені наукові роботи об'єднує те, що вони побудовані на спільній гіпотезі. Нею передбачається, що міжнародна допомога чинить позитивний вплив на зростання економіки в період її повоєнної реконструкції. Однак ця гіпотеза не є бездоганною. Її безпомилковість поставлена під сумнів фактами економічної історії окремих країн. Наприклад, допомога США, що була надана в 1953–1961 рр. Республіці Корея, не вплинула як на рівень життя населення країни, так і на зростання її економіки. Спираючись на подібний негативний досвід, скептики висунули дещо іншу гіпотезу, що в країнах, які розвиваються, допомога не впливає на економічне зростання, бо вона може використовуватися для незаконного збагачення правлячих еліт.

Якщо не ворушити минуле інших країн і докладніше поглянути на власну історію, подібні факти можна виявити також. Наприклад, у 2011–2020 рр. в Україні органами влади було залучено 31,03 млрд дол. США іноземних кредитних ресурсів, що збільшило державний та гарантований державою борг до 90,25 млрд дол. США⁶². Проте результати використання цих коштів виявилися далекими від бажаних. Упродовж зазначеного десятиліття середньорічні темпи зростання ВВП становили -0,67%. З цього випливає, що додаткові грошові ресурси, які держава залучає іззовні, не завжди слугують запорукою прискореного економічного зростання країни.

Наведений факт породжує логічне запитання: якщо в Україні так було в минулому, то чи маємо ми підстави стверджувати, що в майбутньому все буде інакше? Якими є гарантії, що міжнародна допомога, яка також може надаватися у формі міжнародних кредитів, неодмінно зумовить прискорене економічне зростання у повоєнний

⁶² Державний та гарантований державою борг України з 2009 по 2022 рр. (млн дол. США) / Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/foreign/>

період? На це запитання переконливої відповіді поки що немає, хоча для її пошуку наука вже сформувала певний арсенал знань.

Процес накопичення сучасних знань розпочався в 1960-х роках зі збирання статистичних даних щодо міжнародної допомоги. Вони відкрили науковцям можливість описувати емпіричні факти та шукати пояснення для їх інтерпретації. Історію розвитку пізнавального процесу, пов'язаного з міжнародною допомогою для країн, що розвиваються, докладно описав американський учений Девід Рудман⁶³. Він зібрав докази, що економісти не лише уточнювали гіпотези стосовно важливості допомоги, а й намагалися виявити механізм її впливу на економічне зростання та дивіденди миру.

З теоретичної точки зору термін «дивіденд миру» (peace dividend) економісти вживають для позначення концепції щодо вигоди, яку країни отримують від зниження витрат на оборону та перетворення військового виробництва у цивільне⁶⁴, а з прикладної – для узагальнення тенденції, що спостерігалася в багатьох країнах після завершення війни, а саме підвищення темпів економічного зростання до рівня, що перевищував середній, який спостерігався в довоєнний період. У 1995 р. науковці М. Найт, Н. Лоайза та Д. Вільянуева зібрили докази негативного впливу військових витрат на формування капіталу та розподіл ресурсів⁶⁵. Це дало їм змогу пояснити, чому в повоєнний період у країнах, які зменшили витрати на оборону, часто можна спостерігати появу дивідендів миру та прискорене економічне зростання. Однак питання щодо впливу міжнародної допомоги на величину дивідендів миру залишилося невирішеним.

⁶³ Roodman D. Macro aid effectiveness research: a guide for the perplexed. *Center for global development working paper*. December 2007. No 134. 21 p. URL: https://www.cgdev.org/sites/default/files/15003_file_Guide_Perplexed.pdf

⁶⁴ Intriligator M. The concept of a peace dividend. *Economics of peace and security*. EOLSS Publications, Aug. 2009. P. 70–79. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=3C27DAAAQBAJ&pg=PA72&lpg=PA72&dq=Intriligator++THE+CONCEPT+OF+A+PEACE+DIVIDEND&source=bl&ots=GrZyZ9PJ->

⁶⁵ Knight M., Loayza N., Villanueva D. The peace dividend: military spending cuts and economic growth. *IMF working paper*. 1995. No 53. 36 p. URL: <https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/journals/001/1995/053/001.1995.issue-053-en.pdf>

У 2000 р. американські науковці Крейг Бернсайд та Девід Доллар опублікували статтю «Допомога, зростання та політика». Її нові та одночасно суперечливі ідеї сколихнули і втягнули в дискусію не лише наукову спільноту, а й фахівців урядових структур провідних країн та міжнародних організацій. Згодом дискусія змусила авторів додатково підтвердити положення статті даними 1990-х років. Основним здобутком наукової праці дослідників стало висунення та емпіричний доказ гіпотези про те, що вплив міжнародної допомоги на економічне зростання країн, що розвиваються, залежить від якості інститутів та політики. Зокрема, науковці навели докази, що допомога прискорює економічне зростання, якщо інститути та політика в країні є ефективними. Крім того, автори дійшли висновку, що надання великої фінансової допомоги країні з неефективними економічними інститутами та політикою *не буде стимулювати реформи*⁶⁶.

У 2004 р. науковці В. Істерлі, Р. Левін, Д. Рудман надали докази, що міжнародна допомога не завжди сприяє економічному зростанню країн, що здійснюють навіть порівняно ефективнішу політику. Для докладного аналізу цієї ситуації вони запропонували в майбутньому дослідити: чи може допомога стимулювати реформи в політиці та інститутах, які сприяють економічному зростанню, чи працюють деякі механізми надання міжнародної допомоги краще за інші тощо⁶⁷.

До відповіді на ці питання дещо наблизилася британська науковиця Анке Хеффлер. Узагальнюючи емпіричні дані, вона дійшла висновку, що близько 56% міжнародної допомоги спрямовувалося на відновлення економічної та соціальної інфраструктури і лише 8% на відбудову виробництва. Це дало їй змогу висловити обережне

⁶⁶ Burnside C., Dollar D. Aid, Policies, and Growth: Revisiting the Evidence. *World Bank policy research paper*. March. 2004. No 2834. 35 p. URL: https://dukespace.lib.duke.edu/dspace/bitstream/handle/10161/2032/Burnside_aid_policies_and_growth.pdf;jsessionid=6D2FE8A62C6A8BC91DA542A6F696E5C6?sequence=1

⁶⁷ Easterly W., Levine R., Roodman D. Aid, policies, and growth: comment. *The American economic review*. 2004. Vol. 94, No 3. P. 780. URL: https://www.researchgate.net/profile/Ross-Levine-2/publication/4732180_Aid_Policies_and_Growth_Comment/links/0c9605206518e52014000000/Aid-Policies-and-Growth-Comment.pdf

припущення, що допомога сприяє економічному зростанню країн, можливо, тому, що вона певним чином виконує роль державних інвестицій у повоєнний період⁶⁸. Однак А. Хеффлер не змогла підтвердити безпомилковість цієї думки економетричними методами, тому питання щодо механізму впливу допомоги на зростання економік залишилось дискусійним.

У сучасній науці не менш дискусійними є також напрацювання стосовно ознак політики та інститутів, які уможливають позитивний вплив міжнародної допомоги на економічне зростання країн, що розвиваються. Зокрема, К. Бернсайд та Д. Доллар виявили, що допомога прискорює економічне зростання, якщо країни здійснюють *порівняно кращу фінансову, монетарну та торговельну політику, а також досягають успіхів у формуванні інституту верховенства права*. Ознаками такої політики є низький рівень дефіциту бюджету та інфляції, вільна торгівля та ефективне функціонування інституту верховенства права.

2.3.2. Обґрунтування доцільності запровадження повоєнної політики структурної модернізації в Україні

Напрацювання західних економістів стосовно впливу міжнародної допомоги на економічне зростання країн, що розвиваються, є переконливими, але, на наш погляд, недостатньо повними. Результати аналізу історичного досвіду України щодо забезпечення економічної динаміки дають підставу висунути обґрунтоване припущення, що в повоєнний період вплив міжнародної допомоги на відновлення та зростання економіки можна суттєво збільшити, якщо в країні буде запроваджена порівняно краща не лише фінансова, монетарна, зовнішньоторговельна, інституційна, а й *структурна політика*, спрямована на модернізацію (осучаснення) виробництва, підвищення

⁶⁸ Hoeffler A. Growth, aid and policies in countries recovering from war. *OECD development co-operation working paper*. 2012. No. 1. P.12. URL: <https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/WP1%20Growth%20Aid%20and%20Policies.pdf>

рівня технологічної складності вітчизняної продукції та експорту (далі – *політика структурної модернізації*).

Збір доказів на користь висунутого припущення варто розпочати з аналізу досвіду країн з ринками, що розвиваються, які стали або мають шанси в майбутньому стати новими полюсами глобального зростання. Історія їх економічного успіху свідчить, що для підтримання високої економічної динаміки одна частина зазначених країн використала переваги великих внутрішніх ринків та зростаючої чисельності населення, а інша – можливості зовнішньої торгівлі. Наприклад, у 2001–2020 рр. Китай та Індонезія, маючи середньорічне сальдо зовнішньої торгівлі товарами і послугами, відповідно, 3,4 та 2,4% від ВВП⁶⁹, активніше використовували можливості зовнішніх ринків для досягнення середніх темпів зростання – 8,7 та 4,9% на рік⁷⁰. Водночас Індія та Туреччина із від’ємним середньорічним сальдо зовнішньоторговельного балансу, відповідно, -3,1 та -2,1% від ВВП, активніше використовували можливості своїх великих внутрішніх ринків для досягнення середніх темпів зростання – 5,8 та 4,8% на рік.

Упродовж двох останніх десятиліть Україна мала досвід використання переваг як зовнішнього, так і внутрішнього ринків для підтримання економічної динаміки. Зокрема, в 2001–2005 рр., коли середньорічне сальдо зовнішньої торгівлі було позитивне і становило 3,3% від ВВП, вітчизняна економіка використала переваги зовнішніх ринків та прискорила зростання в середньому до 7,7% на рік. Ці темпи зростання значно перевищували ті, що могли забезпечити орієнтовані на внутрішній ринок галузі. Проте з 2006 р. Україна почала використовувати для забезпечення економічного зростання переважно можливості внутрішнього ринку: розрахунки на основі даних Світового банку свідчать про від’ємне середньорічне сальдо зовнішньоторговельного балансу в 2006–2021 рр. – (-5,2)% від ВВП, що

⁶⁹ External balance on goods and services (% of GDP). World Bank world development indicators / The World Bank. Washington DC. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

⁷⁰ GDP growth (annual %): World Bank world development indicators / The World Bank. Washington DC. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

супроводжувалося зменшенням середніх темпів економічного зростання до 0,25% на рік.

Пояснюючи, чому з 2006 р. в Україні потенціал внутрішнього ринку щодо забезпечення високих темпів зростання економіки суттєво нівелювався від'ємним зовнішньоторговельним балансом, науковці справедливо зазначали про домінування у структурі товарного експорту сировини та напівфабрикатів, а у структурі імпорту – споживчих та інвестиційних товарів, тобто кінцевої продукції, що має порівняно вищу ринкову вартість. Цю ситуацію можна пояснити докладніше на прикладі періоду відновлення української економіки після кризи 2014–2015 рр., використавши для цього оцінки технологічної складності української експортної та імпорتنної продукції.

У період посткризового відновлення 2016–2021 рр. в Україні середньорічна величина індексу вартості одиниці продукції сукупного товарного імпорту UV_{im} становила 0,78 дол. США / кг, а сукупного товарного експорту – UV_{ex} , – 0,31 дол. США / кг.⁷¹ Це означало, що технологічна складність імпорту була в 2,5 рази вищою, ніж українського товарного експорту. Доходи від продажу останнього не покривали валютні витрати на імпорт технологічно складнішої продукції. Внаслідок цього виникало від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами в межах 6,56–14,26 млрд дол. США, що призводило до зменшення щорічних темпів зростання економіки. Частково спад темпів компенсувався позитивним сальдо зовнішньої торгівлі послугами, який коливався в межах 0,48–4,40 млрд дол. США⁷². Проте це не знімало проблему уповільнення економічної динаміки.

У повоєнний період вирішення зазначеної проблеми доцільно розпочати з розроблення політики структурної модернізації. У межах її заходів частину міжнародної допомоги та обмежених ресурсів держави варто спрямувати в галузі, які спроможні в короткі терміни відновити

⁷¹ Розраховано автором за даними відповідних років: Сумарний обсяг імпорту та експорту в розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД (дані за відповідні роки) / Державна митна служба України, 2023. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestrihttp://sfs.gov.ua/ms/f11> (дата звернення – 16.07.2023)

⁷² Платіжний баланс України / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (дата звернення – 6.07.2023).

та/або збільшити продаж на зовнішніх ринках продукції, що підвищить загальний рівень технологічної складності українського товарного експорту та відповідно його ринкову вартість відносно імпорту. У результаті експортні доходи зможуть в більшому обсязі покривати валютні витрати на імпорт, що зумовить скорочення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі товарами, підвищення темпів зростання економіки та доходів населення, підприємств і держави.

2.3.3. Політика структурної модернізації: окремі вихідні положення та експортні пріоритети

Розроблення повоєнної політики структурної модернізації потребує уточнення вихідних положень, на яких вона має базуватися. Не претендуючи на їх повний та докладний опис, у цьому дослідженні пропонується звернути увагу на ті, що дають відповіді на два ключових запитання: 1) виробництво яких видів продукції потребує першочергового відновлення, щоб у повоєнний період якомога вищими темпами розпочати зміну рівня технологічної складності українського експорту?; 2) які країни-лідери глобального зростання будуть створювати стійкі торговельні стимули для розширення вітчизняного виробництва експортної продукції підвищеної технологічної складності? Коротко ці запитання можна сформулювати так: що і для кого виробляти? Без їх вирішення процес розроблення повоєнної політики структурної модернізації в Україні може відірватися від реалій вітчизняної економіки та світових ринків.

Першим кроком до пошуку відповіді на запитання: виробництво яких видів продукції доцільно відновити першочергово в повоєнний період, є розробка наукових підходів, які дають змогу ідентифікувати продукцію, що суттєво впливала на загальний рівень технологічної складності вітчизняного товарного експорту до 2022 р. На наш погляд, вона має відповідати таким критеріям. По-перше, мати високу не цінову, а ціннісну (нецінову, якісну (*non-price, qualitative*) конкурентоспроможність. Останнє означає, що на міжнародних ринках українську продукцію купують не завдяки нижчим цінам, а завдяки кращим

якісним властивостям порівняно з аналогами конкурентів. По-друге, – становити відносно вагому частку в структурі вітчизняного та світового товарного експорту. З одного боку, це означає, що країна має достатньо ресурсів, щоб розширювати виробництво такої продукції в майбутньому, а з іншого – що така продукція має входити до складу, наприклад, 100 найбільших у світі експортних товарних груп. По-третє, ця продукція повинна мати підвищену технологічну складність.

Використання наведених критеріїв дало змогу отримати такі наукові результати. Зокрема, за допомогою першого критерію встановлено, що в 2019–2021 рр. в Україні високою ціннісною конкурентоспроможністю відрізнялась 71 експортна товарна група, тобто близько 6% від їх загальної кількості, систематизованої за тризначним кодом УКТЗЕД⁷³.

Спираючись на другий критерій, було виявлено, що із 71 експортної товарної групи лише 8 мали порівняно значну питому вагу в структурі вітчизняного експорту та хороші перспективи щодо розширення продажу на світових ринках. Докладніше описати зазначені вісім товарних груп можна так.

1. Упродовж 2019–2021 рр. в Україні експортна товарна група «проводи ізольовані, кабелі та інші ізольовані електричні провідники; кабелі волоконно-оптичні» (код УКТЗЕД 8544) була найбільшою серед конкурентоспроможних груп з підвищеною технологічною складністю. У передкризовому 2019 р. товарна група «ізолюваний провід / кабель» (insulated wire/cable) займала 16-те місце у списку 100 найбільших світових експортних груп.⁷⁴ Експорт обладнання для розподілу електричної енергії (equipment for distributing electricity (SITC⁷⁵ group

⁷³ Український класифікатор товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД) – систематизований перелік товарів, що складається на основі Гармонізованої системи опису та кодування товарів і Комбінованої номенклатури Європейського Союзу та затверджується Законом України «Про Митний тариф України».

⁷⁴ Тут і далі за даними: Workman D. World's top exports report card for products and countries. 2020. URL: <https://www.worldstopexports.com/worlds-top-exports-products-countries/>

⁷⁵ SITC (Standard International Trade Classification) – міжнародна стандартна торгова класифікація, що розроблена ООН для систематизації товарів, які продаються суб'єктами зовнішньої торгівлі країн на світових ринках.

773) становив 136,1 млрд дол. США, тобто 0,7% світового товарного експорту⁷⁶. Найбільшими виробниками цієї продукції були Китай, Мексика та США, на них припадало відповідно 17,2%, 9,2 та 7,9% світового експорту. А от найбільшими споживачами зазначеної продукції – США, Німеччина та Японія. На них припадало відповідно 16,5%, 8,5 та 5,8% світового імпорту. У 2019 р. частка України становила 1,01% у світовому експорті кабельної продукції. У довоєнний період її виробництво було диверсифіковане і здійснювалося 47 вітчизняними підприємствами⁷⁷. У 2022 р. частина з них перебувала на окупованих територіях Запорізької, Донецької, Луганської областей, а також на територіях Чернігівської та Харківської областей, де відбувалися активні бойові дії. Крім того варто враховувати, що в Україні не здійснювався промисловий видобуток мідної руди. Мідь та сировина для її виробництва імпортувалися з країн СНД, переважно Росії та Казахстану (близько 70% необхідної сировини).

Як швидке відновлення галузі з виробництва кабельної продукції спроможне збільшити одиничну вартість вітчизняного товарного експорту, можна продемонструвати на прикладі 10 найбільших його груп. У 2021 р. до їх складу входили такі: руди і концентрати залізні (код УКТЗЕД 2601; частка в товарному експорті становить 10,13%); олії соняшникова, сафлорова або бавовняна (код – 1512; частка – 9,38%); кукурудза (код – 1005; частка – 8,65%); пшениця (код – 1001; частка – 7,45 %); напівфабрикати з вуглецевої сталі (код – 7207; частка – 6,01%); прокат плоский з вуглецевої сталі завширшки 600 мм або більше, гарячекатаний, неплакований, без гальванічного чи іншого покриття (код – 7208; частка – 5,49%); насіння свиріпи або ріпаку (код – 1205; частка – 2,48%); чавун переробний та чавун дзеркальний у чушках, болванках або інших первинних формах (код – 7201; частка – 2,41%); проводи ізольовані, кабелі та інші ізольовані електричні провідники;

⁷⁶ Тут і далі за даними: 2019 International Trade Statistics Yearbook / United Nations. Vol. II. New York, 2020. P. 234. URL: <https://comtrade.un.org/pb/downloads/2019/VolII2019.pdf>

⁷⁷ Українські виробники кабельної продукції. Діло. 2021. URL: <http://internetri.net/dilo/ukrayinski-vyrobnyky-kabelnoyi-produktsiyi/index.html>

кабелі волоконно-оптичні (код – 8544; частка – 2,33%); макуха, тверді відходи від вилучення рослинних жирів і олій, крім 2304, 2305 (код – 2306; частка – 1,88%). Питома вага цих товарних груп становила 56,21% у сукупному товарному експорті.

У 2021 р. одинична вартість дев'яти найбільших експортних товарних груп коливалася в межах 0,16–1,24 дол. США / кг, а її середньозважена величина становила – 0,53 дол. США / кг. Водночас одинична вартість товарної групи підвищеної технологічної складності: проводи ізольовані, кабелі та інші ізольовані електричні провідники; кабелі волоконно-оптичні становила 20,8 дол. США / кг. Якщо в розрахунках цю товарну групу приєднати до дев'яти найбільших товарних груп, то середньозважена одинична вартість десяти найбільших експортних товарних груп зросте до 1,4 дол. США / кг, тобто збільшиться майже втричі.

2. Товарна група «електронагрівальні прилади та апарати» (код УКТЗЕД 8516; частка в товарному експорті становить 0,75%). У 2019 р. товарна група «електричні водонагрівачі, фени» (cruise/cargo ships, barges) займала 69-те місце в списку 100 найбільших світових експортних груп. Експорт побутового електричного та неелектричного обладнання (household-type electrical and non-electrical equipment (SITC group 775) становив 108,7 млрд дол. США, тобто 0,6% світового товарного експорту. Найбільшими виробниками цієї продукції були Китай, Німеччина та Польща. На них припадало відповідно 37,2%, 8,4 та 5,8% світового експорту. Найбільшими споживачами були США, Німеччина і Франція. На них припадало відповідно 18,4%, 8,2 та 5,3% світового імпорту. У 2019 р. частка України становила 0,28% у світовому експорті електронагрівальних приладів та апаратів. Їх виробництво було диверсифіковане. У довоєнний період одним із великих промислових підприємств, що займалось розробкою, впровадженням і випуском широкого асортименту побутових електронагрівальних приладів, було приватне підприємство «Виробниче об'єднання Елна-Сервіс» (ПП «ВО Елна-Сервіс») у м. Вінниця.

3. Товарна група «двигуни турбореактивні, турбогвинтові та інші газові турбіни» (код УКТЗЕД 8411; частка в товарному експорті

становить 0,6%). У 2019 р. товарна група «турбореактивні двигуни» (turbojets) займала 12-те місце в списку 100 найбільших світових експортних груп. Експорт неелектричних двигунів і частин до них (engines and motors, non-electric; parts (SITC group 714) становив 145,0 млрд дол. США, тобто 0,8% світового товарного експорту. Найбільшими виробниками цієї продукції були Велика Британія, Франція та Сінгапур. На них припадало відповідно 18,2%, 13,0 і 10,0% світового експорту. Найбільшими споживачами були США, Велика Британія та Сінгапур. На них припадало відповідно 16,7%, 11,2 та 10,5% світового імпорту. У 2019 р. частка України становила 0,17% світового експорту. У довоєнний період основні потужності з виробництва продукції товарної групи «двигуни турбореактивні, турбогвинтові та інші газові турбіни» розташовувалися в м. Запоріжжя (АТ «Мотор Січ») та м. Миколаїв (ДП науково-виробничий комплекс газотурбобудування «Зоря» – «Машпроект»), тобто в регіонах, де 2022 р. відбувалися активні бойові дії. За попередніми оцінками експертів Київської школи економіки (KSE) станом на грудень 2022 р. унаслідок обстрілів АТ «Мотор Січ» втратило активи на суму близько 450 млн дол. США, а «Зоря» – «Машпроект» – 264 млн дол. США⁷⁸.

4. Товарна група «судна, призначені для перевезення людей або вантажів; буксири та судна-штовхачі» (код УКТЗЕД 8901; частка в товарному експорті становить 0,12%) та «яхти й інші плавучі засоби для дозвілля або спорту» (код УКТЗЕД 8903; частка – 0,09%). У 2019 р. товарна група «круїзні/вантажні судна, баржі» (cruise/cargo ships, barges) займала 42-ге місце у списку 100 найбільших світових експортних груп. Експорт кораблів, човнів (включаючи судна на повітряній подушці) та плавучих конструкцій (ships, boats (including hovercraft) and floating structures (SITC group 793) становив 118,2 млрд дол. США, тобто 0,6% світового товарного експорту. Найбільшими виробниками цієї продукції були Китай, Республіка Корея та Японія. На

⁷⁸ Збитки, завдані українському бізнесу внаслідок російської агресії, оцінюються в \$13 млрд / KSE. 26 січня 2023. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-zavdani-ukrayinskomu-biznesu-vnaslidok-rosiyskoyi-agresiyi-otsinyuyutsya-v-13-mlrd/>

них припадало відповідно 20,7%, 16,0 та 11,7% світового експорту. Найбільшими споживачами були Саудівська Аравія, Бразилія та Індія. На них припадало відповідно 8,3%, 6,9 та 6,8% світового імпорту. У 2019 р. частка України за двома зазначеними товарними групами становила 0,1% світового експорту. Вітчизняне суднобудування диверсифіковане. У довоєнний період основні виробничі потужності розміщувалися в містах Миколаїв, Херсон, Запоріжжя, Маріуполь, Київ, Черкаси та в Одеській області. До складу суднобудівельної галузі входили, наприклад, такі відомі підприємства, як ПАТ «Миколаївський суднобудівний завод "Океан"», ДП «Миколаївський суднобудівний завод», Херсонський державний завод «Палада», Херсонський суднобудівний завод, які в 2022 р. перебували в зонах окупації або активних бойових дій.

5. Товарна група «електрообладнання звукове або візуальне сигналізаційне» (код УКТЗЕД 8831; частка в товарному експорті становить 0,11%). У 2019 р. товарна група «електричні машини» (electrical machinery) займала 64-те місце у списку 100 найбільших світових експортних груп. Експорт електричних машин та апаратів (electrical machinery and apparatus (SITC group 778) становив 260,7 млрд дол. США, тобто 1,4% світового товарного експорту. Найбільшими виробниками цієї продукції були Китай, Німеччина та Японія. На них припадало відповідно 25,9%, 9,1 та 8,2% світового експорту. Найбільшими споживачами були США, Китай і Німеччина, на них припадало відповідно 15,9%, 9,9 та 8,5% світового імпорту. У 2019 р. частка України становила 0,01 % світового експорту. У довоєнний період частина виробничих потужностей перебувала в містах Київ та Харків, безпосередньо в яких або навколо яких відбувались бойові дії.

6. Товарна група «частини літальних апаратів товарної позиції 8801 або 8802» (код УКТЗЕД 8803; частка в товарному експорті становить 0,07%). У 2019 р. товарна група «частини до літаків» (aircraft parts) займала 29-те місце у списку 100 найбільших світових експортних груп. Експорт літаків і супутнього обладнання, космічних кораблів та ракет-носіїв, частин до них (aircraft and associated equipment; spacecraft and their launch vehicles; parts (SITC group 792) становив 206,6 млрд дол. США, тобто 1,1% світового товарного експорту. Найбільшими

виробниками цієї продукції були Франція, Німеччина та Велика Британія, на них припадало відповідно 25,9%, 20,5 та 8,6% світового експорту. Найбільшими споживачами були США, Ірландія і Франція, на них припадало відповідно 14,6%, 9,9 і 8,7% світового імпорту. У 2019 р. частка України становила 0,02% світового експорту. У довоєнний період основні виробничі потужності перебували: м. Дніпро, ДП «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова», ДП «Конструкторське бюро "Південне" ім. М.К.Янгеля»; м. Харків, «Харківське державне авіаційне виробниче підприємство» (ХДАВП); м. Київ, ДП «Антонов», ТОВ «Патон Турбайн Текнолоджиз», державне підприємство «Завод 410 ЦА» (ДП «ЗАВОД 410 ЦА»); м. Запоріжжя, «Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро "Прогрес" ім. академіка О. Г. Івченка», тобто в регіонах, де в 2022 р. відбувались бойові дії. За попередніми оцінками експертів Київської школи економіки (KSE) станом на грудень 2022 р. унаслідок обстрілів, наприклад, ДП «Антонов» втратило активи на суму близько 151 млн дол. США⁷⁹.

7. Товарна група «турбіни на водяній парі та інші парові турбіни» (код УКТЗЕД 8406; частка у вітчизняному товарному експорті становить 0,02%).

У 2019 р. експорт турбін на водяній парі, інших парових турбін та їх частин (steam turbines and other vapour turbines and parts thereof (SITC group 712)) становив 4,5 млрд дол. США, тобто менше 0,1% світового товарного експорту. Найбільшими виробниками цієї продукції були Японія, Китай та Німеччина на них припадало відповідно 19,6%, 15,2 та 12,8% світового експорту. Найбільшими споживачами були Індонезія, Болівія та Іран, на них припадало відповідно 15,9%, 9,5 та 5,7% світового імпорту. У 2019 р. частка України становила 0,3% світового експорту. У довоєнний період виробничі потужності розміщувалися в м. Харків – АТ «Українські енергетичні машини» (до 2021 р. ПАТ «Турбоатом»), у м. Миколаїв – ДП НВКГ «Зоря» – «Машпроект», в

⁷⁹ Збитки, завдані українському бізнесу внаслідок російської агресії, оцінюються в \$13 млрд / KSE. 26 січня 2023. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zbitki-zavdani-ukrayinskomu-biznesu-vnaslidok-rosiyskoyi-agresiyi-otsinyuyutsya-v-13-mlrd/>

м. Краматорськ – ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», де в 2022 р. відбувались бойові дії. За попередніми оцінками експертів Київської школи економіки (KSE) станом на грудень 2022 р. внаслідок обстрілів, наприклад, ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод» втратило активи на суму близько 113 млн дол. США⁸⁰.

Крім наведених товарних груп, в Україні вироблялися й інші види експортної продукції, що мають високу ціннісну конкурентоспроможність. До їх складу, наприклад, можна віднести: обладнання стартове для літальних апаратів; палубні гальмові пристрої; наземні тренажери для льотного складу; їх частини (код УКТЗЕД 8805; частка в товарному експорті становить 0,01%); біноклі, монокуляри; інші астрономічні прилади (код УКТЗЕД 9005; частка – 0,01%), жіночі блузки, сорочки трикотажні (код УКТЗЕД 6106; частка – 0,01%), чоловічі костюми, комбінезони, шорти (код УКТЗЕД 6203; частка – 0,18%) тощо. Однак ці товарні групи мають або обмежені обсяги світового продажу, або для збільшення масштабів виробництва потребують залучення значної кількості додаткової робочої сили, чисельність якої в Україні поступово зменшується. Тобто вони лише частково відповідають вимогам другого критерію.

Дослідження на основі третього критерію дало змогу виявити, чи можна сім наведених товарних груп віднести до числа тих, що мають підвищену технологічну складність. Зокрема, порівняння індексу одиничної вартості кожної товарної групи із середньою величиною індексу вартості одиниці продукції сукупного товарного імпорту України показало таке. У 2021 р. середня ринкова вартість 1 кг ваги одиниці імпортованої продукції становила 0,98 дол. США, а товарної групи «двигуни турбореактивні, турбогвинтові та інші газові турбіни» – 1198,6 дол. США, групи «частини літальних апаратів товарної позиції 8801 або 8802» – 494,3 дол. США, групи «електрообладнання звукове або візуальне сигналізаційне» – 80,2 дол. США, групи «турбіни на водяній парі та інші парові турбіни» – 29,2 дол. США, групи «проводи ізольовані, кабелі та інші ізольовані електричні провідники; кабелі волоконно-

⁸⁰ Там само.

оптичні», як уже зазначалося, – 20,8 дол. США, групи «яхти та інші плавучі засоби» – 19,0 дол. США, групи «електронагрівальні прилади та апарати» – 15,0 дол. США; групи «судна, призначені для перевезення людей або вантажів» – 1,2 дол. США⁸¹.

Із наведених результатів розрахунків випливає, що всі розглянуті експортні товарні групи можна віднести до числа тих, що мають підвищену технологічну складність. Найвищий її рівень був притаманний таким групам, як: двигуни турбореактивні, частини літальних апаратів та електрообладнання звукове або візуальне сигналізаційне.

Інтерпретація отриманих результатів досліджень щодо повоєнної політики структурної модернізації

Наведені результати дослідження дають змогу уточнити окремі ключові вихідні положення, які доцільно використати для розроблення повоєнної політики структурної модернізації в Україні. Зокрема, одним із основних джерел її фінансування може стати міжнародна допомога від країн, для яких є неприйнятною розпочата РФ війна, що спрямована на захоплення території України та перегляд її міжнародно визнаних кордонів. Результати емпіричних досліджень західних науковців свідчать, що в країнах, які пережили війни, лише близько 8% міжнародної допомоги спрямовується на відбудову виробництва. З цього випливає, якщо Україні буде надано міжнародну допомогу в обсязі, наприклад, 500 млрд дол. США, то на відновлення виробництва може бути направлено близько 40 млрд дол. США. Це відносно невелика сума. Як свідчить економічна історія, упродовж 2005–2013 рр. українські підприємства запозичили на міжнародних ринках майже 61 млрд дол. США, але це не забезпечило промисловості технологічну модернізацію та не дало їй змоги уникнути спаду обсягів виробництва в передкризових 2012–2013 рр. *Тому питання про те, на які цілі буде*

⁸¹ Розраховано автором за даними: Сумарний обсяг імпорту та експорту по країнах у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД (тисяч доларів США) за період з 01.01.2021 р. по 31.12.2021 р. / Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri><http://sfs.gov.ua/ms/f11> (дата звернення – 16.07.2023).

витрачена міжнародна допомога щодо відновлення виробництва, дуже суттєве.

Зважаючи на попередній історичний досвід, можна стверджувати, що в Україні політика структурної модернізації може стати основним чинником ефективного використання міжнародної допомоги та прискорення процесу відновлення вітчизняної економіки на сучасній технологічній основі. Обмежені обсяги допомоги спонукають до висновку, що її не варто розпорошувати на відбудову всіх пошкоджених війною промислових об'єктів. У межах заходів політики структурної модернізації допомогу доцільно сконцентрувати на відбудові підприємств, які в короткі терміни спроможні відновити та/або збільшити продаж на зовнішніх ринках продукції, що підвищить загальний рівень технологічної складності українського товарного експорту та, відповідно, його ринкову вартість відносно імпорту. Зазначена продукція належить до таких товарних груп: двигуни турбореактивні, турбогвинтові та інші газові турбіни; частини літальних апаратів; електрообладнання звукове або візуальне сигналізаційне; турбіни на водяній парі та інші парові турбіни; проводи ізольовані, кабелі та інші ізольовані електричні провідники; яхти та інші плавучі засоби; електронагрівальні прилади та апарати; судна, призначені для перевезення людей або вантажів, виробництво зброї та боєприпасів. Швидке відновлення та розширення її випуску є найкоротшим шляхом скорочення величини від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі товарами.

Переваги спрямування повоєнної політики структурної модернізації в такому напрямі опосередковано демонструють розрахункові дані щодо *передбачення імовірного минулого*. Зокрема, за незмінних інших умов, якби в 2021 р. одинична вартість вітчизняного товарного експорту становила не 0,42, а 0,45 дол. США/кг, то за рахунок галузей, які постачають продукцію на внутрішній ринок, економічне зростання України могло би становити не 3,4, а 6,7% порівняно з попереднім роком.

2.4. Глобальна багатопольярність: нові можливості та виклики для реалізації політики структурної модернізації України

Упродовж двох останніх десятиліть темпи економічного зростання низки країн значно перевищували аналогічні показники в розвинених країнах, що традиційно визначали динаміку світової економіки. Ця довгострокова тенденція дала науковцям підстави для висновку, що в світовій економіці формуються *нові полюси* зростання. Причому в цьому процесі провідну роль відіграють країни не з розвиненими ринками (*developed markets*), а з ринками, що розвиваються (*emerging market*), або наближаються до їх стану (*pre-emerging markets*), тобто є пограничними (*frontier markets*)⁸² (далі – країни з ринками, що прискорено розвиваються).

2.4.1. Основні напрями досліджень глобальної багатопольярності

Серед країн із розвиненими ринками *традиційними полюсами* глобального зростання здебільшого вважаються США та країни Єврозони⁸³, у складі яких провідну роль відіграють Німеччина та Франція. Якщо спиратися на прогностні оцінки аналітиків Міжнародного валютного фонду⁸⁴ (далі МВФ), Всесвітнього економічного форуму⁸⁵, американської компанії «Блумберг»⁸⁶, то у ролі потенційних полюсів

⁸² Huidrom R., Kose M. A., Ohnsorge F.L. How important are spillovers from major emerging markets? *Policy Research Working Paper* / World Bank. 2017. No. 8093. P. 24. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/786391496863791206/pdf/WPS8093.pdf>

⁸³ Wade R.H. Emerging world order? From multipolarity to multilateralism in the G20, the World Bank, and the IMF. *Politics and Society*. 2011. №39 (3). P. 353. URL : http://eprints.lse.ac.uk/38603/1/Wade_Emerging-world-order_2011.pdf

⁸⁴ *World economic outlook* / International Monetary Fund. October 2023. P. 120–121. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/10/10/world-economic-outlook-october-2023>

⁸⁵ Desjardins J. These countries are leading the way on growth. *World Economic Forum*. Oct 30, 2017. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2017/10/these-countries-are-leading-the-way-on-growth>

⁸⁶ Tanzi A. China to Be Top World Growth Source in Next Five Years, IMF Says. *Bloomberg*. April 17, 2023. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-04-17/china-to-be-top-world-growth-source-in-next-five-years-imf-says>

глобального зростання, на наш погляд, є підстави також розглядати Велику Британію, Японію та Республіку Корея.

Серед країн із ринками, що прискорено розвиваються, новим полюсом глобального зростання зазвичай визнається Китай, а потенційними полюсами – країни з динамічними економіками, що стають лідерами регіонального зростання в різних географічних частинах світу. До складу останніх включають Бразилію, Росію, Індію, Індонезію, Єгипет, Пакистан, Південно-Африканську Республіку, Мексику, Саудівську Аравію, Туреччину⁸⁷, а також Філіппіни та В'єтнам⁸⁸.

Однак варто зауважити, що визнання Китаю, як єдиного *нового полюсу глобального зростання* не є беззаперечним. Наприклад, науковці Центру міжнародного розвитку (CID) Гарвардського університету у своїх дослідженнях дійшли висновку, що Індія фактично вже стала реальним полюсом глобального зростання. Крім того вони спрогнозували, що в 2025 р. середньорічні темпи економічного зростанням Індії становитимуть 7,7 %, що дасть їй змогу очолити список країн із найдинамічнішими економіками⁸⁹.

Окресливши коло реальних та потенційних полюсів глобального зростання, економісти почали надавати перевагу дослідженням, які умовно можна систематизувати в межах двох напрямів. Перший з них спрямований переважно на виявлення джерел швидкого економічного зростання Китаю та потенційних полюсів глобального зростання із числа країн, ринки яких прискорено розвиваються. Серед джерел аналізувалися: залучення в економіку додаткових інвестиційних та

⁸⁷ Multipolarity: the new global economy / The World Bank. Washington DC, 2011. P. 21. URL: https://st.ilsole24ore.com/pdf2010/SoleOnLine5/_Oggetti_Correlati/Documenti/Finanza%20e%20Mercati/2011/05/rapporto-banca-mondiale.pdf?uuid=8e51bc8a-815c-11e0-aafa-45b34071770c

⁸⁸ Hawksworth J., Audino H., Clarry R. The long view: how will the global economic order change by 2050? / PricewaterhouseCoopers LLP. February 2017. P. 4. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/world-2050/assets/pwc-the-world-in-2050-full-report-feb-2017.pdf>

⁸⁹ India new global growth pole, to keep lead over China: Harvard study. *The Economic Times*. Jul 09, 2017. URL: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/indicators/india-new-global-growth-pole-to-keep-lead-over-china-harvard-study/articleshow/59512438.cms>

людських ресурсів, сукупна факторна продуктивність⁹⁰, зростання рівня споживання, експортні доходи, витрати на НДДКР тощо. Методологічну основу цих досліджень становили теоретичні положення про те, що в сучасному світі країни, які претендують виконувати роль полюсів зростання, повинні мати не лише прискорені темпи економічного зростання, а й масштабну економіку, здатну створювати стимули для підвищення рівня економічної активності в інших країнах, а також вміти конвертувати свої успіхи у підвищення рівня життя населення та скорочення економічного відставання від країн з розвиненими ринками⁹¹.

Другий напрям досліджень орієнтований переважно на оцінювання ефектів впливу Китаю та потенційних полюсів глобального зростання з числа країн, ринки яких прискорено розвиваються, на перебіг сучасних процесів глобалізації⁹², на світовий порядок⁹³, міжнародні багатосторонні організації, такі як G20, Світовий банк і МВФ⁹⁴ та на економіки інших країн. Наприклад, вченими, які працюють за останнім напрямом, було оцінено вплив «сімки, що розвивається» E7⁹⁵

⁹⁰ Vu K. Sources of growth in the world economy: a comparison of G7 and E7 economies. *Measuring economic growth and productivity: foundations, KLEMS production models, and extensions* / edited by B. M. Fraumeni. Elsevier science & technology, San Diego, 2020. 536 p. P. 55–74. URL: https://www.researchgate.net/publication/338808424_Sources_of_growth_in_the_world_economy_a_comparison_of_G7_and_E7_economies

⁹¹ Multipolarity: the new global economy / The World Bank. Washington DC, 2011. P. 51–53.

⁹² Pieterse J.N. *Multipolar globalization : emerging economies and development*. 2018, London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group. 247 p. URL: <https://escholarship.org/uc/item/2dr6q014>

⁹³ Nicolas F. China and the global economic order. *China perspectives*. 2016. № 2. P. 7–14. <https://doi.org/10.4000/chinaperspectives.6960>; Paton B. The BRICS revolt. The West vs. the rest. 30 July 2023. URL : <https://www.billpaton.com/post/the-brics-revolt>; Paton B. The BRICS revolt. The West vs. the rest. *Bill Paton*. 30 July 2023. URL: <https://www.billpaton.com/post/the-brics-revolt>

⁹⁴ Wade R. H. Emerging world order? From multipolarity to multilateralism in the G20, the World Bank, and the IMF. *Politics and Society*. 2011. № 39 (3). P. 347–378.

⁹⁵ Економісти, які аналізують роль країн у розвитку світового господарства, виокремлюють групу E7 (інша відома назва EM7), до якої включають сім найбільших економік з ринками, що розвиваються. Зокрема, крім Бразилії, Китаю, Індії та Росії, до складу групи долучені Індонезія, Мексика та Туреччина. Хоча вже сьогодні окремі дослідники замість Росії включають у групу E7 Нігерію. Див. докл.: Paton B. The BRICS revolt. The West vs. the rest. 30 July 2023.

на національні та світову економіки. Зокрема, встановлено, що зростання країн E7 на 1 відсотковий пункт (далі – в.п.) веде до зростання інших національних економік з ринками, що розвиваються та пограничними ринками, на 0,9 в.п., а також світової економіки – на 0,6 в.п.⁹⁶.

У цьому підрозділі монографії здійснено спробу дослідити *не кількісні, а якісні аспекти ефектів впливу* реальних та потенційних полюсів глобального зростання на інші національні економіки. *Актуальність обраного напрямку досліджень* коротко можна обґрунтувати так. Донині серед економістів зберігається стереотип мислення, що країни з розвиненими ринками переважно зацікавлені у торгівлі з країнами, що розвиваються, – як із постачальниками сировинних ресурсів. Раціональне зерно цього стереотипу було сформовано на історичних фактах колоніальної політики західних держав у ХІХ – на початку ХХ століття.

Однак час змінює реальність. Хоча не всі дослідники з цим погоджуються і продовжують описувати її в конфронтаційних геополітичних термінах «протестного глобального Півдня» та «домінуючої глобальної Півночі»⁹⁷. Проте такий підхід свідомо чи несвідомо ігнорує очевидні сучасні реалії, які полягають в тому, що Китай та потенційні полюси глобального зростання із числа країн, ринки яких прискорено розвиваються, поступово перетворюються в масштабних інвесторів, експортерів, імпортерів та починають впливати на країни як із розвиненими, так і пограничними ринками та такими, що розвиваються.

Аналізуючи зазначені економічні тенденції, західні вчені почали висловлювати окремі застереження. Так, американська науковиця Шанталь Томас зібрала в сферах міжнародної політики та міжнародного торговельного права *докази* для підтвердження гіпотези про виникнення нових загроз для розвитку та індустріалізації менших

⁹⁶ Huidrom R., Kose M. A., Ohnsorge F. L. How important are spillovers from major emerging markets? *Policy Research Working Paper* / The World Bank. 2017. No. 8093. 29 p.

⁹⁷ Paton B. The BRICS revolt. The West vs the rest. 30 July 2023.

економік, що розвиваються (*smaller developing economies*), через їх неспроможність конкурувати з масштабними економіками країн, які нарощують свій вплив на глобальне зростання⁹⁸.

Аналітичне використання наведеної гіпотези потребує додаткової перевірки її безпомилковості на основі доказів зібраних в економічній сфері. На наш погляд, частково це можна зробити шляхом порівняння обсягів закупівлі в менших економіках, що розвиваються, продукції підвищеної технологічної складності країнами – реальними та потенційними полюсами глобального зростання. Більші обсяги закупівлі зазначеної продукції реальними та потенційним полюсами із числа країн з розвиненими ринками або з ринками, що прискорено розвиваються, можна використати як доказ формування ними порівняно *сильніших торговельних стимулів* для розвитку експортного потенціалу певної країни, зменшення ризиків її економічної маргіналізації, тобто збереження за собою ролі постачальника сировинних ресурсів на світові ринки в майбутньому.

Однак використання запропонованого підходу для збирання доказів на користь гіпотези Ш. Томас пов'язано з певними труднощами. Річ у тім, що термін «менші економіки, що розвиваються» є занадто широким. За винятком потенційних полюсів глобального зростання, він, за окремими методиками, може узагальнювати, наприклад, 11 країн з ринками, що розвиваються, 39 – із пограничними ринками⁹⁹ та 46 малих економік¹⁰⁰ найменш розвинених країн¹⁰¹, тобто 96 країн.

⁹⁸ Thomas C. Trade and development in an era of multipolarity and reterritorialization. *Yale Journal of International Law Online*. 2018. Vol. 44. No. 77. P. 77–85. URL: https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2767&context=fa_spub

⁹⁹ Huidrom R., Kose M. A., Ohnsorge F. L. How important are spillovers from major emerging markets?, *Policy Research Working Paper / World Bank*. 2017. No. 8093. P. 24.

¹⁰⁰ Bernal R. L. Small Developing economies in the World Trade Organization. Paper presented at World Bank conference «Leveraging trade, global market integration and the new WTO negotiations for development». Washington, DC. July 23-24, 2001. 12 p. URL: https://caricom.org/documents/10160-small_developing_economies_in_the_wto.pdf

¹⁰¹. The least developed country category: 2021 country snapshots / Department of economic and social affairs: committee for development policy. United Nations, 2021. 99 p. URL: <https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/Snapshots2021.pdf>

Безумовно, зібрати інформацію про обсяги закупівлі реальними та потенційними полюсами глобального зростання продукції підвищеної технологічної складності в зазначеній кількості менших національних економік, що розвиваються, є доволі складним і масштабним завданням. Його виконання потребує колективних зусиль дослідників. У цьому підрозділі монографії ставиться децю вужче завдання – на прикладі України перевірити та конкретизувати припущення про те, що глобальна багатополлярність створює нові загрози для розвитку менших економік, що розвиваються.

Такий ракурс дослідження має як теоретичну, так і прикладну значущість. З теоретичного боку він створює підґрунтя для подальших науково-дослідних робіт, спрямованих на виявлення закономірностей розвитку експортного потенціалу інших країн в умовах становлення глобальної багатополлярності. З прикладного боку отримані наукові результати становлять певну цінність для вітчизняних економістів. Річ у тім, що після закінчення війни та деокупації захоплених РФ територій, органи державної влади України мають намір не просто відновити вітчизняну економіку до рівня 2021 р., а й провести модернізацію її виробничого потенціалу з метою розширення випуску конкурентоспроможної продукції підвищеної технологічної складності з інноваційними та якіснішими властивостями. При виборі напрямів розширення її випуску також важливо буде враховувати нові можливості та ризики, які створює глобальна багатополлярність для експорту цієї продукції.

2.4.2. Порівняння можливостей країн стати новими полюсами глобального економічного зростання

Вибір спеціальних критеріїв та показників відкрив шлях для порівняння можливостей країн стати новими полюсами глобального економічного зростання. Зібрані факти про такі можливості коротко можна подати так.

- ***Вплив на глобальне економічне зростання.*** Динаміку процесу формування нових полюсів глобального зростання частково

можна оцінити за допомогою даних рис. 2.1, що відображають середньорічний внесок країн з ринками, що прискорено розвиваються, у приріст світового ВВП на початку та в кінці двадцятирічного періоду 2001–2021 рр., без урахування показників кризового 2020 р¹⁰²

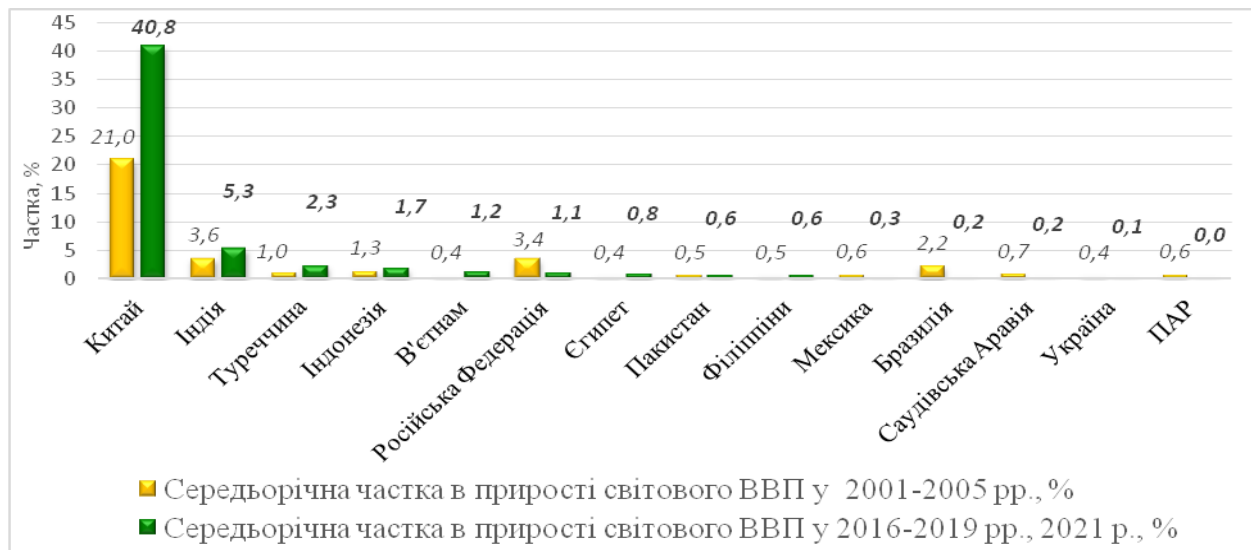

Рис. 2.1. Внесок Китаю, потенційних полюсів глобального зростання з числа країн із ринками, що прискорено розвиваються, та України в приріст світового ВВП у 2001–2019 рр., 2021 р.

Джерело: складено автором за даними: World development indicators: GDP (constant 2015 US\$) / The World Bank. Washington DC. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (дата звернення – 20.06. 2023).

Дані рис. 2.1. свідчать, що в 2001–2019 рр., 2021 р. Китай та аналізовані потенційні полюси зростання в різних пропорціях збільшили сукупний внесок у приріст світової економіки з 36,1 до 55,1% (тобто на 19,0 в.п.). Так внесок Китаю зріс із 21,0 до 40,8% (тобто на 19,8 в.п.), Індії – з 3,6 до 5,3% (на 1,7 в.п.), Туреччини з 1,0 до 2,3% (на 1,3 в.п.), Індонезії – з 1,3 до 1,7% (на 0,4 в.п.), В'єтнаму з 0,4 до 1,2% (на 0,8 в.п.), тоді як внесок РФ зменшився з 3,4 до 1,1%, (на -2,3 в.п.), Бразилії – з 2,2 до 0,2%, (на -2,0 в.п.), Саудівської Аравії – з 0,7 до 0,2% (на –

¹⁰² У 2020 р. світову економіку охопила криза. На відміну від попередніх, вона була зумовлена природним явищем – пандемією COVID-19. З метою зведення до мінімуму спотворень економічних тенденцій розвитку країн, викликаних цим неекономічним чинником, середньорічні показники впродовж п'ятирічних періодів розраховано без урахування 2020 року, а саме впродовж 2016–2019 рр., 2021 р.

0,5 в.п.), Мексики – з 0,6 до 0,3% (на -0,3 в.п.), Південно-Африканської Республіки – з 0,6 до 0,0% (на -0,6 в.п.), України – з 0,4 до 0,1% (на -0,3 в.п.). Показники України аналізуються для оцінювання і її шансів стати полюсом зростання світової економіки.

У 2001–2019 рр., 2021 р. на зростання світової економіки також чинили вплив *традиційні полюси* глобального зростання – США та країни Єврозони, а також Велика Британія, Японія та Південна Корея. Зміни у величині їх впливу відображають дані рис. 2.2.

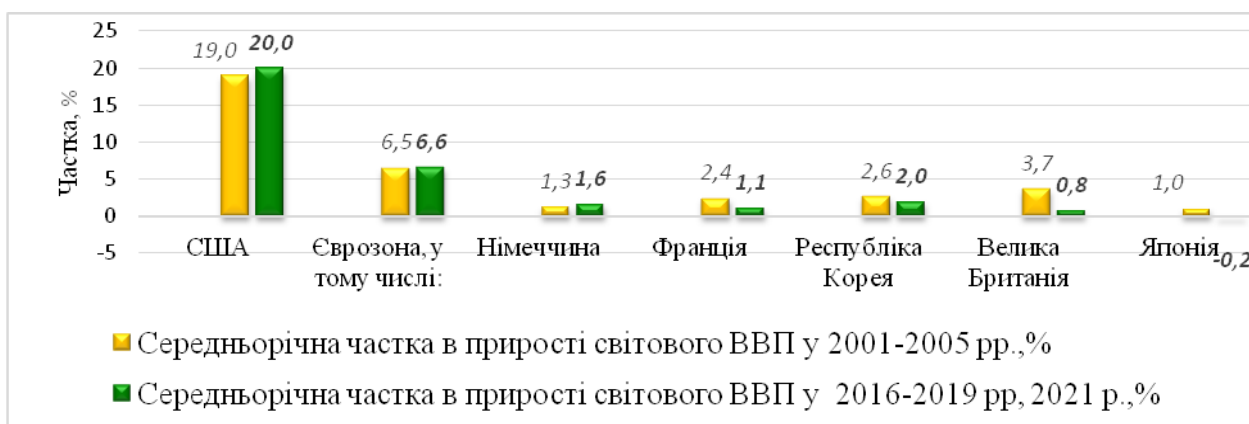

Рис. 2.2. Внесок США, країн Єврозони та потенційних полюсів глобального зростання з числа країн із розвиненими ринками в приріст світового ВВП у 2001–2019 рр., 2021 р.

Джерело: складено автором за даними: World development indicators: GDP (constant 2015 US\$) / The World Bank. Washington DC. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (дата звернення – 20.06. 2023).

Дані рис. 2.2 показують, що в 2001–2019 рр., 2021 р. США, країни Єврозони та аналізовані потенційні полюси глобального зростання скоротили сукупний внесок у приріст ВВП світової економіки з 32,9 до 29,1% (тобто на -3,8 в.п.). Докладний аналіз виявив, що частка США в прирості світового ВВП зросла з 19,0 до 20% (на 1,0 в.п.), країн Єврозони – з 6,5 до 6,6% (на 0,1 в.п.). Проте це не змогло компенсувати втрати від зменшення внеску Республіки Корея у приріст ВВП світової економіки з 2,6 до 2,0% (на -0,6 в.п.), Великої Британії – з 3,7 до 0,8% (на -2,9 в.п.), Японії – з 1 до -0,2% (на -1,2 в.п.).

Зважаючи на те, що сукупний внесок зазначених розвинених країн у приріст світового ВВП зменшився, предметом подальшого

дослідження були обрані країни з ринками, що прискорено розвиваються. Для розуміння того, чому вони мають різний вплив на глобальне економічне зростання, варто порівняти динаміку та масштаб їх економік між собою та з США.

А. *Динаміка економічного зростання.* Для порівняння економічної динаміки обраних для аналізу країн варто скористатися даними рис. 2.3, які характеризують *середньорічний* темп приросту їх ВВП у 2001–2019 рр., 2021 р.

Рис. 2.3. Економічна динаміка США, Китаю, окремих країн-потенційних полюсів глобального зростання та України в 2001–2019 рр., 2021 р.

Джерело: складено автором за даними: World development indicators: GDP growth (annual %) / The World Bank. Washington DC. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (дата звернення – 20.06.2023).

Дані рис. 2.3 свідчать, що в 2001–2019 рр., 2021 р. середньорічний темп приросту ВВП у світовій економіці становив 3,1%, а в США – 2,2%. Ця тенденція є доказом того, що в світовому господарстві формувалися нові локації підвищеної економічної активності. Зокрема, її рівень швидко зростав у Китаї (темп приросту ВВП становив 9,0%), Індії (6,7%), В'єтнамі (6,4%), Філіппінах (5,5%), Індонезії та Туреччині (5,2%).

Б. *Зміни в масштабах економік.* Спрямованість змін в економічному масштабі країни можна подати графічно та описати за допомогою

показника її частки¹⁰³ у структурі світового ВВП. Динаміка цього показника в 2001–2019 рр., 2021 р. в обраних для аналізу країнах відображена на рис. 2.4.

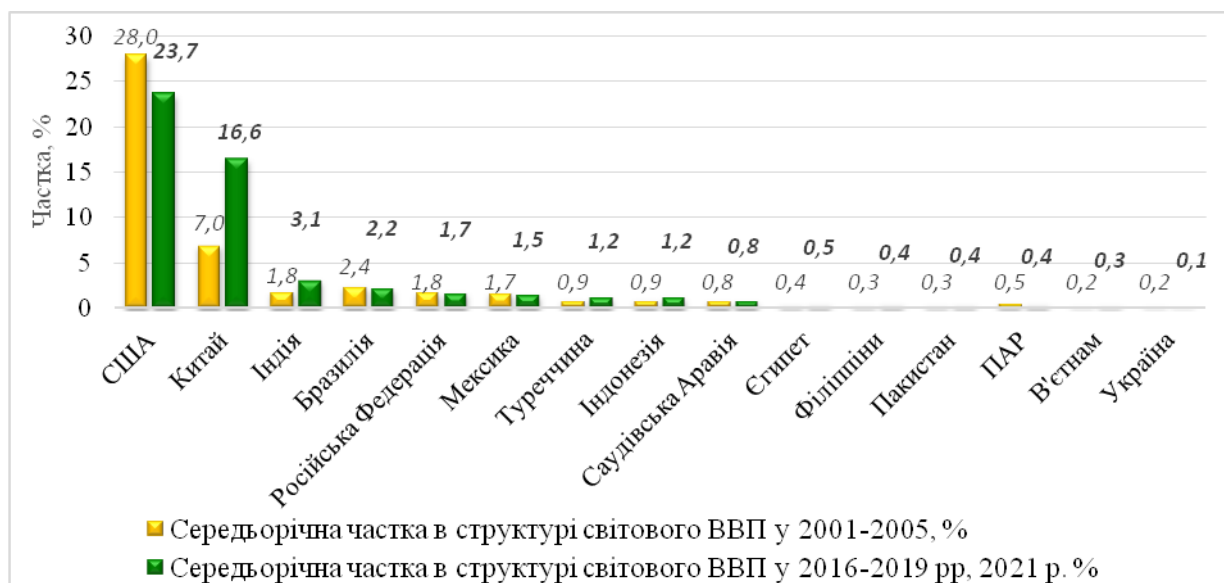

Рис. 2.4. Зміни в масштабах економік США, Китаю, окремих країн – потенційних полюсів глобального зростання та України в 2001–2019 рр., 2021 р.

Джерело: складено автором за даними: World development indicators: GDP (constant 2015 US\$) / The World Bank. Washington DC. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (дата звернення – 20.06.2023).

Дані рис. 2.4 показують, що в 2001–2019 рр., 2021 р. Китай та країни – потенційні полюси глобального зростання збільшили загальний масштаб економік. Їх сукупний внесок у світове виробництво товарів і послуг зріс з 18,3 до 30,3% (тобто на 12,0 в.п.), а економіки США – зменшився з 28,0 до 23,7% (на -4,3 в.п.). Якщо докладніше, то в структурі ВВП світової економіки частка Китаю збільшилася з 7,0 до 16,6% (тобто на 9,6 в.п.), Індії – з 1,8 до 3,1% (на 1,3 в.п.), Туреччини та Індонезії – з 0,9 до 1,2% (на 0,3 в.п.), тоді як частка Бразилії – зменшилася з 2,4 до 2,2%

¹⁰³ Середньорічні частки країн в структурі світового ВВП впродовж п'ятирічних періодів розраховані на основі даних Світового банку про ВВП країн, що подається в постійних цінах 2015 року, виражених у доларах США (GDP (constant 2015 US\$)). Доларові показники ВВП перераховані з національних валют за офіційним обмінним курсом 2015 року.

(тобто на -0,2 в.п.), Російської Федерації – з 1,8 до 1,7% (на -0,1 в.п.), Мексики – з 1,7 до 1,5% (на -0,2 в.п.), Південно-Африканської Республіки – з 0,5 до 0,4% (на -0,1 %), України – з 0,2 до 0,1% (на -0,1 в.п.).

- **Вплив на економічну активність в інших країнах.** Країни перебирають на себе роль полюсів глобального зростання лише за умови перетворення власної високої економічної активності в джерело додаткової економічної активності інших країн. Це можна здійснити шляхом поглиблення торговельної інтеграції у світове господарство. Для опису змін у рівні торговельної інтеграції аналізованих країн, на рис. 2.5 наведено показники їх середніх річних часток¹⁰⁴ у закупівлі товарів і послуг, які були експортовані на світові ринки в 2001–2005 рр. та 2016–2019 рр., 2021 р.

Дані рис. 2.5 свідчать, що впродовж 2001–2019 рр., 2021 р. Китай та країни – потенційні полюси глобального зростання збільшили загальний рівень торговельної інтеграції у світову економіку. Їх сукупна частка в закупівлі товарів і послуг, які були експортовані на світові ринки, зросла з 12,4 до 21,5% (тобто на 9,1 в.п.), а США – зменшилася з 16,5 до 12,5% (на -4 в.п.). Це означає, що зазначена група країн посилила

¹⁰⁴ Частки країн у закупівлі товарів і послуг, які були експортовані на світові ринки, розраховано за формулою $Sh_{it} = (m_{it} / X_t) \times 100$, де Sh – частка країни в закупівлі товарів і послуг, які були експортовані на світові ринки, m – загальний імпорт країни, X – загальний світовий експорт, i – країна, що аналізується, t – часовий період. Відповідно до положень шостої версії Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (Sixth edition of the IMF's balance of payments and international investment position manual (BPM6), яке було розроблено паралельно із Системою національних рахунків ООН 2008 р. (System of National Accounts -- SNA 2008), імпорт і експорт повинні реєструватися в рахунках платіжного балансу на умові «франко-борт» (FOB), що означає використання цін, які включають усі збори до розміщення товарів на борту судна в порту відправлення. Проте багато країн використовують договірну умову FOB лише для оцінювання вартості експорту, а умову CIF для оцінювання імпорту (на відміну від FOB, умова CIF включає «вартість страхування та фрахт», а також витрати на транспортування). Величина вартості товару на умовах CIF завжди є більшою, ніж на умовах FOB. Однак, якщо звернутися до статистичних даних Світового банку, то можна виявити, що величина світового експорту в 2000–2021 рр. постійно перевищувала величину світового імпорту. Це є ознакою того, що на асиметрію глобального експорту та імпорту впливали не лише умови FOB та CIF, а й інші чинники, наприклад, відмінності в митних і податкових режимах, величина обмінного курсу тощо. На основі цього можна зробити висновок, що цілком коректно порівнювати загальну величину світового експорту з імпортом певної країни, вартість якого може оцінюватися на умовах як FOB, так і CIF.

свій вплив на світове виробництво експортних товарів і послуг та економічну активність у країнах-експортерах.

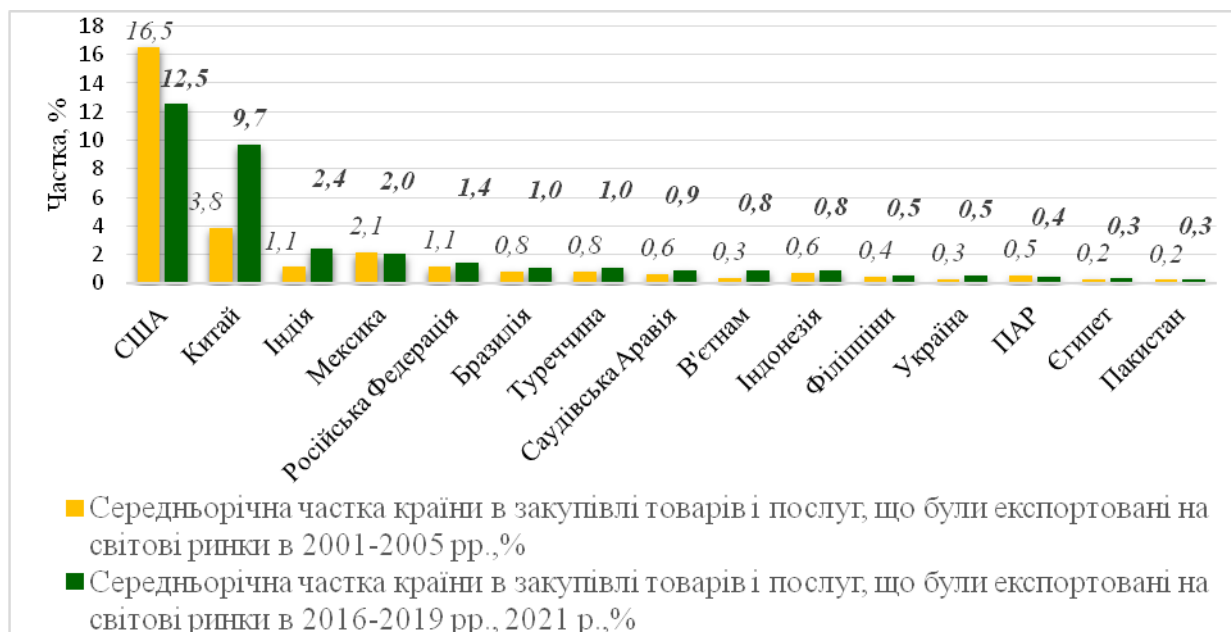

Рис. 2.5. Зміни в рівні торговельної інтеграції в світову економіку США, Китаю, країн – потенційних полюсів глобального зростання та України в 2001–2019 рр., 2021 р.

Джерело: складено автором за даними: World development indicators: Imports of goods and services (BoP, current US\$), Exports of goods and services (BoP, current US\$) / The World Bank. Washington DC. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (дата звернення – 20.06. 2023).

Дані рис. 2.5 свідчать, що впродовж 2001–2019 рр., 2021 р. Китай та країни – потенційні полюси глобального зростання збільшили загальний рівень торговельної інтеграції у світову економіку. Їх сукупна частка в закупівлі товарів і послуг, які були експортовані на світові ринки, зростає з 12,4 до 21,5% (тобто на 9,1 в.п.), а США – зменшилася з 16,5 до 12,5% (на -4 в.п.). Це означає, що зазначена група країн посилює свій вплив на світове виробництво експортних товарів і послуг та економічну активність у країнах-експортерах.

Докладний аналіз виявив, що процес торговельної інтеграції країн у світову економіку відбувався нерівномірно. Так, у зазначений період частка Китаю в закупівлі товарів і послуг, які були експортовані на світові ринки, зростає з 3,8 до 9,7% (тобто на 5,9 в.п.), Індії – з 1,1 до 2,4% (на 1,3 в.п.), Російської Федерації – з 1,1 до 1,4% (на 0,3 в.п.), Бразилії та

Туреччини – з 0,8 до 1,0% (на 0,2 в.п.), тоді як частка Мексики – зменшилась з 2,1 до 2,0% (на -0,1 в.п.), Південно-Африканської Республіки – з 0,5% до 0,4% (на -0,1 в.п.).

• **Скорочення економічного відставання від США.** Для пошуку відповіді на запитання про те, чи вдалося аналізованим країнам зменшити економічне відставання від США, варто скористатися даними рис. 2.6, які відображають середню річну динаміку ВВП на одну особу за ПКС¹⁰⁵ у цих країнах у 2001–2005 рр. та 2016–2019 рр., 2021 р.

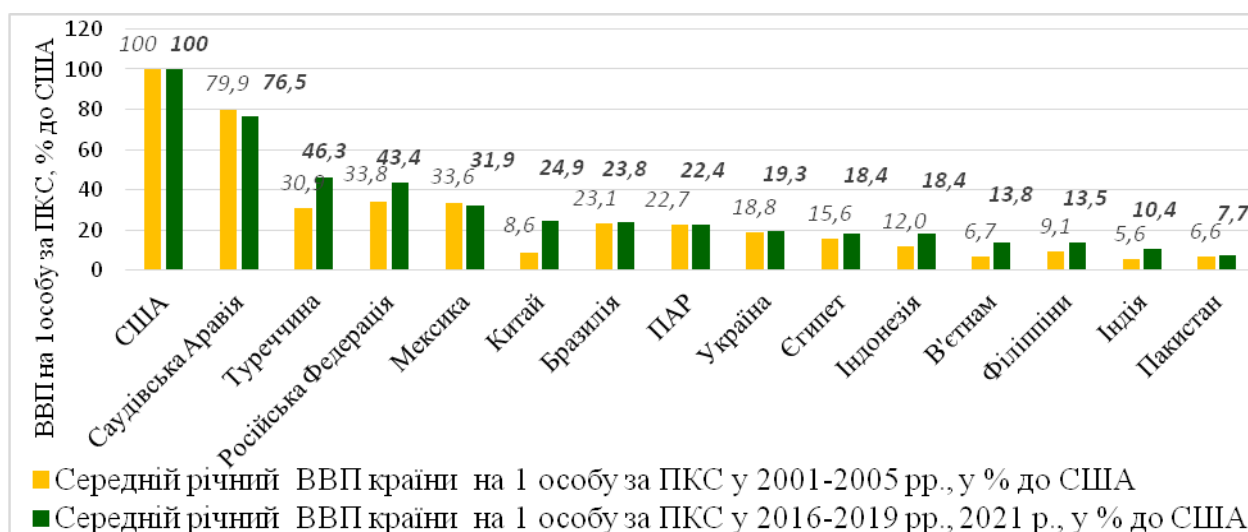

Рис. 2.6. Економічне відставання Китаю, країн – потенційних полюсів глобального зростання та України від США в 2001–2019 рр., 2021 р.

Джерело: складено автором за даними: GDP per capita, PPP (constant 2017 international \$). World development indicators / The World Bank. Washington DC. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (дата звернення – 20.06. 2023).

Дані рис. 2.6 свідчать, що впродовж 2001–2019 рр., 2021 р., за винятком Саудівської Аравії, Мексики та Південно-Африканської Республіки, Китай та інші країни-потенційні полюси глобального зростання й Україна дещо зменшили економічне відставання від США. Якщо говорити докладніше, то в 2016–2019 рр., 2021 р. середньорічне виробництво товарів і послуг на 1 особу в Саудівській Аравії досягло

¹⁰⁵ Для оцінювання у вартісному вимірі економічного відставання Китаю, країн – потенційних полюсів глобального зростання та України від США використано показник реального ВВП на одну особу населення за ПКС у постійних міжнародних доларах 2017 року (GDP per capita, PPP (constant 2017 international \$)).

76,5% від рівня США, Туреччині – 46,3%, Російській Федерації – 43,4%, Мексиці – 31,9%, Китаї – 24,9%, Бразилії – 23,8%, Південно-Африканській Республіці – 22,4%, Україні – 19,3%, Єгипті та Індонезії – 18,4%. В усіх інших країнах, включаючи В'єтнам, Філіппіни, Індію та Пакистан, економіки яких динамічно зростали, середньорічний рівень виробництва становив від 13,8 до 7,7%, порівняно із США.

2.4.3. Вплив реальних і потенційних полюсів глобального зростання на експорт вітчизняної продукції підвищеної технологічної складності

Пошук відповіді на питання, які сильні чи слабкі торговельні стимули будуть створювати для розширення вітчизняного виробництва експортної продукції підвищеної технологічної складності країни – лідери глобального зростання, дав змогу отримати такі результати.

Нова глобальна багатопольярність створює як додаткові можливості, так і певні загрози для економічного зростання та розвитку інших країн. Докладніше описати цю ситуацію можна на прикладі України за допомогою показників експортно-імпортних операцій на світовому ринку.

У довоєнному 2021 р. в Україні економічну активність суттєво стимулював попит, що формувався на внутрішніх ринках країн, які виконували роль реальних та потенційних полюсів глобального зростання. Так, вітчизняні експортери продали товарів на ринках країн Єврозони на суму 15750, США – 1622, розвинених країн – потенційних полюсів глобального зростання (Великої Британії, Республіки Корея та Японії) – на суму 1729,4 млн дол. США¹⁰⁶. Питома вага зазначених країн становила 28,1% у структурі товарного експорту України.

Водночас вітчизняні експортери продали продукції на ринках Китаю на суму 8003,5, Індії – 2494,3 млн дол. США, на ринках інших країн –

¹⁰⁶ Сумарний обсяг імпорту та експорту по країнах у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД (тисяч доларів США) за період з 01.01.2021 р. по 31.12.2021 р. / Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri><http://sfs.gov.ua/ms/f11> (дата звернення – 16.07.2023).

потенційних полюсів глобального зростання (Бразилії, В'єтнаму, Єгипту, Індонезії, Мексики, Філіппін, Пакистану, РФ, Саудівської Аравії, Південно-Африканської Республіки, Туреччини) – 12554,2 млн дол. США. У структурі товарного експорту України питома вага зазначених країн становила 33,9%.

З наведеного випливає, що Китай та потенційні полюси глобального зростання із числа країн з ринками, що прискорено розвиваються, створювали для розширення виробництва в експортних галузях України сильніші торговельні стимули порівняно з аналізованими країнами з розвиненими ринками. Безумовно, це надавало додаткові можливості для зростання української економіки.

Однак створюючи сильніші торговельні стимули для розширення вітчизняного експортного виробництва, Китай та потенційні полюси глобального зростання із числа країн з ринками, що прискорено розвиваються відігравали значно меншу роль в покращенні якісних параметрів економічного зростання України. Про це свідчать такі зібрані факти.

Як уже зазначалося, напередодні війни в Україні експортна продукція підвищеної технологічної складності, що мала хороші перспективи для продажу на світових ринках та високу ціннісну (нецінову, якісну) конкурентоспроможність, входила до складу товарних груп, які класифіковані за кодами УКТЗЕД 8406, 8411, 8516, 8531, 8544, 8803, 8901, 8903 (далі продукція, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903). Розрахункові дані свідчать, що в 2021 р. вартість одиниці цієї продукції становила 15,2 дол. США / кг, а одиниці сукупного товарного експорту – 0,4 дол. США / кг. Це означало, що рівень технологічної складності першої був у середньому в 36 разів вищим відносно рівня одиниці продукції сукупного товарного експорту.

У 2021 р. в Україні обсяг експорту продукції, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903, становив 2791 млн дол. США, імпорту – 1167 млн дол. США. Це спричинило виникнення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі зазначеною продукцією в обсязі майже 1624 млн дол. США, що створювало сприятливі але *недостатні* умови для прискорення зростання української економіки. Свідченням останнього

було від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами в обсязі -6642 млн дол. США¹⁰⁷. Його наявність не лише зменшувала темп зростання економіки, а й вказувала на обмежену кількість у структурі експортних галузей тих підприємств, що випускали продукцію підвищеної технологічної складності. Останній факт викликав важливе запитання: як на експортне виробництво в зазначених галузях впливали реальні та потенційні полюси глобального зростання?

Для пошуку відповіді на запитання, як на експортне виробництво аналізованих вітчизняних галузей впливали традиційні та потенційні полюси глобального зростання із числа країн з розвиненими ринками, варто звернутися до даних табл. 2.1, які характеризують обсяги торгівлі в 2021 р. між Україною та зазначеними полюсами продукцією підвищеної технологічної складності, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903.

Таблиця 2.1

Обсяги торгівлі продукцією підвищеної технологічної складності між Україною та традиційними і потенційними полюсами глобального зростання з числа країн із розвиненими ринками в 2021 р.

Країна	Продукція, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903		
	Товарообіг (Xit+Mit), млн дол. США	Імпорт (Mit), млн дол. США	Експорт (Xit), млн дол. США
Країни Єврозони	868,2	201,2	667,0
у тому числі: Німеччина	423,1	60,3	362,8
Франція	46,4	24,1	22,3
Велика Британія	83,2	5,8	77,4
США	31,3	10,6	20,7
Республіка Корея	3,3	3,1	0,3
Японія	2,2	2,1	0,0
Разом	988,2	222,7	765,5

Джерело: складено автором за даними: Сумарний обсяг імпорту та експорту по країнах у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД (тисяч доларів США) за період з 01.01.2021 р. по 31.12.2021 р. / Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (дата звернення – 16.07.2023).

¹⁰⁷ Платіжний баланс України / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external> (дата звернення: 6.07.2023)

Дані табл. 2.1 свідчать, що в 2021 р. до США, країн Єврозони та потенційних полюсів глобального зростання із числа країн з розвиненими ринками Україна експортувала продукції, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903, на суму понад 765,5 млн дол. США, що становило 27,4% від обсягу її загального товарного експорту. Це зумовило виникнення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі зазначеною продукцією в обсязі майже 542,8 млн дол. США.

Водночас для пошуку відповіді на запитання, як на експортне виробництво аналізованих вітчизняних галузей впливали Китай та потенційні полюси глобального зростання із числа країн із ринками, що прискорено розвиваються, варто звернутися до даних табл. 2.2, які характеризують обсяги торгівлі в 2021 р. між Україною та зазначеними полюсами продукцією підвищеної технологічної складності, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903.

Дані табл. 2.2 свідчать, що в 2021 р. до Китаю та країн – потенційних полюсів глобального зростання Україна експортувала продукції, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903, на суму понад 356,7 млн дол. США, що становило 12,8% від обсягу її загального товарного експорту. Примітно, що величина експорту зазначених товарних груп була майже зіставна з величиною імпорту до України аналогічних видів продукції, що була вироблена в цих країнах.

Відносно невеликий обсяг експорту української продукції, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903, до Китаю та країн – потенційних полюсів глобального зростання можна пояснити так.

По-перше, швидким розвитком компаній цих країн та їх перетворенням у конкуруючих постачальників зазначеної продукції на світові ринки. Доказом тому можуть слугувати дані табл. 2.1, які показують, що в 2021 р. Китай, Туреччина, Філіппіни, Єгипет, Мексика, Індонезія та В'єтнам продали в Україні продукції, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903, дещо більше, ніж вітчизняні компанії експортували її на ринки цих країн.

Таблиця 2.2

Обсяги торгівлі продукцією підвищеної технологічної складності між Україною та Китаєм і потенційними полюсами глобального зростання з числа країн із ринками, що прискорено розвиваються в 2021 р.

Країна	Продукція, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903		
	Товарообіг (Xit+Mit), млн дол. США	Імпорт (Mit), млн дол. США	Експорт (Xit), млн дол. США
Китай	484,9	263,0	221,8
Російська Федерація	107,0	25,9	81,1
Туреччина	52,2	36,4	15,8
Індія	36,5	1,4	35,2
Філіппіни	5,7	5,7	0,0
Єгипет	4,8	4,3	0,6
Мексика	4,3	4,3	0,0
Індонезія	4,1	4,1	0,0
Південно-Африканська Республіка	2,7	0,9	1,8
В'єтнам	1,7	1,5	0,1
Бразилія	0,1	0,1	0,1
Саудівська Аравія	0,1	0,0	0,1
Пакистан	0,1	0,0	0,1
Разом	704,2	347,5	356,7

Джерело: складено автором за даними: Сумарний обсяг імпорту та експорту по країнах у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД (тисяч доларів США) за період з 01.01.2021 р. по 31.12.2021 р. / Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri><http://sfs.gov.ua/ms/f11> (дата звернення: – 16.07.2023).

По-друге, наявністю в українських товаровиробників більш вигідних пропозицій щодо експорту продукції на ринки географічно близьких сусідніх країн ЄС, таких як Польща, Румунія, Словаччина, Чехія та Угорщина. У 2021 р. на ринки цих країн Україна експортувала продукції, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903, на суму 1537 млн дол. США, що становило 55,1% від обсягу її загального товарного експорту. Це спричинило виникнення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі зазначеною продукцією в обсязі майже 1063 млн дол. США.

Інтерпретація результатів досліджень щодо формування нових полюсів глобального зростання та їх впливу на структуру експорту

Якщо дотримуватися припущення, що в майбутньому претендувати на роль нових полюсів глобального зростання найбільші шанси мають країни, величина внеску яких у зростання світового ВВП перевищує 1%, то можна передбачити таке.

Основу сучасної конфігурації *нових полюсів глобального зростання* утворює Китай. У 2001–2019 рр., 2021 р. він, поєднавши великий масштаб економіки та високі темпи її зростання й інтеграції у світову економіку, збільшив свій внесок у приріст світового ВВП з 21,0 до 40,8%. Крім того, Китаю вдалося дещо скоротити економічне відставання від США. Проте воно все ще залишається значним з огляду на те, що продукції у перерахунку на одну особу населення в американській економіці виробляється в 4 рази більше, ніж у китайській.

Якщо погодитися зі сценарієм подій, що Китай залишається єдиним *новим полюсом глобального зростання*, то стосовно інших аналізованих країн варто зауважити таке. Серед розвинених країн лише Республіка Корея зберегла шанси стати новим полюсом глобального зростання. Водночас серед країн із ринками, що прискорено розвиваються, свої шанси перетворитися в нові полюси глобального зростання збільшили Індія, Туреччина, Індонезія та В'єтнам¹⁰⁸, суттєво зменшили – Російська Федерація та Бразилія. Про це свідчать виявлені довгострокові економічні тенденції, що притаманні цим країнам.

Зокрема, в 2001–2019 рр., 2021 р., за рахунок високих темпів зростання великомасштабних економік, Індія, Туреччина та Індонезія збільшити свій внесок у приріст ВВП світової економіки відповідно з 3,6%, 1,0 та 1,3 до 5,3%, 2,3 та 1,7%. Поєднання порівняно меншого масштабу економіки, але високих темпів її зростання відкрило можливість В'єтнаму наростити свій внесок у приріст світового ВВП з 0,4

¹⁰⁸ Згідно з прогнозними оцінками американської компанії «Блумберг», зроблених на основі даних МВФ, у 2023–2028 рр. внесок у глобальне зростання Індії збільшиться до 12,9%, Індонезії – 3,6%, Туреччини – 2,1%, В'єтнаму – 1,6% Див. докл.: Tanzi A. China to Be Top World Growth Source in Next Five Years, IMF Says. *Bloomberg*. April 17, 2023.

до 1,2%. Крім того, всі зазначені країни підвищили рівень торговельної інтеграції у світове господарство, що розширило їх можливості перебрати на себе роль полюсів глобального зростання. Водночас Російська Федерація та Бразилія, через низькі темпи зростання своїх відносно великомасштабних економік, скоротили свій внесок у приріст світового ВВП відповідно з 3,4 та 2,2% до 1,1 та 0,2%.

Упродовж аналізованого періоду Єгипет, Пакистан та Філіппіни дещо швидше набували додаткових шансів стати новими полюсами глобального зростання порівняно з Бразилією, Мексикою, Російською Федерацією, Південно-Африканською Республікою, Саудівською Аравією. При цьому варто враховувати, що Бразилія, РФ та Південно-Африканська Республіка входять до складу групи країн БРІКС. Цей факт дає підстави стверджувати, що далеко не всі учасники цієї групи спроможні стати домінуючими економічними системами до 2050 р. Стосовно Росії цей висновок також підтверджується численними санкціями, що в 2022 р. були запроваджені значною кількістю країн у відповідь на розв'язану нею війну проти України та скоєні воєнні злочини.

Якщо звернутися до оцінок довоєнного розвитку України, то можна стверджувати, що в 2001–2019 рр., 2021 р. її шанси стати одним із полюсів глобального зростання знизилися майже до нульової позначки. Насамперед це сталося через уповільнені темпи щорічного зростання економіки та поступове скорочення її масштабу в межах світового господарства.

Водночас дослідження на прикладі України показало, що реальні та потенційні полюси глобального зростання мали різний вплив на експорт вітчизняної продукції підвищеної технологічної складності. Зокрема, встановлено, що в 2021 р. частка США, країн Єврозони та потенційних полюсів – Великої Британії, Республіки Корея та Японії у структурі українського товарного експорту становила 28,1%, а у структурі експортних товарів підвищеної технологічної складності – 27,4%. Водночас частка Китаю та потенційних полюсів глобального зростання з числа країн із ринками, що прискорено розвиваються, у структурі вітчизняного товарного експорту становила 33,9%, а в структурі експортних товарів підвищеної технологічної складності – 12,8%.

Наведені дані можна використати як доказ того, що Китай та потенційні полюси глобального зростання з числа країн із ринками, що прискорено розвиваються, створює сильні торговельні стимули для поживлення економічної активності у вітчизняних експортних галузях з виробництва сировини та продукції її неглибокої переробки, та слабкі – у галузях з виробництва продукції підвищеної технологічної складності. Це означає, що у майбутньому розширення торгівлі з цими країнами створюватиме нові загрози для розвитку України.

Також можна передбачити, що розв'язана РФ війна в Україні додатково зменшить частку аналізованих країн з ринками, що прискорено розвиваються, в закупівлі вітчизняних товарів підвищеної технологічної складності. Опосередковано це підтверджують такі факти. У 2021 р. в Україні 96,6% товарообігу продукції, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903, забезпечували Китай, РФ, Туреччина та Індія. Можна очікувати, що в повоєнний період РФ перебуватиме під міжнародними санкціями. Це означає, що товарообіг зазначеної продукції між Україною та аналізованими країнами має зменшитися на 15,2%, зокрема, імпорт – на 7,4%, а експорт – на 22,7%. Якщо імпорт на внутрішній ринок продукції, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903, можна відновити за рахунок інших торговельних партнерів, то вийти на довоєнний обсяг її експорту є значно складнішим завданням. З позиції сьогодення можна лише констатувати, що, можливо, за винятком Індії, не варто розраховувати на суттєве розширення експорту зазначеної продукції до Китаю, Туреччини, Філіппін, Єгипту, Мексики, Індонезії та В'єтнаму, які в довоєнний період її імпортували в Україну дещо більше, ніж вітчизняні компанії експортували на їх внутрішні ринки.

Разом із тим проведене дослідження дало підстави для обґрунтованого припущення, що в майбутньому повоєнному періоді замість Російської Федерації основними споживачами вітчизняної продукції, що класифікується за кодами УКТЗЕД 8406, ... 8903, можуть стати географічно найближчі до України держави – члени ЄС Польща, Румунія, Словаччина, Чехія та Угорщина, Німеччина та Франція. Це може слугувати додатковим аргументом стосовно доцільності набуття Україною членства в ЄС.

СТРУКТУРНІ ЗМІНИ У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Загрози багатополярної глобалізації для світової торгівлі

Рушійною силою глобалізаційних процесів є прагнення розвинених країн (цивілізаційних полюсів) поширити свій вплив за межі національних кордонів і залучити під свій контроль широкий спектр ресурсів (матеріальних, фінансових, інноваційних, людських тощо). На практиці це набуває форму вивозу товарів, капіталів, розширення ринків збуту, захоплення джерел дешевої сировини і робочої сили.

Історично розвинені країни ставали імперіями (Іспанська, Португальська, Британська, Австро-Угорська, Османська тощо). Вони збільшували свої володіння і могутність за рахунок використання ресурсів колоній і підвладних країн. Після розпаду колоніальної системи розвинені країни поширювали свій вплив шляхом захоплення внутрішніх ринків, вивозу капіталу, підтримки лояльних до них режимів у колишніх колоніях тощо.

Країни, які не відносяться до цивілізаційних центрів, більшою чи меншою мірою підпадали під їх вплив. З одного боку, такі країни були цікавими для розвинених країн як джерело ресурсів і ринок збуту товарів і послуг, з іншого боку, вони переймали від цивілізаційних центрів передові технології і практики, методи управління та облаштування суспільного життя. Практично всі країни, які прагнули забезпечити стабільні темпи економічного і соціального розвитку, підвищити стандарти життя, підтримували зв'язки із цивілізаційними центрами. Це могли бути зв'язки як в економічній сфері, так і у сфері освіти, науки, охорони здоров'я, культури, оборони, спорту тощо. Після розпаду колоніальної системи формально незалежні країни отримали можливість підтримувати зв'язки з усіма полюсами могутності, але при

цьому, як правило, один цивілізаційний центр залишався для них пріоритетним.

Розстановка сил і сфер впливу на світовій політичній та економічній арені постійно змінювалася. Внаслідок об'єктивних і суб'єктивних процесів одні центри могутності зменшували сферу свого впливу, інші – навпаки її розширювали. Це відбивалося в інтеграційних процесах, у зміні світових потоків товарів і послуг, у русі робочої сили, в напрямках прямих іноземних інвестицій тощо. Як свідчать історія і сьогодення, змагання між полюсами сили може набувати форм збройного протистояння, торговельних воєн, розриву зв'язків у гуманітарній сфері тощо. Це, у свою чергу, призводить до хвиль еміграції, змін торговельних, фінансових потоків, розриву гуманітарних зв'язків тощо. Цим багатопольярність світової економіки і загрожує зовнішній торгівлі.

3.2. Структурні зміни в торгівлі енергоносіями між ЄС і країною-агресором РФ

Повномасштабна збройна агресія проти України, що почалась наприкінці лютого 2022 р., докорінно змінила торговельно-економічні відносини Європейського Союзу та інших розвинених країн з країною-агресором РФ та її сателітом РБ. З метою відсічі агресору, відновлення територіальної цілісності України, недопущення поширення практики вирішення проблем силовими методами розвинені країни наклали на країну-агресора комплекс торговельно-економічних санкцій.

Було суттєво обмежено зв'язки у гуманітарній сфері (наукові, освітні, туристичні, спортивні, культурні тощо). Багато компаній з ЄС та інших розвинених країн призупинили свою діяльність на території країни-агресора та її сателіта.

За останні десятиріччя європейські країни опинились в не меншій, ніж Україна, енергетичній залежності від країни-агресора. Зокрема, у 2021 р. майже половина газу, спожитого в країнах Центральної і Східної

Європи (КЦСЄ)¹⁰⁹, надійшло з країни-агресора. В країнах Західної Європи частка російського газу становила в межах 20%¹¹⁰. Зокрема, Польща останніми роками споживала на рік 20 млрд куб. м газу, з якого 9 млрд куб. м надходило з країни-агресора¹¹¹.

Транспортний сектор ЄС є найбільшим споживачем нафти, а енергетичний сектор – природного газу. Найбільш залежними від російських нафти і нафтопродуктів у 2020 р. були чотири країни ЄС: Словаччина (78% імпорту), Литва (69%), Польща (68%) і Фінляндія (67%)¹¹². Фінляндія була також четвертим за фізичними обсягами імпортером після Нідерландів, Італії та Франції. Крім Словаччини, велика залежність від російської нафти притаманна Угорщині та Чехії, які не мають виходу до моря і географічно наближені до країни-агресора. Зокрема, у 2021 р. на Словаччину, Угорщину і Чехію припадало близько третини експорту російської сирової нафти до ЄС¹¹³.

Після вторгнення до України енергетична політика ЄС щодо країни-агресора зазнала суттєвих змін. Було розроблено стратегію зменшення енергетичної залежності від її поставок, збільшення споживання енергії з відновлювальних джерел, посилення енергоефективності (*REPowerEU*). Нова енергетична політика ЄС знайшла відображення в пакетах санкцій проти країни-агресора та її сателіта та в інших документах¹¹⁴.

Перший блок заходів передбачав зменшення постачання російського вугілля, газу, нафти і нафтопродуктів. Відповідно до п'ятого

¹⁰⁹ Австрія, Албанія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Греція, Естонія, Косово, Латвія, Литва, Молдова, Німеччина, Північна Македонія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Чехія.

¹¹⁰ Accelerating energy diversification in Central and Eastern Europe. URL: <https://www.iea.org/commentaries/accelerating-energy-diversification-in-central-and-eastern-europe>

¹¹¹ Baltic Pipe витісняє газпром: значення газопроводу для ЄС та України. URL: <https://ua.news.ua/world/baltic-pipe-vytesnyaet-gazprom-znachenie-gazoprovoda-dlya-es-i-ukrainy>

¹¹² Europe's changing energy landscape. URL: <https://www.orfonline.org/expert-speak/europes-changing-energy-landscape/>

¹¹³ Скільки нафти Європейський Союз імпортує з росії? URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/226628.html>

¹¹⁴ Council Regulation (EU) 2022/1369 of 5 August 2022.

пакета санкцій ЄС від 07.04.2022 р. з серпня 2022 р. було заборонено ввезення з країни-агресора вугілля та інших твердих копалин. Відповідно до шостого пакета санкцій від 03.06.2022 р. з грудня 2022 р. було заборонено увезення сирової нафти морським транспортом, а з лютого 2023 р. – постачання нафтопродуктів. Було дозволено експорт з країни-агресора сирової нафти і нафтопродуктів трубопроводами до Чехії, Словаччини та Угорщини. Однак їм було заборонено перепродувати цю продукцію іншим країнам. Болгарії було дозволено купувати у країни-агресора нафту і нафтопродукти до кінця 2024 р., а Хорватії – купувати відходи нафтопереробки (*vacuum gas oil*) до кінця 2023 р.

За власної ініціативи у квітні 2022 р. Польща та Естонія припинили поставки природного газу з РФ. Литва також припинила ввезення газу, але продовжила транспортувати його транзитом. У серпні 2022 р. зменшили ввезення російського газу Фінляндія та Латвія.

Другий блок заходів ЄС передбачав заміщення російських енергоносіїв іншим джерелами енергії. Його можна умовно поділити на три великі частини: 1) формування альтернативних шляхів постачання викопних енергоносіїв як з інших країн, так і за рахунок внутрішніх ресурсів; 2) стимулювання розробки і впровадження відновлювальних джерел енергії; 3) підвищення ефективності використання енергії.

На сьогодні альтернативними джерелами постачання природного газу є поклади в Норвегії, США, Катарі, Алжирі, Австралії, Нігерії та Іраку. Перспективними є поклади газу в Чорному морі (*Doina, Ana, Neptun Deep offshore fields*), а також поклади нафти і газу в Арктиці. Можливе також відновлення видобутку вугілля в країнах ЄС у мінімально необхідних розмірах.

Для доставки газу планується використовувати трубопроводи¹¹⁵ і плавучі установки зберігання і регазифікації (*floating storage and*

¹¹⁵ Трубопровід Baltic Pipe з Норвегії до Польщі довжиною 900 км (з них 275 км – по морському дну) і потужністю 10 млрд куб. м на рік. Трубопровід Trans Adriatic Pipeline з Греції до Італії. На кордоні Греції із Туреччиною він з'єднується з Трансанатолійським трубопроводом, який проходить по території Туреччини, Грузії, Азербайджану до родовища Шах Деніс. Довжина трубопроводу 1841 км, потужність – 16 млрд куб. м на рік. В перспективі можливе постачання по цьому трубопроводу природного газу з Туркменістану і Казахстану.

regasification units). У 2022 р. потужності плавучих установок становили в ЄС 25 млрд куб. м, до кінця 2023 р. їх планувалося збільшити до 50 куб. м, а до кінця 2026 р. – до 100 млрд куб. м¹¹⁶. Для порівняння, приблизно такі ж обсяги газу РФ постачала до країн Східної Європи у 2021 р.

Для перевантаження скрапленого газу з плавучих установок зберігання і регазифікації будуть використовуватись регазифікаційні термінали СПГ (*LNG terminals*) у Хорватії, Греції, Польщі та Литві. Загальна потужність усіх чотирьох терміналів – 20 млрд куб. м на рік (приблизно 10% потреби). Польща спільно із США будує в м. Свіноуйсьці (*Świnoujście*) термінал скрапленого газу, Німеччина – п'ять нових терміналів. Країнам Центральної і Східної Європи, що найбільше залежать від російських енергоносіїв, дозволено використовувати термінали, розташовані у Західній Європі, зокрема в Нідерландах.

Для зберігання газу передбачається використання газосховищ в Латвії, Угорщині, Словаччині, Австрії, Німеччині. Російське ПАТ «Газпром» контролює декілька найбільших газосховищ у Європі (переважно в Німеччині та Австрії). Перед початком опалювального сезону 2021–2022 рр. російська компанія спорожнила ці сховища до рекордно низького рівня. Тому перед початком опалювального сезону 2022/2023 рр. німецькі та австрійські газопостачальні компанії намагались отримати доступ до цих газосховищ і наповнити їх.

Важливим елементом стабільного енергопостачання є надійна транспортна інфраструктура. Окремі частини цієї нової транспортної інфраструктури вже існують. Зокрема, між Грецією і Болгарією побудовано газовий інтерконектор (*inconnector*). Польща планує розширити трубопровідну систему (*interconnectors*) з Литвою, Словаччиною, Чехією, Німеччиною. Латвія та Естонія отримуватимуть скраплений газ із Литви, Чехія – з терміналу Нідерландів та Польщі, Угорщина – з хорватського терміналу та Австрії, Болгарія – з грецького терміналу, Молдова – з Румунії.

¹¹⁶ Accelerating energy diversification in Central and Eastern Europe. URL: <https://www.iea.org/commentaries/accelerating-energy-diversification-in-central-and-eastern-europe>

Третій блок заходів передбачає розробку і впровадження відновлювальних джерел енергії. Перспективними напрямками є: використання біометану (*biomethane*), біогазу (*biogas*), біодизеля, етанолу, відновлювального водню (*renewable hydrogen*), теплових насосів (*heat pump*), сонячних панелей на дахах будинків (*rooftop solar power panel*). Ці панелі можуть генерувати до 25% електроенергії, яка споживається в ЄС¹¹⁷. Важливими напрямками є також використання вітрової, атомної енергії тощо. Зокрема, Польща планує разом із США побудувати в країні першу атомну електростанцію відповідно до постанови Ради Міністрів Польщі, ухваленої у листопаді 2022 р. Будівництво електростанції розпочнеться у 2026 р., а перший блок буде введено у експлуатацію в 2033 р.¹¹⁸.

3.3. Переорієнтація торговельних потоків між Україною і країною-агресором та її сателітом

Після початку повномасштабної агресії у лютому 2022 р. Україна суттєво скоротила торговельно-економічні й гуманітарні зв'язки з країною-агресором та її сателітом. Було зменшено експорт та імпорт товарів, заморожено фінансові активи, націоналізовано майно російських компаній. В цьому контексті гостро постала проблема переорієнтації вітчизняного експорту та пошуку альтернативних джерел постачання товарів критичного імпорту. Цей процес розпочався ще у 2014 р. після анексії Криму і уведення російських військових формувань до Донбасу.

Одними з найбільш вагомих для вітчизняної економіки товарів критичного імпорту є енергоносії. У 2013 р. частка товарної групи 27 (палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки) у загальному імпорті товарів становила 28%. Упродовж 2013–2021 рр. частка енергоносіїв в

¹¹⁷ Europe's changing energy landscape. URL: <https://www.orfonline.org/expert-speak/europes-changing-energy-landscape/>

¹¹⁸ Перша атомна електростанція в Польщі буде побудована за технологією американського реактора. URL: <https://suspilne.media/308512-persa-atomna-elektrostanca-v-polsi-bude-pobudovana-za-tehnologieu-amerikanskogo-reaktora/>

імпорті зменшилась, але продовжувала залишатися на високому рівні (20%).

До початку агресії переважна кількість енергоносіїв постачалася до України з РФ і РБ. Якщо у 2013 р. частка країни-агресора та її сателіта в імпорті енергоносіїв в Україну становила 80%, то у 2021 р. вона зменшилася до 44%. У 2021 р. з країни-агресора до України надходило 62% усього імпортного кам'яного вугілля і 65% імпортного коксу.

Україна може позбутися енергетичної залежності від країни-агресора шляхом інтеграції до європейського енергетичного простору і використання досвіду ЄС. У цьому напрямі зроблено ряд суттєвих кроків. З 2015 р. Україна отримує газ не напряму з РФ, а реверсним шляхом з Європейського Союзу. Хоча до останнього часу це був переважно російський газ, його можна в будь-який момент замінити норвезьким, азербайджанським, туркменським, казахським тощо. ЄС активно відбудовує газотранспортну інфраструктуру, щоб отримувати газ з усього світу.

За декілька місяців вітчизняні оператори ринку нафтопродуктів майже повністю замінили продукцію країни-агресора та її сателіта на продукцію європейських НПЗ. Україна приєдналася до європейської електричної системи (*EU electricity grid*) і у липні 2022 р. стала асоційованим членом *IEA*. Україна має великий потенціал співпраці з іншими країнами ЄС в рамках *Energy Community*. Найбільші в Європі сховища для газу (32 млрд куб. м) також дають можливість інтегруватись до європейської газової системи, що на сьогодні відчуває брак газосховищ.

В умовах нестачі дешевих імпортних енергоносіїв зростає актуальність використання місцевих ресурсів. За територією Україна є найбільшою країною в Європі (не рахуючи європейської частини країни-агресора) і володіє значними обсягами континентального шельфу. Великі поклади газу перебувають у Дніпро-Донецькому басейні (300 млрд куб. м) і на шельфі Чорного моря (200 млрд куб. м). Ці ресурси можуть бути використані під час трансформаційного переходу до «зеленої» енергетики.

У вересні 2022 р. Міністерство енергетики України завершило обговорення Водневої стратегії на період до 2030 р. У ній зазначається, що Україна має великі можливості розвитку відновлювальних джерел енергії, які можна реалізувати, спираючись на технічну і фінансову допомогу західних країн, а також на базі розробок вітчизняних науковців.

Упродовж 2012–2021 рр. торговий оборот між Україною та країною-агресором та її сателітом зменшився з 52 млрд дол. США до 15 млрд дол. США, або на 71% (табл. 3.1). За перші чотири роки відбулося швидке зменшення товарообороту, після чого він стабілізувався на рівні приблизно 15 млрд дол. США щорічно. Тим не менш, після анексії Криму і вісім років неоголошеної війни на Донбасі країна-агресор та її сателіт у 2021 р. залишались у шістьці країн – найбільших торговельних партнерів України: Китай (19,0 млрд дол. США), Польща (10,2 млрд дол. США), РФ (9,2 млрд дол. США), Німеччина (9,1 млрд дол. США), Туреччина (7,4 млрд дол. США), РБ (6,2 млрд дол. США).

Таблиця 3.1

Торгівля товарами між Україною та РФ і РБ, млрд дол. США

Показник	2012	2013	2015	2017	2019	2021	2021 до 2012, %
Оборот з РФ і РБ	52,37	43,91	15,64	15,49	15,53	15,37	-70,7
Експорт до РФ і РБ	19,88	17,06	5,70	5,09	4,79	4,81	-75,8
Імпорт з РФ і РБ	32,49	26,85	9,94	10,40	10,74	10,56	-67,5
Оборот з РФ	45,05	38,32	12,32	11,14	10,23	9,20	-79,6
Експорт до РФ	17,63	15,08	4,83	3,94	3,24	3,35	-81,0
Імпорт з РБ	27,42	23,24	7,49	7,20	6,99	5,85	-78,7
Оборот з РБ	7,32	5,59	3,32	4,35	5,30	6,17	-15,7
Експорт до РБ	2,25	1,98	0,87	1,15	1,55	1,46	-35,0
Імпорт з РБ	5,07	3,61	2,45	3,20	3,75	4,71	-7,1

Джерело: UN Comtrade Database, розрахунки.

Подібну ситуацію викликав ряд факторів. По-перше, РБ упродовж 2014–2021 рр. не перебувала у стані війни з Україною і торгівля з нею

зростала. Зокрема, частину товаропотоків між Україною і країною-агресором було спрямовано транзитом через її територію. Експорт какао і продуктів з нього з РФ до України впродовж 2012–2021 рр. зменшився з 103 млн дол. США до 1 млн дол. США, в той час як з РБ він збільшився з 1 млн дол. США до 10 млн дол. США. Постачання мінеральних добрив з країни-агресора до України зменшилось з 553 млн дол. США до нуля, в той час як поставки з РБ збільшилися з 163 млн дол. США до 571 млн дол. США. Крім мінеральних добрив і продуктів з какао це стосувалось також іншої продукції (ефірних олій, друкованої продукції тощо).

Упродовж 2012–2021 рр. зменшення вітчизняного експорту до РФ відбувалося в усіх товарних групах. В одних товарних групах це зменшення відбувалось швидше, в інших – повільніше. Серед великих за обсягами експорту товарних груп найбільш повільно експорт зменшувався в таких групах: недорогоцінні метали і вироби з них (-70,6%), продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (-37,2%), полімерні матеріали, пластмаси і вироби з них (-67,4%), вироби з каменю, гіпсу, цементу (-67,7%).

У межах цих товарних груп слід особливо виділити таку продукцію: чорні метали (-62,5%), продукти неорганічної хімії (-17,6%), пластмаси, полімерні матеріали (-67,1%), керамічні вироби (-71,0%), органічні хімічні сполуки (-65,9%). Також слід відзначити товарну групу «Реактори ядерні, котли, машини», що мала великі обсяги експорту у 2021 р. і низькі темпи скорочення експорту впродовж 2012–2021 рр. Усі інші товарні групи або демонстрували відносно високі темпи скорочення експорту впродовж 2012–2021 рр. або незначні його обсяги у 2021 р.

Зменшення увезення товарів з РФ до України впродовж 2012–2021 рр. у процентному співвідношенні було приблизно таким самим, як і зменшення постачання українських товарів до країни-агресора. Скорочення поставок російських товарів відбулось у всіх агрегованих товарних групах за виключенням товарних груп «Деревина і вироби з деревини» і «Різні промислові товари». Увезення виробів з п'яти товарних груп зменшилось до несуттєвих рівнів, тобто менше, ніж 50 млн дол. США на рік. Найбільш вагомим залишився російський експорт

до України мінеральних продуктів (57% усього російського експорту в 2021 р.), недорогоцінних металів та виробів з них (11%), машин, обладнання, механізмів, електротехнічного обладнання (8%), полімерних матеріалів, пластмас та виробів з них (8%), продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (7%). Разом ці товарні групи становили 91% експорту товарів з РФ до України у 2021 р. У межах цих агрегованих товарних груп слід відзначити найбільш великі товарні підгрупи: палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки (56% усього товарного експорту в 2021 р.), реактори ядерні, котли, машини (7%), пластмаси, полімерні матеріали (6%), чорні метали (5%), продукти неорганічної хімії (3%).

Таким чином, у 2021 р. найбільшу залежність з боку країни-агресора Україна мала по мінеральних продуктах, недорогоцінних металах та виробках з них, машинах, полімерах і хімічній продукції. На відміну від інших товарних груп, постачання цих товарів з РФ упродовж 2012–2021 рр. зменшувалося з мінімальною швидкістю, що показало відносно великі обсяги у 2021 р. Для порівняння, якщо експорт з РФ товарної групи «Готові харчові продукти» впродовж 2012–2021 рр. зменшився з 553 млн дол. США до 23 млн дол. США (-96 %), то товарної групи «Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них» з 402 млн дол. США до 352 млн дол. США (-32 %).

Таблиця 3.2

Динаміка поставок з РФ до України п'яти найбільших товарних груп за двозначною класифікацією товарів, млн дол. США

Група	2017	2018	2019	2020	2021	2021 р. до 2017 р., %
27 палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	3327	4400	4051	2587	3311	-0,5
28 продукти неорганічної хімії	203	216	183	87	146	-28,1
39 пластмаси, полімерні матеріали	296	274	207	217	339	14,6
72 чорні метали	337	385	311	183	288	-14,6
84 реактори ядерні, котли, машини	584	658	479	344	377	-35,5

Джерело: UN Comtrade Database, розрахунки.

Про повільне зменшення поставок з РФ до України свідчить також динаміка показників упродовж 2017–2021 рр. (табл. 3.2). Як видно з табл. 3.2, із посереднім темпом упродовж періоду, що досліджувався, зменшувався експорт машин і обладнання. Поставки продуктів неорганічної хімії і чорних металів зменшувалися повільними темпами, а ввезення мінерального палива, нафти і продуктів її перегонки залишалося практично стабільним. Не можна не відзначити негативне з точки зору позбавлення залежності зростання експорту з РФ пластмас і полімерних матеріалів на 15%. Таким чином, попри анексію Криму і неоголошену війну на Донбасі, вітчизняний бізнес не хотів або не міг відмовитись від продукції країни-агресора, а за окремими товарними групами поставки російських товарів навіть зростали.

Після початку збройної агресії у лютому 2022 р. гостро постала проблема заміщення продукції, що надходила від країни-агресора та її сателіта, а також переорієнтації експорту, який надходив до РФ і РБ, на ринки інших країн. У першу чергу це стосувалось товарів, які постачалися до РФ і РБ у великих обсягах, а також товарів, які вивозилися виключно або значною мірою до країни-агресора та його сателіта. В цьому контексті для аналізу було відібрано такі товарні групи: оксид алюмінію (код 2818); кутики і профілі з вуглецевої сталі (7216); прокат плоский з інших легованих сталей (7225); прокат плоский з вуглецевої сталі (7208); насоси для рідин (8413); промислове обладнання нагрівальне (8419).

Щодо товарів, які надходили з РФ і РБ, було відібрано такі товарні групи: кам'яне вугілля (2701); нафта і нафтопродукти не сирі (2710); дріт з алюмінію (7605); холодильники і морозильники (8418); пральні машини (8450); молоко і вершки згущені (0402); масло (0405); азотні добрива (3102); калійні добрива (3104); комплексні добрива (3105); трактори (8701); автобуси на 10 і більше пасажирів (8702); вантажні автомобілі (8704); нові пневматичні гумові шини і покришки (4011). Зміни в експортних та імпорتنих товаропотоках аналізувались для серпня 2021 р. і серпня 2022 р.

Станом на серпень 2022 р. найбільше вдалося переорієнтувати вітчизняний експорт продукції машинобудування. Цього вдалося

досягнути як за рахунок збільшення поставок до традиційних зовнішньоторговельних партнерів, так і виходу на нові зовнішні ринки.

Менш успішно відбулося переорієнтування вітчизняного експорту металургійної продукції. Тут було зафіксовано ситуацію, протилежну до продукції машинобудування. До традиційних партнерів увезення продукції суттєво зменшилося, а нові країни імпортували непропорційні малі обсяги товарів. Це можна пояснити двома причинами. По-перше, активні бойові дії відбувались і відбуваються в регіонах, де розміщені металургійні підприємства. По-друге, продукція металургії перевозиться значною мірою морським транспортом, який у 2022 р. було заблоковано військово-морським флотом країни-агресора.

Можливим напрямом збільшення експорту є співпраця з експортно-імпортними компаніями з ЄС. Як приклад, можна навести литовську компанію «*B&I Overseas Trading, Inc.*», яка володіє ТМ «*Bandi Foods*». Компанія експортує на ринок США і Канади велику номенклатуру продуктів харчування і напоїв, зокрема, експортує продукцію з країн колишнього Радянського Союзу, в т.ч. з України. З України експортується продукція ТОВ «Фабрика бакалійних продуктів» (м. Сквиря) під торговельною маркою «Жменька», риба і морепродукти під торговельною маркою «*Veladis*» і «*Bla Bla Fish*», компанії «*Kilon Group*» (м. Запоріжжя) та продукція деяких інших компаній.

Населення і бізнес США та Канади підтримують Україну в її боротьбі за суверенітет і територіальну цілісність. На ринках цих країн з'явилися товари з українською символікою, роздрібний бізнес частину виручки перераховує на потреби ЗСУ і постраждалих регіонів. Тому, якщо вийти до зазначених та інших компаній із пропозицією щодо збільшення частки українських товарів, то є велика імовірність отримати позитивну відповідь. В цьому контексті бізнес-асоціаціям доцільно підготувати відповідні пропозиції.

Заміщення постачання товарів критичного імпорту впродовж 2022 р. відбувалося по-різному. Найбільш повно це вдалося щодо продукції машинобудування. Зокрема, тракторів у серпні 2022 р. було імпортовано більше, ніж у серпні 2021 р. Продукція машинобудування

для бізнесу і домогосподарств постачалась з країн ЄС, Туреччини, США та КНР.

Також на понад 70% вдалося замінити увезення дроту з алюмінію, який до війни практично монополює постачався країною-агресором. Географія цих поставок стала більш диверсифікованою і широкою: від Казахстану та Азербайджану до ОАЕ, Індії, Єгипту і Мозамбіку. Як і очікувалося, найбільші проблеми виникли із заміщенням імпорту енергоносіїв, однак завдяки лібералізації ринку вдалося повністю компенсувати припинення постачання нафтопродуктів від країни-агресора та його сателіта.

3.4. Структурні зміни у зовнішній торгівлі України і процеси імпортозаміщення російських і білоруських товарів

Торговельні санкції проти країни-агресора та його сателіта є одним із засобів зменшення їх ресурсної спроможності для продовження війни. Починаючи з лютого 2022 р. ЄС прийняв 10 пакетів економічних санкцій, спрямованих проти РФ і РБ. Наприкінці лютого 2023 р. ЄС прийняв десятий пакет санкцій, в якому, серед іншого, заборонив експорт до країни-агресора та його сателіта високотехнологічних товарів та іншої продукції, які можуть бути використані для воєнних цілей. Крім цього було заборонено увезення в ЄС з РФ і РБ товарів на суму 1,3 млрд євро¹¹⁹. Торговельні санкції також запровадили США, Велика Британія, Швейцарія, Канада, Японія, Австралія, Південна Корея на інші країни. У квітні 2022 р. постановою КМУ від 09.04.2022 р. № 426 було заборонено ввезення з РФ усіх товарів.

Європейський Союз заборонив експорт з РФ сирої нафти, нафтопродуктів, мінеральних добрив, деревини, цементу, алюмінієвого листа, ікри і морепродуктів, алкогольних напоїв, вугілля та інших видів твердого палива, металопродукції. Швейцарія заборонила ввезення з РФ сирої нафти, нафтопродуктів, вугілля, деревини, цементу, ікри і морепродуктів, металопродукції. Канада заборонила експорт з країни-

¹¹⁹ ЄС ухвалив 10-й пакет санкцій проти РФ: що в ньому. URL: <https://www.dw.com/uk/es-uhvaliv-10j-paket-sankcij-proti-rf-so-v-nomu/a-64819743>

агресора нафтопродуктів, алмазів, риби і морепродуктів, алкогольних напоїв. Австралія наклала заборону на постачання з РФ сирової нафти, нафтопродуктів, природного газу.

Завдяки санкціям упродовж 2022 р. увезення до України товарів з країни-агресора та його сателіта практично припинилося (табл. 3.3). Якщо у лютому 2022 р. РФ була третім після КНР і Німеччини експортером до України, а РБ – четвертим, то у лютому 2023 р. вони займали відповідно 103-тє і 81-ше місця. За перший рік війни (з березня 2022 р. по лютий 2023 р.) з країни-агресора та його сателіта було увезено товарів на 769 млн дол. США. За аналогічний попередній довоєнний період (з березня 2021 р. по лютий 2022 р.) було ввезено товарів на 11485 млн дол. США. Таким чином, на внутрішньому ринку російських і білоруських товарів стало менше на 10716 млн дол. США.

Таблиця 3.3

**Увезення товарів до України з РФ і РБ у 2021 р. і 2022 р.,
млн дол. США**

Місяць	РФ			РБ		
	2021	2022	2022 до 2021, %	2021	2022	2022 до 2021, %
Січень	358	634	177,2	246	539	219,1
Лютий	373	535	143,6	255	452	177,3
Березень	433	159	36,6	363	112	30,8
Квітень	472	54	11,3	386	155	40,2
Травень	367	48	13,0	309	25	8,2
Червень	408	76	18,5	349	27	7,8
Липень	485	21	4,4	389	49	12,5
Серпень	475	0	0,0	434	7	1,6
Вересень	364	10	2,8	294	5	1,6
Жовтень	588	1	0,2	454	6	1,3
Листопад	787	0	0,0	661	3	0,4
Грудень	740	3	0,5	567	3	0,5

Джерело: UN Comtrade Database.

Основу цих товарів становили енергетичні продукти, добрива і хімічна продукція. Зокрема, до десяти найбільших товарних позицій з РФ відносилися: 1) середні та важкі дистиляти переробки нафти; 2) бітумінозне коксівне вугілля; 3) кокс і напівкокс з вугілля; 4) безводний аміак; 5) антрацит; 6) пропан; 7) бутан; 8) поліпропілен; 9) розчинники для фарб і лаків; 10) вироби з полімерів пропілену. На ці 10 груп товарів припадало 63% товарних поставок з РФ.

До десяти найбільших товарних позицій з РБ відносилися: 1) середні та важкі дистиляти переробки нафти; 2) легкі дистиляти переробки нафти; 3) бітум нафтовий; 4) добрива мінеральні або хімічні з вмістом трьох поживних елементів: азоту, фосфору, калію; 5) сечовина; 6) суміш сечовини і нітрату амонію; 7) бутан; 8) пропан; 9) інші комплексні добрива; 10) хлористий калій. На ці товари припадало приблизно 78% товарних поставок з РБ до України.

Компенсувати нестачу товарів на внутрішньому ринку вдалося переважно за рахунок увезення продукції з інших країн. Збільшити внутрішнє виробництво відповідних товарів практично не вдалося. Частина підприємств опинилась у зоні бойових дій (ПрАТ «Севродонецьке об'єднання Азот»), частину – було пошкоджено або зруйновано ракетними ударами (Кременчуцький НПЗ). Виробничий процес на підприємствах переривався внаслідок відсутності сировини і відключень електроенергії.

Замістити продукцією з інших країн вдалося практично усі товарні позиції з РФ і РБ. При цьому обсяги ввезення легких, середніх і важких дистилятів переробки нафти у листопаді 2022 р. були більшими, ніж у листопаді 2021 р. Загалом поставки в Україну стали більш диверсифікованими, включаючи продукцію з країн ЄС, Центральної Азії (Узбекистан, Туркменістан, Казахстан), Близького і Далекого Сходу, Океанії, Африки, Північної та Південної Америки.

Після початку збройної агресії велика кількість ТНК або припинила діяльність в РФ, або зупинила інвестиційну та експортно-імпорتنу діяльність. Значна частина цих ТНК до початку агресії постачала свою продукцію в Україну. Зокрема, це стосується фінського концерну *Nokian Tyres Plc*, який виготовляє шини для автомобілів та

індустріальної техніки, а також англійської компанії *Pilkington Group Limited*, яка виробляє скло для автомобільної промисловості і будівництва¹²⁰. У 2021 р. з РФ до України було увезено шин усіх видів (HS 4011) на 56 млн дол. США, а скла для автомобільної промисловості і будівництва – на 67 млн дол. США. Доцільно звернутися до керівництва цих та інших подібних ТНК, які експортують продукцію до України (Самсунг, ЕльДжі, Унілевер, Проктер енд Гембл тощо) щодо відкриття або розширення виробничих потужностей в Україні. Це дасть можливість блокувати ввезення товарів з РФ до України в обхід санкцій.

Розгортання виробництва в Україні зменшить залежність від імпорту і зовнішніх шоків. На сьогодні економіка України є надмірно відкритою щодо впливу зовнішньої кон'юнктури порівняно з іншими країнами. Питання зменшення залежності від імпорту і залучення прямих іноземних інвестицій доцільно підняти під час обговорення з країнами-донорами напрямів повоєнної відбудови і модернізації вітчизняної економіки.

3.5. Зовнішня і внутрішня економічна політика України в контексті повоєнного відродження і модернізації

Після закінчення активних бойових дій розпочнеться період відбудови і модернізації національної економіки, постраждалої під час агресії. На практиці це означає продовження курсу інтеграції із структурами Європейського Союзу і НАТО. Враховуючи те, що з липня 2022 р. Україна має статус кандидата на членство в ЄС, процес інтеграції перейде на якісно новий рівень.

Щоб стати повноправним членом ЄС, Україна повинна відповідати усім встановленим вимогам і критеріям. Що стосується національної економіки, то вона повинна бути спроможною витримувати конкурентний тиск на внутрішньому ринку ЄС. У 2019 р. у Глобальному індексі конкурентоспроможності Світового економічного форуму (*Global*

¹²⁰ Концерн *Nokian Tyres Plc* продав свій бізнес в РФ, а компанія *Pilkington Group Limited* призупинила усі зв'язки із своїм російським заводом та іншими підприємствами РФ.

Competitiveness Index) Україна займала 85-те місце¹²¹. Дві інші країни-кандидати мали нижчий рейтинг: Молдова (86-те місце), Боснія і Герцеговина (92-ге). Усі інші кандидати мали вищий відносно України рейтинг: Північна Македонія (82-ге), Албанія (81-ше), Чорногорія (73-ге), Сербія (72-ге), Туреччина (61-ше). Із нинішніх країн – членів ЄС у 2019 р. найнижчий рейтинг конкурентоспроможності мала Хорватія (63-те місце). Таким чином, Україна перебувала в групі країн з відносно низькою конкурентоспроможністю, але відставання від середньої групи (Північна Македонія, Албанія) було відносно невеликим.

Після початку повномасштабної збройної агресії Україна не залишилася сам на сам з апріорі більш сильним агресором та його сателітом. Матеріальну, технічну і фінансову допомогу Україні першими надали США і Велика Британія. Ці держави у 1994 р. підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Велику допомогу Україні надали країни ЄС (в першу чергу Польща і країни Балтії), а також інші розвинені країни (Канада, Австралія, Швейцарія, Японія, Норвегія тощо).

Збройну агресію засудили також більшість країн, що розвиваються. Проект резолюції «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» на 11 надзвичайній спеціальній сесії Генасамблеї ООН у жовтні 2022 р. підтримали 143 країни (п'ять проголосували проти, 35 утримались)¹²².

Серед технічної допомоги з боку розвинених країн окреме місце займають наукові розробки. Зокрема, це стосується рекомендацій щодо стратегії і тактики післявоєнної розбудови та модернізації вітчизняної економіки. На момент скасування воєнного стану необхідно мати чітку програму першочергових заходів, дій на середньо- і довгострокову перспективу. Заздалегідь необхідно визначитись із пріоритетними

¹²¹ The Global Competitiveness Report. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

¹²² 143 – «за», 5 – «проти». Генасамблея ООН підтримала резолюцію, що засуджує російські спроби анексії українських земель. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/genasambleya-pidtrymala-rezoluciu-oon/6787286.html>

напрямами вкладання коштів як у розрізі окремих секторів і галузей, так і окремих територій.

Важливим аспектом майбутньої розбудови є розподіл грантової допомоги як між державними і приватними підприємствами, так і у розрізі окремих секторів: підприємств реального сектора, фінансової сфери, соціальної інфраструктури, закладів освіти, охорони здоров'я, житлового фонду тощо. Усі ці об'єкти, незалежно від форми власності та профілю, зазнали руйнування під час збройної агресії. Усі вони потребуватимуть відбудови і модернізації, але необхідно визначити раціональну послідовність цього відновлення і найкращим чином розподілити обмежені ресурси. Для цього необхідно визначитись із набором об'єктивних критеріїв.

Комплекс критеріїв повинен враховувати такі моменти: 1) відношення до задоволення потреб першої необхідності; 2) значення для економіки загалом; 3) термін окупності вкладених коштів; 4) значення для експорту та виконання міжнародних зобов'язань; 5) важливість для забезпечення безпеки життєдіяльності; 6) важливість для майбутнього інноваційного розвитку; 7) значення для повернення в місця постійного проживання внутрішньо переміщених осіб та біженців із-за кордону; 8) важливість для розв'язання екологічних проблем. Перелік критеріїв можна продовжити, так само як і окремо визначити вагу кожного індикатора.

Для України також є важливим досвід економічного відродження країн, які постраждали від зовнішньої агресії або тривалих збройних конфліктів. Насамперед цікавим є досвід країн, яким вдалося швидко відновити зруйновану економіку, ефективно використати закордонну допомогу, забезпечити стабільні темпи розвитку на інноваційній основі. Після Другої світової війни великі збройні конфлікти зі значними матеріальними і людськими втратами відбувалися в Хорватії (1991–1995 рр.), Боснії і Герцеговині (1992–1995 рр.). Значних втрат зазнала нафтова промисловість та інші галузі Кувейту після окупації у 1990–1991 рр. З точки зору ефективного використання зовнішньої допомоги цікавим є досвід післявоєнної відбудови Німеччини та Японії.

Окремим важливим питанням є післявоєнна стратегія розвитку енергетичного сектора України. У цьому контексті Міністерство енергетики України розробляє Стратегію розвитку енергетичного сектора України до 2050 р. Важливими стратегічним питанням є визначення співвідношення у темпах розвитку традиційної енергетики, яка базується переважно на викопному паливі, та «зеленої» енергетики, що базується на відновлювальних джерелах енергії.

Фундаментом «зеленої» енергетики є розробка інноваційних технологій використання сонячної, вітрової, геотермальної енергії, енергії водню, водних ресурсів тощо. Ці технології розробляються переважно в розвинених країнах, які мають потужний інноваційний потенціал. У цьому контексті дуже важливими є обґрунтовані прогнози західних експертів щодо перспектив «зеленої» енергетики, зокрема у контексті поточної енергетичної кризи.

На сьогодні «зелена» енергетика має незначну частку серед первинних джерел енергії. Зокрема, за даними *U.S. Energy Information Administration* у 2019 р. у США частка первинних джерел енергії була такою: нафта – 37%, природний газ – 32%, вугілля – 11%, відновлювальні джерела енергії – 11%, ядерна енергія – 8%. В Японії у 2017 р. частку первинних джерел енергії становили: нафта – 41%, природний газ – 25%, вугілля – 24%, відновлювальні джерела та ядерна енергія – 10%. Таким чином, на сьогодні навіть розвинені країни мають у споживанні невелику частку відновлювальних джерел.

Для переходу на «зелену» енергетику будуть потрібні спільні зусилля політиків, підприємців, науковців, громадських екологічних рухів тощо. Підтримати трансформацію повинні країни нетто-імпортери викопного палива, розробники і виробники обладнання і матеріалів для «зеленої» енергетики, екологічні організації, широка громадськість. Прямий і прихований супротив переходу можуть чинити країни нетто-експортери викопних енергоносіїв, нафтовий і газовий бізнес¹²³. На

¹²³ На конференції ООН із зміни клімату, яка відбулась у листопаді 2022 р. в Єгипті (2022 United Nation Climate Change Conference), представники Саудівської Аравії та деяких інших країн – експортерів нафти заблокували внесення в резолюцію конференції заклик до світової спільноти поступово зменшувати використання

сьогодні цей бізнес охоплює видобуток енергоносіїв, їх транспортування, переробку, реалізацію тощо. На викопному паливі базуються багато технологій, наприклад, кокс у чорній металургії, які потребують заміни. Для усіх споживачів викопного палива повинна бути розроблена екологічно чиста альтернативна технологія.

Післявоєнна відбудова економіки має стати комплексним розв'язанням актуальних проблем, які накопичувались роками. Зокрема, це стосується євроінтеграції, реформи державного управління, вдосконалення антикорупційної політики, інвестиційного клімату, зовнішньої торгівлі, відновлення фінансової сфери, енергетичного сектора, транспортної інфраструктури, ринку праці, галузі освіти, охорони здоров'я, місцевого самоврядування тощо.

Стратегію відновлення і модернізації економіки під час активних бойових дій доцільно розглядати суто у площині загальних принципів, підходів, пріоритетів, які залишаться незмінними або майже незмінними на момент скасування воєнного стану. По закінченні активних бойових дій можна буде оцінити фактичний стан зруйнованої економіки, розміри матеріальних і людських втрат, визначити найбільш постраждалі галузі та регіони, і на цій основі розробити конкретну програму відбудови із використанням загальних принципів, підходів і пріоритетів. Після скасування воєнного стану можна буде всі ресурси спрямувати на відродження та модернізацію економіки, тоді як під час війни вони використовуються виключно на відсіч агресору і підтримку у робочому стані основних систем життєзабезпечення.

Головними принципами повоєнного відновлення повинні стати розбудова безвуглецевої економіки, а також трансформація і модернізація в контексті євроінтеграції. Серед критеріїв визначення пріоритетів державної підтримки слід орієнтуватися на можливість отримання експортних доходів з мінімальними інвестиціями. Серед

викопного палива. На конференції вчених-кліматологів під егідою ООН у березні 2022 р. представники Саудівської Аравії намагалися вилучити із рішень конференції тезу про те, що головною причиною кліматичних змін є спалювання викопного палива (Hiroko Tabuchi. Inside the Saudi Strategy to Keep the Hooked on Oil. *The New York Times*. 21 November 2022).

галузей економіки цим критеріям найбільше відповідають: сільське господарство, сектор інформаційних технологій, металургія, добувна промисловість¹²⁴.

Аналіз західної літератури, присвяченої проблемам повоєнного відродження вітчизняної економіки, свідчить те, що модернізація економіки України відповідає інтересам «Великої сімки» та ЄС. Таким чином, це є свідченням майбутньої масштабної і тривалої фінансової, технічної й технологічної допомоги розвинених країн вітчизняній економіці. Ця допомога, серед іншого, передбачає технічну допомогу, гранти, кредити, прямі іноземні інвестиції тощо.

Приватні внутрішні та іноземні інвестиції є основним фактором відродження і модернізації. Для того, щоб вони прийшли в Україну, необхідно створити умови, які гарантують отримання прибутку. Зокрема, це: подолання корупції, зміцнення судової гілки влади, децентралізація управління, посилення впливу територіальних громад, приватизація, лібералізація ринку землі, встановлення з боку ЄС чітких термінів набуття повноправного членства (не більше 15 років), страхування ПІІ в Україну міжнародними фінансовими організаціями (*U.S. International Development Finance Corporation (DFC), the World Bank's International Finance Corporation (IFC), European Development Finance Institutions (EDFIs)*)¹²⁵.

Необхідно забезпечити жорсткий контроль за цільовим використанням грантових коштів, а також чітке і неухильне дотримання визначених і узгоджених із західними донорами пріоритетних напрямів допомоги. Для зменшення корупційних ризиків необхідно забезпечити пряме надходження допомоги під конкретні програми розвитку. В цьому

¹²⁴ Нарис про відбудову України. URL: https://cepr.org/system/files/2022-06/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf; Відбудова України: принципи та політика. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf; Enabling an Economic Transformation of Ukraine. URL: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/230110_EconomicTransformation_Ukraine.pdf?VersionId=17oyGHQHDwd9LEp95qY5vqz7y70hzYXW

¹²⁵ Там само.

контексті асоціаціям виробників пріоритетних галузей доцільно підготувати відповідні програми.

Для торговельної політики оптимальним варіантом буде призупинення зовнішньої лібералізації і запровадження максимально ліберального внутрішнього режиму. Повоєнна Німеччина та Японія лібералізацію зовнішньої торгівлі проводили поступово. Україна у 2022 р. зазнала і продовжує зазнавати руйнувань рівня Другої світової війни, але за своїм сучасним торговельним режимом на декілька десятиліть випереджає рівень, який європейські країни досягли за Планом Маршалла¹²⁶. Із цього логічно випливає, що подальша лібералізація шляхом укладання угод про ЗВТ під час відновлювального періоду є недоцільною.

Необхідно скористатись унікальною можливістю для бізнесу працювати в умовах дерегуляції, як це було під час воєнного стану, і продовжити цей режим і на період відновлення економіки після завершення бойових дій. Необхідно буде послабити або повністю скасувати державне регулювання ціноутворення, дещо посилити тарифний захист вітчизняних виробників, певною мірою збільшити податки в разі великого бюджетного дефіциту, але загалом зберегти ліберальний режим для бізнесу. Залежно від того, з якими результатами завершиться активна фаза протидії агресії, можливі варіанти. Ліберальний режим можна залишити або в межах окремих областей, наприклад, у формі зони вільної торгівлі, або загалом по всій країні. В будь-якому випадку внутрішній ліберальний режим є вкрай необхідним для залучення інвестицій та інновацій на повоєнну відбудову економіки.

¹²⁶ Нарис про відбудову України. URL: https://cepr.org/system/files/2022-06/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf; Відбудова України: принципи та політика. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf; Enabling an Economic Transformation of Ukraine. URL: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/230110_EconomicTransformation_Ukraine.pdf?VersionId=l7oyGHQHDwd9LEp95qY5vqz7y70hzYXW

3.6. Прогноз структурних змін у світовій торгівлі, викликаних збройною агресією проти України

Після декількох раундів торговельної лібералізації в рамках СОТ, а також зниження транспортних і телекомунікаційних витрат світова торгівля впродовж 1970–2008 рр. інтенсивно зростала. Вона сягнула свого піку у 2008 р. перед початком світової фінансової кризи. Після світової кризи обсяги торгівлі загалом не зростали, але не було також зафіксовано і сталої тенденції щодо зменшення торговельних потоків. Навіть з початком пандемії COVID-19 обсяги світової торгівлі у 2020 р. спочатку зменшились, але наступного року знову повернулися до попередніх рівнів.

На сьогодні важко прогнозувати, як збройна агресія проти України вплине на глобалізацію. Думки більшості аналітиків збігаються щодо того, що у зовнішній торгівлі відбудуться структурні зрушення і вона продовжить своє зростання. Найбільш імовірним структурним зрушенням є прискорення темпів заміщення викопного палива відновлювальними джерелами енергії. Відповідним чином обсяги світової торгівлі викопними енергоносіями будуть зменшуватись, а обсяги торгівлі компонентами генерації відновлювальної енергії зростатимуть (обладнання, сировина тощо).

Уряди розвинених країн одностайно підтримують розвиток «зеленої» енергетики, так само як і уряди багатьох країн, що розвиваються. **Європейський Союз** планує до 2030 р. зменшити попит на вугілля на 50%, а на газ і нафту – на 20% відповідно щодо кожного енергоносія. Подальшого розвитку в Євросоюзі набудуть джерела вітрової і сонячної енергії. За прогнозом Міжнародного енергетичного агентства (*IEA*) частка вітрової енергії в генерації електричної енергії в ЄС у 2030 р. сягне 30% (у 2021 р. вона становила 13%), а частка сонячної енергії – 15% (у 2021 р. – 5%)¹²⁷. У секторах кінцевого споживання зменшиться споживання природного газу в житловому секторі, в

¹²⁷ World Energy Outlook 2022. URL: <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022>

промисловості та на транспорті, зокрема завдяки збільшенню кількості електромобілів.

Японія відповідно до *Strategic Energy Plan*, який було прийнято у жовтні 2021 р., планує до 2030 р. щорічно зменшувати споживання енергії на 1%. Цей план передбачає запуск ядерних реакторів, які тимчасово не працюють. Збільшуватиметься використання ядерної та відновлювальної енергії за рахунок зменшення використання вугілля і газу. Японія планує модернізувати вугільні електростанції, використовуючи разом із вугіллям аміак. Це єдина країна у світі, яка у великих масштабах використовує цю технологію.

Впродовж останніх 20 років економіка **Китаю** є найбільшим споживачем усіх видів енергії. Ця країна також є потужним центром інновацій в енергетичній сфері. За прогнозом *IEA*, до 2030 р. у КНР відновлювальні джерела енергії становитимуть 45% серед джерел генерації електричної енергії. Також переважно за рахунок відновлювальних джерел буде забезпечуватися зростання попиту на електричну енергію. Це допоможе зменшити використання вугілля в енергетичному секторі, що відповідає прагненням уряду КНР.

Попит на нафту в Китаї також сягне свого піку у другій половині 2020-х років, після чого почне спадати. У 2030 р. він перебуватиме на одному рівні із попитом в США (майже 17 млн барелів на день), при тому, що кількість населення в КНР у чотири рази перевищуватиме кількість населення у США. Підставами для такого прогнозу є динаміка продажів електромобілів у Китаї, ринок яких на сьогодні є найбільшим у світі.

Найбільш імовірно, що світова торгівля і надалі зростатиме, але у новому форматі. Цей формат пов'язаний зі зростанням ваги відновлювальних джерел енергії та усіх складових їх технологічного циклу. Одним із важливих елементів екологічно чистих джерел енергії є літій.

Великий попит на літій при виробництві електричних батарей пов'язаний з його високим електродним потенціалом. Високий електродний потенціал мають усі метали, які розташовані у лівому верхньому куті періодичної системи хімічних елементів (літій, магній,

алюміній, кальцій, натрій), однак для літію він є найбільшим. Зокрема, теоретичні значення питомої енергії, які можуть забезпечити ці метали, становлять, Вт-год./кг: Li – 11757, Mg – 5216, Al – 4946, Ca – 3837, Na – 3163. Для порівняння енергоємність металів, які традиційно використовувались і використовуються при виробництві електричних батарей (свинець, залізо, нікель, кадмій), становить: Zn – 623, Fe – 423, Ni – 278, Cd – 190.

Попит на літій-іонні акумулятори зростає також у контексті виконання Кіотського протоколу, Паризької угоди, Програми ООН «Цілі сталого розвитку». На порядку денному стоїть глобальне завдання розробки і поширення екологічно чистих, відновлювальних джерел енергії на транспорті, в обробній промисловості, в побуті та інших сферах діяльності. У цьому контексті попит на літій-іонні батареї до 2030 р. збільшиться до 2547 гігават-годин¹²⁸. Очікується, що на 82% попит ітиме від транспорту, 13% – з боку виробників систем збереження енергії, 4% – з боку індустрії мобільних телефонів та іншої портативної електроніки.

Головними постачальниками на світовий ринок хімічних джерел струму на основі літію у середньостроковій перспективі залишаться КНР, США та ЄС. На сьогодні світові джерела літію дедалі більше підпадають під контроль китайських компаній. Зокрема, китайська компанія *Tianqi Lithium Corp.* у 2009 р. придбала 51% акцій австралійської компанії *Talison Lithium*, яка володіє правом на розробку відкритим способом літієвого родовища *Greenbushes* (Австралія), яке є найбільшим у світі родовищем літію у твердому стані. Крім того, у 2018 р. вона також придбала 24% акцій чилійської компанії *Sociedad Quimica y Minera de Chile*, а, відповідно, і право на чилійські родовища літію.

У 2020 р. частка КНР у виробництві літій-іонних батарей становила 75%. За прогнозом *Clean Energy Associates (CEA)*, до 2030 р. ця частка

¹²⁸ Europe and US will shave c.10% off China's Li-ion production capacity market share by 2030. URL: <https://www.energy-storage.news/europe-and-us-will-shave-c-10-off-chinas-li-ion-production-capacity-market-share-by-2030/>

зменшиться до 66%, оскільки Європа та США збільшать внутрішнє виробництво. У 2030 р. обсяги ринку прогноуються на рівні 4764 гігават-годин із часткою КНР в 66%, Європи – 16%, США – 14%.

В Європі очікується найбільше зростання виробничих потужностей унаслідок процесів декарбонізації і попиту з боку автомобільної галузі. США розглядають виробництво літій-іонних батарей як стратегічно важливе. При цьому як США, так і ЄС прагнуть зменшити свою залежність від увезення літій-іонних батарей з КНР. У доповіді *U.S. Department of Energy «America's Strategy to Secure the Supply Chain for a Robust Clean Energy Transition»* підкреслюється важливість літій-іонних батарей для «зеленої» енергетики.

Світовий ринок літій-іонних батарей буде динамічно розвиватися в умовах високої конкуренції. Виробництвом і удосконаленням літієвих акумуляторів уже зараз займаються компанії **США** (*Tesla, Inc. A123 Systems LLC, Lithion Battery (Valence Technology Inc.)*), **КНР** (*BAK Group, BYD Company Limited, CBAK Energy Technology Inc., Tianjin Lishen Battery Joint-Stock Corporation Limited*), **Японії** (*Automotive Energy Supply Corporation (AESC), Panasonic Corporation, Toshiba Corporation, Blue Energy Co. Ltd., Hitachi Limited, Toyota, Nissan*), **Республіки Корея** (*LG Chem Limited, Samsung SDI Corporation Limited, SK Innovation Corporation Limited*), **Гонконгу** (*Ampere Technology Limited*) тощо.

Таким чином, найбільше структурне зрушення у світовій торгівлі, викликане збройною агресією проти України, буде пов'язано із торгівлею джерелами енергії. Торгівля викопними джерелами енергії зменшуватиметься, а складовими систем відновлювальних джерел енергії – зростатиме. Ці зрушення будуть стимулюватись екологічними чинниками і прагненням диверсифікувати джерела постачання енергії.

АГРАРНА ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ БАГАТОПОЛЯРНОСТІ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ. СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ЕКСПОРТ В УМОВАХ ВІЙНИ

4.1. Формування аграрної торговельної політики на ринках країн Азії

У сучасних умовах багатопольярної глобалізації та зосередженості цих процесів переважно в країнах Азії актуальною проблемою є формування торговельної політики України з метою розвитку торгівлі з найбільшими економіками цього регіону. Перспективність азійського вектору зовнішньої торгівлі України визначається також активним розвитком торгівлі ЄС з провідними країнами Азії. ЄС має регіональні торговельні угоди з Республікою Корея (2011 р.) та Японією (2019 р.), також з 2007 р. ведуться переговори щодо угоди про вільну торгівлю з Індією.

Наше дослідження охоплює проблеми і перспективи розвитку торговельних відносин з провідними країнами Азії – лідерами РСЕР – Китаєм, Японією та Південною Кореєю. Також дослідження охоплює низку інших країн Азії, які обиралися за такими критеріями:

- країни – члени РСЕР;
- країни, віднесені до ринків «у фокусі», де українські виробники мають значний потенціал для експорту продукції, в Експортній стратегії України («дорожній карті» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 рр., схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1017-р;

- країни Азії, які мають підписані або ведуть переговори щодо підписання угод про вільну торгівлю з ЄС, що важливо для інтеграції України у європейський ринок.

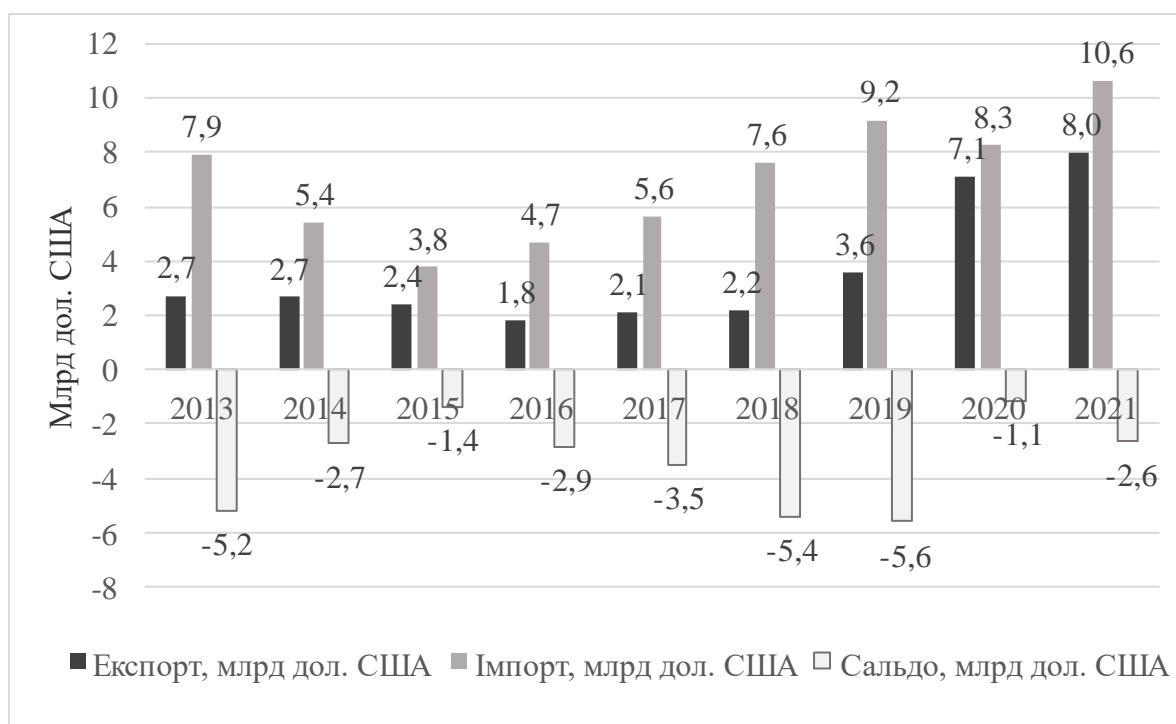
Загалом, крім Китаю, Японії і Південної Кореї, дослідження охопило Індію, Бангладеш, Таїланд, Індонезію і Філіппіни.

Індія і Бангладеш не є членами RСЕР (Індія була учасницею переговорів щодо створення RСЕР, але відмовилася підписати угоду), проте вони віднесені до ринків «у фокусі» в Експортній стратегії України. Японія і Китай також входять до переліку ринків «у фокусі» Експортної стратегії. Серед країн, що мають угоди про вільну торгівлю з ЄС, – члени RСЕР Японія і Південна Корея, крім того, Індія, Індонезія, Таїланд і Філіппіни ведуть переговори з ЄС щодо підписання угод про вільну торгівлю.

4.1.1. Проблеми і перспективи сільськогосподарського експорту в Китай

Китай став членом СОТ у 2001 р. і використав свій статус у СОТ для розвитку економіки і торгівлі. У 2001 р. Китай за обсягом експорту товарів (3,36 трлн дол. США) посідав перше місце у світі та за обсягом імпорту товарів – друге місце після США (2,69 трлн дол. США).

З 2017 р. торгівля України з Китаєм розвивається динамічно, причому темпи розвитку експорту в Китай перевищують темпи зростання імпорту з Китаю (рис. 4.1). У період 2017–2021 р. середні річні темпи зростання експорту в Китай становили 38,6%, а середньорічні темпи зростання імпорту з Китаю – 18,9%. Найбільше зростання товарного експорту в Китай відбулося у 2020 р. в умовах поширення пандемії COVID-19 – вартість експорту у 2020 р. перевищила відповідний показник 2019 р. майже удвічі (на 98,1%). Натомість в умовах поширення пандемії у 2020 р. імпорт товарів з Китаю впав на 10,3% відносно відповідного показника 2019 р. Основним чинником зростання вітчизняного експорту в Китай у 2020 р. і 2021 р. стало збільшення Китаєм закупки зернових в Україні та зростання цін на зернові в умовах пандемії.

**Рис. 4.1. Торгівля товарами України з Китаєм у 2013-2021 рр.,
млн дол. США**

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Структура товарного експорту з України в Китай у 2021 р. представлена у табл. 4.1. Перші дві позиції у структурі товарного експорту України в Китай посідають сировинні товари – руди, шлак, зола (HS26) і зернові (HS10), відповідно 37 і 31%, разом – 68%. Тобто у вітчизняному товарному експорті в Китай переважають сировинні товари. Значну частку в товарному експорті в Китай має рослинна олія (12,6%). Загалом сільськогосподарські товари (1-24 HS) в експорті вітчизняних товарів в Китай у 2021 р. становили понад половину (53%).

У табл. 4.2 представлена структура вітчизняного експорту сільськогосподарських товарів в Китай у 2021 р. У структурі експорту сільськогосподарських товарів до Китаю переважають зернові з часткою 58,8% у сільськогосподарському експорті (2021 р.). Експортується насамперед кукурудза, частка якої у сільськогосподарському експорті з України до Китаю становила 44,18%, а в експорті зернових – 75,1% (2021 р.). Експорт кукурудзи відбувається відповідно до кредитної угоди

2012 р. між Державною продовольчо-зерною корпорацією України (ДПЗКУ) та Експортно-імпортним банком Китаю.

Таблиця 4.1

**Товарна структура експорту України в Китай (топ-10 товарів),
2021 р.**

Код HS	Назва товару	Експорт з України в Китай, 2021	
		млн дол. США	% до товарного експорту
26	Руди, шлак і зола	2960,15	37,04
10	Зернові	2491,20	31,17
15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	1010,42	12,64
23	Залишки і відходи харчової промисловості	604,55	7,56
72	Чорні метали	321,58	4,02
84	Реактори ядерні, котли, машини	268,45	3,36
44	Деревина і вироби з деревини	126,30	1,58
2	М'ясо та істівні субпродукти	56,45	0,71
12	Насіння і плоди олійних рослин	23,47	0,29
81	Інші недорогоцінні метали	18,96	0,24
	Всього	7992,49	100,00

Джерело: складено за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Таблиця 4.2

**Товарна структура сільськогосподарського експорту України
в Китай, 2021 р.**

Код HS	Назва товару	Сільськогосподарський експорт з України в Китай, 2021	
		млн дол. США	% до сільськогосподарського експорту
10	Зернові культури:	2491,20	58,82
1005	з них: кукурудза	1871,19	44,18
1003	Ячмінь	618,43	14,6
15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	1010,42	23,86
23	Залишки і відходи харчової промисловості	604,55	14,27
02	М'ясо та істівні субпродукти	56,45	1,33
12	Насіння олійних:	23,47	0,55
1201	з них соєві боби	22,14	0,52
22	Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	14,41	0,34
04	Молочні продукти, яйця, мед	10,18	0,24
17	Цукор і кондитерські вироби з цукру	9,27	0,22

Код HS	Назва товару	Сільськогосподарський експорт з України в Китай, 2021	
		млн дол. США	% до сільськогосподарського експорту
11	Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	5,26	0,12
05	Інші продукти тваринного походження	3,30	0,08
19	Готові продукти із зерна	2,09	0,05
18	Какао та продукти з нього	1,95	0,05
08	Фрукти, горіхи	1,35	0,03
01-24	Всього сільськогосподарські товари	4235,58	100,00

Джерело: складено за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

У період 2017–2021 рр. експорт кукурудзи до Китаю постійно зростав, а у 2020 р. у період поширення пандемії COVID-19 експорт кукурудзи у фізичних обсягах збільшився в 1,81 раза відносно показника попереднього року, а у вартісному вимірі – в 1,97 раза, що було зумовлено зростанням цін у період пандемії (рис 4.2). Україна має перспективи розвитку експорту кукурудзи в Китай, адже кукурудза посідає четверту позицію серед топ-5 товарів сільськогосподарського імпорту Китаю (2021 р.)¹²⁹. Частка України в імпорті кукурудзи Китаю у 2021 р. становила 23,3%.

Першу позицію за обсягами імпорту сільськогосподарських товарів в Китай посідає соя. Китай є найбільшим імпортером сої у світі з часткою 60% світового імпорту сої. У 2021 р. обсяг імпорту соєвих бобів у Китай становив 53 528 млн дол. США. Внаслідок розгортання торговельної війни між Китаєм та США у 2018–2020 рр. Україна отримала шанс збільшити експорт сої до США, проте не скористалася цим шансом. Станом на 2021 р. Україна посідала восьме місце серед експортерів сої в Китай слідом за Бразилією, США, Аргентиною, Уругваєм, Канадою, РФ і Беніном з обсягом експорту 63,16 млн тонн і часткою в імпорті Китаю всього 0,07%. З іншого боку, експорт сої до Китаю становить усього

¹²⁹ China. Trade Profile. WTO. 2022. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/trade_profiles/CN_e.pdf

0,52% вітчизняного сільськогосподарського експорту в Китай. Отже, розвиток експорту сої та соєвої олії залишається перспективним напрямом у торгівлі з Китаєм.

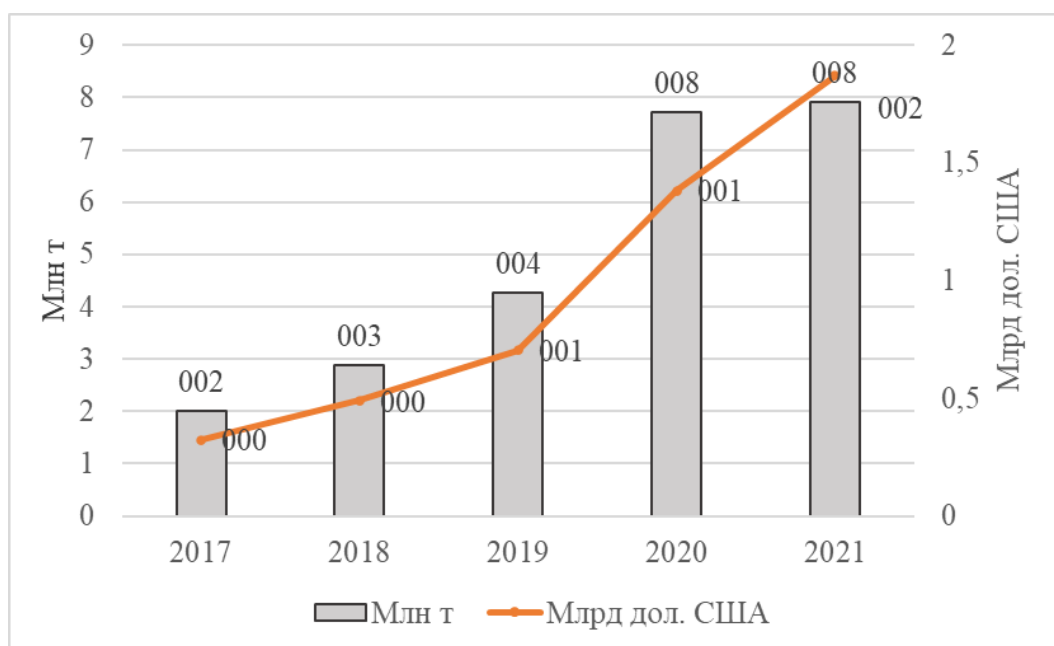

Рис. 4.2. Експорт кукурудзи з України до Китаю, 2017–2021 рр.

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Перспективним товаром для експорту в Китай є мед, і наприкінці 2022 р. були підписані необхідні протоколи з Генеральною митною адміністрацією КНР¹³⁰. Розпочато перемовини щодо експорту в Китай курятини, молочної продукції, гороху, квасолі, горіхів, черешні, лохини.

Рівень тарифного захисту внутрішнього ринку сільськогосподарських товарів Китаю достатньо високий (табл. 4.3). Середній тариф режиму найбільшого сприяння (РНС) на сільськогосподарські товари склав у 2021 р. 13,8%. Вищий за середній рівень тарифного захисту мають товарні групи, що експортуються з України в Китай у незначних обсягах: цукор і кондитерські вироби з цукру (28,7%); напої і тютюн (18,2%). Високий рівень ввізного мита на ці товари стримує розвиток їх експорту в Китай. Натомість найнижчий серед сільськогосподарських

¹³⁰ Україна експортуватиме в Китай ріпаковий шрот і мед. *Landlord*. 08 грудня 2022. URL: <https://landlord.ua/news/ukraina-eksportuvatyme-v-kytai-ripakovy-shrot-i-med/>

товарних груп середній тариф РНС мають насіння олійних, жири, олії (10,9% у 2021 р.), що дозволяє Україні розвивати експорт соняшникової олії, який у 2021 р. становив майже чверть (23,9%) вітчизняного сільськогосподарського експорту в Китай. Також прийнятний рівень імпортного мита на сою і соєву олію, що перебувають у цій товарній групі, уможлиблює розвиток вітчизняного експорту соєвих бобів і соєвої олії. Високі ставки імпортного мита застосовуються Китаєм при імпорті основних товарів вітчизняного експорту в Китай – зернових (середній тариф РНС у 2021 р. становив 19,5%). Експорт кукурудзи і пшениці в Китай розвивається в межах тарифних квот.

Таблиця 4.3

Рівень тарифного захисту сільськогосподарських товарних ринків Китаю, 2021 р.

Назва товару	Тарифи режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній, %	Максимальний, %	Середній, %	Максимальний, %
Сільськогосподарські товари	13,8		15,7	
Тварини і продукти тваринного походження	13,2	25	14,9	25
Молочні продукти	12,3	20	12,2	20
Фрукти, овочі, живі рослини	12,2	30	14,8	30
Кава, чай	12,3	30	14,9	32
Зернові і продукти переробки зерна	19,5	65	23,7	65
Насіння олійних, жири, олії	10,9	30	11,1	30
Цукор і кондитерські вироби	28,7	50	27,4	50
Напої і тютюн	18,2	65	23,2	65
Бавовна	22	40	22	40
Різні харчові продукти	11,8	38	12,1	38
Несільськогосподарські товари	6,5		9,1	
Всі товари	7,5		10,0	

Джерело даних: China. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/CN_E.pdf

Що стосується тарифних квот при імпорті сільськогосподарської продукції Китаєм, то у 2021 р. тарифні квоти застосовувались до 44 тарифних ліній сільськогосподарських товарів, зокрема, до пшениці (сім тарифних ліній), кукурудзи (п'ять тарифних ліній), рису (14 тарифних ліній), цукру (сім тарифних ліній), вовни (дев'ять тарифних ліній), бавовни (дві тарифні лінії)¹³¹. Тобто торгівля основними товарами вітчизняного зернового експорту (кукурудзою і пшеницею) обмежується обсягами тарифних квот. Усі тарифи у межах квот адвалерні. У більшості випадків (за винятком окремих тарифних ліній бавовни) поза квотами застосовуються зв'язані тарифи. Зокрема, тарифи в межах квоти на кукурудзу і пшеницю становлять 1%, а поза квотою – 65%. Наявність тарифних квот стримує розвиток експорту пшениці в Китай, у 2021 р. було експортовано всього 788 тонн вітчизняної пшениці. Натомість розвивається експорт ячменю, який не підпадає під тарифні квоти Китаю. У 2021 р. експорт ячменю становив 14,6% усього сільськогосподарського експорту в Китай. Розмір тарифної квоти на кукурудзу становить 9 636 млн тонн, фактично же квота використовується не повністю залежно від ситуації на внутрішньому ринку і кон'юнктури світового ринку: у 2019 р. Китай імпортував у межах квоти 3 488 млн тонн кукурудзи або менше третини (36,2%) від розміру квоти.

Хоча очевидним рішенням для створення симетричних умов торгівлі з Китаєм є взаємна лібералізація тарифних режимів, створення ЗВТ з Китаєм призведе до посилення сировинної орієнтації вітчизняного експорту та імпортозалежності України від китайських промислових товарів¹³². Окрім того, Україна не може розраховувати на стабільне нарощування обсягів експорту сільськогосподарської

¹³¹ China. Trade Policy Review. Report by the Secretariat. WTO WT/TPR/G/415/Rev1. 9 March 2022. 206 p P. 53, 125–126.. URL: <https://docsonline.wto.org/dol2fe/pages/ss/directdoc.aspx?filename=q:/wt/tp/s415r1.pdf&open=true>

¹³² Ostashko T., Olefir V., Venger V., Boiko O. Comparative Analysis of the Trade and Industrial Policies of Ukraine and China in the Context of the Obor Initiative. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*. 2021. Vol. 24 No. 2. P. 119–136. URL: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/CER/article/view/10002>

продукції в Китай унаслідок особливостей митного нетарифного регулювання сільськогосподарських ринків КНР¹³³.

Особливістю доступу на ринок Китаю є визначальна роль держави у процедурах отримання доступу, тому відповідні міждержавні домовленості сприяють започаткуванню та розвитку торгівлі з Китаєм. Китай при вступі до СОТ зарезервував за собою право здійснювати торгівлю зерновими (а також тютюном, паливом, мінералами) виключно державою.

Зокрема, імпорт зерна (пшениці, кукурудзи та рису) відбувається під контролем держави. За розподіл квот на зернові відповідає Національна комісія з розвитку та реформ (NDRC – National Development and Reform Commission). Також збережено контроль держави над транспортуванням і розподілом цих товарів усередині країни.

Таким чином, вітчизняний сільськогосподарський експорт до Китаю є переважно сировинним, а провідною сировинною групою сільськогосподарського експорту є зернові, що становили 58,8% у його структурі, з них кукурудза – 44,2% (2021 р.). Україна має перспективи подальшого розвитку експорту в Китай кукурудзи, адже ця культура посідає четверту позицію серед топ-5 товарів сільськогосподарського імпорту в Китай (2021 р.). Проте на імпорт кукурудзи в Китай встановлена тарифна квота з високим рівнем імпортного тарифу поза межею квоти і повним впливом держави на розподіл квоти, отже, експорт кукурудзи залежить від кредитної угоди 2012 р. між ДПЗКУ та Експортно-імпортним банком Китаю, яка є проблемною¹³⁴. Очевидно, що для подальшого розвитку вітчизняного експорту кукурудзи в Китай необхідне врегулювання відносин у рамках цієї угоди. Проте висока залежність експорту від одного сировинного товару зумовлює

¹³³ Модернізація економічної політики розвитку сфер діяльності та ринків: у 4-х частинах / НАН України, ДУ«Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2020. Частина 2: Торговельна політика: перспективи участі України в ініціативі «Один пояс, один шлях» / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т.О.Осташко; НАН України; ДУ«Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2020. 334 с. С. 24-29. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/326.pdf>

¹³⁴ Осташко Т.О., Олефір В.К. Перспективи вільної торгівлі з Китаєм: розвиток вітчизняного експорту і ризику імпортозалежності. *Економіка і прогнозування*. 2019. №1. С. 128–155. <https://doi.org/10.15407/eip2019.01.128>

необхідність диверсифікації вітчизняного сільськогосподарського експорту в Китай.

Найкращі перспективи для забезпечення диверсифікації сільськогосподарського експорту в Китай мають також сировинні товари – ячмінь і соя. За п'ятиріччя – 2017–2021 рр. – експорт ячменю в Китай зріс у 3,5, раза у фізичному вимірі та у п'ять разів у вартісному і досяг у 2021 р. 2,8 млн тонн. Перспективним для експорту в Китай є інший сировинний товар – соєві боби, які посідають першу позицію серед топ-5 товарів сільськогосподарського імпорту Китаю. Україна не використала можливість часткового заміщення сої із США на ринку Китаю, що відкрилася у зв'язку із торговельними суперечками між США та Китаєм у 2017–2020 рр.

Перспективними товарами для експорту в Китай є мед, курятина, молочна продукція, горох, квасоля, горіхи, черешня, лохина. Натомість перспективи розвитку вітчизняного експорту цукру і кондитерських виробів з цукру, а також напоїв і тютюну обмежені через високий рівень ввізного мита Китаю на ці товарні групи.

Особливістю нетарифних режимів доступу на ринки Китаю є складність процедур, зумовлена визначальною роллю державних органів Китаю. Особливо це стосується ринку зернових, де імпорт, транспортування і розподіл товарів усередині Китаю здійснюється повністю під контролем держави. Тому відповідні міждержавні домовленості є визначальними для започаткування та розвитку торгівлі з Китаєм.

4.1.2. Проблеми диверсифікації сільськогосподарського експорту в Японію

Японія посідає п'яте місце у світовому товарному експорті та четверте місце у світовому товарному імпорті (за даними 2021 р.)¹³⁵.

На рис. 4.3 представлена динаміка торгівлі товарами між Україною та Японією. Україна має негативний баланс у торгівлі товарами з

¹³⁵ Japan. WTO Trade Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/trade_profiles/JP_e.pdf

Японією, а коефіцієнт покриття імпорту експортом у торгівлі з цією країною постійно знижується (за винятком зростання після періоду дії обмежень торгівлі під час пандемії COVID-19) і становив 0,28 у 2021 р., тобто вартість експортованих товарів становила всього 28% від вартості імпортованих з Японії товарів. Середні темпи зростання вітчизняного експорту в Японію протягом 2017–2021 рр. становили 9,1%, а імпорту з Японії в Україну – 14,9%, тобто імпорт з Японії зростає значно швидше, ніж експорт.

Рис. 4.3. Торгівля товарами України з Японією 2017–2021 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Основними товарами вітчизняного експорту в Японію є тютюн і промислові замітники тютюну, руди та концентрати залізні, кукурудза, рослинна олія, продукти переробки овочів, мед, алюміній і вироби з нього, деревина і вироби з деревини. В Україну з Японії імпортуються засоби наземного транспорту, продукція машинобудування, прилади та апарати оптичні, фотографічні, фармацевтична продукція. Таким чином, в експорті з України в Японію переважають агропродовольчі товари і промислова сировина, а в імпорті з Японії – високотехнологічні товари.

Імпорт сільськогосподарських товарів становить 12,1% у товарному імпорті Японії (2021 р.). У топ-3 імпортованих

сільськогосподарських товарів Японії входять кукурудза (HS1005), м'ясо свинини (HS0203), інший перероблений тютюн (HS2403).

Враховуючи обмеження України на експорт свинини у зв'язку із спалахами африканської чуми свиней, Україна має можливості для розвитку експорту у Японію кукурудзи та тютюнових виробів.

У структурі вітчизняного товарного експорту в Японію сільськогосподарські товари займають 36,4%.

У табл. 4.4 представлена товарна структура сільськогосподарського експорту України в Японію у 2021 р. Структура експорту не диверсифікована, у ній переважає один товар. 65,2% агропродовольчого експорту становить товар HS 240220 – сигарети з тютюну.

Останнє пов'язане з роботою в Україні з 1999 р. компанії JTI Україна – що входить до складу групи компаній Japan Tobacco International міжнародного тютюнового бізнесу групи компаній Japan Tobacco (штаб-квартира у м. Токіо)¹³⁶.

Фабрика JTI Україна, розташована у м. Кременчук Полтавської області, виробляє продукцію як для українського, так і для близько 20 зовнішніх ринків. Фабрика не припинила свою діяльність із початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну, натомість Japan Tobacco оголосила про призупинення нових інвестицій та маркетингової діяльності в РФ, а також запуску нових продуктів (компанія має п'ять фабрик у РФ)¹³⁷. Найвідоміші торгові марки – Winston, Camel, Glamour, Sobranie, LD, Logic Compact.

На відміну від експорту сигарет, експорт кукурудзи, що є другим за значимістю вітчизняним експортним товаром в Японію із часткою 20,7% у сільськогосподарському експорті України в цю країну (2021 р.), розвивається вкрай нерівномірно (рис. 4.4). Динаміка експорту кукурудзи протягом 2017–2021 рр. вказує на те, що обсяги закупок української кукурудзи зумовлені поточною кон'юнктурою ринку кукурудзи Японії.

¹³⁶ ЕВА. Компанії асоціації. URL: <https://eba.com.ua/member/dzhej-ty-interneshnl/>

¹³⁷ JTI, яка має тютюнову фабрику в Кременчуці, призупиняє інвестиції в РФ. *Кременчуцька газета*. 10 березня 2022. URL: <https://kg.ua/news/jti-yaka-maie-tyutyunovu-fabriku-v-kremenchuci-prizupinyaie-investiciyi-v-rf>

Таблиця 4.4

Товарна структура сільськогосподарського експорту України в Японію, 2021 р.

Код HS	Назва товару	Сільськогосподарський експорт з України в Японію, 2021	
		тис. дол. США	% до сільськогосподарського експорту
24	Тютюн і промислові замітники тютюну (HS 240220)	81158,0	65,2
10	Зернові культури: кукурудза (HS 1005)	25757,6	20,7
15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	5012,1	4,0
04	Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	3989,0	3,2
03	Риба і ракоподібні	3514,7	2,8
23	Залишки і відходи харчової промисловості	2118,0	1,7
20	Продукти переробки овочів	1526,3	1,2
19	Готові продукти із зерна	769,4	0,6
21	Різні харчові продукти	179,3	0,1
01	Живі тварини	141,6	0,1
1-24	Всього сільськогосподарські товари	124569,1	100,0

Джерело: складено за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

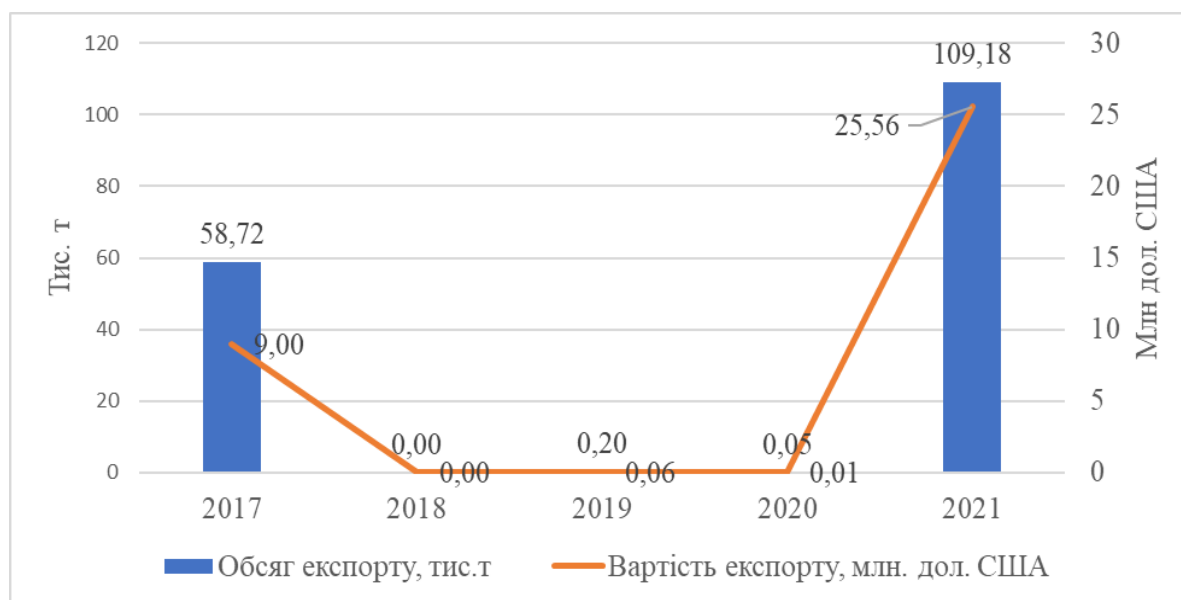

Рис. 4.4. Динаміка експорту кукурудзи з України в Японію протягом 2017–2021 рр.

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Інша причина недиференційованої структури і слабкої динаміки розвитку вітчизняного сільськогосподарського експорту в Японію – доволі високий рівень тарифного і нетарифного захисту агропродовольчих ринків цієї країни.

Японія є членом СОТ з 10 вересня 1995 р., і членом ГАТТ з 1 січня 1955 р. Як і іншим старим членам СОТ, Японії вдалося зв'язати тарифи на достатньо високому рівні (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Рівень тарифного захисту товарних ринків Японії, 2021 р.

Назва товару	Тарифи режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	середній, %	максимальний, %	середній, %	максимальний, %
Сільськогосподарські товари	14,9		18,4	
Тварини і продукти тваринного походження	11,2	341	14,5	341
Молочні продукти	91,4	628	107,6	628
Фрукти, овочі, живі рослини	10,5	323	9,9	323
Кава, чай	14,3	143	13,6	143
Зернові і продукти переробки зерна	34,4	460	57,2	460
Насіння олійних, жири, олії	8,2	439	8,5	439
Цукор і кондитерські вироби	24,1	77	36,9	153
Напої і тютюн	14,9	60	16,2	60
Бавовна	0,0	0	0,0	0
Інші сільськогосподарські продукти	3,8	268	3,4	277
Несільськогосподарські товари	2,5		2,5	
Всі товари	4,2		4,6	

Джерело: Japan. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/JP_e.pdf

Хоча середній тариф РНС Японії у 2021 р. становив 14,9%, середній тариф РНС на зернові становив 34,4%, на молочні продукти – 91,4%, на цукор і кондитерські вироби – 24,1%.

Японія застосовує 18 тарифних квот, що охоплюють 101 тарифну лінію на рівні шестизначних кодів Гармонізованої системи¹³⁸. Серед

¹³⁸ Japan. Trade policy review. Report by the secretariat / WTO. 6 November 2020. 208 p. P. 131. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s397_e.pdf

товарів, охоплених квотами, – молочні продукти, пшениця, ячмінь, кукурудза. Зокрема, тариф поза тарифною квотою при імпорті кукурудзи становить 50%, або 12 японських ієн, за кілограм залежно від того, яка сума є більшою.

За таких умов (високих ставок імпортного тарифу на сільськогосподарські товари і наявності великої кількості тарифних квот) переваги при імпорті в Японію мають товари з країн, з якими Японія має угоди щодо вільної торгівлі.

Станом на 5 травня 2021 р. Японія уклала угоди про економічне партнерство і вільну торгівлю з 20 країнами і регіональними об'єднаннями: ЄС, США, Великою Британією, Сінгапуром, Мексикою, Малайзією, Чилі, Таїландом, Індонезією, Брунеєм, Філіппінами, Швейцарією, В'єтнамом, Індією, Перу, Австралією, Монголією, Асоціацією держав Південно-Східної Азії АСЕАН, ТРР11 (вона відома також як СРТРР – багатостороння торговельна угода за участю Австралії, Брунею, Канади, Чилі, Японії, Малайзії, Мексики, Нової Зеландії, Перу, Сінгапуру і В'єтнаму) та RСЕР (Всебічне регіональне економічне партнерство), що охоплює держави – члени АСЕАН, а також Австралію, КНР, Нову Зеландію, Республіку Корея і Японію)¹³⁹.

Тривають переговори щодо укладання угод з Туреччиною, Колумбією, а також щодо створення поглибленої, порівняно з RСЕР, ЗВТ у форматі «Японія – Китай – Республіка Корея».

Японія має високі нетарифні бар'єри, які перешкоджають імпорту, такі як унікальні вимоги технічних стандартів, вимоги попереднього досвіду, правила, що надають перевагу місцевим виробленим продуктам тощо. До продукції сільського господарства, що ввозяться на територію Японії, встановлені жорсткі технічні й санітарні вимоги. Імпортована продукція має відповідати японським сільськогосподарським стандартам JAS (Japanese national standards) у галузі сільського господарства, лісового господарства, рибальства та харчової

¹³⁹ Japan. Trade policy review. Report by the secretariat / WTO. 6 November 2020. 208 p. P. 131. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tptr_e/s397_e.pdf

промисловості і мати сертифікат відповідності, який видається світовою мережею організацій сертифікації за стандартами JAS.

Незважаючи на те, що Японія вважається одним із пріоритетних зовнішніх ринків для розширення збуту української аграрної та харчової продукції¹⁴⁰, особливо з огляду на перспективи експорту вітчизняної органічної продукції, жорсткі технічні та санітарні вимоги щодо імпорту сільськогосподарських товарів в Японію перешкоджають реалізації цих намірів. Для того щоб органічна продукція з України потрапила на ринок Японії, вона повинна мати сертифікат Organic JAS (Органічні японські національні стандарти), а отже, пройти процедури сертифікації саме за цим стандартом. Крім того, основні зовнішні постачальники органічних продуктів на ринок Японії – Австралія, США та країни ЄС – мають конкурентні переваги на ринку органічних продуктів Японії через наявність у Японії Угод про вільну торгівлю з цими країнами.

Таким чином, вітчизняний сільськогосподарський експорт в Японію не диверсифікований. У ньому переважає один товар. 65,2% (станом на 2021 р.) агропродовольчого експорту України в Японію становлять сигарети з тютюну, що є наслідком японських інвестицій у тютюнову галузь України.

Чинниками, що стримують розвиток вітчизняного сільськогосподарського експорту в Японію, є: (1) високі ставки імпортного мита і наявність тарифних квот на товари вітчизняного експорту, (2) високі нетарифні бар'єри – вимоги сертифікації товарів за японськими стандартами JAS, (3) кращі конкурентні позиції країн, що мають з Японією угоди про вільну торгівлю.

Поряд із тим існують можливості розвитку експорту продовольчих товарів на японський ринок, близько 70% якого становить імпортна продукція. Перспективи має експорт органічної продукції, проте його започаткування і розвиток залежать від спільних зусиль уряду і бізнесу

¹⁴⁰ Трофімцева: Японія є надзвичайно цікавим ринком збуту для органічних та здорових продуктів харчування. URL: <https://landlord.ua/news/trofimtseva-yaponiya-ye-nadzvichayno-tsikavim-rinkom-zbutu-dlya-organichnih-ta-zdorovih-produktiv-harchuvannya/>

щодо сертифікації вітчизняної органічної продукції за стандартами Organic JAS.

Розвитку сільськогосподарського експорту в Японію сприяло би укладення угоди про вільну торгівлю, що зумовило би зниження тарифних бар'єрів на вхід до японського ринку продовольства і покращання конкурентних позицій вітчизняних експортерів на японському ринку.

4.1.3. Завдання торговельної політики України щодо розвитку сільськогосподарського експорту у Республіку Корея

Республіка Корея є членом СОТ з 1 січня 1995 р., а членом ГАТТ – з 14 квітня 1967 р. Мета торговельної політики Республіка Корея сформульована таким чином: побудова вільної та відкритої економіки, заснованої на ринкових принципах, і уряд Республіки Корея активно використовує можливості відкриття ринків за допомогою не лише багатосторонніх, а й регіональних торгових угод.

Республіка Корея посідає сьоме місце у світі за обсягом експорту товарів з часткою 2,89% у світовому товарному експорті (2021 р.) та 14-те місце – за обсягом експорту послуг. Вона є дев'ятим світовим імпортером товарів з часткою у світовому товарному імпорті 2,72% (2021 р.) та посідає 13-те місце у рейтингу світових імпортерів послуг¹⁴¹.

Провідними імпортерами корейських товарів, за даними 2020 р., є Китай (25,9% корейського експорту), США (14,5%), В'єтнам (9,5%), ЄС-28 (9,3%), Гонконг (6,0%). До провідних експортерів товарів до Республіки Корея, за даними 2020 р., належали Китай (23,3%), США (12,4%), ЄС-28 (11,8%), Японія (9,8%) Таким чином, основними торговельними партнерами Республіки Корея є Китай, США та ЄС. Причому на Китай припадає понад чверть корейського експорту і майже чверть корейського імпорту.

¹⁴¹ Korea, Republic of. Trade Profile / WTO. 2022. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/trade_profiles/KR_e.pdf

Республіка Корея є чистим експортером товарів – обсяги товарного експорту у 2020 р. становили 644 400 млн дол. США, а обсяги товарного імпорту – 615 093 млн дол. США. У товарній структурі експорту та імпорту Кореї переважають товари переробної промисловості (відповідно 89,4 і 66,1% у 2021 р.). Сільськогосподарські товари становлять 7,9% у структурі товарного імпорту Республіки Корея (2017 р.).

У періоди 2010–2013 рр. та 2017–2021 років Україна мала негативне сальдо у торгівлі товарами з Республікою Корея (рис. 4.5). У 2012 р., а імпорт товарів з Кореї перевищив вітчизняний експорт у 3,2 раза. Саме у цей рік Україна закупила у Республіки Корея 10 міжрегіональних поїздів Hyundai Rotem. Проте надалі потреба у міжрегіональних швидкісних поїздах задовольняється за рахунок локомотивів виробництва Крюківського вагонобудівного заводу і закупівлі двоповерхових електропоїздів чеського виробництва Škoda.

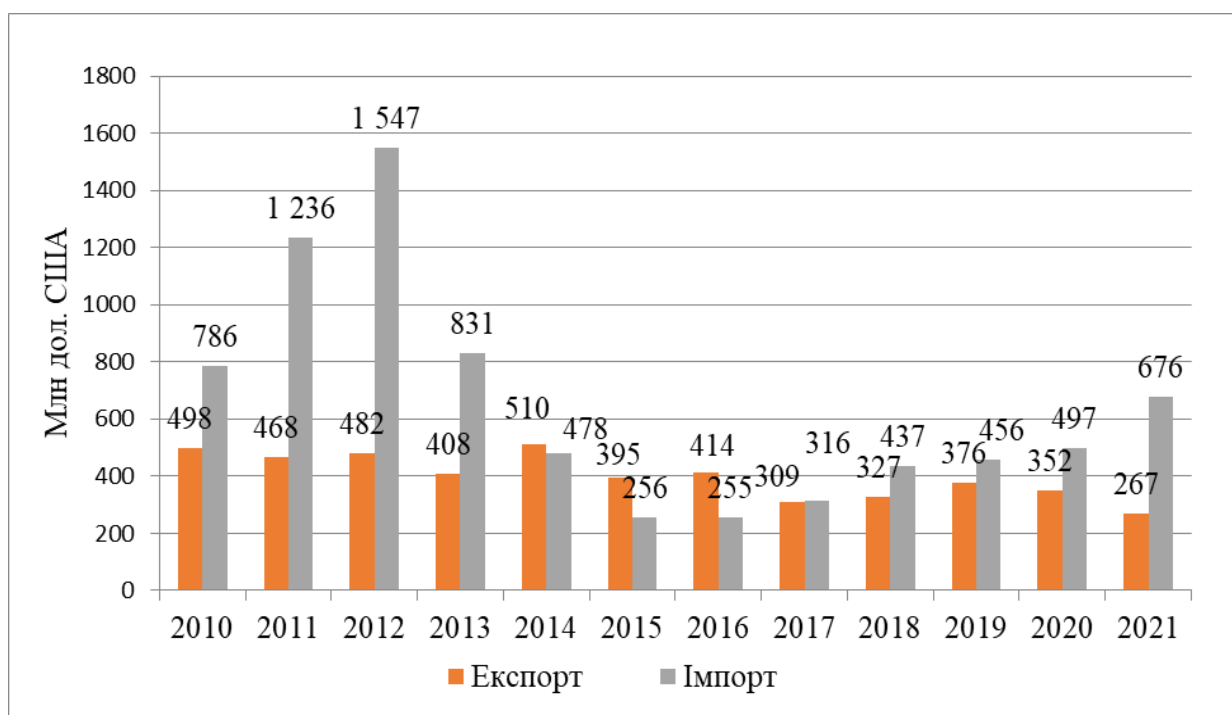

Рис. 4.5. Динаміка торгівлі товарами між Україною та Республікою Корея протягом 2010–2021 рр., млн дол. США

Джерело: складено автором за даними з бази даних ООН Comtrade: UN Comtrade Data Base. URL: <https://comtrade.un.org/data/>

Протягом 2014–2016 рр. Україна мала позитивне сальдо у торгівлі товарами з Республікою Корея. Імпорт товарів з цієї країни почав

зменшуватися починаючи з 2013 р. і відновив зростання у 2017 р. Основним чинником зменшення обсягів імпорту стала девальвація національної валюти України відносно валют її основних торговельних партнерів. До 2015 р. експорт вітчизняних товарів до Республіки Корея розвивався стабільно і коливався у діапазоні 400–500 млн дол. США. Починаючи з 2015 р. обсяги вітчизняного експорту до Республіки Корея дещо зменшилися – до 309 млн дол. США у 2017 р., а з 2018 р. відновили зростання. З початком пандемії COVID-19 вітчизняний товарний експорт в Республіку Корея зменшується.

У структурі товарного експорту в Республіку Корея (з точністю до двох знаків HS) переважають зернові культури (HS10). Їх частка у загальному експорті товарів становила у 2021 р. 63,9%, а обсяги експорту – 170,8 млн дол. США. На другому місці – група 28 «Продукти неорганічної хімії» з часткою в загальному обсязі товарного експорту 10,4% і обсягами експорту 27,9 млн дол. США. 8,5% товарного експорту в Республіку Корея у 2021 р. забезпечила група 15 «Жири та олії тваринного або рослинного походження», 2,8% – група 44 «Деревина і вироби з деревини», 2,8% – група 26 «Руди, шлак, зола».

Структура сільськогосподарського експорту України в Республіку Корея представлена у табл. 4.6.

Провідним товаром вітчизняного сільськогосподарського експорту в Республіку Корея є кукурудза, що становила понад половину (52,2%) усього сільськогосподарського експорту в цю країну, на другий позиції – пшениця (31,24%), на третій – рослинні олії (11,24%). Також у незначних обсягах експортуються залишки і відходи харчової промисловості, продукти з м'яса та риби, молоко і молочні продукти, насіння олійних, алкогольні та безалкогольні напої, кондитерські вироби з цукру.

На рис. 4.6 представлена динаміка експорту кукурудзи і пшениці в Республіку Корею. Експорт цих зернових не має стійкої динаміки, що пояснюється відсутністю довгострокових або середньострокових міждержавних домовленостей, без яких важко використовувати тарифні квоти на зернові, які розподіляються переважно серед країн, які мають угоди про вільну торгівлю з Республікою Корея. Протягом 2017–2020 рр. експорт кукурудзи в цю країну динамічно зростав (за винятком 2018 р.).

Фізичні обсяги експорту кукурудзи у 2020 р. перевищили обсяги 2017 р. майже у чотири рази. Експорт пшениці в Республіку Корея зменшується з 2018 р. У 2021 р. було експортовано 277 тис. т пшениці, що втричі менше за обсяги експорту 2018 р.

Таблиця 4.6

Товарна структура сільськогосподарського експорту України в Республіку Корея, 2021 р.

Код HS	Назва товару	Сільськогосподарський експорт з України в Республіку Корея, 2021	
		млн дол. США	% до сільськогосподарського експорту
10	Зернові культури:	170,8	84,57
1001	З них: Пшениця	63,1	31,24
1005	кукурудза	105,4	52,18
15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	22,7	11,24
23	Залишки і відходи харчової промисловості	3,4	1,68
16	Продукти з м'яса, риби	1,7	0,83
4	Молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	0,8	0,40
11	Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,7	0,33
12	Насіння олійних	0,4	0,19
22	Алкогольні й безалкогольні напої та оцет	0,4	0,19
17	Цукор і кондитерські вироби з цукру	0,3	0,14
01-24	Всього сільськогосподарські товари	202,0	100,00

Джерело: складено за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

З огляду на визначення перспектив диверсифікації експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції до Республіки Корея розглянемо структуру імпорту сільськогосподарських товарів у цю країну. До топ-3 товарів сільськогосподарського імпорту Кореї у 2020 р. увійшли кукурудза (HS1005) з обсягами імпорту 2 371 млн дол. США, різні харчові продукти (HS2106) з обсягами імпорту 1 960 млн дол. США,

«М'ясо великої рогатої худоби, морожене» (HS0202) р з обсягами імпорту 1 917 млн дол. США¹⁴².

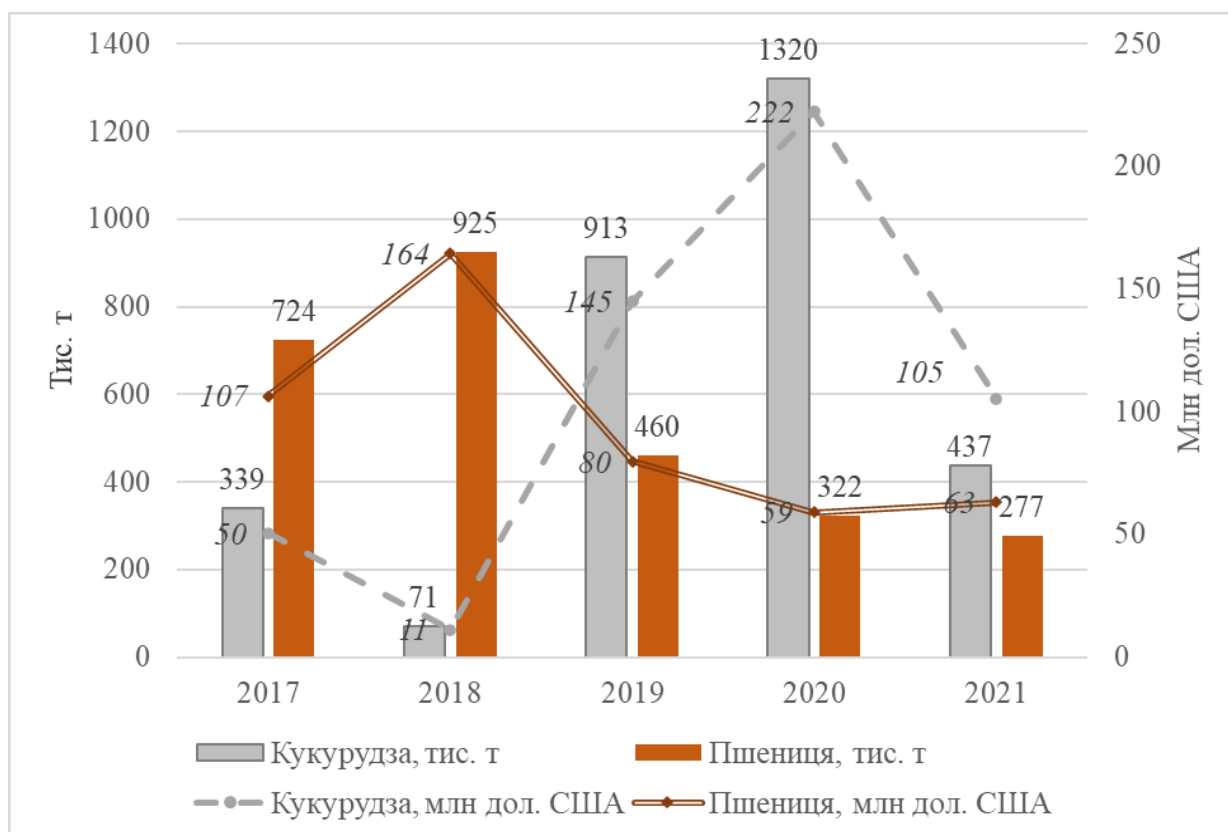

Рис. 4.6. Експорт пшениці і кукурудзи з України до Республіки Корея, 2017–2021 рр.

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Ємність імпортного сегменту ринку кукурудзи Республіки Корея становить 11,65 млрд т, 38,2% якого забезпечує Аргентина, 27,9% – США, 14,5% – Бразилія, 4,5% – РФ, 4,2% – Сербія, 3% – Болгарія, 2,8% – Південна Африка, 1,52% – Україна (за даними COMTRADE 2021 р.). Україна має хороші перспективи для нарощування експорту кукурудзи на ринок Республіки Корея.

Вітчизняна пшениця має свою нішу на ринку Республіки Корея, і завдання полягає у збереженні та збільшенні обсягів експорту, хоча починаючи з 2017 р. країна поступово скорочує обсяги імпорту пшениці. У 2017 р. пшениця посідала третє місце у структурі товарного імпорту

¹⁴² Korea, Republic of. Trade Profile / WTO. 2022. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/trade_profiles/KR_e.pdf

Республіки Корея, а у 2020 р. уже не входила у топ-5 товарів її сільськогосподарського імпорту¹⁴³. Основну конкуренцію українській пшениці на ринку Республіки Корея створює пшениця із США, Австралії та РФ. У 2018 р. За експортом пшениці в Республіку Корея Україна посіла третє місце, а потім свої позиції втратила.

Зернові експортуються в Республіку Корея у межах тарифних квот, причому повністю квоти не вибираються. Причина полягає у зниженні внутрішнього попиту, особливо в умовах пандемії COVID-19 і зростанні імпорту з країн, з якими Республіка Корея має угоди про вільну торгівлю.

У табл. 4.7 представлена інформація щодо рівня тарифного захисту сільськогосподарських товарних ринків Республіки Корея у 2021 р., що демонструє високі тарифні бар'єри для входу на ці ринки. Середній тариф РНС на сільськогосподарські товари у 2021 р. становив 56,8%, на той час як на несільськогосподарські – 6,6%. Середній тариф РНС на зернові – найвищий серед усіх товарних груп сільськогосподарських товарів і становив 187,1%, що свідчить про регулювання імпорту зернових виключно тарифними квотами і преференційними тарифами угод про вільну торгівлю.

Крім того, Республіка Корея застосовує тарифні квоти для доступу на ринок сільськогосподарської продукції щодо 227 десятизначних тарифних позицій¹⁴⁴. Тарифні ставки в рамках її тарифних квот коливаються від нуля до 50%, а ставки поза квотами є дуже високими. У структурі товарного експорту України в Республіку Корея переважають зернові культури (група 10). На окремі товари цієї групи при експорті в цю країну встановлено квоти з тарифом у межах квоти: 1,8% на фуражну кукурудзу, 20% на ячмінь, а тариф поза межами квот становить відповідно 328 і 299,7%, тобто фактично є заборонним.

¹⁴³ Korea, Republic of. Trade Profile / WTO. 2018. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/trade_profiles/KR_e.pdf

¹⁴⁴ Republic of Korea. Trade Policy Review. Report by the Secretariat / WTO WT/TPR/G/414/Rev.1. 21 December 2021. P. 69–70. URL: <https://docsonline.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/TPR/S414R1.pdf&Open=True>

Таблиця 4.7

**Рівень тарифного захисту сільськогосподарських товарних ринків
Республіки Корея, 2021 р.**

Назва товару	Тарифи режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	серед- ній, %	максималь- ний, %	серед- ній, %	максималь- ний, %
Сільськогосподарські товари	56,8		64,9	
Тварини і продукти тваринного походження	21,5	89	25,5	89
Молочні продукти	66,0	176	68,2	176
Фрукти, овочі, живі рослини	58,9	887	66,5	887
Кава, чай	56,4	514	76,3	514
Зернові і продукти переробки зерна	187,1	800	196,9	800
Насіння олійних, жири, олії	40,7	630	50,8	630
Цукор і кондитерські вироби	15,7	243	31,3	243
Напої і тютюн	31,4	270	43,7	270
Бавовна	0,0	0	2,0	2
Різні харчові продукти	20,4	754	26,5	754
Несільськогосподарські товари	6,6		9,9	
Всі товари	13,6		18,3	

Джерело: Korea, Republic of. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/KR_E.pdf

Високі нетарифні бар'єри доступу на ринок Республіки Корея пов'язані, з одного боку, із складною системою контролю вимог безпечності продукції, що здійснюється декількома міністерствами й урядовими установами. З іншого боку, непрозорий механізм розподілу тарифних квот за участі міністерств, державних підприємств, а також асоціацій виробників, які є конкурентами імпортерам або переробниками імпортованої продукції, призводить до неповного використання квот. Так, середня норма заповнення тарифних квот у 2020 р. становила лише 58%. Квоти заповнюються переважно країнами, з якими Республіка Корея має угоди про вільну торгівлю.

Республіка Корея активно укладає Регіональні торговельні угоди (RTA) зі своїми ключовими торговими партнерами¹⁴⁵. У листопаді 2020 р. вона підписала Угоду про регіональне всеосяжне економічне партнерство (RCEP).

У 2018 р. Республіка Корея підписала RTA з п'ятьма країнами Центральної Америки: Коста-Рикою, Сальвадором, Гондурасом, Нікарагуа та Панамою. На двосторонньому рівні ЗВТ між Республікою Корея та Великою Британією було підписано в серпні 2019 р. та набуло чинності 1 січня 2021 р. Також Республіка Корея завершила переговори щодо ЗВТ з Ізраїлем у серпні 2019 р., з Індонезією – у грудні 2020 р. Країна має Угоди про ЗВТ з ЄС, Канадою, США, Австралією, Китаєм, Чилі, Колумбією, Індією, Новою Зеландією, Сінгапуром, Туреччиною, В'єтнамом. Ведуться переговори про створення ЗВТ з Японією та Мексикою.

В усіх RTA Республіки Корея сільське господарство охоплене лише частково.

Таким чином, у структурі товарного експорту в Корею переважають зернові культури, частка яких у загальному експорті товарів становила 64% у 2021 р. До 2018 р. провідним товаром вітчизняного експорту в Корею була пшениця, а починаючи з 2019 р. основним товаром вітчизняного експорту в цю країну стала кукурудза. Кукурудза входить до топ-3 товарів сільськогосподарського імпорту Кореї, проте імпорт з України у 2021 р. становив лише 1,5%. На імпорт кукурудзи в Корею встановлено тарифні квоти, тариф поза квотами є фактично заборонним.

Враховуючи складний механізм розподілу тарифних квот на імпорт сільськогосподарської продукції в Республіку Корея, який передбачає участь не тільки державних установ і державних підприємств, а й асоціацій виробників та переробників сільськогосподарської продукції, для успішного просування експорту

¹⁴⁵ Korea, Republic of. RTA Database / WTO. URL: <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByMemberResult.aspx?MemberCode=410&lang=1&edirect=1>

вітчизняних сільськогосподарських товарів в Корею необхідні не тільки міжурядові домовленості, а й налагодження зв'язків між виробничими асоціаціями України та Республіки Корея.

Ринок Республіки Корея достатньо закритий, з високими тарифними і нетарифними бар'єрами. Проте аналіз торговельної політики Кореї показує, що значна частина ринку сільськогосподарських товарів Кореї була відкрита завдяки великій кількості ЗВТ. Тому для розвитку експорту сільськогосподарських товарів України в Республіку Корея доцільно ініціювати переговори щодо створення зони вільної торгівлі.

4.1.4. Особливості торговельної політики Індії та перспективи розвитку вітчизняного сільськогосподарського експорту

Особливості торговельної політики Індії. Індія була членом ГАТТ (Генеральна угода з тарифів і торгівлі) з 8 липня 1948 р. і є членом СОТ з 1 січня 1995 р. Основна особливість митного режиму Індії полягає у тому, що, по-перше, як і більшість країн, що розвиваються, Індія зв'язала лише невелику кількість своїх тарифів, і це дало їй змогу зберегти високий рівень захисту внутрішніх виробників сільськогосподарської та промислової продукції. По-друге, зв'язані тарифи (максимально можливі ставки митного тарифу) були встановлені на рівні, набагато вищому, ніж ставки митного тарифу, що застосовуються Індією у торгівлі. Ця різниця зумовлює гнучкість при збільшенні рівня тарифного захисту певних ринків і можливість уникати при цьому компенсацій торговельним партнерам у вигляді відповідного зменшення рівня захисту інших ринків, що передбачено угодами СОТ. Індія також активно підтримувала запровадження в угоди ГАТТ і СОТ положень, які надають спеціальний і диференційований режим (SDT) для країн, що розвиваються, і використовує переваги цього режиму для сприяння розвитку внутрішнього виробництва.

Торговельна політика Індії в ГАТТ і у СОТ до 1991 р. була спрямована на збереження гнучкості для обмеження імпорту через можливість збільшувати рівень тарифного захисту, використання

положень SDT і необмежене використання внутрішніх та експортних субсидій. У відповідь на фінансово-економічну кризу 1991 р. Індія почала здійснювати революційні зміни в економічній і торговельній політиці. Індія змінила модель закритого імпортозамінного розвитку торгівлі та економіки на модель відкритої економіки для торгівлі та іноземних інвестицій згідно до реформ, запроваджених міністром фінансів, а далі прем'єр-міністром Індії Манмоханом Сінгхом. Середній імпортний тариф був знижений з 81% у 1990 р.¹⁴⁶ до 37 відсотків у 2000 р., що відкрило внутрішній ринок для іноземної конкуренції. У рамках структурної реформи Індія скасувала всі експортні субсидії та більшість кількісних обмежень на імпорт проміжних та капітальних товарів. До 2001 р. більшість імпортних ліцензій були скасовані, кількість товарів, що підлягали експортному контролю, зменшилася, а торгівля послугами була істотно лібералізована. Результатом стало зростання зовнішньої торгівлі, прискорення економічного зростання та значне скорочення рівня бідності¹⁴⁷. Реформи Манмохана Сінгха продовжувались із приходом у 2014 р. на посаду прем'єр-міністра Індії Нарендри Моді. Уряд Моді розпочав кампанію «Make in India» («Виробляти в Індії»), спрямовану на розбудову виробничих потужностей країни шляхом усунення перешкод для іноземних інвестицій і запровадження регуляторної реформи.

З початком пандемії COVID-19 торговельна політика Індії змінилася у бік політики протекціонізму. Прем'єр-міністр Моді закликав Індію уникати збоїв у ланцюгах поставок за рахунок власного виробництва. Політика щодо підвищення рівня самозабезпечення була посилена у травні 2020 року, коли Моді оприлюднив пакет допомоги від COVID-19 на суму 260 млрд дол. США, що становить понад 10% ВВП Індії. Оголошуючи ініціативу, Моді зробив акцент на вітчизняному виробництві товарів під девізами «Be vocal about local» («Віддавайте свій голос за місцеве») та «Who can stop us

¹⁴⁶ World Integrated Trade Solution. India Trade Summary 1990. URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/IND/Year/1990/Summarytext>

¹⁴⁷ Douglas A. Irwin. India's trade reforms 30 years later: Great start but stalling. July 22, 2021 URL: <https://www.piie.com/blogs/trade-and-investment-policy-watch/indias-trade-reforms-30-years-later-great-start-stalling>

from becoming a self-reliant India»? («Хто може завадити нам перетворити Індію на самодостатню країну?»)¹⁴⁸.

Для стимулювання торгівлі в умовах послаблення перспектив багатосторонніх торговельних переговорів на початку XXI століття Індія уклала низку двосторонніх і регіональних угод¹⁴⁹. Зокрема – 12 двосторонніх торговельних угод зі Шрі-Ланкою (2002), Афганістаном (2010), Сінгапуром (2007), Бутаном (2008), Чилі (2009), Непалом (2010), Республікою Корея (2010), Малайзією (2010), Японією (2011), Таїландом (2017), Маврикієм (2021), ОАЕ (2022). У цих угодах Індія домоглася звільнення від лібералізації митних тарифів або встановлення тарифних квот на значний перелік чутливих до імпорту товарів. Також з 2010 р. Індія є членом ASEAN (Асоціації держав Південно-Східної Азії).

Індія також розпочала переговори про зону вільної торгівлі з Канадою, Європейським Союзом, Австралією та Новою Зеландією.

Індія була учасницею переговорів щодо створення RCEP. Тривалість цих переговорів (початок у 2012 р. підписання Угоди про створення RCEP 15 листопада 2020 р., набуття чинності з 1 січня 2022 р.) пояснюють позицією Індії, яка хоча й була готова скоротити свій список товарів, які звільняються від часткової лібералізації або їй підлягають, порівняно з попередніми ЗВТ країни, відмовлялась поширити ці поступки на Китай. У листопаді 2019 р. прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді оголосив, що Індія не підпише остаточну угоду RCEP, відклавши принаймні на деякий час виконання зобов'язань щодо подальшого відкриття свого ринку для імпорту з Китаю та інших членів RCEP. Індія є єдиною з 16 країн, які брали участь у переговорах RCEP, що відмовилася підписати угоду. Основними причинами відмови від підписання Угоди про створення RCEP стали захист вітчизняної промисловості від імпорту промислових товарів з Китаю та інших членів RCEP, загроза імпортової

¹⁴⁸ Potential Trade between India and the United States. A Wary Partnership: Future of US-India Economic Relations / Jung Euijin, Subramanian Arvind, and Weisman Steven R., editors PIIE BRIEFING 20-2. September 2020. P. 47-70. URL: <https://www.piie.com/publications/piie-briefings/wary-partnership-future-us-india-economic-relations>

¹⁴⁹ Regional Trade Agreements Database. RTAs in force, including accessions. URL: <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAListAccession.aspx>

конкуренції в сільському господарстві та недостатній доступ Індії до ринку послуг і ринку праці країн RCEP¹⁵⁰. У результаті відмови від участі у RCEP Індія втратила можливість полегшити доступ на ринок країн Угоди у секторах, де вона має порівняльну перевагу, насамперед у секторах інформаційних технологій і фармацевтики.

Особливості доступу до ринків сільськогосподарської продукції Індії. Індія регулює імпорт сільськогосподарської продукції різними засобами, включаючи тарифи, тарифні квоти, мінімальні імпорتنі ціни, ліцензування та заборони імпорту, а також державну торгівлю.

Середній застосований РНС тариф (тариф режиму найбільшого сприяння) для сільськогосподарських товарів у 2021 рр. становив 37,5%, а для несільськогосподарських товарів – 10,5% (табл. 4.8). Середнє значення зв'язаного тарифу для сільськогосподарських товарів становить 113,1%, що набагато перевищує середній застосований тариф РНС (37,5% у 2021 р.) і середній зважений на обсяги торгівлі тариф РНС (63,3% у 2020 р.). Тариф РНС для сільськогосподарських товарів коливається від 0 до 150%, але залишається значно нижчим за зв'язаний тариф, який досягає 300%. Характерною особливістю тарифного режиму Індії є поширена практика зміни застосовуваних РНС тарифів протягом бюджетного року з метою забезпечення стабільних поставок сільськогосподарських товарів і стабілізації цін, що створює умови непевності для торговельних партнерів. Значно вищі зв'язані тарифні ставки в Індії дозволяють коригувати застосовувані тарифи, коли виникають внутрішні потреби.

Подібним чином, для продуктів, на які поширюються тарифні квоти, кількість квот і ставки в рамках квот також коригуються протягом бюджетного року для задоволення внутрішніх потреб. Індія надає додатковий доступ на ринок через тарифні квоти на імпорт сухого молока та вершків, кукурудзи, харчових олій (з насіння соняшнику, сафлору, ріпаку та гірчиці) (табл. 4.9).

¹⁵⁰ Sundaram Asha. India's RCEP exit and its regional future. *East Asia Forum Quarterly, 'East Asia's Economic Agreement'*. April 2022. Vol 14, No 1. P. 14. URL: <https://www.eastasiaforum.org/2022/04/13/indias-rcep-exit-and-its-regional-future/>

Таблиця 4.8

Рівень тарифного захисту товарних ринків Індії, 2021 р.

Назва товару	Тарифи режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	середній, %	інтервал min, % – max, %	середній, %	інтервал min, % – max, %
Сільськогосподарські товари	37,5	0–150	113,1	10–300
Тварини і продукти тваринного походження	30,2	0–100	104,5	35–150
Молочні продукти	36,7	30–60	63,8	40–150
Фрукти, овочі, живі рослини	29,0	0–100	101,2	10–150
Кава, чай	74,8	30–100	133,1	55–150
Зернові і продукти переробки зерна	35,1	0–100	114,1	35–150
Насіння олійних, жири, олії	35,1	7,5–100	165,1	15–300
Цукор і кондитерські вироби	47,0	25–100	126,2	45–150
Напої і тютюн	79,4	5–150	120,4	35–150
Бавовна	2,7	0–30	110,0	100–150
Інші сільськогосподарські продукти	25,3	0–70	105,8	10–150
Несільськогосподарські товари	10,5	0–100	36,0	0–150
Всі товари	14,3	0–150	50,8	0–300

Джерело: India. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/IN_e.pdf; India. Trade Policy Review. Report by the Secretariat. WT/TPR/G/403 / WTO. P. 47–48. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s403_e.pdf

Процедури для імпорту за схемою тарифних квот встановлюються Генеральним директором зовнішньої торгівлі (Directorate General of Foreign Trade (DGFT)) у складі Міністерства торгівлі та промисловості Індії. Лише державні організації, включаючи деякі державні торговельні агентства, такі як Державна торгова корпорація, можуть імпортувати за цією схемою. Усі відповідні суб'єкти, що мають намір імпортувати за схемою, повинні подати заявку до DGFT до 1 березня фінансового року, що передує року, коли має відбутися транзакція. DGFT оцінює заявки та розподіляє квоти до 31 березня. Імпорт має бути завершено (тобто партії повинні бути очищені митними органами) до 31 березня фінансового року, коли відбувається операція.

Таблиця 4.9

Сільськогосподарські продукти, що підпадають під тарифні квоти при імпорті в Індію

Продукти	Код HS	Тариф у межах квоти 2019–2020	Тариф поза квотою 2019–2020	Обсяг тарифної квоти, т	Імпорт у межах тарифної квоти, 2018–2019	Використання тарифної квоти, %
Знежирене молоко та вершки, у порошку, гранулах чи інших твердих формах	0402.10; 0402.21	15%	60%	10,000
Кукурудза	1005.90	0%	50%	500,000
Нерафінована соняшникова або сафлорова олія	1512.11	50%	35%	150,000	436	0,3
Олія ріпакова, гірчична та їх фракції	1514.19; 1514.99	35%	35%	150,000	2,580,488	100

Джерело: India. Trade Policy Review. Report by the Secretariat. WT/TPR/G/403 / WTO. P. 50. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s403_e.pdf

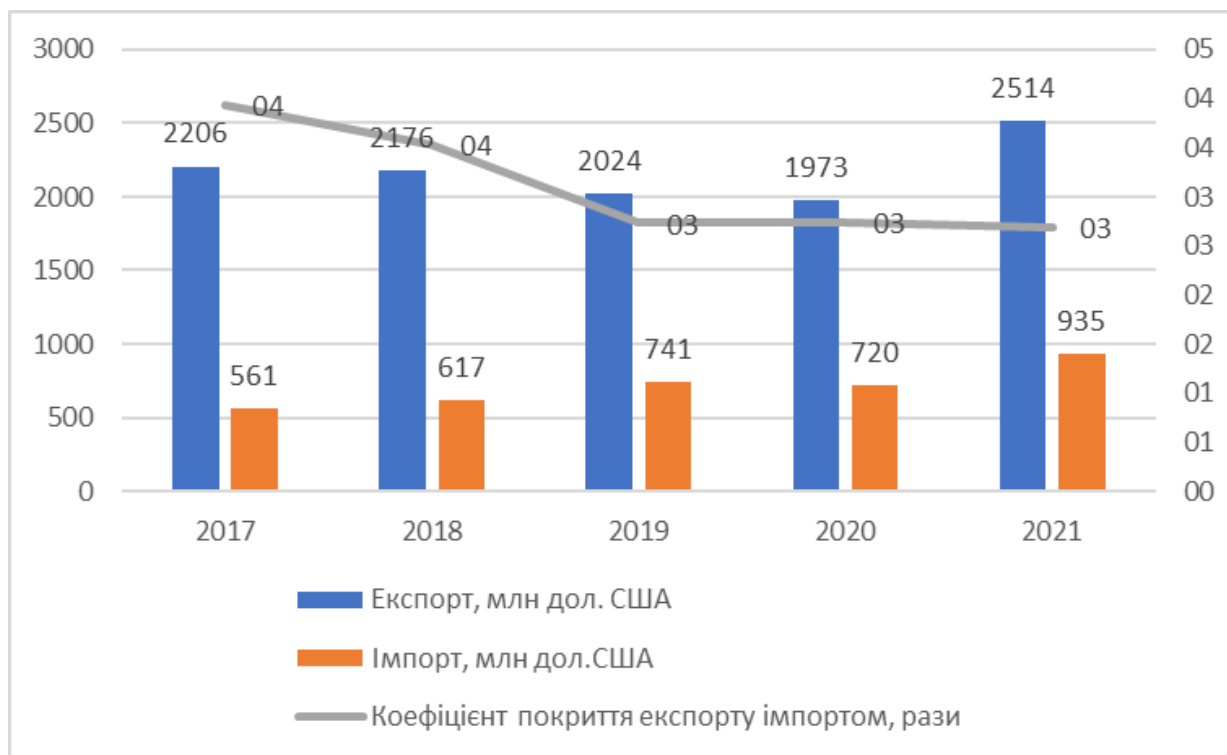
Загалом імпорт за тарифними квотами практично відсутній, коефіцієнти заповнення квот дуже низькі. Це пояснюється тим, що тарифна ставка поза квотою (тобто тарифна ставка РНС) у більшості випадків є нижчою, ніж тарифна ставка у межах квоти.

Крім того, існує контроль цін на сільськогосподарську, нафтову та фармацевтичну продукцію, що створює у торгівлі з Індією додаткові бар'єри. Мінімальні ціни підтримки забезпечують мінімальну ціну на 25 сільськогосподарських товарів з метою захисту фермерів від зниження цін і одночасно утримуючи ціни доступними для споживачів. Уряд оголошує мінімальні ціни підтримки на початку посівної. Вони покривають собівартість продукції та забезпечують фермерам розумну норму прибутку. За мінімальними цінами підтримки закуповується продовольство для системи державного розподілу Індії.

Деякі товари можна імпортувати лише через уповноважені державні торговельні підприємства (ДТП). До них належать сипучі сільськогосподарські продукти, такі як зерно, рослинні олії, нафтопродукти, а також деякі фармацевтичні продукти.

Імпорт також регулюється державними торговельними підприємствами (ДТП), які імпортують рис і пшеницю для державних закупівель, а також кокос, кокосову олію та добрива.

Сільськогосподарська торгівля Індії. На рис 4.7 представлена динаміка розвитку торгівлі товарами між Україною та Індією протягом 2019–2021 рр. Динаміка експорту вітчизняних товарів в Індію після періоду спаду у 2019–2020 рр. відновила зростання у 2021 р. У 2021 р. також суттєво (на 30%) зросли обсяги імпорту товарів з Індії в Україну, на той час як у попередній період 2017–2020 рр. середній щорічний приріст імпорту з Індії становив 9%. Коефіцієнт покриття експорту імпортом у торгівлі України з Індією з 2017 р. до 2019 р. упав із 3,9 раза до 2,7 раза внаслідок зменшення експорту і збільшення імпорту і надалі стабілізувався на цьому рівні три роки поспіль – з 2019 р. до 2021 р.

**Рис. 4.7. Торгівля товарами України з Індією 2017–2021 рр.,
млн дол. США**

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Індія є нетто експортером сільськогосподарської продукції, у 2021 р. сільськогосподарський експорт на 27% перевищив сільськогосподарський імпорт. У п'ятірку сільськогосподарських товарів із найбільшими обсягами експорту входять рис, цукор, морожене м'ясо великої рогатої худоби, бавовна, пшениця. У п'ятірку сільськогосподарських продуктів з найбільшими обсягами імпорту входять пальмова олія, соєва олія, соняшникова олія, овочі бобові сушені, горіхи. Таким чином, вітчизняна соєва і соняшникова олія мають перспективи експортуватися в Індію.

Для розвитку вітчизняного експорту в Індію важливо також, що швидкими темпами розвивається сільськогосподарський імпорт цієї країни. Її середній щорічний приріст сільськогосподарського імпорту упродовж десятиріччя 2010–2021 рр. становив 8%¹⁵¹.

У топ-3 імпортованих сільськогосподарських продуктів Індії входять пальмова олія та її фракції (HS1511), соєва олія та її фракції (HS1507), олія соняшникова, бавовняна та їх фракції (HS1512). У 2021 р. Індія імпортувала соєвої олії на суму 4751 млн дол. США, що становило 15,2% сільськогосподарського імпорту Індії, та соняшничкової і бавовняної олії на суму 2448 млн дол. США, що становило 7,8% сільськогосподарського імпорту країни¹⁵².

Як видно з табл. 4.10, саме ці продукти переважають у сільськогосподарському експорті з України в Індію. Нерафінована соняшникова олія та її фракції є провідним товаром не тільки сільськогосподарського, а й всього товарного експорту України в Індію. Цей товар становив 97,67% сільськогосподарського експорту і 75,3% усього вітчизняного товарного експорту в Індію у 2021 р. Соєва олія та її фракції, хоч і посідають у сільськогосподарському імпорті Індії вищу (другу) позицію, у 2021 р. становили всього 0,07% вартості сільськогосподарського експорту України в Індію. Частка кожного з решти сільськогосподарських товарів, що експортуються в Індію, не

¹⁵¹ India. WTO Trade Profile. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/trade_profiles/IN_e.pdf

¹⁵² Там само.

перевищила у 2021 р. 1%. Тобто структура сільськогосподарського експорту з України в Індію не диверсифікована і може бути визначена як монотоварна.

Слід відзначити, що починаючи з 2018 р. фізичні обсяги вітчизняної соняшникової олії до Індії зменшуються (рис. 4.10). Якщо у 2018 р. було експортовано 2,5 млн тонн нерафінованої соняшникової олії, то у 2021 р. – 1,6 млн тонн, що на 36% менше. Протягом 2019 і 2020 р. зменшувалася і вартість експорту, проте у 2021 р. у результаті сприятливої цінової кон'юнктури вартість експорту нерафінованої соняшникової олії зросла на 36% порівняно з попереднім 2020 р. при зменшенні фізичних обсягів експорту на 26%.

Таблиця 4.10

Товарна структура сільськогосподарського експорту України в Індію, 2021 р.

Код HS	Назва товару	Сільськогосподарський експорт з України в Індію, 2021	
		тис. дол. США	% досільськогосподарського експорту
15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	1910696,143	98,65
	з них:		
1507	соєва олія та її фракції	1327,582	0,07,07
151211	соняшникова олія та її фракції, нерафінована	1891837,911	97,67
151219	соняшникова олія та її фракції, рафінована	475,508	0,02
23	Залишки і відходи харчової промисловості	17194,627	0,89
12	Насіння і плоди олійних рослин	4777,085	0,25
11	Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	1223,475	0,06
10	Зернові	1216,545	0,06
21	Різні харчові продукти	924,02	0,05
7	Овочі	447,453	0,02
9	Кава, чай	303,238	0,02
22	Алкогільні і безалкогільні напої та оцет	28,537	0,00
17	Цукор і кондитерські вироби з цукру	26,249	0,00
4	Молочні продукти, яйця, мед	19,749	0,00
13	Шелак природний	14,658	0,00

Код HS	Назва товару	Сільськогосподарський експорт з України в Індію, 2021	
		тис. дол. США	% досільськогосподарського експорту
8	Фрукти і горіхи	0,372	0,00
19	Готові продукти із зерна	0,041	0,00
20	Продукти переробки овочів	0,039	0,00
1-24	Всього сільськогосподарські товари	1936872,231	100,00

Джерело: складено за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

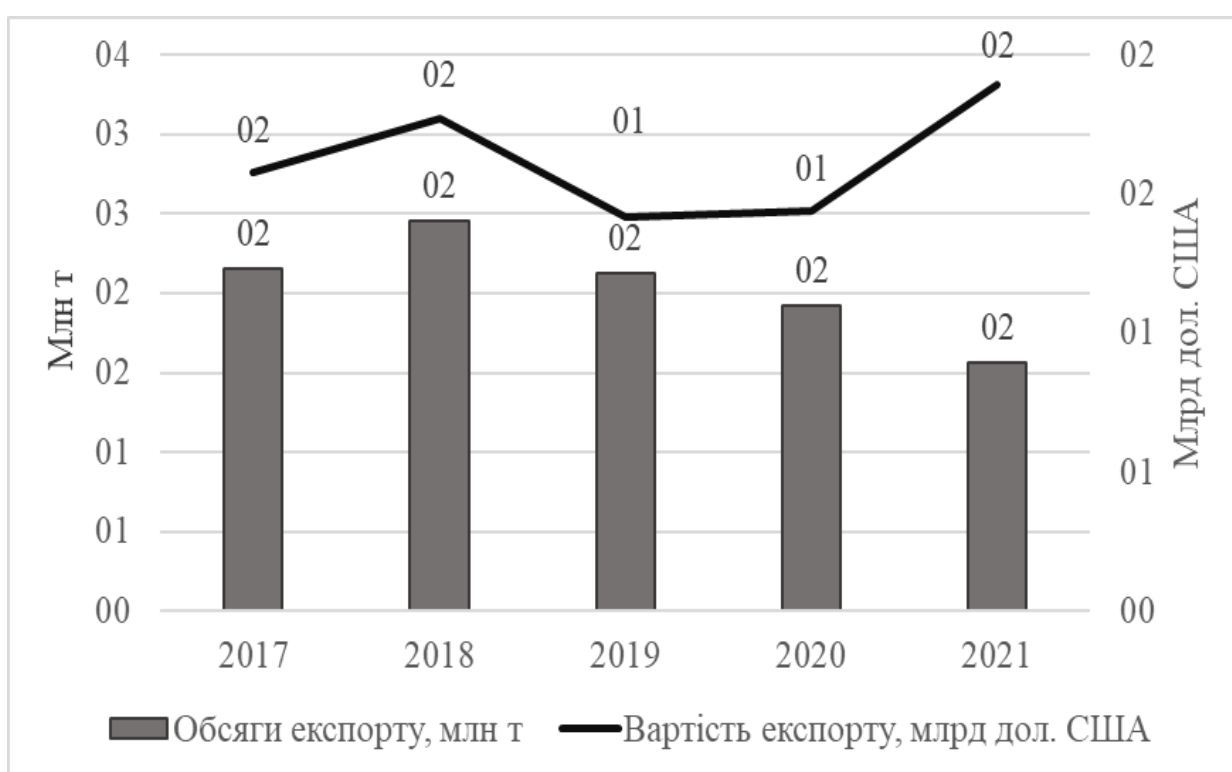

Рис. 4.8. Динаміка експорту соняшникової олії нерафінованої та її фракцій з України до Індії протягом 2017–2021 рр.

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Схожою, але ще більш виразною тенденцією є зменшення вітчизняного експорту соєвої олії в Індію (рис. 4.9). Якщо до 2019 р. експорт соєвої олії стрімко зростав (з 10 тис. т у 2017 р. до 44,9 тис. т. у 2019 р., тобто у 4,5 раза), у наступні два роки відбувалося стрімке падіння майже до нуля – з 44,9 тис. т у 2019 р. до 1,4 тис. т у 2021 р. Соєву

олію, як і інші рослинні олії, можна імпортувати в Індію лише через уповноважені державні торговельні підприємства, які регулюють обсяги імпорту, що створює бар'єри для експортерів. За цих умов значною є роль двосторонніх міжурядових домовленостей для розвитку експорту в Індію сої.

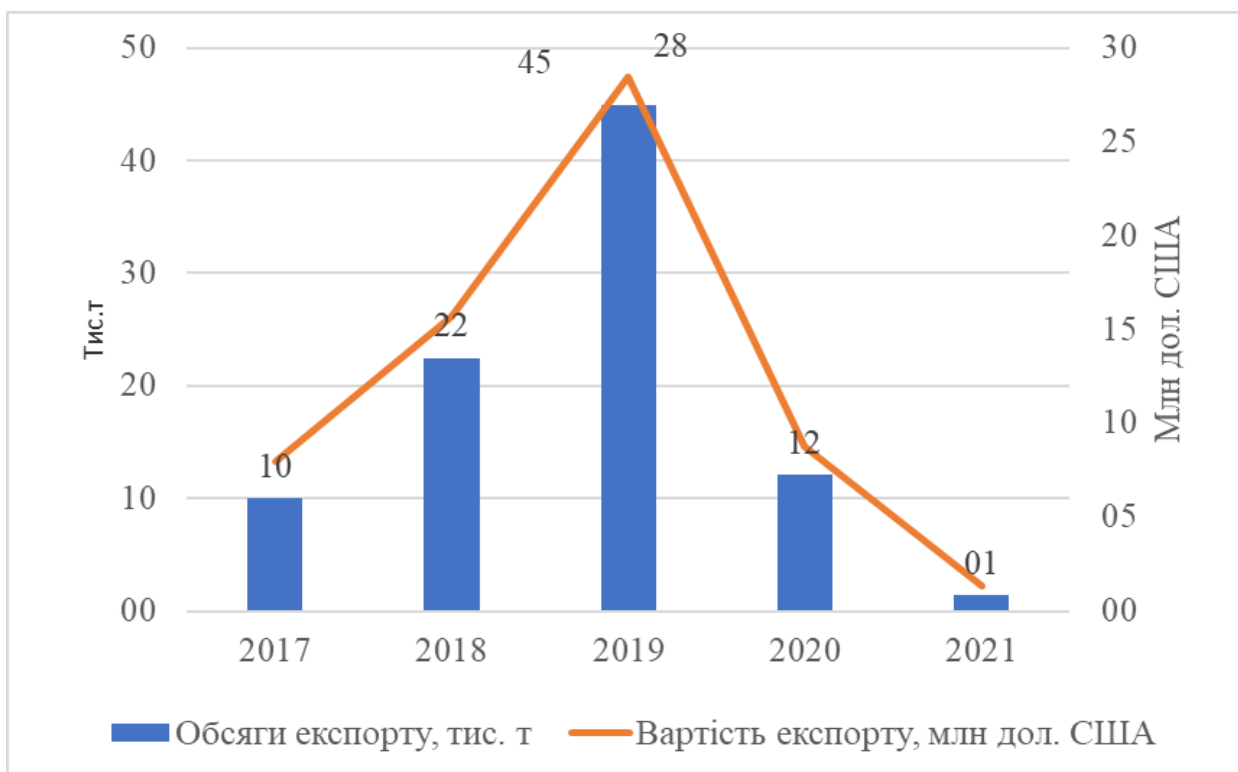

Рис. 4.9. Динаміка експорту соєвої олії та її фракцій з України до Індії протягом 2017–2021 рр.

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Таким чином, експорт України в Індію не диверсифікований, а сільськогосподарський експорт можна вважати монотоварним. Сільськогосподарський експорт становить 77% від товарного експорту України в Індію, а експорт соняшникової олії – 97,7% у структурі сільськогосподарського експорту (за даними 2021 р.). Частка кожного з решти сільськогосподарських товарів, що експортуються в Індію, у структурі вітчизняного сільськогосподарського експорту в Індію не перевищує 1%.

Простежується виразна тенденція зменшення фізичних обсягів експорту провідного експортного товару – нерафінованої соняшникової

олії та її фракцій – в Індію протягом 2019–2021 рр. Експорт розвивається виключно за рахунок сприятливої цінової кон'юнктури на світовому ринку соняшникової олії.

Чинниками, що стримують розвиток вітчизняного сільськогосподарського експорту в Індію, є такі:

- високий рівень захисту внутрішнього ринку: середній рівень застосованого РНС тарифу для сільськогосподарських товарів у 2021 рр. становив 37,5%, а зв'язаного тарифу для сільськогосподарських товарів – 113,1%;

- непередбачуваність політики щодо імпорту сільськогосподарської продукції: часті зміни ставок імпортного тарифу протягом бюджетного року з метою забезпечення стабільних поставок сільськогосподарських товарів і стабілізації цін, причому значно вищі порівняно із тарифами РНС ставки зв'язаних тарифів Індії дають можливість змінювати тарифи РНС без компенсацій торговельним партнерам;

- зміна торговельної політики Індії до протекціонізму з початком пандемії COVID-19;

- урядовий контроль цін на сільськогосподарську продукцію усередині країни;

- імпорт сипучих сільськогосподарських продуктів, зокрема зерна, і рослинних олій виключно через уповноважені державні торговельні підприємства.

Перспективним товаром для експорту в Індію є соєва олія, що перебуває на другому місці за обсягами імпорту Індією сільськогосподарських товарів (за даними 2021 р.). Проте експорт в Індію вітчизняної соєвої олії, що почав стрімко розвиватися з 2017 р. до 2019 р., у 2021 р. майже припинився. Оскільки соєву олію, як і інші рослинні олії, можна імпортувати в Індію лише через уповноважені державні торговельні підприємства, розвиток її експорту потребує активізації зусиль у напрямі укладання відповідних двосторонніх міжурядових домовленостей.

4.1.5. Перспективні напрями розвитку сільськогосподарської торгівлі з Індонезією

Республіка Індонезія є 22-м експортером і 22-м імпортером товарів у світі¹⁵³. Індонезія входить до 25 найбільших торгових партнерів України, і є основним торговельним партнером України серед країн Південно-Східної Азії. Торгівля між Україною та Індонезією розвивається динамічно, навіть пандемія COVID-19 не призвела до зменшення обсягів експорту вітчизняних товарів до цієї країни (рис. 4.10). Середньорічні темпи зростання товарного експорту в Індонезію протягом 2017–2021 рр. становили 18,6%, а товарного імпорту з Індонезії – 14,2%. Коефіцієнт покриття імпорту експортом у торгівлі України з Індонезією зріс з 1,5 до 2,6 раза протягом періоду 2017–2020 р., проте у 2021 р. зменшився до 1,8 раза через стрімке зростання імпорту з Індонезії (на 50% проти середнього обсягу у попередній період 2017–2020 рр., що пов'язано зі зростанням імпорту пальмової олії в Україну удвічі).

Основними позиціями вітчизняного товарного експорту в Індонезію у 2021 р. були зернові культури (92,6%), чорні метали (5,2%), продукція борошномельно-круп'яної промисловості (0,4%), цукор і кондитерські вироби з цукру (0,3%) та овочі (0,3%). Отже, структура товарного експорту України у Республіку Індонезія не диверсифікована.

Після початку повномасштабної російської агресії 24.02.2022 та блокування українських морських портів торгівля України з Індонезією фактично призупинилася (майже всі товари у структурі двосторонньої торгівлі постачалися морським шляхом).

Попит на агропродовольчому ринку Індонезії диверсифікований і зростає високими темпами завдяки зростанню середнього класу в країні та великій частці молоді у структурі населення. Основними товарами сільськогосподарського імпорту Індонезії є пшениця, соєвий шрот, соєві боби і цукор, отже, Україна має перспективи на ринках пшениці, сої, соєвого шроту і цукру Індонезії.

¹⁵³ Indonesia. WTO Trade Profiles. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/indonesia_e.htm

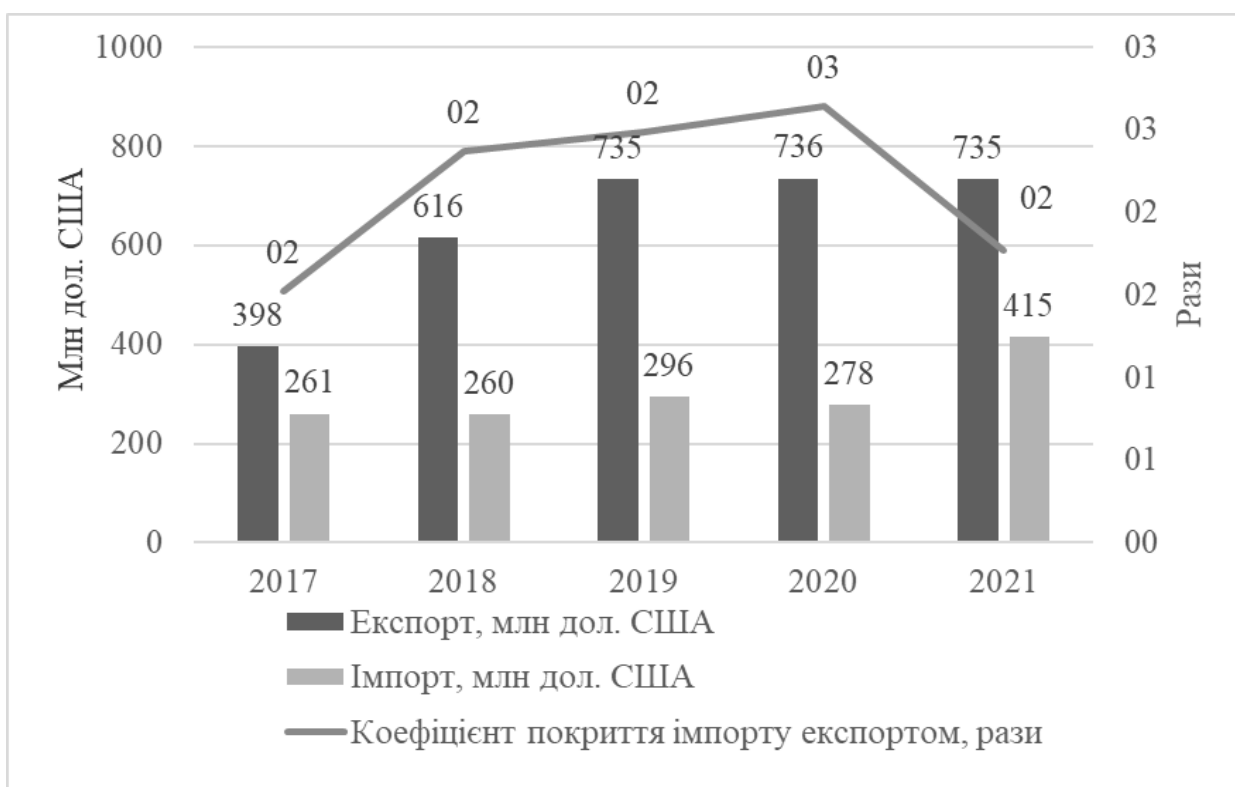

Рис. 4.10. Торговля товарами України з Республікою Індонезія у 2017–2021 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Проте станом на 2021 р. із зазначених товарів експортується лише пшениця, частка якої у сільськогосподарському експорті України до Республіки Індонезія становила 95,6% у 2021 р., і цукор, частка якого у вітчизняному сільськогосподарському експорті в Індонезію не перевищила 1% (табл. 4.11). Україна експортує також незначні обсяги продукції борошномельно-круп'яної промисловості, овочі, мед, насіння олійних і рослинну олію.

На рис. 4.11 представлено динаміку розвитку експорту пшениці – основної вітчизняної експортної культури в Індонезію. Хоча фізичні обсяги експорту пшениці у 2021 р. не перевищили рівень 2019 р., вартість експорту пшениці постійно зростала із середніми темпами 19,4% щорічно і у 2021 р. досягла 638 млн дол. США, що на 19% перевищило вартість експорту у 2019 р. Ця тенденція пояснюється світовою кон'юнктурою цін на пшеницю.

Таблиця 4.10

Товарна структура сільськогосподарського експорту
України в Індонезію, 2021 р.

Код HS	Назва товару	Сільськогосподарський експорт з України в Індонезію, 2021	
		млн дол. США	% до сільськогосподарського експорту
10	Зернові культури:	655,93	98,30
1001	З них пшениця	638,02	95,61
17	Цукор і кондитерські вироби з цукру	3,43	0,51
11	Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	3,22	0,48
07	Овочі	2,10	0,31
09	Кава, чай	1,30	0,19
04	Молочні продукти, яйця, мед	0,63	0,09
12	Насіння олійних	0,48	0,07
15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	0,19	0,03
01-24	Всього сільськогосподарські товари	667,27	100,00

Джерело: складено за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

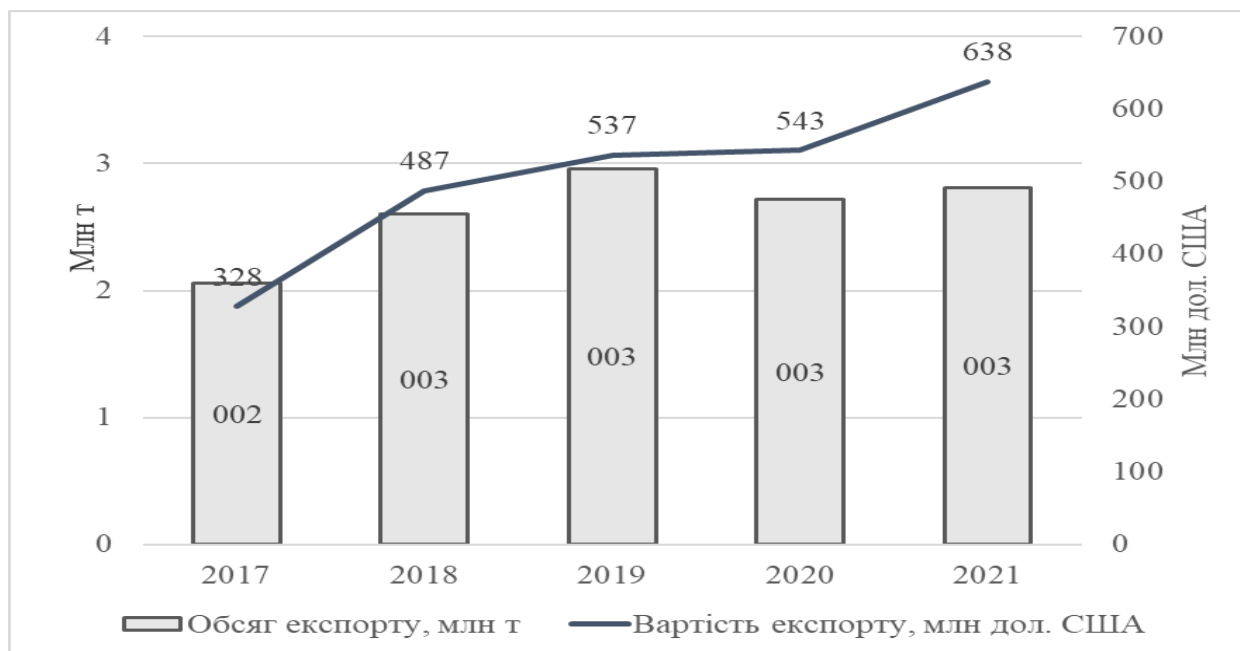

Рис. 4.11. Експорт пшениці з України до Республіки Індонезія, 2017-2021 рр.

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Чинниками, які стримують розвиток експорту інших вітчизняних агропродовольчих товарів до Індонезії є високий рівень нетарифного захисту ринків Індонезії. Що стосується рівня тарифного захисту, то Індонезія лібералізувала імпорتنі тарифи на більшість сільськогосподарських товарів, за винятком напоїв і тютюну. Середні тарифи РНС у 2021 р. були значно нижчими від рівня відповідних зв'язаних тарифів (Індонезія при вступі до СОТ у 1995 р. зв'язала свої тарифи на високому рівні) (табл. 4.11). Середній тариф РНС на сільськогосподарські товари у 2021 р. становив 8,7%, що значно нижче за середній зв'язаний тариф на сільськогосподарські товари (43,8%).

Таблиця 4.11

Рівень тарифного захисту сільськогосподарських товарних ринків Індонезії, 2021 р.

Назва товару	Тарифи режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній, %	Максимальний, %	Середній, %	Максимальний, %
Сільськогосподарські товари	8,7		43,8	
Тварини і продукти тваринного походження	7,1	30	74,0	50
Молочні продукти	5,5	10	45,5	210
Фрукти, овочі, живі рослини	5,7	20	45,3	60
Кава, чай	13,2	20	45,3	60
Зернові і продукти переробки зерна	7,4	150	39,8	160
Насіння олійних, жири, олії	4,4	10	58,3	60
Цукор і кондитерські вироби	7,6	20	81,1	95
Напої і тютюн	46,1	150	37,4	150
Бавовна	4,0	5	40,7	40
Інші сільськогосподарські продукти	4,1	5	43,8	60
Несільськогосподарські товари	8,0		35,8	
Всі товари	8,1		37,3	

Джерело: Indonesia. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/ID_E.pdf

В Індонезії діють національні стандарти (SNI – Indonesian National Standard). Станом на травень 2020 р. тільки близько 18% національних стандартів були гармонізовані з міжнародними¹⁵⁴. Найнижчий відсоток гармонізованих з міжнародними стандартами SNI саме в агропродовольчому секторі через їх географічну, культурну і екологічну відмінність, зокрема, вимоги халяль.

Для підтвердження відповідності продукту вимогам стандартів SNI виробник повинен провести сертифікацію. Україна має акредитовані лабораторії в м. Одеса, які мають право видавати вітчизняним експортерам сертифікати відповідності індонезійським національним стандартам¹⁵⁵.

Імпорт дозволений компаніям, які зареєстровані на митниці та отримали ідентифікаційний номер імпортера (аналог ліцензії на імпорт). Крім того, імпортери продовольчих товарів повинні отримати реєстраційні номери в Національному агентстві Республіки Індонезія з контролю якості лікарських засобів та продуктів харчування, що в індивідуальному порядку схвалює кожен партію імпортованих оброблених продуктів харчування, харчової сировини та інших продовольчих компонентів.

Республіка Індонезія є членом ASEAN (Association of South East Asian Nations – Асоціації держав південно-східної Азії). Членами ASEAN є Філіппіни, Малайзія, Індонезія, Сінгапур, Таїланд, Бруней, Лаос, М'янма. Як член – засновник ASEAN Індонезія уклала ЗВТ з Китаєм, Гонконгом, Австралією і Новою Зеландією, Індією, Республікою Корея. Республіка Індонезія є членом RCEP (з 1 січня 2022 р.) Також Індонезія має двосторонні угоди про вільну торгівлю з Чилі, Австралією, Пакистаном, Японією, EFTA (European Free Trade Association – Ісландією,

¹⁵⁴ Indonesia. Trade Policy Review. Report by the Secretariat. WT/TPR/G/401/Rev / WTO. 5 February 2021. 251 p. P. 113–114 URL: <https://docs.wto.org/dol2fe/pages/ss/directdoc.aspx?filename=q:/wt/tpr/s401r1.pdf&open=true>

¹⁵⁵ Індонезія акредитувала українські лабораторії для безперебійного експорту української сільськогосподарської продукції / Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів. 20 січня 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/indoneziya-akredituvala-ukrayinski-laboratoriyi-dlya-bezperebijnogo-eksportu-ukrayinskoyi-silskogospodarskoyi-pro...>

Ліхтенштейном, Норвегією, Швейцарією) і веде переговори про ЗВТ з ЄС¹⁵⁶.

Таким чином, Індонезія є основним торговельним партнером України серед країн Південно-Східної Азії. Хоча експорт вітчизняних товарів до Республіки Індонезія розвивається динамічно і не втратив темпів зростання під час пандемії COVID-19, структура експорту не диверсифікована і у ній переважають сировинні товари. За даними 2021 р. 92,6% вітчизняного товарного експорту в Індонезію становлять зернові, переважно пшениця, частка якої в експорті зернових становила 97,3%. Навіть у період серпня 2022 р. – лютого 2013 р. через морський зерновий коридор в Індонезію було експортовано 340,9 тис. т пшениці¹⁵⁷, що становило близько чверті (24,3%) від обсягів експорту 2021 р. Перспективи для розвитку вітчизняного експорту мають соя, соевий шрот, кондитерські вироби з цукру, продукція борошномельної промисловості, овочі, фрукти, мед.

Хоча імпорتنі тарифи Індонезії на сільськогосподарську продукцію були лібералізовані (середній тариф РНС у 2021 р. становив 8,7%), країна має високі нетарифні бар'єри на імпорту агропродовольчої продукції, зокрема, обмеження прав на торгівлю, вимоги щодо попередньої перевірки імпорту, ліцензування імпорту, застосування стандартів, санітарних та фітосанітарних заходів (наприклад, щодо халяльної продукції, продуктів садівництва, свіжих фруктів та овочів) тощо.

Індонезія є членом RСЕР. Можна передбачити, що конкурентні позиції розвинених країн RСЕР, насамперед Китаю, на ринках Індонезії посиляться (Китай уже зараз забезпечує близько третини імпорту в Індонезію), відповідно конкуренція на ринку зросте.

Враховуючи провідну роль Індонезії у торгівлі України у Південно-Східній Азії та зростання конкуренції на ринках Індонезії після утворення RСЕР, доцільно ініціювати укладання Угоди про ЗВТ між

¹⁵⁶ Regional Trade Agreements. Database. Indonesia. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/indonesia_e.htm

¹⁵⁷ Статистика зернового коридору / УЗА. 15 лютого 2023 р. URL: <https://uga.ua/statistika-zernovogo-koridoru/#undefined>

Україною і Республікою Індонезія. ЄС вже веде переговори про створення ЗВТ з Індонезією, Угоду про ЗВТ з Індонезією мають країни ЕФТА.

4.1.6. Перспективи відновлення сільськогосподарського експорту до Таїланду

Тайський ринок є одним із найважливіших для українського експорту у Південно-Східній Азії, зокрема щодо агропродовольчих товарів. У 2019 р. Україна стала головним експортером зернових у цю країну¹⁵⁸.

На рис. 4.12 представлена динаміка торгівлі товарами між Україною та Королівством Таїланд. До початку пандемії COVID-19 у 2020 р. Україна мала позитивний баланс у торгівлі товарами з Таїландом. У 2019 р. експорт вітчизняних товарів перевищив імпорт в 1,5 рази. У 2020 р. експорт вітчизняних товарів до Таїланду скоротився майже вдвічі, на той час як імпорт знизився лише на 11%. У наступному 2021 р. експорт частково відновився і на 4% перевищив імпорт. У 2021 р. головною товарною позицією вітчизняного експорту стали чорні метали, натомість експорт зернових культур скоротився на 27,1%. Проте частка експорту сільськогосподарської продукції в загальному обсязі товарного експорту України до Королівства Таїланд у 2021 р. залишилася домінантною і становила 71,9%.

До топ-5 товарних груп вітчизняного експорту до Таїланду у 2021 р. увійшли чорні метали (46,3 %), зернові культури (35,3%), залишки і відходи харчової промисловості (5,1%), жири та олії тваринного або рослинного походження (3,1%), алюміній та вироби з нього (1,6%).

В Україну з Таїланду імпортуються переважно промислові товари – реактори ядерні, котли, машини, електричні машини, засоби наземного транспорту, крім залізничного, каучук, гума, пластмаси, полімерні

¹⁵⁸ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Таїландом / Посольство України в Королівстві Таїланд. URL: <https://thailand.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/556-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-i-tajilandom>

матеріали. Отже, експорт України в Королівство Таїланд має сировинно-аграрний характер, на той час як з Таїланду імпортуються промислові товари.

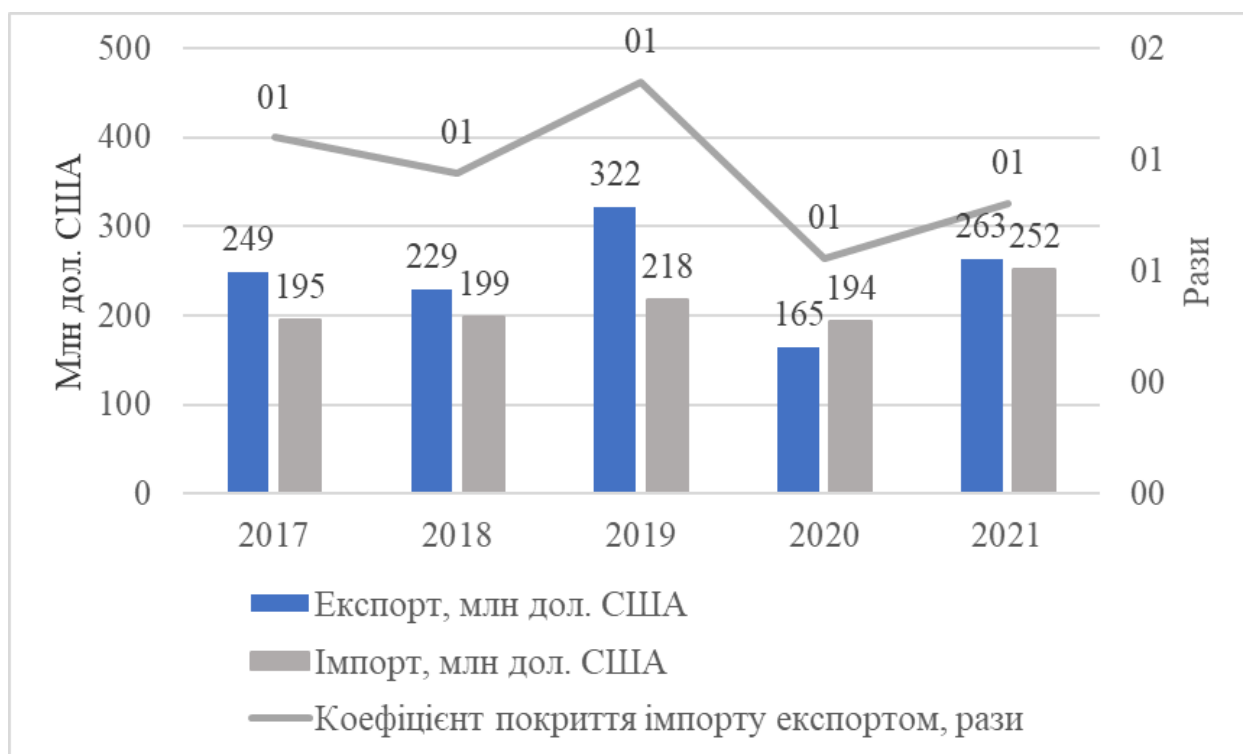

Рис. 4.12. Торгівля товарами України з Таїландом, 2017–2021 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Загалом основними товарними позиціями тайського сільськогосподарського імпорту є соєві боби (HS1201), тверді відходи виробництва соєвої олії (HS2304), різні харчові продукти (HS2106), пшениця і меслін (HS1001). Тож Україна має потенціал для започаткування і розвитку експорту в Королівство Таїланд соєвих бобів і соєвого шроту.

У табл. 4.12 представлена товарна структура сільськогосподарського експорту України до Королівства Таїланд у 2021 р. Структура експорту не диверсифікована, у ній переважає один товар. 82,2% агропродовольчого експорту становлять зернові культури, переважно пшениця. Україна експортує незначну кількість насіння і плодів олійних рослин, але серед них немає соєвих бобів, лише насіння соняшнику. Обсяги імпорту Таїландом сої досить значні – 3,83 млн т у

2021 р. Основними постачальниками соєвих бобів на ринок Таїланду є Бразилія – 74,7% імпорту у 2021 р. і США – 24,1%. Натомість обсяги імпорту Таїландом соєвої олії вкрай незначні, в країні є потужності з виробництва соєвої олії, яку Таїланд експортує. Тому експорт з України соєвих бобів і соєвого шроту має перспективи.

Таблиця 4.12

Товарна структура сільськогосподарського експорту України у Королівство Таїланд, 2021 р.

Код HS	Назва товару	Сільськогосподарський експорт з України в Таїланд, 2021	
		млн дол. США	% до сільськогосподарського експорту
10	Зернові культури	117,23	82,18
23	Залишки і відходи харчової промисловості	12,67	8,88
15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	6,67	4,68
11	Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	3,60	2,52
02	М'ясо та їстівні субпродукти	1,31	0,92
07	Овочі	0,54	0,38
09	Кава, чай	0,36	0,25
04	Молочні продукти, яйця, мед	0,18	0,13
12	Насіння і плоди олійних рослин	0,04	0,02
05	Інші продукти тваринного походження	0,03	0,02
22	Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	0,03	0,02
01-24	Всього сільськогосподарські товари	142,65	100,00

Джерело: складено за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

На рис. 4.13 представлена динаміка експорту вітчизняної пшениці до Королівства Таїланд. Обсяги експорту різко скоротилися після досягнення пікового значення 864 тис. т у 2019 р.

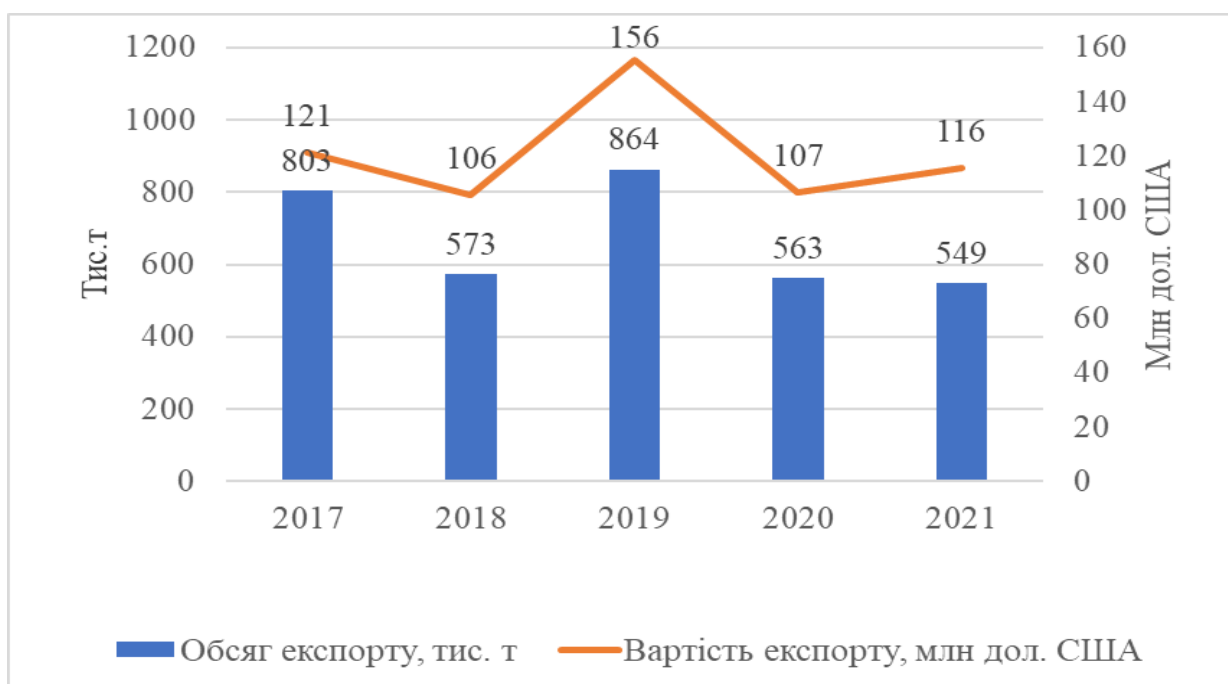

Рис. 4.13. Експорт пшениці з України в Королівство Таїланд, 2017–2021 рр.

Джерело: складено за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Одна з причин недиференційованої структури і слабкої динаміки вітчизняного сільськогосподарського експорту в Королівство Таїланд є високий рівень захисту агропродовольчого ринку цієї країни (табл. 4.13). Як член ГАТТ Таїланд при вступі до СОТ у 1995 р. зв'язав свої тарифи на досить високому рівні – 39% для сільськогосподарських товарів і 25,7% – для несільськогосподарських. І якщо тарифи РНС на промислові товари були поступово знижені в ході інтеграції Таїланду у глобальні ланцюги доданої вартості, то тарифи РНС на сільськогосподарські товари залишилися на високому рівні, близькими до зв'язаних тарифів. Простий середній тариф РНС на сільськогосподарські товари становив у 2021 р. 31,2%, а зважений на обсяги торгівлі – 37,5%. Середній тариф режиму найбільшого сприяння на зернові і продукти переробки зерна у 2021 р. становив 23,8%. Таким чином, переваги на агропродовольчому ринку Таїланду мають країни, з якими Таїланд створив зони вільної торгівлі, у яких лібералізував імпорتنі тарифи на сільськогосподарські товари. Зокрема, імпорт кукурудзи здійснюється переважно в рамках тарифної квоти з країн, з якими Таїланд має угоди про ЗВТ. Насамперед кукурудза

імпортується з країн ASEAN (Association of South East Asian Nations – Асоціації держав південно-східної Азії)¹⁵⁹. Членами ASEAN є Філіппіни, Малайзія, Індонезія, Сінгапур, Таїланд, Бруней, Лаос, М'янма. Як член – засновник ASEAN Таїланд має ЗВТ з Китаєм, Гонконгом, Австралією і Новою Зеландією, Індією, Республікою Корея¹⁶⁰. Королівство Таїланд є членом RCEP.

Таблиця 4.13

Рівень тарифного захисту сільськогосподарських товарних ринків Королівства Таїланд, 2021 р.

Назва товару	Тарифи режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній, %	Максимальний, %	Середній, %	Максимальний, %
Сільськогосподарські товари	31,2		39	
Тварини і продукти тваринного походження	29,0	50	30,3	50
Молочні продукти	37,5	216	33,0	216
Фрукти, овочі, живі рослини	40,5	180	48,7	180
Кава, чай	43,9	90	55,5	90
Зернові і продукти переробки зерна	23,8	73	33,0	73
Насіння олійних, жири, олії	33,6	146	38,8	146
Цукор і кондитерські вироби	41,1	94	47,8	94
Напої і тютюн	51,1	123	51,7	123
Бавовна	0,0	0	4,5	0
Інші сільськогосподарські продукти	10,8	226	28,3	226
Несільськогосподарські товари	8,4		25,7	
Всі товари	11,5		28,0	

Джерело даних: Thailand. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/TH_E.pdf2

¹⁵⁹ Thailand. Trade Policy Review. Report by the Secretariat. WT/TPR/G/400/Rev.1 / WTO. 18 January 2021. 166 p. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s400_e.pdf

¹⁶⁰ Regional Trade Agreements. Database. Thailand. URL: <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByMemberResult.aspx?MemberCode=764&lang=1&redirect=1>

Таїланд уклав двосторонні торговельні угоди про ЗВТ з Чилі, Індією, Японією, Лаосом, Австралією, Новою Зеландією, веде переговори щодо створення ЗВТ з ЄС.

Таїланд має 23 тарифні квоти на сільськогосподарські товари, які охоплюють 128 тарифних ліній на рівні восьмизначних кодів Гармонізованої системи. У тому числі формально існує тарифна квота на соєві боби, але вона була розширена до необмеженого обсягу ще у 1997 р.¹⁶¹. Проте чинником, що ускладнює доступ на ринок соєвих бобів, як і соєвої макухи, є не розмір квот, а режим увезення за ними. Існує перелік асоціацій виробників та імпортерів, які мають дозвіл на ввезення соєвих бобів у рамках квоти, і перелік тайських компаній або асоціацій, яким дозволено ввезення соєвого шроту на корм для тварин у рамках квоти.

Таким чином, Україна закріпилась на ринку пшениці Таїланду та в 2019 р. стала провідним експортером в Таїланд пшениці, проте під час і після пандемії COVID-19 лідерські позиції втратила. Експорт вітчизняної пшениці у 2021 р. зменшився на понад третину – 36,5% відносно рівня фізичного експорту в 2019 р. Війна в Україні вплинула на подальше зниження обсягів експорту пшениці. У період з 1 серпня 2020 – лютого 2023 р. через морський зерновий коридор до Таїланду було вивезено 68,3 тис. т пшениці¹⁶², тобто лише 12,4% від обсягів експорту 2021 р. Відновлення лідерських позицій на ринку пшениці Таїланду стане пріоритетним завданням повоєнного розвитку сільськогосподарської торгівлі.

Високий рівень ставок тарифу РНС на сільськогосподарські товари Таїланду і складна система регулювання тарифних квот знижує конкурентні позиції країн, які не мають ЗВТ з Таїландом.

Для того, щоб започаткувати і розвивати експорт в Таїланд кукурудзи, необхідно ініціювати переговори щодо створення ЗВТ між

¹⁶¹ Thailand. Trade Policy Review. Report by the Secretariat. WT/TPR/G/400/Rev.1 / WTO. 18 January 2021. 166 p. P. 119–120. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s400_e.pdf

¹⁶² Статистика зернового коридору / УЗА. 15 лютого 2024. URL: <https://uga.ua/statistika-zernovogo-koridoru/#undefined>

Україною і Таїландом, адже Таїланд імпортує кукурудзу в межах тарифних квот із країн, з якими має Угоди про ЗВТ.

Україна позбавлена перспектив експорту в Таїланд соєвої олії, адже Таїланд має власні переробні потужності з її виробництва та є її експортером. Проте є можливість започаткувати і розвивати експорт соєвих бобів і соєвого шроту, які входять у першу п'ятірку імпортованих сільськогосподарських товарів Таїланду. Хоча імпорт цих товарів формально відбувається в межах тарифних квот, розмір цих квот необмежений, а регулюється імпорт через затверджений перелік тайських компаній і асоціацій виробників. Отже, для започаткування експорту сої і соєвого шроту в Королівство Таїланд необхідно налагодити контакти з відповідними компаніями і асоціаціями та провести міждержавні переговори.

4.1.7. Напрями розвитку сільськогосподарської торгівлі з Філіппінами

Філіппіни є одним із 10 членів Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) і другим за величиною ринком в ASEAN.

В Експортній стратегії України («дорожній карті» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1017-р, Філіппіни визначено однією з країн, віднесених до ринків у фокусі, на яких українські виробники мають значний потенціал для експорту продукції. Слід відзначити, що протягом 2017–2021 р. цей потенціал не був реалізований. Навпаки, вітчизняний експорт до Філіппін після прудкого зростання удвічі у 2018 р. протягом трьох наступних років почав стрімко зменшуватися і у 2021 р. становив лише 30% від рівня 2018 р. (рис. 4.14). Хоча сальдо торговельного балансу у торгівлі з Філіппінами залишається позитивним, коефіцієнт покриття імпорту експортом зменшився з 5,6 раза у 2018 р. до 1,6 раза у 2021 р. – як за рахунок стрімкого зменшення обсягів експорту, так і завдяки помірному зростанню обсягів імпорту.

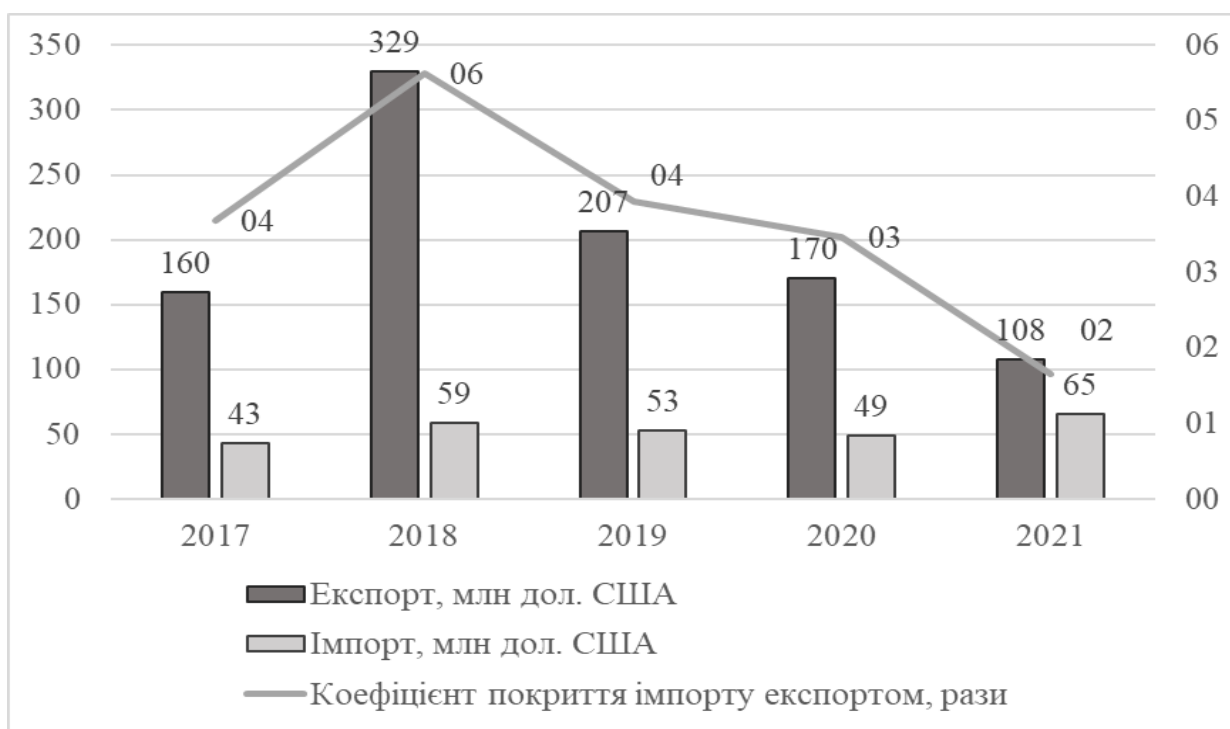

Рис. 4.14. Торговля товарами України з Філіппінами у 2017–2021 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Основною причиною нестабільного характеру торгівлі з Філіппінами є недиверсифікована структура вітчизняного експорту в цю країну. У вартості вітчизняного експорту до Філіппін 78% становить пшениця (2021 р.). Тобто обсяг закупок Філіппінами пшениці та цінова кон'юнктура на ринку пшениці визначають вартість і динаміку вітчизняного експорту до цієї країни. На рис. 4.15 представлена динаміка фізичних обсягів і вартості експорту вітчизняної пшениці до Філіппін. Динаміка цих показників узгоджується з динамікою товарного експорту з України до Філіппін. Середньорічні темпи зменшення фізичних обсягів експорту у період 2018–2021 рр. становили 38,3%, вартості експорту під впливом цінової кон'юнктури – 35%, а зменшення товарного експорту – 30,6% з урахуванням частки пшениці у його структурі. Експортуються також деревина і вироби з деревини, молочні продукти, рослинні олії, овочі (бобові). Натомість Україна імпортує з Філіппін переважно продукцію машинобудування (електричні машини, реактори, ядерні котли, прилади та апарати оптичні, фотографічні).

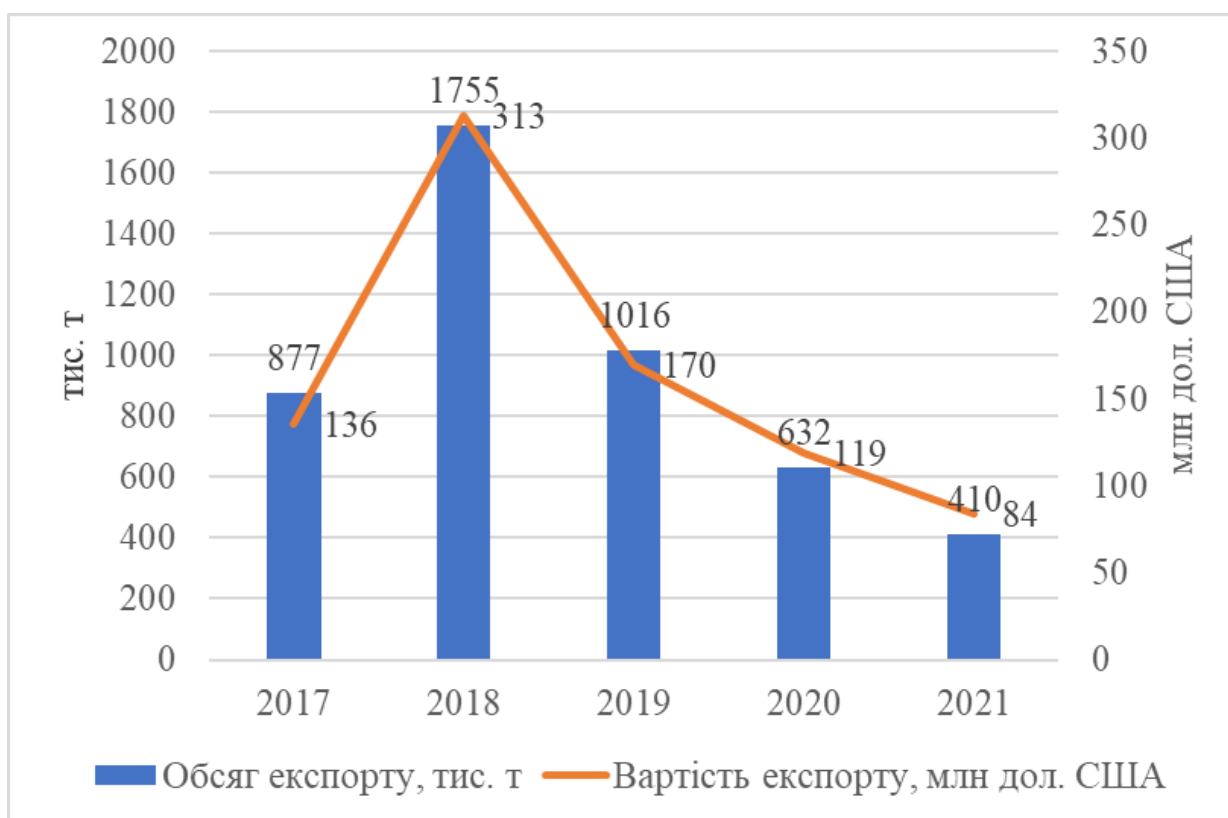

Рис. 4.15. Експорт пшениці з України до Філіппін, 2017–2021 рр.

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Змінити негативні тенденції розвитку вітчизняного товарного експорту можна за рахунок його диверсифікації. Сільськогосподарський експорт можна диверсифікувати шляхом започаткування та розвитку експорту агропродовольчих товарів, які Філіппіни імпортують у великій кількості та які виробляються в Україні. До топ-5 сільськогосподарських товарів філіппінського імпорту належать пшениця, соєвий шрот, інші готові харчові продукти, рис, рослинні жири та олії¹⁶³. Тобто, крім пшениці, Україна може розвивати експорт соєвого шроту, готових харчових продуктів, рослинних олій – соєвої та соняшникової.

Також Україна може нарощувати експорт агропродовольчих товарів, які у невеликих кількостях уже експортуються до Філіппін (табл. 4.14). До них належать молочні продукти, насамперед згущене молоко, сухе молоко, масло та овочі.

¹⁶³ Philippines. WTO Trade Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/trade_profiles/PH_e.pdf

Таблиця 4.14

Товарна структура сільськогосподарського експорту України до Філіппін, 2021 р.

Код HS	Назва товару	Сільськогосподарський експорт з України до Філіппін, 2021	
		млн дол. США	% до сільськогосподарського експорту
10	Зернові культури:	85,88	88,92
1001	з них пшениця	84,21	87,19
4	Молочні продукти:	5,18	5,36
0402	з них згущене молоко	1,84	1,90
0405	масло	0,54	0,55
15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	4,01	4,15
23	Відходи і залишки харчової промисловості	0,80	0,83
07	Овочі	0,65	0,68
01-24	Всього сільськогосподарські товари	96,58	100,00

Джерело: складено за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Можливості розвитку вітчизняного експорту до Філіппін залежать від тарифного і нетарифного митних режимів цієї країни. Слід зазначити, що вступаючи до СОТ у 1995 р., Філіппіни зв'язали ставки митних тарифів на сільськогосподарські товари на досить високому рівні, що дає змогу проводити гнучку тарифно-митну політику залежно від ситуації на продуктових ринках.

Рівень тарифного захисту сільськогосподарських товарних ринків Філіппін сильно варіюється залежно від продуктових ринків. Найвищі середні тарифи режиму найбільшого сприяння мають ринки м'яса і м'ясопродуктів та ринок цукру і кондитерських виробів з цукру (відповідно 20,7 і 19,1% у 2021 р.), найнижчі – ринок бавовни, інших сільськогосподарських продуктів і молочних продуктів (відповідно 2,6%, 3,6 і 3,8% у 2021 р.). Середній тариф РНС на зерно і продукти переробки зерна у 2021 р. становив 10,1% (табл. 4.15). Разом із тим, варто відзначити, що ввезення до країни пшениці, яка є основною

позицією українського експорту, відбувається на нульовою ставкою митного тарифу.

Таблиця 4.15

Рівень тарифного захисту сільськогосподарських товарних ринків Філіппін, 2021 р.

Назва товару	Тарифи режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній, %	Максимальний, %	Середній, %	Максимальний, %
Сільськогосподарські товари	9,9		35,4	
Тварини і продукти тваринного походження	20,7	45	37,5	50
Молочні продукти	3,8	7	27,2	40
Фрукти, овочі, живі рослини	9,6	40	38,1	60
Кава, чай	15,7	45	41,2	50
Зернові і продукти переробки зерна	10,1	50	37,6	50
Насіння олійних, жири, олії	5,4	15	36,5	60
Цукор і кондитерські вироби	19,1	65	40,9	50
Напої і тютюн	8,2	15	45,3	50
Бавовна	2,6	3	10,0	10
Інші сільськогосподарські продукти	3,6	35	24,8	50
Несільськогосподарські товари	5,5		23,5	
Всі товари	6,1		25,9	

Джерело: Philippines. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/PH_E.pdf

Республіка Філіппіни встановила тарифні квоти на живих свиней, кіз, птицю та їхнє м'ясо, картоплю, каву, кукурудзу, рис, цукор та каву¹⁶⁴. Ставки в межах тарифних квот достатньо високі. Зокрема, ставка в межах тарифної квоти на кукурудзу становить 35% (поза квотою 50%), на цукор з цукрових буряків – 50% (поза квотою 65%), картоплю – 50% у

¹⁶⁴ Philippines. Trade Policy Review. Report by the Secretariat. WTO Document WT/TPR/G/368/Rev.1 / WTO. 19 June 2018. 102 p. P. 34, 95–96. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s368_e.pdf

межах квоти і 50% поза квотою, що знижує привабливість експорту цих продуктів до Республіки Філіппіни для вітчизняних експортерів. Крім того, система адміністрування тарифних квот є складною. Продукція, на яку поширюються тарифні квоти, також підлягає імпортом ліцензіям.

Республіка Філіппіни є членом шести регіональних угод про зону вільної торгівлі ASEAN, а також має одну діючу двосторонню угоду про ЗВТ з Японією¹⁶⁵. З 2022 р. Філіппіни є членом RCEP. Тривають переговори про створення ЗВТ між ЄС і Республікою Філіппіни. Укладання Угоди про ЗВТ з Філіппінами дозволило би диверсифікувати експорт вітчизняної продукції за рахунок лібералізації митних тарифів на сільськогосподарські товари і високих тарифів усередині тарифних квот.

Таким чином, попри визначення у Експортній стратегії України Філіппін однією з країн, віднесених до ринків у фокусі, на яких українські виробники мають значний потенціал для експорту продукції, протягом 2017–2021 р. цей потенціал не був реалізований. Вітчизняний експорт до Філіппін після швидкого зростання в 2018 р. удвічі протягом трьох наступних років почав стрімко зменшуватися і у 2021 р. становив лише 30% від рівня 2018 р.

Основною причиною нестабільного характеру торгівлі з Філіппінами є недиверсифікована структура вітчизняного експорту в цю країну. У вартості вітчизняного експорту до Філіппін 78% становить пшениця (2021 р.). Змінити негативні тенденції розвитку вітчизняного товарного експорту можна за рахунок диверсифікації експорту. Окрім пшениці, Україна може розвивати експорт соєвого шроту, готових харчових продуктів, рослинних олій – соєвої та соняшникової, згущеного молока, сухого молока, вершкового масла та овочів.

Привабливість експорту деяких вітчизняних сільськогосподарських товарів (кукурудзи, цукру) зменшується через тарифні квоти з високими ставками імпортного тарифу в межах квот.

¹⁶⁵ Philippines. Regional Trade Agreements. Database. URL: <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByMemberResult.aspx?MemberCode=608&lang=1&redirect=1>

Укладання Угоди про ЗВТ з Філіппінами дозволило би диверсифікувати експорт вітчизняної продукції за рахунок лібералізації митних тарифів на сільськогосподарські товари і високих тарифів усередині тарифних квот. Без створення ЗВТ вітчизняним експортерам важко конкурувати на ринку Філіппін з розвиненими країнами РСЕР, насамперед з Китаєм.

4.1.8. Напрями аграрної торговельної політики України у торгівлі з Бангладеш

В Експортній стратегії України Бангладеш віднесено до ринків у фокусі, на яких українські виробники мають значний потенціал для експорту продукції. Тому, незважаючи на те, що Бангладеш не є членом РСЕР, цю країну включено до нашого дослідження. Вважається, що стійким зростанням ВВП ця країна зобов'язана лібералізації своєї торгівлі починаючи з 90-х років ХХ століття. Відтоді стійке зростання ВВП Бангладеш дало змогу знизити рівень бідності та покращити значення інших соціальних показників, а також перевищити критерії, встановлені Світовим банком для країн із низьким рівнем доходів, та очікувати на зміну існуючого статусу Бангладеш як найменш розвиненої країни до 2024 року¹⁶⁶. Зростання економіки і доходів населення Бангладеш стимулює попит на продовольчі та фуражні культури.

Торгівля України з Бангладеш характеризується нестабільним розвитком – помірним зростанням імпорту з середніми темпами зростання 15,6% протягом 2017–2021 рр. і коливаннями обсягів експорту з тенденцією до зниження після 2019 р. (середні темпи зростання експорту протягом 2017–2021 рр. становили 3,1%). Сальдо у торгівлі товарами з Бангладеш позитивне, проте протягом періоду 2017–2021 рр. коефіцієнт покриття імпорту експортом зменшився від 5,3 до 2 разів (рис. 4.16). Коливання обсягів експорту пов'язані з переважанням у його структурі зернових, а саме пшениці. Бангладеш

¹⁶⁶ Sattar Zaidi. Fifty years of the evolution of trade policy in Bangladesh.. *The Daily Star*. Apr 14, 2021. URL: <https://www.thedailystar.net/opinion/news/fifty-years-the-evolution-trade-policy-bangladesh-2077261>

входить у ТОП-10 покупців української пшениці. Пшениця становить 76,8% у структурі товарного експорту України у Бангладеш і 80,6% у структурі сільськогосподарського експорту України в цю країну (табл. 4.16). У значно менших обсягах Україна експортує туди також інші сільськогосподарські товари – насіння соняшнику, молочні продукти, соняшникову олію, овочі.

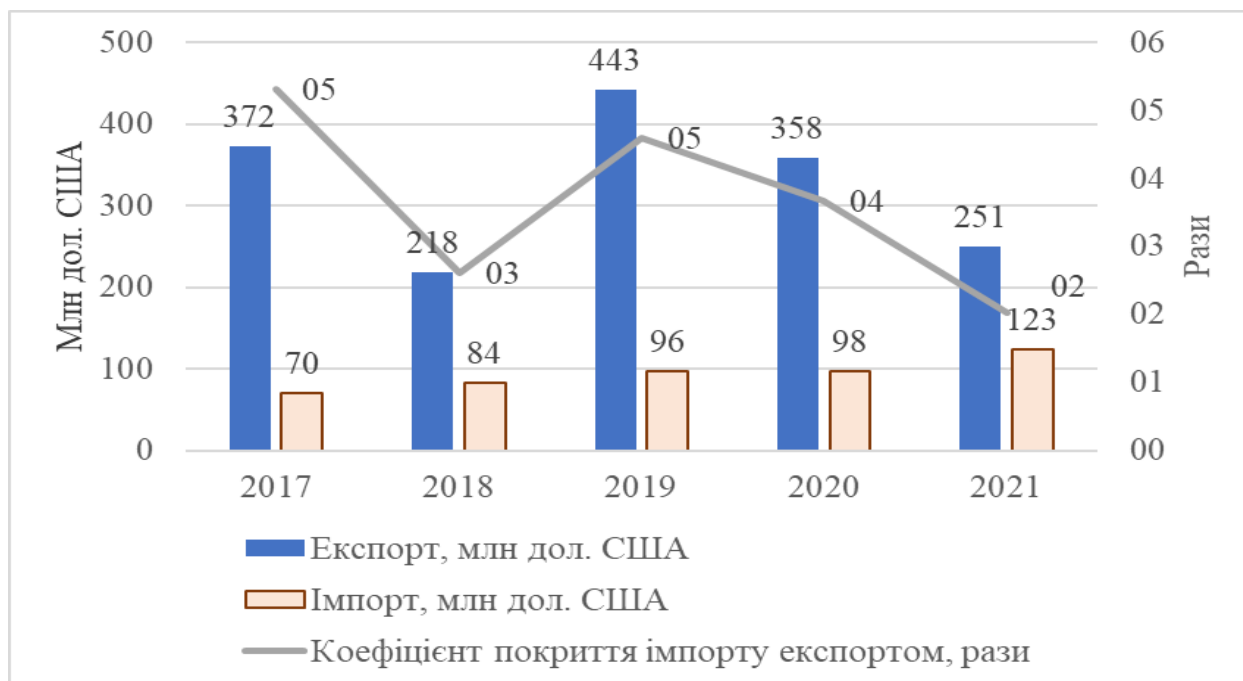

Рис. 4.16. Торгівля товарами України з Бангладеш у 2017–2021 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

На рис. 4.17 представлена динаміка експорту вітчизняної пшениці в Бангладеш, яка ілюструє залежність товарного експорту від експорту пшениці. Пік експорту пшениці, що спостерігався у 2018 р., пояснюється сприятливими погодними умовами для вирощування продовольчої пшениці в Україні у 2017/18 маркетинговому році. Слід відзначити, що Україна експортує у Бангладеш фуражну пшеницю, а високопротеїнове зерно традиційно імпортується з Індії, РФ, Австралії та Канади з двох причин: по-перше, територіальної близькості, а по-друге, недостатньої пропозиції продовольчого зерна в Україні¹⁶⁷.

¹⁶⁷ Товарообіг між Україною та Бангладеш демонструє висхідну тенденцію. *Agravery*. 23 жовтня 2017. URL:

Таблиця 4.16

Товарна структура сільськогосподарського експорту України в Бангладеш, 2021 р.

Код HS	Назва товару	Сільськогосподарський експорт з України в Бангладеш, 2021	
		млн дол. США	% до сільськогосподарського експорту
10	Зернові культури:	192,50	80,66
1001	з них пшениця	192,32	80,58
12	Насіння і плоди олійних рослин	35,23	14,76
4	Молочні продукти, яйця, мед	5,13	2,15
15	Жири та олії тваринного або рослинного походження	3,62	1,52
07	Овочі	1,82	0,76
08	Їстівні плоди та горіхи	0,21	0,09
22	Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	0,10	0,04
21	Різні харчові продукти	0,03	0,01
11	Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	0,01	0,00
01-24	Всього сільськогосподарські товари	238,66	100,00

Джерело: складено за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

Оскільки до початку повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р. Україна була основним експортером пшениці в Бангладеш, ця країна опинилася перед загрозою втрати продовольчої безпеки і після закриття українського і російського ринків через війну збільшила імпорт пшениці з Канади та інших країн¹⁶⁸.

<https://agravery.com/uk/posts/show/tovaroobig-miz-ukrainou-ta-banglades-demonstrue-vishidnu-tendenciu>;

Бангладеш: Пшениця імпортується з Канади, ринок скоро буде стабільним / Міністерство аграрної політики та продовольства України. 04 листопада 2022 р. URL: <https://minagro.gov.ua/news/bangladesh-pshenicya-importuyetsya-z-kanadi-rinok-skoro-bude-stabilnim>

¹⁶⁸ Бангладеш: Пшениця імпортується з Канади, ринок скоро буде стабільним / Міністерство аграрної політики та продовольства України. 04 листопада 2022 р. URL: <https://minagro.gov.ua/news/bangladesh-pshenicya-importuyetsya-z-kanadi-rinok-skoro-bude-stabilnim>

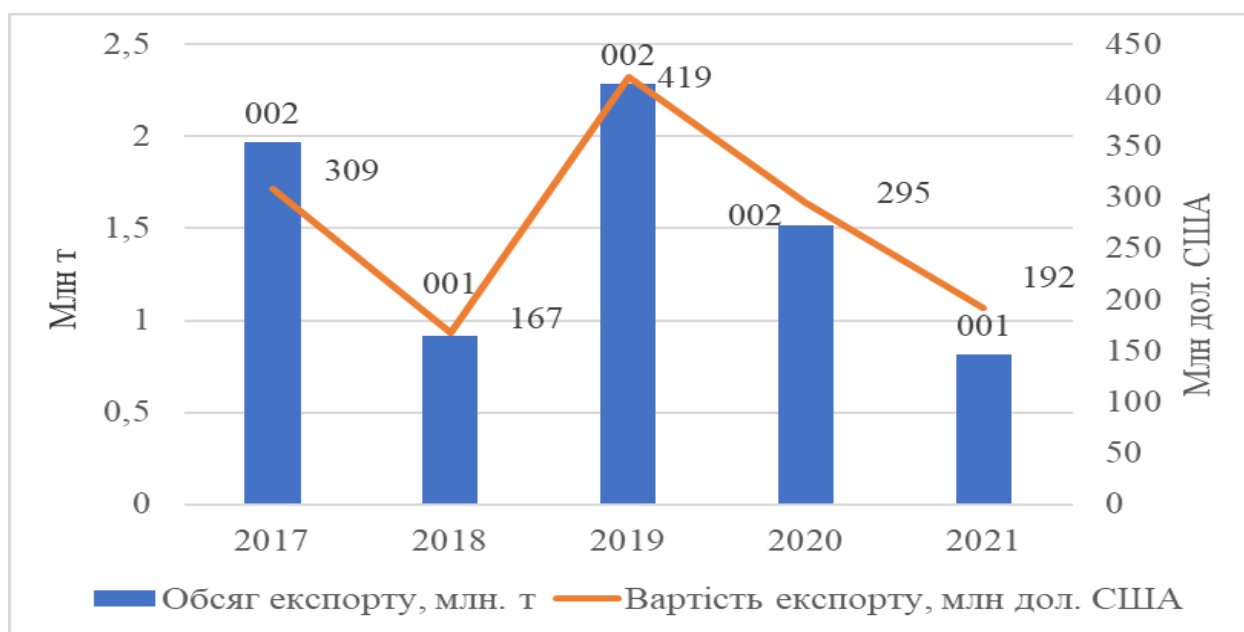

Рис. 4.17. Експорт пшениці з України до Бангладеш, 2017–2021 рр.

Джерело: побудовано за даними: UN Comtrade Database. 2021. URL: <https://comtrade.un.org/data>

У табл. 4.17 представлено рівень тарифного захисту сільськогосподарських товарних ринків Бангладеш у 2021 р. Процес зниження тарифів у Бангладеш прискорився на початку 90-х. Найвищу тарифну ставку було знижено з 350% у 1991–1992 фінансових роках до 50% у 1995–1996 роках, а потім зменшено до 40% у 1998–1999 фінансових роках. У 2005–2006 фінансових роках максимальний тариф було знижено до 25%. Відтоді максимальний тариф зберігається на рівні 25%. У результаті зниження тарифів середнє мито різко знизилося з 1991 року. Зниження тарифів призвело до зниження незваженого середнього тарифу з 70,64% у 1991–1992 фінансових роках до 16,39% у 2005–2006 фінансових роках. Після цього темпи зниження тарифів уповільнилися. Протягом періоду між 2005–2006 фінансовим роком і 2020–2021 фінансовими роками середній тариф знизився лише майже на 2 в. п. і становив 14% у 2020 р. Якщо до тарифу додати регулятивні та додаткові мита, які стягуються виключно на імпорт, середній тариф на імпорт певною мірою навіть зріс¹⁶⁹.

¹⁶⁹ Abid Khan Mostafa. Evolution of trade policies of Bangladesh since 1972. *Financial Express*. July 02, 2021. URL: <https://thefinancialexpress.com.bd/views/evolution-of-trade-policies-of-bangladesh-since-1972-1625238015>

Таблиця 4.17

Рівень тарифного захисту сільськогосподарських товарних ринків
Бангладеш, 2021 р.

Назва товару	Тарифи режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній, %	Максимальний, %	Середній, %	Максимальний, %
Сільськогосподарські товари	17,6		186,1	
Тварини і продукти тваринного походження	19,3	25	193,8	200
Молочні продукти	24,0	25	152,5	200
Фрукти, овочі, живі рослини	21,2	25	189,7	200
Кава, чай	22,5	25	187,5	200
Зернові і продукти переробки зерна	16,3	25	186,1	200
Насіння олійних, жири, олії	10,3	25	172,8	200
Цукор і кондитерські вироби	19,8	25	172,9	200
Напої і тютюн	25,0	25	200,0	200
Бавовна	3,5	5	200,0	200
Різні харчові продукти	11,4	25	183,4	200
Несільськогосподарські товари	13,4		37,8	
Всі товари	14,0		156,3	

Джерело даних: Bangladesh. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/BD_E.pdf

Середній тариф на сільськогосподарські товари становив у 2021 р. 17,6%, на зернові – 16,3%. Проте з 2010 р. у Бангладеш уведено так званий пара-тариф – податок на імпорт у розмірі 3% від митної вартості товару. Таким чином, як підтверджено в Огляді торговельної політики Бангладеш, підготовленому СОТ у 2019 р., тарифи і пара-тарифи є основними інструментами торговельної політики країни¹⁷⁰.

Таким чином, Бангладеш входить у ТОП-10 покупців української пшениці, а Україна є найбільшим експортером пшениці в цю країну. У

¹⁷⁰ Bangladesh. Trade Policy Review. Report by the Secretariat. WT/TPR/G/385 / WTO. 21 May 2019. URL: <https://docsonline.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/TPR/S385R1.pdf&Open=True>

2022 р. внаслідок блокування РФ морських портів Бангладеш опинилася перед загрозою втрати продовольчої безпеки і переорієнтувалася на імпорт пшениці з Канади та інших країн. Надалі протягом серпня 2022 р. – лютого 2023 р. до Бангладеш з України було вивезено 547,3 т пшениці¹⁷¹, що становить 67,6% від обсягів експорту 2021 р. Отже, у повоєнний період міжурядові домовленості з Бангладеш щодо експорту пшениці необхідно поновити, щоб не втратити цей важливий ринок.

На ринку Бангладеш вітчизняні експортери пшениці конкурують з Індією, Канадою, РФ, Австралією, які експортують пшеницю з вищим вмістом протеїну. Це пояснює значні коливання вітчизняного експорту пшениці в Бангладеш з тенденцією до зменшення експорту. Відповідно, з огляду на високу частку пшениці у товарному експорті України в Бангладеш, товарний експорт в цю країну розвивається нестійко і має тенденцію до зменшення.

Для розвитку вітчизняного сільськогосподарського експорту в Бангладеш необхідна його продуктова диверсифікація. Перспективи для зростання обсягів експорту мають вітчизняні продукти, вже присутні на ринку Бангладеш – соняшникова олія і насіння соняшнику, сухе і згущене молоко, вершкове масло.

4.2. Відновлення сільськогосподарського експорту України в умовах війни

Україна є провідним експортером зерна у світі. У період 2016/17–2020/21 маркетингових років частка України у світовій торгівлі пшеницею становила 10%, кукурудзою – 15%, ячменем – 15%¹⁷². При цьому експорт зернових формує понад 18% у вартості вітчизняного товарного експорту (2021 р.), а під час війни його частка в товарному експорті країни зросла до 20,6% (2022 р.). З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну експорт вітчизняного зерна, понад 99% обсягів якого здійснювалося морським транспортом, був заблокований

¹⁷¹ Статистика зернового коридору / УЗА. 15 лютого 2024. URL: <https://uga.ua/statistika-zernovogo-koridoru/#undefined>

¹⁷² Grain Market Report. GMR Summary Tables / International Grains Council. 2022. Mar 17. URL: https://www.igc.int/en/gmr_summary.aspx (дата звернення – 01.06.2023).

унаслідок окупації портів Бердянська, Маріуполя, Скадовська і Херсона, а також блокування суден з українським зерном у інших портах Чорного моря. В умовах воєнних дій відновлення і розвиток зернового експорту України мають стратегічний характер як для вітчизняної економіки, так і для продовольчої безпеки країн світу, залежних від імпорту українського зерна.

4.2.1. Шляхи відновлення зернового експорту

Найбільш очевидним вирішенням проблеми відновлення зернового експорту в умовах блокування військовими кораблями РФ українських портів у Чорному морі став пошук нових портів для експорту сільськогосподарських товарів за допомогою країн ЄС, які сприяли створенню спеціальних маршрутів для українських товарів, так званих «смуг солідарності» (solidarity lanes). Це дозволило Україні експортувати продовольство через порти Балтійського моря – Гданськ і Гдиню в Польщі, Клайпеду в Литві, які готові перевантажувати додаткові обсяги зерна та інших товарів з України. Іншим варіантом є зерновий термінал у порті Констанца (Румунія). Обидва варіанти потребують значних інвестицій у розвиток залізничних терміналів на кордоні. Проблеми полягають також у різній ширині європейської та української залізничних колій.

«Смуги солідарності» Україна – ЄС були започатковані наприкінці травня 2022 р. Європейською Комісією і прикордонними країнами – членами ЄС: Чехією, Польщею, Румунією і Словаччиною. «Смуги солідарності» є важливими коридорами для експорту сільськогосподарської продукції з України, а також експорту та імпорту інших товарів усіма можливими маршрутами, включаючи залізничний, автомобільний і річковий транспорт. «Смуги солідарності» – єдиний варіант для експорту всіх інших несільськогосподарських українських товарів до решти світу та імпорту всіх необхідних Україні товарів, зокрема пального й гуманітарної допомоги. Першочерговими пріоритетами для розбудови «смуг солідарності» були визначені, по-перше, додатковий вантажний рухомий склад, судна й вантажівки, по-

друге, збільшення пропускної спроможності транспортних мереж і перевантажувальних терміналів за рахунок пріоритетності експортних перевезень української сільськогосподарської продукції і термінового переміщення мобільних зерноавантажувачів на відповідні прикордонні термінали для прискорення перевалювання, по-третє, прискорення митних операцій та інших перевірок і, по-четверте, забезпечення складських потужностей для зберігання продукції на території ЄС¹⁷³.

Протягом дії «смуг солідарності» з 1 червня 2022 р. станом на 30 квітня 2023 р. через них було перевезено 18,5 млн т сільськогосподарської продукції¹⁷⁴. Проте вони швидко досягли меж пропускної спроможності, мають вузькі місця і високі витрати на логістику. Для їх підтримки й подальшого збільшення пропускної спроможності Європейська Комісія виділила 250 млн євро і планує мобілізувати ще 50 млн євро. З цією ж метою залучаються кошти Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку і Світового банку¹⁷⁵. За посередництва ООН і Туреччини 22 липня 2022 р. було досягнуто угоди про відкриття безпечного морського гуманітарного коридору в Чорному морі (Чорноморська зернова ініціатива), дія якої була припинена 17 липня 2023 р. через відмову РФ щодо її подовження.

Аналіз вітчизняного сільськогосподарського експорту «смугами солідарності» і морським зерновим коридором під час війни проведено на основі даних моніторингу експорту морськими шляхами в рамках Чорноморської зернової ініціативи, залізничними і автомобільними «смугами солідарності», які публікуються на сайті Української зернової

¹⁷³ European Commission to establish Solidarity Lanes to help Ukraine export agricultural goods / European Commission. 2022, May 12. URL: https://transport.ec.europa.eu/news/european-commission-establish-solidarity-lanes-help-ukraine-export-agricultural-goods-2022-05-12_en (дата звернення – 01.06.2023).

¹⁷⁴ Стан зовнішньої торгівлі продукцією АПК / УЗА. 2023, 30 квіт. URL: <https://uga.ua/eksportni-pokazniki/> (дата звернення – 30.04.2023).

¹⁷⁵ Joint Declaration – 1 billion euro mobilised for Solidarity Lanes to increase global food security and provide a lifeline for Ukraine's economy / European Commission. 2022, Nov 11. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_22_6825 (дата звернення – 01.06.2023).

асоціації (УЗА)¹⁷⁶. Станом на 30 квітня 2023 р. з трьох українських портів – Одеси, Чорноморська і Південного – вийшли 925 суден із зерном та іншим продовольством. Розблокування морського експортного маршруту допомогло подолати глобальну кризу продовольчої безпеки, знизити світові ціни на зерно і пришвидшити експорт сільськогосподарської продукції України.

За дев'ять місяців дії Чорноморської зернової ініціативи, станом на 30 квітня 2023 р., морським шляхом було експортовано 29,2 млн т зерна та інших продуктів харчування, у тому числі 14,8 млн т кукурудзи, 8 млн т пшениці, 1,1 млн т ячменю (рис. 4.18).

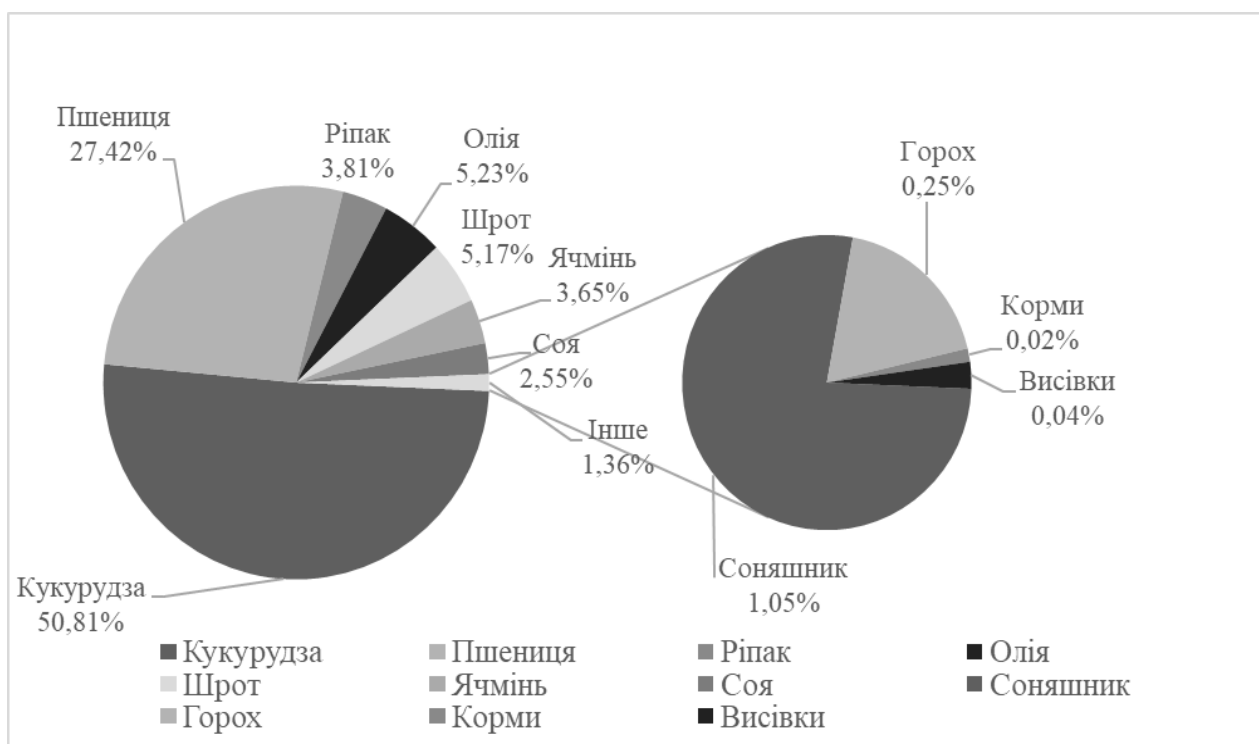

Рис. 4.18. Товарна структура експорту сільськогосподарської продукції морським зерновим коридором у період з 1 серпня 2022 р. по 30 квітня 2023 р., %

Джерело: побудовано авторкою за: Статистика зернового коридору / УЗА. 2024. URL: <https://uga.ua/statistika-zernovogo-koridoru/#undefined> (дата звернення – 30.04.2023).

Понад половину (50,8%) обсягів експорту морським зерновим коридором формувала кукурудза, значні запаси якої накопичилися в зерносховищах України і які необхідно було якнайшвидше вивезти, щоб

¹⁷⁶ УЗА. 2024. URL: <https://uga.ua/> (дата звернення – 01.06.2023).

вивільнити місце для пшениці нового врожаю 2022 р. Найбільшими імпортерами кукурудзи стали Китай (у межах кредитних договорів між Державною продовольчо-зерною корпорацією України і Експортно-імпортним банком Китаю) та Іспанія (країна – чистий імпортер кормів). До Китаю було експортовано 4,9 млн т кукурудзи, або 33% усього обсягу її експорту морським зерновим коридором від початку його дії і до 30 квітня 2023 р. До Іспанії – відповідно, 2,7 млн т, або 18%. На пшеницю припало 27,4% перевезень морським зерновим коридором, що стало чинником зниження світових цін на продовольчу пшеницю і сприяло подоланню кризи продовольчої безпеки в бідних країнах Африки та Азії. У межах Чорноморської зернової ініціативи пшениці до країн, що розвиваються, було експортовано 65% і до розвинених країн – 35%.

Розблокування морських портів і розбудова «смуг солідарності» лише частково вирішили проблему експорту зерна з України. Протягом 2022 р. було вивезено 57,9% обсягів пшениці, 40,1% ячменю і 102,6% кукурудзи порівняно з масштабами експорту в попередньому році (табл. 4.18). Усього вартість зернового експорту у 2022 р. становила 77,4% від аналогічного показника 2021 р. Вартість експорту пшениці дорівнювала 56,7%, ячменю – 38,1%, а кукурудзи – 102,4% від вартості експорту відповідних зернових товарів 2021 р. Найбільш активно у 2022 р. вивозили кукурудзу, що зумовлено значними обсягами залишків її урожаю 2021 р. на складах.

Таблиця 4.18

Експорт зернових з України всіма видами транспорту в 2022 р.

Код і назва товарів згідно з ГС*	Експорт зернових			
	тис. дол. США	% до 2021 р.	тис. т	% до 2021 р.
10 зернові, з них	9 170 803	77,4		
1001 пшениця	2 678 054	56,7	11223	57,9
1003 ячмінь	447 049	38,1	2144	40,1
1005 кукурудза	5 992 448	102,4	25177	102,6

Примітка: * – Гармонізована система опису і кодування товарів, що використовується для опису і класифікації продуктів на митниці (Harmonized Commodity Description and Coding System – HS).

Джерело: складено авторкою за: UN Comtrade Database. 2024. URL: <https://comtrade.un.org/data> (дата звернення – 30.04.2023).

У результаті повномасштабного вторгнення РФ в Україну змінилася структура експортних перевезень зерна за видами транспорту. Якщо у 2021 р. 99,1% експортних перевезень зернових здійснювалися морськими шляхами, то в період з 1 березня 2022 р. по 30 квітня 2023 р. частка перевезень зерна морським транспортом зменшилася до 76%, натомість до 19% збільшилася частка перевезень залізницею і до 5% – автотранспортом (рис. 4.19), тобто завдяки розбудові «смуг солідарності» у структурі перевезень істотно зросла частка наземного транспорту.

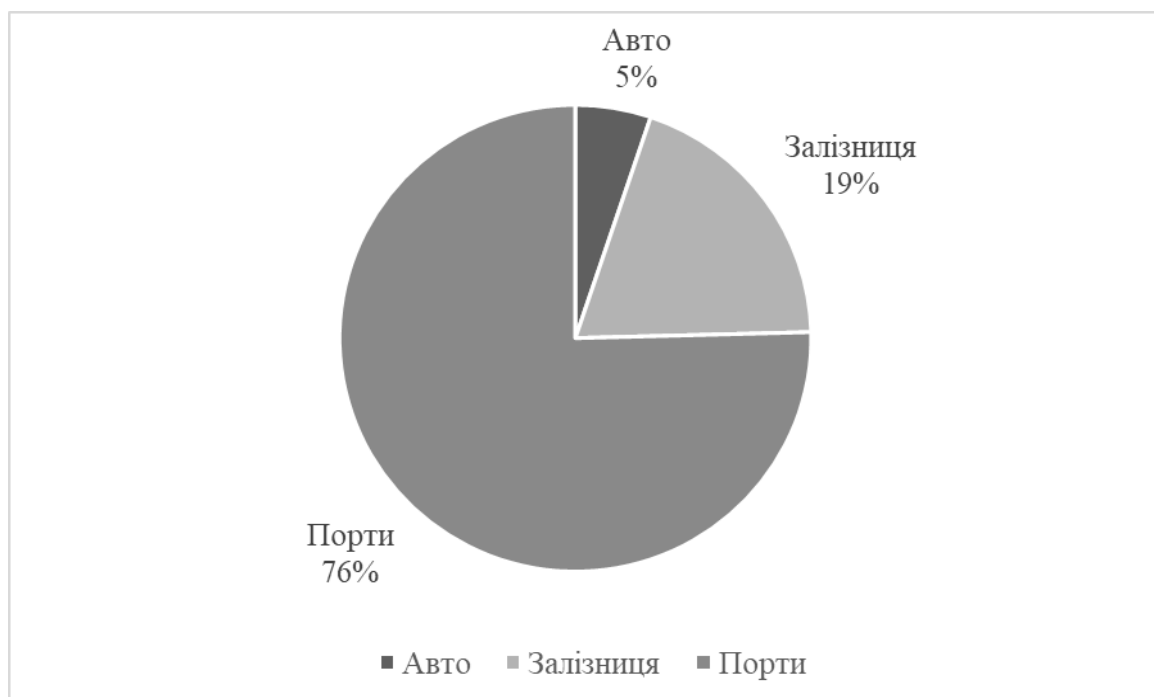

Рис. 4.19. Структура обсягів експорту зернових з України в період з 1 березня 2022 р. по 30 квітня 2023 р. за видами транспорту, %

Джерело: побудовано авторкою за: Стан зовнішньої торгівлі продукцією АПК / УЗА. 2024. URL: <https://uga.ua/eksportni-pokazniki/> (дата звернення – 30.04.2023).

Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну індекси фізичного обсягу експорту зернових впали з 224,7% у січні 2022 р. до 27,2% у квітні 2022 р. З початком дії «смуг солідарності» Україна – ЄС (започатковані в травні 2022 р.) індекс фізичного обсягу торгівлі зерновими зріс до 58,7% у липні 2022 р. Після започаткування Чорноморської зернової ініціативи з 1 серпня 2022 р. індекс фізичного обсягу експорту зернових збільшився до 85,6% у жовтні 2022 р., проте наступного місяця зменшився до 69,8% під впливом заяв РФ щодо

виходу із зернової ініціативи, термін дії якої спливав 22 листопада, а в грудні 2022 р. відновив зростання. На рис. 4.20 наведено індекси фізичного обсягу (Ласпейреса) і середніх цін (Пааше) в зовнішній торгівлі (експорті) України зерновими у січні–грудні 2022 р. Для розрахунків цих індексів Державна служба статистики України використовує середньорічні показники експорту однорідних товарів за попередній рік і аналогічні дані за поточний період, за якими розраховують показники кількості й вартості¹⁷⁷.

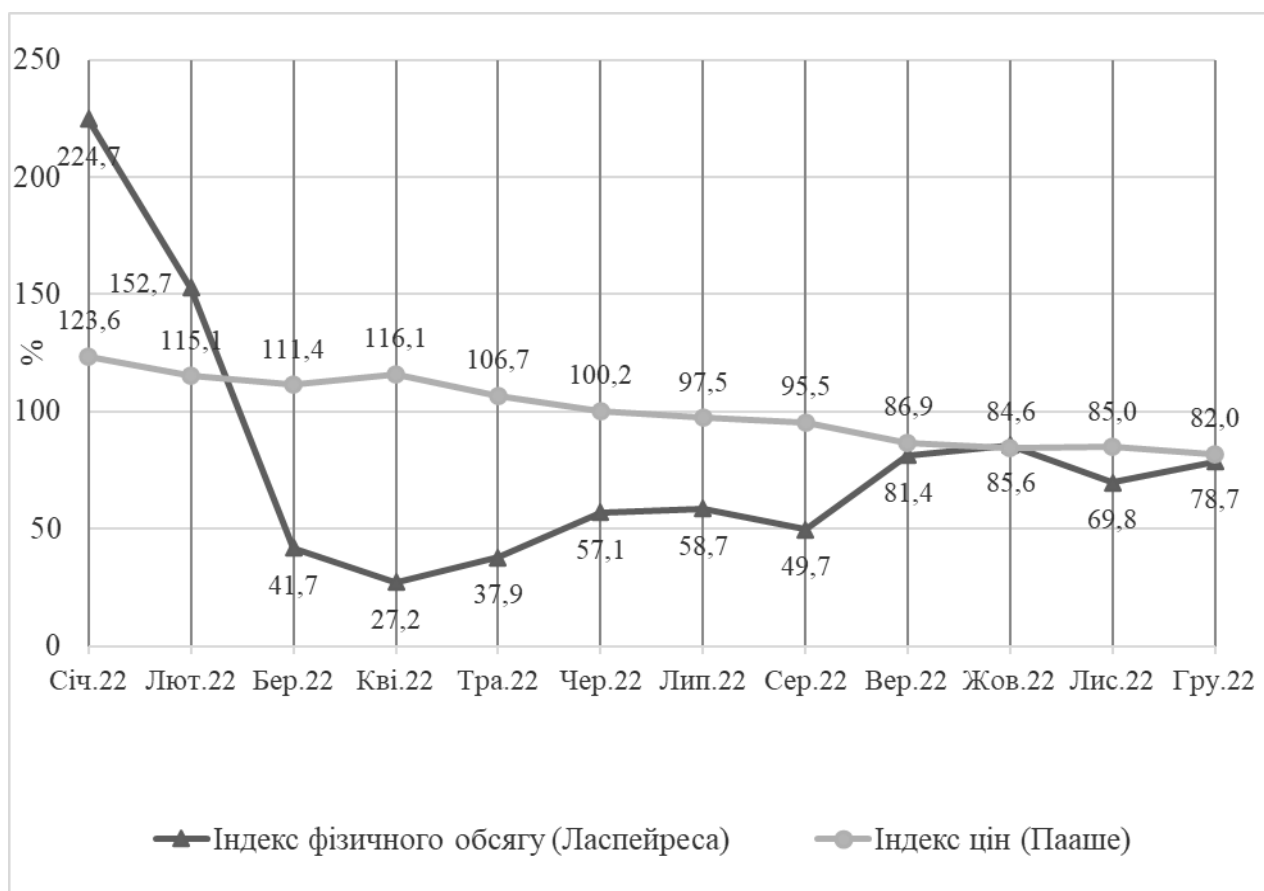

Рис. 4.20. Індекси фізичного обсягу (Ласпейреса) і середніх цін (Пааше) в експорті зернових України в січні–грудні 2022 р., %

Джерело: побудовано авторкою за: Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами у січні–листопаді 2022 р. / Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення – 01.06.2023).

¹⁷⁷ Методологічні положення розрахунку індексів середніх цін, фізичного обсягу та умов торгівлі у зовнішній торгівлі товарами. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/zed/zed_01.pdf

Індекс цін Пааше в зовнішній торгівлі зерновими України за період війни зменшився з 115,1% у лютому 2022 р. до 82,0% у грудні 2022 р., незважаючи на різке зростання внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну світових цін на пшеницю в період з 1 березня до 1 травня 2022 р. І надалі, з початком дії Чорноморської зернової ініціативи, Україна не могла скористатися високими світовими цінами на зернові через подорожчання експортної логістики як морськими, так і наземними шляхами. Якщо світові ціни на пшеницю і кукурудзу на умовах FOB (франко-борт) після повномасштабного вторгнення РФ з 1 березня 2022 р. і до 1 січня 2023 р. перевищували світові ціни попереднього року за аналогічний період (рис. 4.24), то експортні ціни FOB на зерно в Україні протягом липня–грудня 2022 р. були нижчими від рівня середньозваженої ціни відповідного періоду попереднього року (див. рис. 4.21).

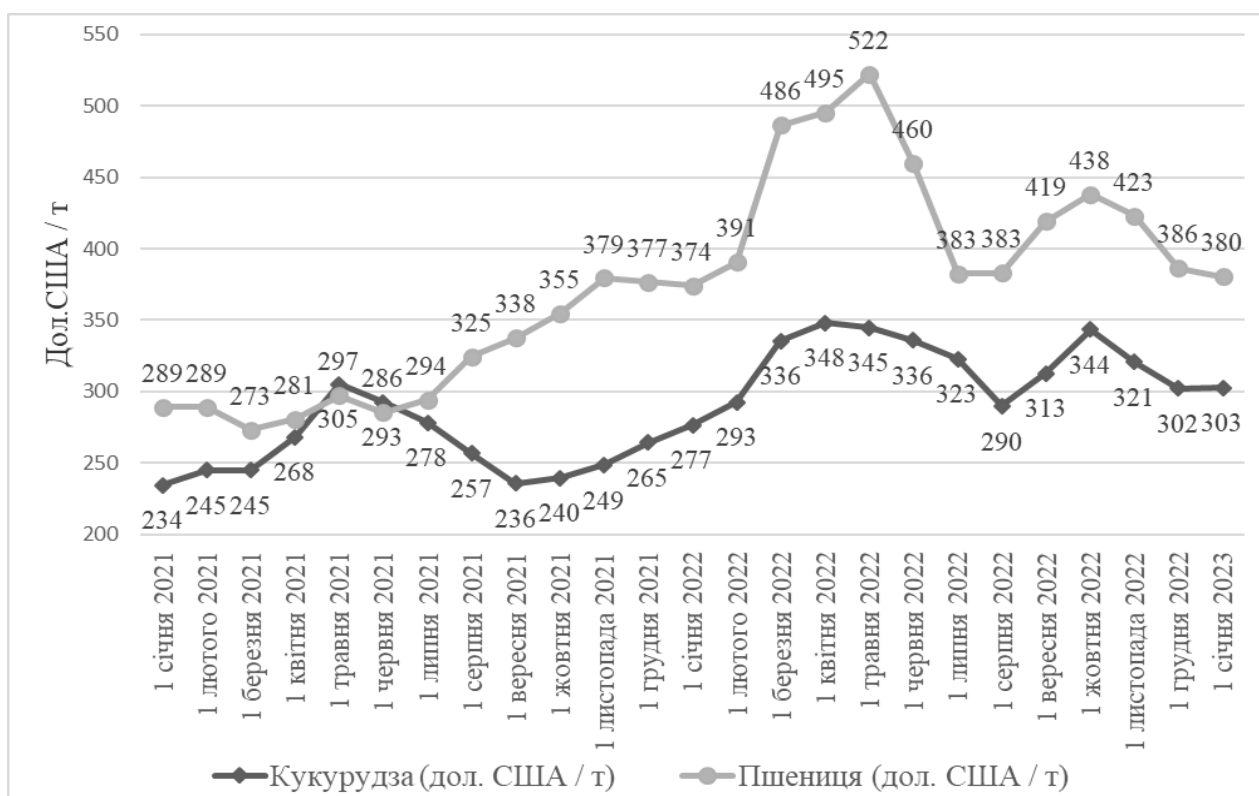

Рис. 4.21. Динаміка світових цін на пшеницю і кукурудзу за період з січня 2021 р. по січень 2023 р., дол. / т

Джерело: побудовано авторкою за: Commodity Markets. Publications and data. «Pink Sheet» Data. Monthly prices / World Bank. February 2024. URL:

<https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets> (дата звернення – 01.06.2023).

4.2.2. Вплив війни на продовольчу безпеку в країнах світу

Ураховуючи провідні позиції України на світових ринках зерна, блокування зернового експорту з України від початку повномасштабної війни викликало глибоке занепокоєння міжнародних організацій¹⁷⁸. Протягом п'яти довоєнних років Україна забезпечувала 15% світового експорту кукурудзи та ячменю і 10% пшениці¹⁷⁹. Різке скорочення обсягів постачання зернових з України стало істотним чинником зростання світових цін на продовольство. Розглянемо динаміку світових цін на пшеницю і кукурудзу в період із січня 2021 р. по січень 2023 р. (див. рис. 4.21). Протягом 2021 р. світові ціни на пшеницю зросли з 289 до 374 дол. / т, тобто на 29,4%. Динаміка зростання світових цін на кукурудзу протягом 2021 р. була помірною, з характерними сезонними коливаннями, і підвищення становило 18,4%. У той рік зростання цін на продовольство зумовлювалося поширенням пандемії COVID-19, що призвело до порушення ланцюгів доданої вартості, збільшення витрат на виробництво продукції, а також посилення протекціонізму у світовій торгівлі агропродовольчими товарами.

Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну стрімко прискорилося зростання світових цін на зернові. Рівень світової ціни на пшеницю станом на 1 березня 2022 р. перевищив його значення станом на 1 лютого 2022 р. на 24,3%, а світова ціна на кукурудзу збільшилася протягом місяця на 14,7%. Стрімке зростання цін на пшеницю тривало до травня 2022 р., тобто до початку розбудови «смуг солідарності». Станом на 1 травня 2022 р. світова ціна на пшеницю становила 522 дол. / т, що на 131 дол., або на 33,5% вище за ціну станом на 1 лютого 2022 р. При цьому в результаті подорожчання фрахту, тривалішого транзиту,

¹⁷⁸ Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Економіка України*. 2022. № 5. С. 26—37. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026>; Бородіна О.М. Воєнні загрози глобальній продовольчій безпеці та перші міжнародні реакції щодо подолання їх наслідків: політекономічний зріз. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 41—54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.041>

¹⁷⁹ Grain Market Report. GMR Summary Tables / International Grains Council. 2022, Mar 17. URL: https://www.igc.int/en/gmr_summary.aspx (дата звернення – 01.06.2023).

якості зерна, відмінної від українського, витрати на торгівлю зерном у світі зросли на 13%, що прискорило зростання світових цін на продовольство¹⁸⁰. Останнє призвело до підвищення рівня інфляції і поглиблення бідності в багатьох країнах світу¹⁸¹.

Відповідно до дослідження Chatham House¹⁸², перебої у постачанні продовольства внаслідок російсько-української війни можуть мати широкомасштабні й довгострокові наслідки для світових цін, адже ринки агропродовольчої продукції є висококонцентрованими, тобто навіть незначні зміни в попиті й пропозиції здатні викликати серйозні наслідки для стабільності цін і ринку. Більше того, дослідники з Chatham House вказують на ймовірність дуже серйозних «хвильових ефектів» або «каскадів ризиків» для економік і суспільств у всьому світі, подібних до тих, що виникли на тлі кризи цін на продовольство у 2010–2011 рр., яка призвела до харчових бунтів у багатьох країнах і стала фактором, що викликав «арабську весну» й «мігрантську кризу» в Європі.

Професор Штефан фон Крамон-Таубадель (Геттінгенський університет, Німеччина) вважає, що до припинення воєнних дій і виведення військ РФ з території України ситуація з продовольчою безпекою у світі не покращиться¹⁸³. Більше того, він передбачає, що глобальні ринки зерна, які були напруженими до вторгнення РФ в Україну, можливо, залишатимуться такими протягом багатьох років.

¹⁸⁰ Durisin M., Parija P., Anghel I. War in Ukraine Wreaks Havoc on \$120 Billion Global Grains Trade. *Bloomberg*. 2022, Apr 08. URL: <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2022-04-08/supply-chain-latest-ukraine-war-grains-trade-havoc> (дата звернення – 01.06.2023).

¹⁸¹ Priss O., Pugachov M., Pugachov V., Yaremko I., Shchabelska V. The development of the world economy and the impact of the global food crisis 2022–2024. *Economic Affairs*. 2024. Vol. 68 (01s). P. 35–42. URL: <https://www.proquest.com/scholarly-journals/development-world-economy-impact-global-food/docview/2804344934/se-2>

¹⁸² Benton T.G., Froggatt A., Wellesley L. The Ukraine war and threats to food and energy security. Cascading risks from rising prices and supply disruptions. *Research Paper*. April 2022. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2022-04/2022-04-12-ukraine-war-threats-food-energy-security-benton-et-al_0.pdf

¹⁸³ Cramon-Taubadel S. Von. Russia's invasion of Ukraine – implications for grain markets and food security. *Agrar Debatten*. 2022. Mar 07, 2022. URL: <https://agrardebatten.de/agrarzukunft/russias-invasion-of-ukraine-implications-for-grain-markets-and-food-security/>

На відміну від цих висновків, результати досліджень проф. Адама Роуза, Чена Женьхуа, Дена Уея (Університет Південної Кароліни, США)¹⁸⁴, проведених з використанням мультирегіональної моделі GTAP, вказують на відносно незначний вплив зменшення експорту зерна з України і РФ до країн Близького Сходу частково через те, що експорт зерна до цього регіону компенсує імпорт з інших країн і регіонів. Слід зазначити, що цей сценарій виявився найбільш близьким до розвитку ситуації на світовому зерновому ринку не лише внаслідок релокації світових торговельних потоків, а й через часткове відновлення експорту зерна з України.

Започаткування «смуг солідарності» у травні 2022 р., поряд з очікуванням нового врожаю, стало чинником зниження цін на пшеницю з травня по липень 2022 р. Так, з 1 травня по 1 липня світова ціна на пшеницю знизилася з 522 до 383 дол. США, тобто на 36,3%, що покращило ситуацію з продовольчою безпекою у світі. З 1 серпня 2022 р. запрацював морський зерновий коридор для експорту з України, що стало чинником стабілізації світових цін на зерно, хоча зростання вартості фрахту суден і страхування вантажів, довготривалі очікування інспекцій у межах Чорноморського зернового коридору впливали на ціни в бік їх збільшення.

За даними UNCTAD, 20% пшениці в межах Чорноморської зернової ініціативи було експортовано в найменш розвинені країни – Бангладеш, Ємен, Ефіопію, Джибуті¹⁸⁵. Всесвітня продовольча програма ООН (World Food Programme – WFP), яка перед війною купувала в Україні половину своїх запасів зерна, відновила відвантаження пшениці з чорноморських портів. Станом на 31 січня 2023 р. WFP здійснила перевезення понад 380 тис. т пшениці на 13 суднах до Ефіопії, Ємену, Джибуті, Сомалі й

¹⁸⁴ Rose A., Zhenhua C., Dan W. The economic impacts of Russia – Ukraine war export disruptions of grain commodities. *Applied Economic Perspectives and Policy*. 2024. Vol. 45 (2). P. 645–665. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/aep.13351>

¹⁸⁵ A trade hope. The role of the Black Sea grain initiative in bringing Ukrainian grain to the world / UNCTAD. 2022, Oct 20. URL: <https://unctad.org/a-trade-hope> (дата звернення – 01.06.2023).

Афганістану¹⁸⁶. У вересні й жовтні 2022 р. світові ціни на зерно почали незначно зростати, але знову впали в листопаді й грудні 2022 р. Збереження українського зернового експорту залишається суттєвим чинником забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

4.2.3. Ризики втрати експортних ринків

Війна в Україні створила не тільки небезпечну ситуацію для країн, залежних від імпорту вітчизняних агропродовольчих товарів, а й також ризики втрати експортних агропродовольчих ринків для України. Згідно з дослідженням Тобіаса Корна та Генрі Стеммлера¹⁸⁷, наслідки релокації торгівлі, викликані порушенням глобальних ланцюгів постачання, залежать від тривалості воєн. Виробничі ланцюги постачання, як правило, зберігаються під час коротких періодів насильства, але якщо воєнні дії тривають більше року, імпортери шукають заміну, відбувається релокація торговельних потоків світової торгівлі, укладаються нові преференційні торговельні угоди з метою зниження витрат на торгівлю.

Негативні процеси релокації торговельних потоків стосовно вітчизняного сільськогосподарського експорту уже розпочалися. На початку російського повномасштабного вторгнення Індія вступила на експортний ринок з рекордними обсягами зернових і провела переговори щодо доступу на ринки Єгипту, Туреччини, Китаю, Нігерії та Ірану. Бразилія за перші три місяці 2022 р. майже вдвічі перевищила показники експорту зернових за весь 2021 рік, США нарощують експорт кукурудзи в ЄС та в Китай¹⁸⁸.

¹⁸⁶ Infographic – Ukrainian grain exports explained / European Council. 2023, May. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/ukrainian-grain-exports-explained/> (дата звернення – 01.06.2023).

¹⁸⁷ Korn Tobias, Stemmler Henry. Russia's war against Ukraine might persistently shift global supply chains. *VoxEU / CEPR Debates*. Research-based policy analysis and commentary from leading economists. 31 March 2022. URL: <https://voxeu.org/article/russias-war-against-ukraine-might-persistently-shift-global-supply-chains> (дата звернення – 04.05.2022).

¹⁸⁸ Megan Durisin, Pratik Parija, Irina Anghel. War in Ukraine Wreaks Havoc on \$120 Billion Global Grains Trade. *Bloomberg*. 8 Apr 2022. URL:

Україна негативними напрямом релокації сільськогосподарської торгівлі для України є заміщення українського сільськогосподарського експорту російським. Єгипет у березні 2022 р. збільшив на 24% імпорт пшениці з РФ порівняно з обсягами імпорту у лютому 2022 р.¹⁸⁹.

РФ посилила свою конкурентоспроможність на світовому ринку зерна після повномасштабного вторгнення в Україну завдяки збільшенню можливостей постачати недорогу пшеницю на чутливі до ціни ринки Близького Сходу та Північної Африки, де вона була основним конкурентом України до початку війни. У 2022/2023 МР РФ очолила п'ятірку найбільших експортерів пшениці приблизно з 20% частки світового експорту пшениці, за нею слідує ЄС (16%), Австралія (12,5%), Канада (12,5%) і США (11%)¹⁹⁰.

У передвоєнному 2021 р. РФ також була найбільшим експортером пшениці у світі з часткою 18% на світовому ринку, а Україна посідала п'яте місце з часткою 10% світового експорту пшениці.

Укріпленню позицій РФ на світовому ринку зернових та інших агропродовольчих товарів сприяло їх звільненню з-під санкцій, уведених західними країнами проти РФ у сфері торгівлі з міркувань підтримки продовольчої безпеки у світі. Це посприяло процесам релокації торговельних потоків на ринках продовольства і збільшило ризики втрати експортних агропродовольчих ринків для України. У висновках Європейської Ради від 23–24 червня 2022 р. лідери ЄС підкреслили, що санкції ЄС проти Росії дозволяють вільний потік сільськогосподарської та харчової продукції та доставку гуманітарної допомоги¹⁹¹. Казначейство США 24 березня 2022 р. також видало загальну ліцензію № 6А, яка звільняє від санкцій російські

<https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2022-04-08/supply-chain-latest-ukraine-war-grains-trade-havoc> (дата звернення: 04.05.2022).

¹⁸⁹ Sarah El Safty. Egypt's wheat imports from Russia rose in March despite war. *Reuters*. April 5, 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/egypts-wheat-imports-russia-rose-march-despite-war-2022-04-05/> (дата звернення – 04.05.2022).

¹⁹⁰ Global Wheat Stocks and Exports. URL: <https://www.agflow.com/agricultural-markets/global-wheat-export-russia-to-head-the-top-5/>

¹⁹¹ EC Conclusions – 23 and 24 June 2022. P. 4. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/24/european-council-conclusions-23-24-june-2022/>

сільськогосподарські товари, включаючи виробництво, транспортування і продаж добрив. Станом на 31.07.23 р. відповідні звільнення від санкцій російських сільськогосподарських товарів регулюються загальною ліцензією Казначейства США від 17 січня 2023 р. № 6С¹⁹². Угода щодо створення Чорноморського зернового коридору усунула перешкоди для експорту зерна і добрив з РФ. Відповідні положення щодо послаблення санкцій формально в зерновій угоді не присутні, але, за повідомленням міжнародних експертів, були узгоджені з США і ЄС¹⁹³.

Такі суттєві винятки з режиму санкцій дозволили РФ скористатися високими світовими цінами на пшеницю і закріпити лідерські позиції на світовому ринку завдяки найкращій ціновій пропозиції. За даними Міністерства сільського господарства США, станом на 9 січня 2023 р. ціна на російську пшеницю була найнижчою серед основних постачальників зерна на світовий ринок – 311 дол. / т. Для порівняння: пшениця з Аргентини коштувала на цю дату 376 дол. / т, США – 374, Канади – 367, Австралії – 360, ЄС – 331 дол. / т¹⁹⁴.

Крім того, РФ цинічно користується створеною нею ж загрозою світовій продовольчій безпеці для розширення свого експорту за сприяння ООН у рамках Меморандуму про взаєморозуміння між Російською Федерацією і Секретаріатом ООН про сприяння просуванню російських продуктів харчування і добрив на світові ринки, підписаному 22 липня 2022 р.¹⁹⁵

¹⁹² Russian harmful foreign activities sanctions regulations. 31 CFR part 587. General license No. 6C / Department of the treasury. Washington, D.C. 2023, Jan 17. URL: <https://ofac.treasury.gov/media/930431/download?inline> (дата звернення – 31.07.2023).

¹⁹³ Prokopenko A. Russia's return to grain deal is a sign of Turkey's growing influence. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2022, Nov 8. URL: <https://carnegieendowment.org/politika/88349> (дата звернення – 01.06.2023).

¹⁹⁴ Grain: World Markets and Trade. Foreign Agricultural Service / Global Market Analysis / USDA. January 2024. URL: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/app/index.html#/app/downloads> (дата звернення – 01.06.2023).

¹⁹⁵ Memorandum of Understanding between the Russian Federation and the Secretariat of the United Nations on promoting Russian food products and fertilizers to the world

Проте існують чинники, що стримують процеси заміщення українського зерна російським на світових ринках. Санкції, накладені на російський фінансовий сектор, ускладнили експортерам зерна з РФ обробку платежів у банках, фрахт суден, фінансування торгівлі й страхування. За повідомленнями міжнародних експертів, хоча постачання продовольства звільнено від санкцій Заходу в інтересах боротьби за продовольчу безпеку, банки повільно обробляють трансакції або категорично відмовляються працювати з російськими фірмами, страхові компанії побоюються вести справи з РФ, судноплавні компанії не схильні ризикувати відправкою своїх суден у зону конфлікту і багато юрисдикцій закрили свої порти для суден, пов'язаних з РФ¹⁹⁶.

4.2.4. Формування експортних цін на зернові в Україні в умовах війни

На ринку зерна України сукупна пропозиція значно перевищує сукупний попит, а держава не має достатньо ресурсів для регулювання ринку шляхом застосування фінансових і товарних інтервенцій. Зерновий ринок характеризується монопольним ціноутворенням, а антимонопольний контроль цього ринку, на думку С.М. Кваші¹⁹⁷, не можна вважати ефективним. Розглянемо, під впливом яких чинників утворювалася ціна для виробників зерна після повномасштабної воєнної агресії РФ, і проведемо оцінки змін ціни на основі інформації операторів зернового ринку. Схему формування цінового ланцюга при експорті зерна представлено на рис. 4.22.

З метою уніфікації процесу ціноутворення у світовій практиці використовуються видані Міжнародною торговельною палатою

markets / UN. 2022. Jul 21. URL: https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/09/MOU_21_July_UN-Secretariat86.pdf

¹⁹⁶ Prokopenko A. Why is Russia Jeopardizing the Ukraine Grain Deal? *Carnegie Endowment for International Peace*. 2022, Sep 16. URL: <https://carnegieendowment.org/politika/87930> (дата звернення: 01.06.2023).

¹⁹⁷ Кваша С.М. Заходи аграрної політики в забезпеченні продовольчої безпеки. *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу*: міжн. науково-практ. конф. (Київ, 16 вересня 2022). Київ, НУБІП, 2022. 298 с. С. 17–24. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u381/zbirka_1.pdf#page=18

Правила тлумачення торгових термінів, що містять опис базисних умов поставок, відомі під назвою Incoterms (International Commercial Terms). У цих правилах прописано різні базисні умови поставок, де передбачено, хто саме (продавець чи покупець) несе певні витрати логістики.

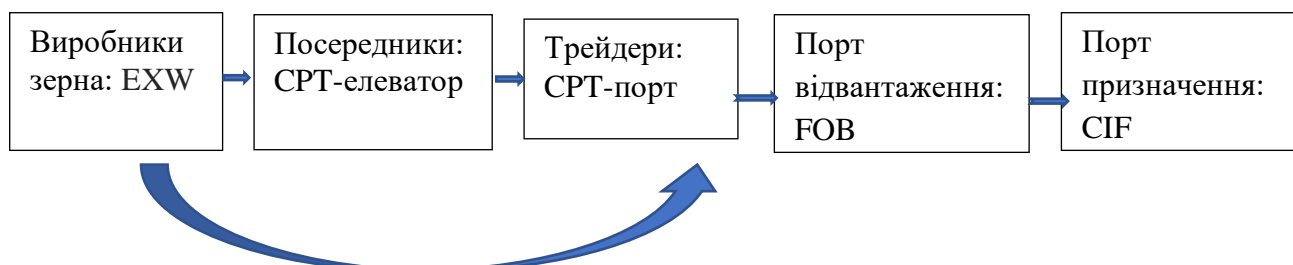

Рис. 4.22. Формування ціни на етапах просування зерна на експорт

Джерело: складено авторкою за: Терміни ІНКОТЕРМС 2020 / Incoterms. 2020. URL: <https://incoterms2020.com.ua/termini-inkoterms-2020/> (дата звернення – 01.06.2023).

Виробник зерна, що знаходиться на початку ланцюга постачання товару на експорт, може продавати свою продукцію посередникам (які реалізують зерно для експорту або іншому посереднику) і безпосередньо експортерам (трейдерам). Ціна продукції, яка реалізується за вимогами EXW (франко-завод), є мінімальною порівняно з цінами на зерно за іншими умовами постачання, а всі витрати і ризики щодо його транспортування до місця призначення покладаються на покупця. Чинниками, що вплинули на зниження під час війни ціни для виробника на етапі передачі зерна посереднику або трейдеру, є зростання вартості пального і збільшення маржі посередників (трейдерів). За інформацією від операторів ринку¹⁹⁸, маржа трейдера в Україні становила до війни 4 дол. / т (тоді як у ЄС – 1 дол. / т), а під час війни зросла до 25 дол. / т з урахуванням ризиків.

На етапі ланцюга поставок зерна від виробника до порту істотно зросли транспортні видатки. Зокрема, при експорті «смугами солідарності» на цьому етапі «мінімум 180 дол. «з'їдає» доставка,

¹⁹⁸ Поляки не так заробляли на українських експортерах, як ваші посередники на аграріях, польський трейдер. *Latifundist.com*. 2022, 20 жов. URL: <https://latifundist.com/interview/643-polyaki-ne-tak-zaroblyali-na-ukrayinskih-eksporterah-yak-vashi-poseredniki-na-agrariyah--polskij-trejder> (дата звернення – 01.06.2023).

наприклад, до румунського порту Констанца»¹⁹⁹. За оцінками Українського клубу аграрного бізнесу (УКАБ), вартість перевезень зернових після початку війни у гривні збільшилася в понад 4 рази²⁰⁰. Одним із чинників цього стало зростання середньої вартості оренди зерновозів в Укрзалізниці (зокрема, за оцінками УКАБ, у вересні 2022 р. вартість оренди зерновозів підвищилася на 110% порівняно з вереснем 2021 р.).

Чинником, що зменшує ціни для виробників при експорті морським зерновим коридором, є зростання вартості фрахту суден в умовах воєнних ризиків і страхування вантажів. За інформацією операторів ринку, вартість фрахту суден зросла у 2–2,5 рази²⁰¹.

Вітчизняні експортери відзначають суттєві затримки з поверненням ПДВ, що також впливає на ціни закупок у виробників. Крім того, оскільки на період війни збережено використання фіксованого валютного курсу при продажі валюти, отриманої від експорту (з 1 березня 2022 р. – 29,5 грн/дол., з 3 червня 2022 р. – 36,57 грн/дол.), курсова різниця зумовлює додатковий «податковий» тягар для експортерів, який перекладається на виробників.

Проілюструємо тенденції зниження цін за умов СРТ-порт (поставка на портовий елеватор) на пшеницю 2-го класу (продовольча пшениця) протягом дії зернового коридору в портах Одеської області (рис. 4.23).

¹⁹⁹ Олексій Єрьомін: Якщо світова ціна пшениці становить умовно \$320 за тонну, то \$180 «з'їдає» доставка з України до порту Констанца. *Agravery*. 2022, 21 лип. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/oleksij-eromin-akso-svitova-cina-psenici-stanovit-umovno-320-za-tonnu-to-180-zidae-dostavka-z-ukraini-do-portu-konstanca> (дата звернення – 01.06.2023).

²⁰⁰ Опубліковано аналітичне дослідження «Аналіз впливу війни на агросектор України». *ucab*. 2022, 22 груд. URL: https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/opublikovano_analitichne_doslidzhennya_analiz_vplivu_viyeni_na_agrosektor_ukraini (дата звернення – 01.06.2023).

²⁰¹ Сам привези і продай. Марія Сітак про трейдинговий бізнес ОССОЙО, пошук клієнтів в Європі та експорт агропродукції в умовах війни. *Latifundist*. 2022, 23 вер. URL: <https://latifundist.com/interview/640-sam-privezi-i-prodaj-mariya-sitak-pro-trejdingovij-biznes-ossojo-poshuk-kliyentiv-v-yevropi-ta-eksport-agroproduktiyi-v-umovah-vijni> (дата звернення – 01.06.2023).

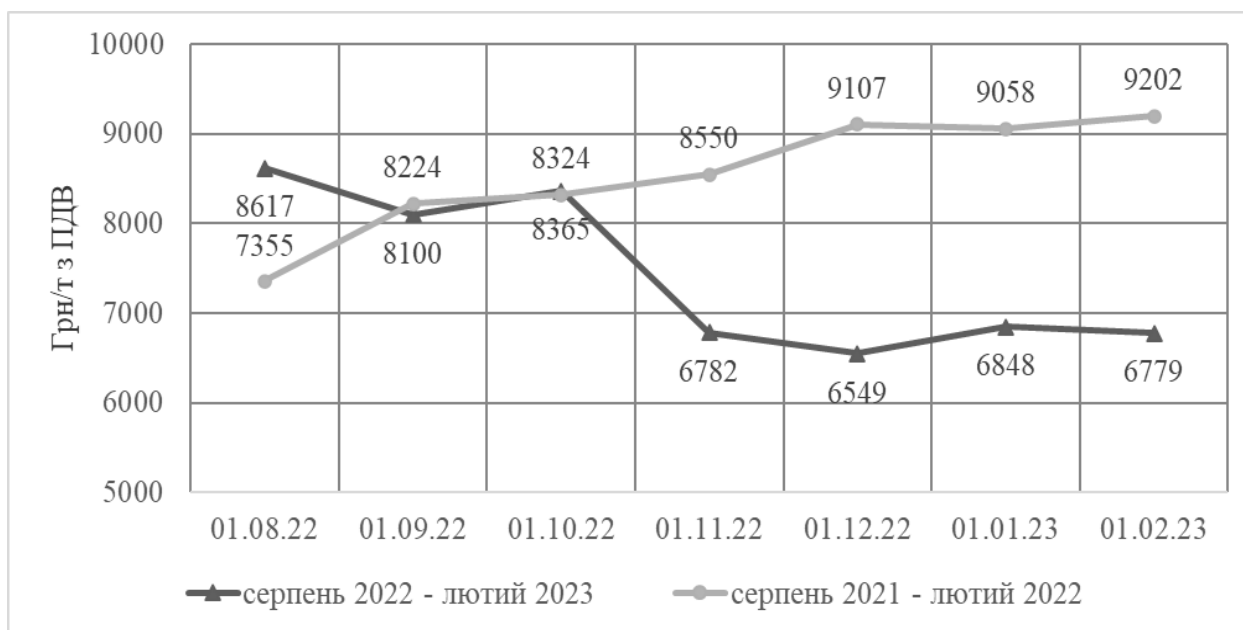

Рис. 4.23. Динаміка цін продажу пшениці 2-го класу на умовах СРТ-порт у портах Одеської області протягом дії зернового коридору в серпні 2022 р. – лютому 2023 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року, грн/т з ПДВ

Джерело: побудовано авторкою за: торговельна платформа *Zernotorg.UA*. URL: <https://zernotorg.ua> (дата звернення – 01.04.2023).

Станом на початок дії зернового коридору 1 серпня 2022 р. ціна пшениці 2-го класу за умов СРТ-порт у портах Одеської області становила 8617 грн/т з ПДВ і була на 17,2% вищою за відповідну ціну 1 серпня попереднього року. У 2021 р. ціни на пшеницю 2-го класу зростали протягом періоду до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, і 1 лютого 2022 р. за умов СРТ-порт вона на 25,1% перевищила відповідну ціну на 1 серпня 2021 р. Протягом дії зернового коридору в серпні 2022 р. – лютому 2023 р. ціни СРТ-порт на пшеницю 2-го класу, навпаки, різко знизилися. Станом на 1 лютого 2023 р. вона була на 21,3% нижчою, ніж відповідна ціна на початку дії зернового коридору.

Станом на 10 листопада 2022 р. ціна пшениці 2-го класу для виробників становила 6298 грн, або 172,2 дол. / т (за поточним фіксованим курсом гривні до долара), що було на 31% менше, ніж ціна (236 дол.) на початок дії зернового коридору 1 серпня 2022 р. Перед початком повномасштабного вторгнення РФ ціна на пшеницю 2-го класу для виробників при поставках на елеватор становила 302 дол. / т, що було на 74,7% вище, ніж ця ціна станом на 7 листопада 2022 р.

Динаміка експортних цін на пшеницю 2-го класу на умовах FOB (включає ціну доставки в порт і вивантаження в судно, проходження митних процедур при експорті товару) показує, що ціни експортерів з початку дії зернового коридору 1 серпня 2022 р. до 1 лютого 2023 р. знижувалися не так стрімко, як ціни СРТ на складах у портах (рис. 4.24). Якщо при відкритті зернового коридору експортна ціна на пшеницю 2-го класу становила 262 дол. / т, то станом на 1 лютого 2023 р. вона зменшилася до 240 дол. / т, тобто на 8,4%. За цей самий період ціна на умовах СРТ знизилася на 21,3%. Це свідчить про те, що логістичні витрати були перенесені нижче по ціновому ланцюжку.

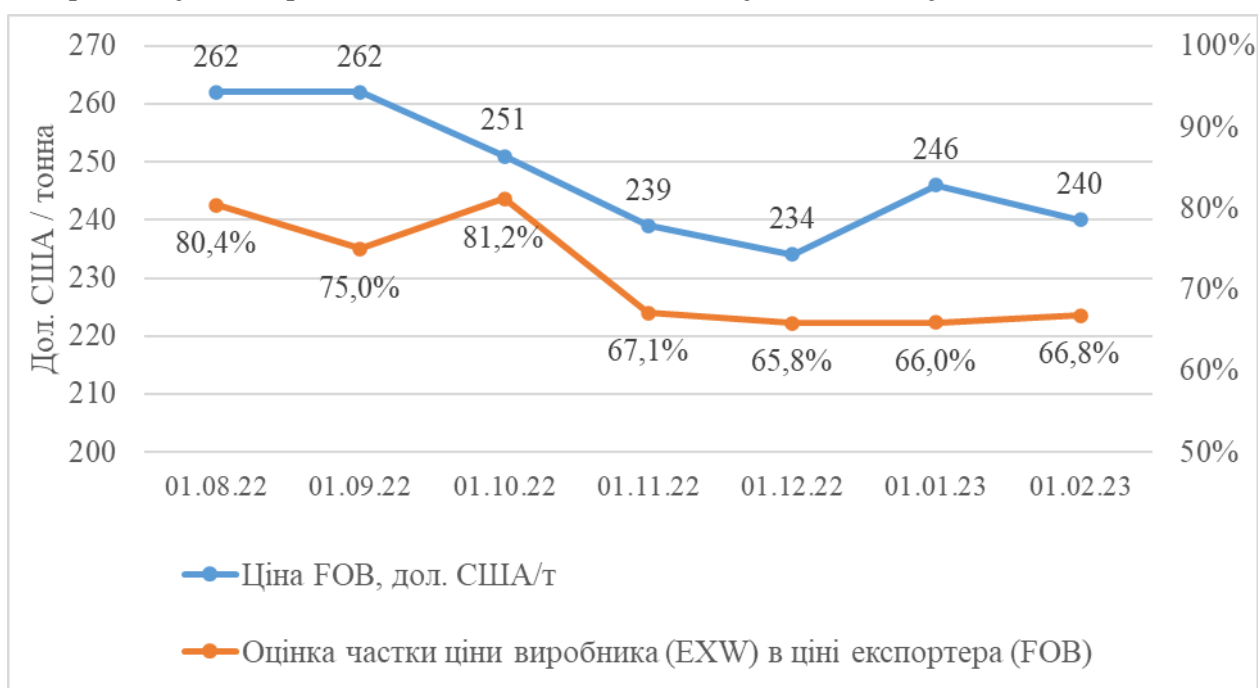

Рис. 4.24. Динаміка експортних цін пшениці 2-го класу в портах Одеської області протягом дії зернового коридору, дол. / т і оцінки частки ціни виробника в ціні експортера, % за період з 1 серпня 2022 р. по 1 лютого 2023 р.

Джерело: побудовано автором за: торговельна платформа *Zernotorg.UA*. URL: <https://zernotorg.ua> (дата звернення – 01.04.2023).

З урахуванням динаміки цін СРТ (рис. 6), фіксованого курсу долара до гривні для обміну експортної виручки (36,57 грн/дол.) і маржі посередників у воєнний час (25 дол. / т) були розраховані оцінки частки ціни виробника пшениці в ціні експорту. Протягом дії зернового коридору ця частка зменшилася з 80,4% у серпні 2022 р. до 66,8% у

лютому 2023 р. унаслідок перенесення на виробника зростання ризиків і витрат на логістику. У середньому частка виробника пшениці в ціні експортера становила протягом цього періоду 71,8% у разі, якщо виробник не доставляв своє зерно на портовий склад самостійно. При самостійній доставці пшениці 2-го класу на портовий склад середня частка виробника становила 81,9% в ціні експорту.

Проведений аналіз зернового ринку України у 2022–2023 рр. показав, що в умовах війни експорт зернових критично залежить від політичних чинників, насамперед від політики РФ, що постійно погрожувала припиненням дії морського зернового коридору з метою досягнення своїх цілей – послаблення санкцій у сфері фінансового сектора, збереження й нарощування власного експорту, послаблення позицій України на світових зернових ринках. 17 липня 2023 р. РФ направила Туреччині, Україні та ООН заперечення щодо продовження зернової угоди, і з 18 липня 2023 р. морський зерновий коридор припинив свою дію. В умовах відсутності гарантій безпеки судноплавства у північно-західній акваторії Чорного моря на невизначений термін вітчизняний експорт зерна урожаю 2023 р. опинився перед загрозою скорочення, а ситуація із продовольчою безпекою у світі знову загострилася. Невизначеність створили також уведені на вимогу фермерів п'яти країн ЄС автономні торговельні заходи ЄС, які обмежували експорт зерна з України із передбаченою можливістю продовження.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА РИНКАХ АЗІЇ: ОЦІНКА ВТРАТ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ

5.1. Особливості промислової торговельної політики в умовах багатополлярності світової торгівлі

На сучасному етапі функціонування світової системи жодна з країн не може ефективно розвиватися без інтеграції з міжнародним світовим господарством. Водночас розвиток світової економіки увійшов в принципово нову фазу, що характеризується появою нових викликів, нових ризиків і нових загроз, зокрема, пов'язаних із формуванням так званої «багатополлярної глобалізації», а отже, і з принципово новими процесами конкуренції, новими комунікаціями, новими технологіями. Наразі немає чіткої уяви про те, що і як зміниться у найближчій перспективі, але практично всі прогнози свідчать про неминучість трансформації логістичних процесів, формування принципово нової системи організації виробництва й обслуговування.

За нинішньої ситуації набуває важливості аналіз глобальних проблем взаємодії України з міжнародним світовим господарством та необхідність розроблення дієвої торговельно-економічної політики щодо міжнародних регіональних структур. Дослідження цих проблем обумовлено:

– швидкими процесами інтернаціоналізації виробництва, посиленням міжнародної конкуренції, коли кожна з країн має можливість посісти гідне місце у світовому господарстві при ефективній взаємодії з економічними центрами впливу та регіональними інтеграційними структурами;

– забезпеченням внутрішнього економічного та соціального розвитку із залученням іноземних інвестицій, освоєнням закордонних технологій та виходом на нові ринки загалом, що стає можливим через розширення ефективного зовнішнього співробітництва;

– укрупненням регіональних об'єднань, наприклад, нарощування зв'язків між ЄС та азійськими країнами, що потребує більш теоретичного осмислення в межах трансформування світового господарства.

У цьому контексті досить важлива роль відводиться промисловій політиці держави, адже промисловість відноситься до тих досягнень цивілізації, які змінюють усі основні сфери діяльності людей. За її участі створюються засоби праці та предмети споживання, тим самим забезпечується зайнятість людей, розвиток економіки, соціальної сфери, екології, безпеки. Відтак у світі немає жодної розвиненої країни, яка б досягла економічних і соціальних успіхів без системного випереджаючого розвитку своєї промисловості. Тому в провідних країнах промисловість цілеспрямовано розвивають²⁰².

Не є новиною той факт, що сучасний світ увійшов в новий період промислового розвитку – неоіндустріалізацію, основу якої становить виробництво продукції на базі найсучасніших інноваційних, інформаційних технологій і комп'ютерно-інтегрованих систем. З огляду на це можна виділити такі якісні характеристики неоіндустріалізації, як:

– повномасштабна електронізація та автоматизація виробничих процесів;

– становлення інтелектуальної праці як пануючої;

– подальше витіснення працівників і заміна їх машинами;

– зв'язаність усіх атрибутів креативності й інноваційності в єдине «нове» явище із сектором матеріального виробництва.

Тобто основна суть нової індустріалізації полягає в тотальному впровадженні електронного обладнання не лише в процеси фінансового

²⁰² Нова індустріалізація – реальний шанс для України / Антикризова рада громадських організацій України. Київ, 2018. URL: https://uspp.ua/assets/doc/maket_nov_2019.pdf

керування компаніями, а й в процесі дизайну, розроблення, дистрибуції, післяпродажного обслуговування виробленої продукції тощо.

Водночас ієрархічна система світогосподарської взаємодії в рамках багатополлярної моделі формує змістовні відмінності нової парадигми розвитку для розвинених країн і країн, що розвиваються. В результаті для України актуалізується проблема освоєння вищих технологічних укладів, відновлювального зростання економіки країни з метою формування і реалізації курсу на неоіндустріалізацію. Одночасно в цьому контексті вирішуються й проблеми експортної сировинної залежності країни, технологічної відсталості національної економіки. Необхідно потенційно диверсифікувати не тільки галузеву структуру національної економіки, а й її міжнародну спеціалізацію, а також сприяти формуванню стратегічної конкурентоспроможності країни у світовій економіці²⁰³.

Це свідчить про те, що сьогодні, в умовах багатополлярної глобалізації, для визначення перспектив неоіндустріального розвитку промислових підприємств в Україні необхідно оцінити готовність промислового середовища до неоіндустріалізації, тобто вивчити фактичне й можливе місце української промисловості в системі світового розподілу праці. Від того, які саме промислові товари, виробничі й кадрові ресурси потрібні на світових ринках і наскільки цим вимогам відповідає виробнича сфера вітчизняних підприємств, залежить те, у якому напрямі промислові підприємства України можуть здійснювати неоіндустріальний розвиток. При цьому необхідно враховувати, що передові індустріальні країни переходять на п'ятий і шостий технологічний уклади, ставлять нові завдання, що, відповідно, підвищує важливість надійності та стійкості зв'язків, формує попит на високоякісний людський капітал, посилює пряму залежність успіху промислового підприємства від ступеня його інтегрованості у світову систему виробничих відносин. Відтак перед Україною в умовах

²⁰³ Можайкіна Н.В., Куш А.В. Проблеми неоіндустріалізації економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 16. С. 186–191. С. 186. URL: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/38.pdf>

багатопольярності постало актуальне завдання щодо розроблення й реалізації такої національної промислової політики, яка була би здатна відповісти на виклики сучасності.

Світовий досвід показує, що починаючи з середини ХІХ ст. і до сьогодні розвинені країни активно використовують промислову політику для розбудови своїх економік. Проте моделі та засоби такої політики зазнали кардинальних змін, насамперед через зміну поглядів на роль держави у стимулюванні економічних перетворень²⁰⁴. Питання про роль держави у економічному розвитку завжди залишалося найбільш актуальним та дискусійним як в теоретичній, так і у практичній площині. Домінування тих чи інших поглядів на кожному етапі розвитку національних економік визначало ту чи іншу стратегію поведінки держави відносно власних економічних суб'єктів. Змінювалися й функції держави відповідно до появи нових внутрішніх і глобальних викликів (адже на ці функції держави впливають не стільки класові характеристики держави, скільки нові умови й чинники існування сучасної цивілізації: екологія, ядерне озброєння, демографічні, сировинні та інші глобальні проблеми)²⁰⁵. Загалом еволюція поглядів на промислову політику держави та підходів до її реалізації зумовили те, що сьогодні промислова політика не може ігнорувати тенденції, пов'язані з: провалами ринку; посиленням політичного контексту у здійсненні промислової політики; гнучкістю промислової політики у напрямі інноваційної та технологічної модернізації, сприяння розвитку національних інноваційних систем. Тобто наразі підвищення конкурентоспроможності національних виробників є основною метою державної промислової політики усіх промислово розвинених країн.

²⁰⁴ Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2013. 536 с. С. 64.

²⁰⁵ Промислова політика посткризової економіки: кол. монографія / [Дейнеко Л.В., Якубовський М.М., Шелудько Е.І. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.В. Дейнеко; за ред. д-ра екон. наук, проф. М.М. Якубовського; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2014. 316 с. С. 12–13.

Водночас варто зазначити, що, незалежно від того, чи є державна промислова політика офіційною стратегією (як у Франції та Японії) або існує де-факто (Велика Британія, США), вона передбачає широкий спектр інструментів державного впливу на розвиток промисловості, її структуру (галузеву й регіональну), ефективність підприємницької діяльності²⁰⁶.

Незважаючи на досить широкий інструментарій, у науковій літературі до цього часу не сформувалися єдині підходи щодо класифікації моделей промислової політики, оскільки різні дослідники для визначення тієї чи іншої моделі використовують різні критерії чи ознаки. Так, ряд дослідників використовує для класифікації критерій домінування у моделі одних інструментів і механізмів політики над іншим. За таким підходом виділяють дві базові моделі державної промислової політики²⁰⁷:

1) промислова політика, заснована на методах адміністративної дії і прямого бюджетного субсидування галузей промисловості й окремих проєктів (так звана «жорстка» (або вертикальна) модель промислової політики);

2) промислова політика з переважанням методів непрямого стимулювання виробництва товарів (робіт, послуг), конкурентоспроможних на внутрішньому й зовнішньому ринках («м'яка» (або горизонтальна) модель промислової політики).

Перша модель у чистому вигляді застосовувалася на ранніх стадіях індустріального розвитку. Практика показала, що визначення точок зростання виключно державою, особливо на довгостроковій основі, може призвести до порушення балансу в економічній системі, що, відповідно, знижує ефективність реалізації поставлених завдань.

Друга модель здатна добре функціонувати в державах, де склалася стійка суспільно-економічна система, що відзначається раціональною

²⁰⁶ Ортіна Г.В. Зарубіжний досвід реалізації державної політики щодо стратегічного розвитку реального сектору економіки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1102>

²⁰⁷ Носирев О.О. Методичні підходи до формування та стратегій реалізації неіндустріальної промислової політики. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 24. С. 71–75. С. 71.

поведінкою цивільних і ринкових інститутів та прогнозованістю розвитку.

З огляду на цільові орієнтири розвитку промисловості, що ставить держава, виділяють такі моделі промислової політики²⁰⁸.

Експортно орієнтована модель – спрямована на всебічне стимулювання виробництв, продукція яких призначена в основному для експорту. Серед засобів стимулювання експортних галузей використовують інструменти як першої, так і другої моделей промислової політики.

Модель імпортозаміщення передбачає розвиток внутрішнього ринку за рахунок власного виробництва. Ця модель заснована на ідеї протекціонізму національного виробника, і в ній домінують інструменти з арсеналу промислової політики, що ґрунтується на методах адміністративної дії і прямого бюджетного субсидування галузей промисловості й окремих проєктів.

Інноваційна модель промислової політики поєднує позитивні риси як експортної моделі, так і моделі імпортозаміщення і при цьому позбавлена їх негативних рис. Інновації зумовлюють якісні позитивні зміни як виробничо-технологічного та організаційно-управлінського, так і соціально-трудоного потенціалів, забезпечуючи їх безперервне відтворення.

Для успішної реалізації інноваційної моделі промислової політики держава має взяти на себе значні витрати щодо створення інноваційної та інформаційної інфраструктури, підготовку наукових кадрів, організацію системи ефективного захисту інтелектуальної власності й трансферу технологій, страхування ризиків інноваційної діяльності. Тобто держава повинна створити умови, за яких виникне попит на власні нововведення, а прибутковість інноваційної сфери принаймні буде не меншою за прибутковість інших сфер.

²⁰⁸ Комогорцев А.В., Ферова И.С. Модели промышленной политики в контексте современных траекторий развития экономики. Библиотека Красноярского государственного университета. URL: http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0114692.pdf

Як свідчить досвід, на практиці розглянуті моделі у чистому вигляді не використовуються. Зазвичай держава поєднує декілька моделей, залежно від тих цілей і пріоритетів, які вона перед собою ставить. При цьому важливу роль у виборі ефективних засобів стимулювання економічного зростання відіграє якість ринкових інститутів, оскільки визнано, що найважливішою передумовою зростання є політична стабільність, надійність системи примусу до виконання законів, високопрофесійна бюрократія, раціональна система адміністрування та система інфорсменту, що визначаються збалансованою системою організації інститутів влади та правосуддя²⁰⁹.

Отже, підсумовуючи, необхідно відзначити, що промислова політика є важливою складовою економічної політики сучасних передових економік світу. Проблема сутності реалізації промислової політики держави пов'язана з проблемою неспроможності ринку і необхідністю державного втручання в економічні процеси²¹⁰. Для її реалізації держава має у своєму розпорядженні різноманітний інструментарій впливу на діяльність підприємств промислового комплексу в умовах ринкової економіки, які умовно можна поділити на дві основні групи за ознакою віднесення до методів прямого і непрямого регулювання.

Незважаючи на поєднання різних моделей промислової політики, промислово розвинені країни світу надають перевагу горизонтальній промисловій політиці, характерною рисою якої є зміна функцій держави з традиційного структурно-галузевого регулювання на вирішення інфраструктурних проблем, на створення сприятливого підприємницького клімату для сталого розвитку бізнесу. Тобто у провідних країнах світу спостерігається чітка тенденція переходу від допомоги проблемним секторам економіки та вирощування національних лідерів до нової промислової політики, заснованої на

²⁰⁹ Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2013. 536 с. С. 66–67.

²¹⁰ Точилін В.О., Венгер В.В. Формування функціонально ефективною моделі ринку: конкуренція та бар'єри, ринкова влада і державне регулювання. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 2. С. 23–38. С. 24.

інноваціях та конкурентоспроможності. При цьому змінюються й інструменти політики – відбувається перехід від держбюджетного розподілу коштів по галузях до фінансування разом із приватним бізнесом наукових досліджень, розроблення економічної стратегії та оптимальних умов функціонування.

Водночас варто зазначити, що сьогодні не існує універсальних рецептів промислової політики, а її сліпе копіювання може призвести до вкрай негативних наслідків. Це обумовлено тим, що кожна країна має свої специфічні особливості, які визначаються її економічним рівнем, виробничою та технологічною структурою, якістю інститутів, тобто перебуває на певній стадії економічного розвитку порівняно, наприклад, з іншими, більш передовими, або менш розвиненими країнами. Тому ефективність промислової політики в сучасних умовах залежить, з одного боку, від вибору певної моделі та набору конкретних інструментів, які пропонуються для реалізації бізнесу за сприяння державних і регіональних структур, з іншого – від ступеня використання вузькоспрямованих заходів держави з розвитку провідних галузей промисловості, а також від заходів загальноекономічного характеру, що реалізуються державою та сприяють розвитку промисловості загалом.

Очевидно, що сучасна соціально-економічна ситуація в Україні не дає змоги перейти виключно до другої моделі. Тому під час розроблення і реалізації промислової політики доцільно використовувати як прямі, так і непрямі методи державного регулювання. Такий підхід дасть змогу відмовитися від прямого втручання держави у конкретні господарські процеси, активізувавши при цьому дію непрямих методів щодо впровадження неоіндустріальних перетворень соціальних і ринкових інститутів для створення сприятливих умов підприємництва, формування конкурентоспроможної економіки, вирішення основних соціальних завдань. При цьому держава, не покладаючись лише на автоматичну дію ринкових законів, залишає за собою право визначати загальнонаціональні пріоритети для всіх учасників процесу промислового відтворення.

5.2. Аналіз тенденцій розвитку попиту на продукцію вітчизняної промисловості в умовах багатополярності світової торгівлі

Зовнішньоторговельне співробітництво є однією з найважливіших складових зовнішньоекономічних відносин України, особливо в умовах багатополярної глобалізації, що зумовлює актуальність завдань, пов'язаних із пошуком нових джерел зміцнення конкурентоспроможності, а також партнерів, у співпраці з якими можна було би прискорити модернізацію та розвиток економіки.

У 2021 р. загальний товарооборот України зріс на 46,3% – до 135,8 млрд дол. США порівняно з 2017 р. При цьому вітчизняний експорт у 2021 р. становив 65,9 млрд дол. США, що в 1,5 раза більше, порівняно з 2017 р., а імпорт за цей період зріс на 41,5% – до 69,9 млрд дол. США. Протягом 2017–2021 рр. сальдо торговельного балансу було від'ємними та коливалося від -10,8 млрд дол. США у 2019 р. до -4,0 млрд дол. США у 2021 р. (рис. 5.1).

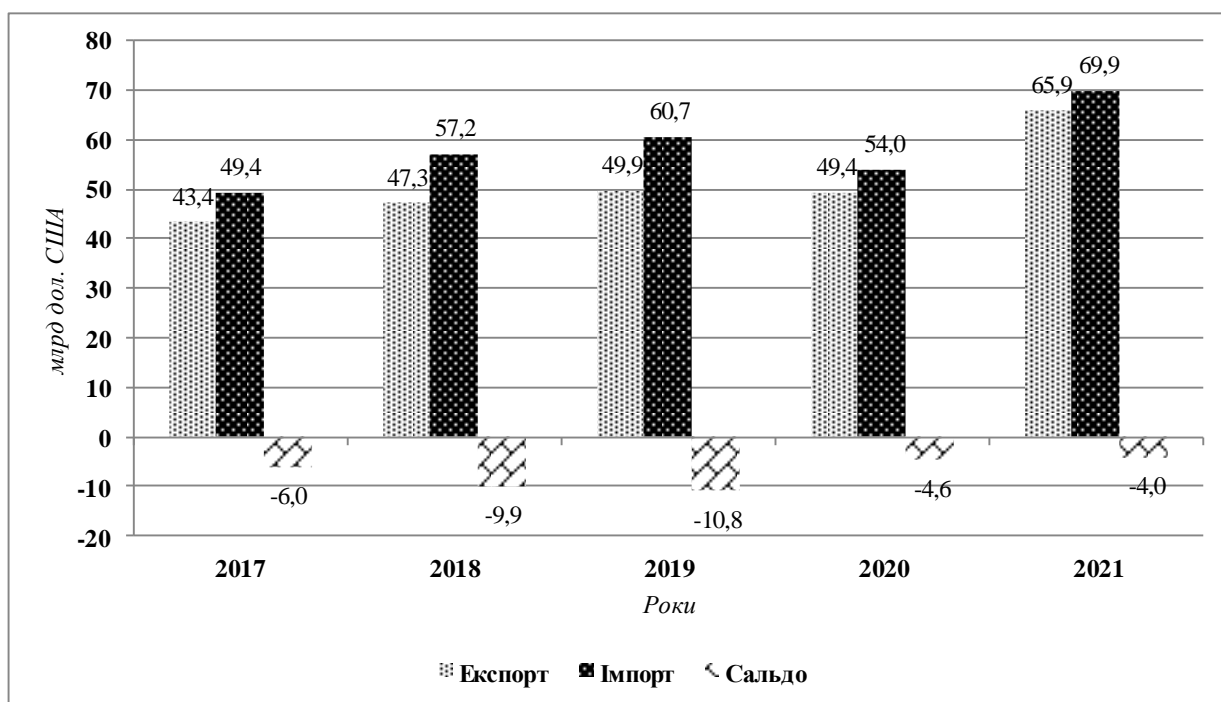

Рис. 5.1. Динаміка зовнішньоекономічної діяльності України у 2017–2021 рр., млрд дол. США

Джерело: List of products commercialized by Ukraine. URL: https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c804%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

Рис. 5.1 свідчить про те, що Україна досить широко інтегрована у світове господарство, має стійкі зовнішньоекономічні зв'язки, які щорічно забезпечують позитивну динаміку зовнішньоторговельного обороту. Водночас така інтеграція призводить до зростання залежності національної економіки від зовнішніх впливів та актуалізує питання створення геоекономічної стратегії розвитку держави як повноцінного суб'єкта світових господарських процесів з метою підвищення ефективності багатостороннього співробітництва та ширшої участі у міжнародних і регіональних інтеграційних проєктах.

На сучасному етапі розвитку одними з найперспективніших зовнішньоторговельних партнерів для України є країни азійського регіону, особливо Китай, Японія та Індія. Ці країни викликають інтерес через безпрецедентно високі темпи зростання та нетрадиційний шлях розвитку. Йдучи шляхом економічних реформ, країни цього регіону до 2050 року поставили собі за мету остаточно утвердитися як світові економічні лідери. Тому розроблення довгострокової програми співпраці України з країнами азійського регіону з визначенням пріоритетів і конкретних заходів сприятиме збалансуванню зовнішньоторговельної співпраці країн та значному збільшенню обсягів торгівлі промисловими товарами.

5.2.1. Визначення можливостей розвитку експорту промислових товарів до країн Азії – лідерів світового імпорту: Китаю, Індії та Японії

Серед країн азійського регіону найбільші обсяги зовнішньоторговельних операцій до 2022 р. спостерігалися з Китайською Народною Республікою (КНР), Індією та Японією (табл. 5.1).

Так, сьогодні КНР розвивається швидкими темпами порівняно з іншими країнами Азії та демонструє кращі перспективи розвитку. Більше того, стрімке зростання китайської економіки спонукало активні дискусії навколо питання глобального економічного лідерства КНР у найближчому майбутньому.

Серед основних чинників, що впливали на економічне зростання Китаю, виділяють: дешеву робочу силу; занижений курс юаня; «технології в обмін на ринок»; стійкість і стабільність політичної системи; градуалістський підхід до реформ; експортно орієнтовану промислову політику²¹¹.

Таблиця 5.1

Динаміка зовнішньоторговельних операцій України з країнами азійського регіону у 2020–2021 рр., млн дол. США

Країна	2020 рік			2021 рік		
	Експорт	Імпорт	Сальдо	Експорт	Імпорт	Сальдо
Бангладеш	354,9	97,6	257,3	250,5	123,3	127,2
В'єтнам	182,4	462,4	-280,0	278,6	565,2	-286,6
КНР	7107,3	8357,2	-1249,9	7992,5	10637,8	-2645,3
Індія	1971,9	721,4	1250,5	2513,8	934,5	1579,3
Індонезія	733,7	278,6	455,1	734,9	414,6	320,3
Японія	181,7	1075,1	-893,4	341,5	1213,5	-872,0
КНДР	351,5	497,1	-145,6	267,3	676,4	-409,1
Малайзія	181,1	230,7	-49,6	136,4	276,4	-140,0
Монголія	23,1	0,3	22,8	25,1	0,3	24,8
Пакистан	331,0	80,7	250,3	572,6	91,9	480,7
Філіппіни	169,9	49,1	120,8	107,5	65,3	42,2
Сінгапур	123,1	45,6	77,5	21,8	46,2	-24,4
Таїланд	164,5	193,7	-29,2	262,9	252,1	10,8
Шрі-Ланка	35,6	36,7	-1,1	23,3	37,6	-14,3
Всього	11911,7	12126,2	-214,5	13528,7	15335,1	-1806,4

Джерело: складено за даними: List of products commercialized by Ukraine. URL: https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c804%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

Так, протягом досить тривалого періоду дешева робоча сила забезпечувала низьку собівартість китайських товарів. Додаткові конкурентні переваги китайським товарам надавав і занижений курс юаня. Зокрема, до 1974 р. курс юаня відносно іноземних валют встановлювався переважно через фунт стерлінгів, а також гонконгський долар. З серпня 1974 р. було введено щоденне котирування юаня відносно долара США та інших валют на базі валютної корзини. З 1994 р. Пекін законсервував курс юаня на рівні 1 дол. США / 8,27 юаня. У зв'язку

²¹¹ Семь секретов китайского экономического чуда. RBC. 2014. URL: <https://www.rbc.ru/photoreport/08/10/2014/54357074cbb20f72b885cbbd>

з цим провідні країни світу звинуватили Китай у заниженні валютного курсу та накопиченні валютних резервів, що слугують інструментом стимулювання експортно орієнтованого зростання і надають додаткові конкурентні переваги китайським товарам.

Також на початку 1990-х років влада Китаю задекларувала політику «технології в обмін на ринок», яка передбачала відкриття частини китайського ринку ТНК в обмін на передачу Китаю іноземних технологій. Західні ТНК, скориставшись дешевою робочою силою, масово перенесли до Китаю свої виробництва, а пізніше й науково-дослідні центри. Сьогодні у Китаї функціонує 53 зони високих і нових технологій, понад 70 науково-технічних зон для спеціалістів, які отримали освіту за кордоном.

Важливий вплив на економічне зростання китайської економіки здійснив і градуалістський підхід до реформ. Так, започатковуючи системні реформи, Китай розпочав їх не з політичних перетворень, а з ринкових, зберігши авторитарну політичну систему для мінімізації політичних ризиків. За основу було взято еволюційний шлях розвитку – реалізація програм і планів розтягувалась на довгий час. Ринкові форми господарської інтеграції поступово впроваджувалися в економіку. Формування приватного сектора відбувалося з нуля, а не внаслідок масштабної приватизації.

Однак найважливішим чинником процвітання Китаю вважається вдала реалізація зовнішньоторговельної політики, що не лише кардинально вплинула на зовнішньоекономічну позицію Китаю, а й стала драйвером його стрімких внутрішньоекономічних перетворень та реформ усередині країни. Так, у 1978 р. Китай розпочав реалізацію політики реформ, спрямовану на відкритість зовнішньому світу, побудову соціалістичної ринкової економіки і створення товариства «малого добробуту»²¹². Уряд Китаю дозволив міжнародну торгівлю і прямі іноземні інвестиції. Такі ініціативи підвищили рівень життя

²¹² Стегней М.І., Король М.М., Парлаг С.В. Особливості зовнішньоторговельної політики Китаю в сучасних умовах. *Економіка і суспільство*. 2019. № 20. С. 53–62. С. 54–55.

більшості населення Китаю і пізніше дали змогу підтримати комплексні реформи²¹³.

Загалом еволюцію стратегії розвитку торгівлі Китаю можна поділити на два етапи: до вступу у СОТ і після нього. На етапі «до вступу в СОТ» (1980–2001 рр.) стратегія розвитку торгівлі Китаю складалася з чотирьох періодів. Перший період (1980–1983 рр.) характеризувався імпортозаміщенням та маргінальним стимулюванням експорту. Стимулювання експорту, що нейтралізує імпортозаміщення (1984–1990 рр.) було характерним для другого періоду реалізації стратегії розвитку торгівлі Китаю. У третьому періоді (1991–1993 рр.) спостерігалось стимулювання експорту та лібералізація зовнішньої торгівлі. Протягом четвертого періоду (1994–2001 рр.) відбувалася радикальна лібералізація торгівлі.

На етапі «після вступу до СОТ» Китай перетворив попередню стратегію розвитку торгівлі з акцентом на імпортозаміщення на більш збалансовану, спрямовану на забезпечення сталого розвитку, внутрішнього та зовнішнього попиту, координовану імпорту та експортну торгівлю.

Відповідно до розробленої стратегії економічного розвитку з 2001 р. дотепер Китай пройшов три етапи, зокрема: «виконання зобов'язань перед СОТ та продовження лібералізації торгівлі» (2001–2005 рр.); «адаптації торговельної політики та трансформація моделі зростання» (2006–2008 рр.); «відновлення після глобальної фінансово економічної кризи» (2008 р. – дотепер)²¹⁴. При цьому коригування торговельної політики допомогло Китаю успішно вийти з кризи 2009 р. та покращити показники зовнішньоекономічної діяльності. З поступовим відновленням світової економіки та зовнішнього попиту зовнішня торгівля Китаю почала стрімко зростати. Так, завдяки позитивному торговельному сальдо за останні кілька років Китай став

²¹³ Семь секретов китайского экономического чуда. *RBC*. 2014. URL: <https://www.rbc.ru/photoreport/08/10/2014/54357074cbb20f72b885cbbd>

²¹⁴ Стегней М.І., Король М.М., Парлаг С.В. Особливості зовнішньоторговельної політики Китаю в сучасних умовах. *Економіка і суспільство*. 2019. № 20. С. 53–62. С. 55.

найбільшим експортером у світі та посів друге місце серед найбільших імпортерів світу. Незважаючи на жорстку політику, країна досить відкрита для зовнішньої торгівлі, частка якої у 2020 р. становила 34,5% ВВП Китаю.

Торговельно-економічне співробітництво України з **Китайською Народною Республікою** (КНР) до 2022 р. характеризується стабільним зростанням обсягів двосторонньої торгівлі (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

**Торгівля товарами між Україною та КНР у 2017–2021 рр.,
млн дол. США**

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Товарообіг	7771,6	9808,5	12793,8	15464,5	18630,3
Експорт	2129,1	2200,1	3590,1	7107,3	7992,5
Імпорт	5642,5	7608,4	9203,7	8357,2	10637,8
Сальдо	-3513,4	-5408,3	-5613,6	-1249,9	-2645,3

Джерело: Bilateral trade between Ukraine and China Product: TOTAL All products. URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c804%7c%7c156%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

Так, зокрема, обсяг зовнішньоторговельного обороту у 2021 р. становив 18630,3 млн дол. США, що у 2,4 раза більше, ніж у 2017 р. (7771,6 млн дол. США) та на 20,5% більше, ніж у 2020 р. (15464,5 млн дол. США). Обсяг експорту у 2021 р. зріс в 3,8 раза порівняно з 2017 р. та на 12,5% порівняно з 2020 р. Також у 2021 р. спостерігалось й зростання обсягів імпорту в 1,9 раза порівняно з 2017 р., а порівняно з 2020 р. – в 1,3 раза до 10637,8 млн дол. США. Варто зазначити, що протягом 2017–2021 рр. сальдо торговельного балансу було від’ємним.

Основними групами українських промислових товарів, що експортувалися у 2021 р. до КНР, були такі (46,0%): 26 Руди, шлаки та зола (2960,1 млн дол. США, або 37,0%); 72 Чорні метали (321,6 млн дол. США, або 4,0%); 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини (268,5 млн дол. США, або 3,4%); 44 Деревина і вироби з деревини, деревне вугілля (126,3 млн дол. США, або 1,6%).

У структурі імпорту промислових товарів КНР до України у 2021 р. переважали такі товарні групи, як (82,0%): 85 Електричні машини,

обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення звуку, телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя (2736,8 млн дол. США, або 25,7%); 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини (2057,7 млн дол. США, або 19,3%); 87 Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання (508,4 млн дол. США, або 4,8%); 39 Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них (425,7 млн дол. США, або 4,0%); 38 Різноманітна хімічна продукція (342,3 млн дол. США, або 3,2%); 64 Взуття, гетри та аналогічні вироби; їх частини (335,3 млн дол. США, або 3,2%); 90 Прилади та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, контрольні, вимірювальні, прецизійні; медичні або хірургічні; їх частини та приладдя (329,8 млн дол. США, або 3,1%); 29 Органічні хімічні сполуки (289,4 млн дол. США, або 2,7%); 72 Чорні метали (286,0 млн дол. США, або 2,7%); 95 Іграшки, ігри та спортивний інвентар; їх частини і приладдя (281,8 млн дол. США, або 2,6%); 94 Меблі, постільні речі, матраци, матрацні основи, диванні подушки та аналогічні набивні речі меблів, світильники та освітлювальні прилади, в іншому місці не зазначені; світлові покажчики, табло та подібні вироби; збірні будівельні конструкції (270,8 млн дол. США, або 2,5%); 40 Каучук, гума та вироби з них (252,4 млн дол. США, або 2,4%); 73 Вироби з чорних металів (241,5 млн дол. США, або 2,3%); 30 Фармацевтична продукція (240,5 млн дол. США, або 2,3%); 76 Алюміній та вироби з нього (124,8 млн дол. США, або 1,2%).

Якщо порівняти товарні групи українського експорту та товарні групи китайського імпорту промислових товарів, то можна побачити, що в експорті української промислової продукції до КНР у 2021 р переважали сировинні товари, зокрема лише група 26 Руди, шлаки та зола становила 37,0%, в той час як у структурі українського імпорту товарів китайської промисловості можна побачити товари з високою доданою вартістю – від електричних машин, котлів та машин, до іграшок, та навіть чорних металів, що виробляються в Україні.

Через повномасштабне вторгнення РФ в Україну обсяг зовнішньоторговельного обороту між Україною та КНР за підсумками

2022 р. скоротився на 41,3% порівняно з 2021 р. і становив 11,1 млрд дол. США. При цьому обсяги експорту за підсумками 2022 р. скоротилися на 68,9% порівняно з 2021 р. – до 2,5 млрд дол. США, а обсяги імпорту – на 21,2% – до 8,7 млрд дол. США. Таким чином, втрати України у зовнішній торгівлі з КНР через широкомасштабне вторгнення РФ за підсумками 2022 р. становили 7,8 млрд дол. США.

Загалом через існуючу структуру українського промислового виробництва, воєнні дії на території нашої країни та інші економічні чинники Україна у найближчому майбутньому продовжить експортувати до КНР товари переважно сировинного характеру з низькою доданою вартістю, а в імпорті переважатимуть китайські промислові товари з високою доданою вартістю.

Індія – одна із країн азійського регіону, що є найперспективнішим зовнішньоторговельним партнером України. Попри те, що Індія відноситься до країн, що розвиваються, вона є третьою економікою світу за розміром ВВП, демонструючи останніми роками найвищі показники зростання²¹⁵ серед найбільших світових економік. Найбільшу частку у ВВП Індії становить сектор послуг (понад 55%). Індія є помітним експортером ІТ та аутсорсингових послуг для бізнесу. Друге місце за внеском у ВВП належить сільському господарству (майже 30%), в якому зайнята майже половина робочих ресурсів країни, що свідчить про низьку продуктивність галузі²¹⁶. Промисловість забезпечує 16% ВВП країни. Найбільш перспективною є автомобільна галузь – завдяки значним інвестиціям у виробництво, які здійснюють такі світові гіганти, як Hyundai, Ford, Nissan і Renault. Індійський автомобільний ринок наразі є п'ятим у світі за обсягами продажів і може перевищити ринки Японії та Німеччини²¹⁷. Головними драйверами зростання протягом останніх років були приватне споживання та експорт.

²¹⁵ ВВП Індії протягом 2013–2018 рр. зростав на рівні 6–8%.

²¹⁶ За оцінками FAO, щонайменше 40% овочів і фруктів гине по дорозі до споживачів.

²¹⁷ Огляд ринку / ДУ «Офіс з просування експорту України». URL: www.epo.org.ua;

India_Factbook_Final.pdf

Обсяг зовнішньоторговельного обороту між Україною та Індією у 2021 р. становив 3448,3 млн дол. США, що на 24,6% більше, ніж у 2017 р., та на 28,0% більше порівняно з 2020 р. (табл. 5.3).

Обсяг експорту у 2021 р. зріс на 13,9% порівняно з 2017 р. та на 27,5% порівняно з 2020 р. Також протягом досліджуваного періоду спостерігалось й зростання імпорту. Зокрема, у 2021 р. обсяги імпорту зросли на 66,5% порівняно з 2017 р. та на 29,5% порівняно з 2020 р. Протягом 2017–2021 рр. сальдо торговельного балансу було додатним, забезпечуючи позитивний вплив на вітчизняну економіку.

Таблиця 5.3

**Торгівля товарами між Україною та Індією у 2017–2021 рр.,
млн дол. США**

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Товарообіг	2767,3	2792,6	2761,1	2693,3	3448,3
Експорт	2206,2	2175,9	2019,9	1971,9	2513,8
Імпорт	561,1	616,7	741,2	721,4	934,5
Сальдо	1645,1	1559,2	1278,7	1250,5	1579,3

Джерело: Bilateral trade between Ukraine and India Product: TOTAL All products. URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c804%7c%7c699%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

Основними групами промислових товарів, що експортувалися до Індії у 2021 р., були такі (16,2%): 31 Добрива (316,0 млн дол. США, або 12,6%); 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини (58,0 млн дол. США, або 2,3%); 44 Деревина і вироби з деревини, деревне вугілля (32,2 млн дол. США, або 1,3%).

У структурі імпорту індійських промислових товарів до України у 2021 р. переважали такі товарні групи, як (73,8%): 30 Фармацевтична продукція (241,2 млн дол. США, або 25,8%); 27 Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні (151,3 млн дол. США, або 16,2%); 29 Органічні хімічні сполуки (60,5 млн дол. США, або 6,5%); 85 Електричні машини, обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення звуку, телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя (50,7 млн дол. США, або 5,4%); 84 Реактори ядерні, котли, машини,

обладнання і механічні пристрої; їх частини (50,2 млн дол. США, або 5,4%); 40 Каучук, гума та вироби з них (33,4 млн дол. США, або 3,6%); 38 Різноманітна хімічна продукція (29,4 млн дол. США, або 3,2%); 87 Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання (25,2 млн дол. США, або 2,7%); 72 Чорні метали (27,7 млн дол. США, або 2,6%); 39 Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них (22,8 млн дол. США, або 2,4%).

З наведеного видно, що у структурі експорту вітчизняної промислової продукції до Індії у 2021 р. переважали сировинні товари, а частка товарів з високою доданою вартістю була незначною. Водночас у структурі імпорту товарів індійської промисловості переважали товари з високою доданою вартістю.

Через повномасштабне вторгнення РФ, за результатами 2022 р., обсяги зовнішньоторговельного обороту між Україною та Індією характеризувалися низхідною тенденцією. Так, зокрема, обсяг зовнішньоторговельного обороту за підсумками 2022 р. скоротився порівняно з 2021 р. на 25,5% і становив 2574,7 млн дол. США. При цьому обсяги експорту за підсумками 2022 р. скоротилися на 64,2% порівняно з 2021 р. – до 892,7 млн дол. США, а обсяги імпорту – навпаки – зросли 75% – до 1682,0 млн дол. США. Таким чином, втрати України у зовнішній торгівлі з Індією через широкомасштабне вторгнення РФ за підсумками 2022 р. становили 881,0 млн дол. США. Проте, якщо врахувати позитивну динаміку, що спостерігалася останніми роками, то втрати від російської агресії можуть бути ще більшими.

Загалом, Індія є одним з ключових експортних ринків для України та має широкі перспективи щодо співпраці у промисловому секторі, зокрема в машинобудуванні, суднобудуванні, легкій промисловості, гірничій промисловості тощо. Перспективними є ринки збуту українських газових турбін світового класу для тепло-, гідро та атомних електростанцій, компресорів, трансформаторів, насосів, електро-двигунів змінного та постійного току для проведення ліній електропередач тощо. Проте сьогодні ці перспективи суттєво обмежені воєнними діями, які точаться на території України. Через це розвиток

зовнішньоекономічної співпраці між Україною та Індією у короткостроковій перспективі не матиме суттєвих зрушень.

Японія є одним із найбільших та важливих торговельних партнерів для багатьох членів СОТ. Ця країна займає четверте місце в світі за обсягами імпорту та експорту товарів і послуг, є лідером у виробничій сфері та впровадженні інновацій, бере активну участь у глобальних ланцюгах створення доданої вартості. Обсяг зовнішньоторговельного обороту між Україною та Японією у 2021 р. становив 1555,0 млн дол. США, що на 68,5% більше, ніж у 2017 р., та на 23,7% більше порівняно з 2020 р. (табл. 5.4).

Обсяг експорту до Японії у 2021 р. зріс на 56,7% порівняно з 2017 р. та на 87,9% порівняно з 2020 р. Обсяги імпорту японських товарів у 2021 р. зросли на 72,1% порівняно з 2017 р. та на 12,9% порівняно з 2020 р. Протягом 2017–2021 рр. сальдо торговельного балансу було від’ємним.

Таблиця 5.4

**Торгівля товарами між Україною та Японією у 2017–2021 рр.,
млн дол. США**

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Товарообіг	923,1	969,3	1212,8	1256,8	1555,0
Експорт	218,0	231,9	249,9	181,7	341,5
Імпорт	705,1	737,4	962,9	1075,1	1213,5
Сальдо	-487,1	-505,5	-713,0	-893,4	-872,0

Джерело: Bilateral trade between Ukraine and Japan Product: TOTAL All products. URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c804%7c%7c392%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

Основними групами промислових товарів, що експортувалися до Японії у 2021 р., були такі (61,9%): 26 Руди, шлаки та зола (147,8 млн дол. США, або 43,3%); 76 Алюміній та вироби з нього (25,5 млн дол. США, або 7,5%); 44 Деревина і вироби з деревини, деревне вугілля (19,6 млн дол. США, або 5,7%); 38 Різноманітна хімічна продукція (5,7 млн дол. США, або 1,7%); 72 Чорні метали (4,2 млн дол. США, або 1,2%); 81 Інші недорогочінні метали; металокераміка; вироби з них (3,5 млн дол. США або 1,0%); 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні

пристрої; їх частини (2,5 млн дол. США, або 0,7%); 28 Продукти неорганічної хімії; неорганічні або органічні сполуки дорогоцінних металів, рідкісноземельних металів, радіоактивних елементів та ізотопів (2,4 млн дол. США, або 0,7%).

У структурі імпорту японських промислових товарів до України у 2021 р. переважали такі товарні групи, як (92,1%): 87 Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання (794,0 млн дол. США, або 65,4%); 90 Прилади та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, контрольні, вимірювальні, прецизійні; медичні або хірургічні; їх частини та приладдя (107,4 млн дол. США, або 8,8%); 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини (87,0 млн дол. США, або 7,2%); 85 Електричні машини, обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення звуку, телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя (48,7 млн дол. США, або 4,0%); 30 Фармацевтична продукція (45,2 млн дол. США, або 3,7%); 40 Каучук, гума та вироби з них (35,6 млн дол. США, або 2,9%).

З наведеного видно, що у структурі експорту вітчизняної промислової продукції до Японії у 2021 р. переважали сировинні товари, а частка товарів з високою доданою вартістю була незначною. Водночас у структурі імпорту товарів японської промисловості переважали товари з високою доданою вартістю.

Через повномасштабне вторгнення РФ за результатами 2022 р. обсяги зовнішньоторговельного обороту між Україною та Японією теж характеризувалися низхідною тенденцією. Зокрема, обсяг зовнішньоторговельного обороту за підсумками 2022 р. скоротився на 52,2% порівняно з 2021 р. і становив 752,1 млн дол. США. При цьому обсяги експорту за підсумками 2022 р. скоротилися на 69,0% порівняно з 2021 р. – до 107,8 млн дол. США, а обсяги імпорту – на 47,5% – до 644,3 млн дол. США. Таким чином, втрати України у зовнішній торгівлі з Японією через повномасштабне вторгнення РФ за підсумками 2022 р. становили 822,4 млн дол. США.

Слід зазначити, що Україні сьогодні досить важко запропонувати Японії товари вітчизняної промисловості з високою доданою вартістю.

Проте наша країна може бути вмонтована в деякі виробничі ланцюжки японської промисловості завдяки дешевій робочій силі, територіальній близькості до величезного ринку збуту ЄС тощо. Проте, для того щоб цей процес був повноцінним і незворотним, необхідною та обов'язковою умовою є насамперед перемога України у війні з РФ, проведення відповідних реформ для створення комфортних умов потенційним інвесторам у повоєнний період.

5.2.2. Аналіз тенденцій розвитку попиту на продукцію вітчизняної промисловості на ринках країн Азії з високими темпами зростання імпорту – Індонезії, Таїланду, Бангладеш та Філіппін

Індонезія – один із важливих партнерів України у регіоні Південно-Східної Азії. Це обумовлено низкою причин, зокрема такими, як: країна є четвертою за чисельністю (після КНР, Індії та США – станом на 2018 р. – 267 млн осіб)²¹⁸. Тобто Індонезія є однією з найпотужніших економік у Південно-Східній Азії, розмір її ВВП – 1,07 трлн дол. США зі щорічним приростом у понад 5% у докоронавірусні роки. Упродовж останніх років країна, попри ряд внутрішніх та зовнішніх несприятливих чинників, досягла значних успіхів у підтримці стабільності власної економіки та забезпечення її подальшого зростання, що, за оцінками експертів, дасть змогу – у разі збереження високих темпів економічного розвитку та швидкого подолання економічних наслідків пандемії COVID-19 – до 2030 р. посісти сьоме місце серед найпотужніших економік світу.

Основу економіки Індонезії становить сектор послуг (майже 45% ВВП, в основному – завдяки туризму), промисловість (майже 41% ВВП, базовими галузями промисловості є видобуток нафти та природного газу, виробництво добрив, електроніка, текстильне виробництво, цементна та харчова промисловість, машинобудування) і сільське господарство (14% ВВП). Експорт товарів цієї групи відноситься до

²¹⁸ Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Республікою Індонезія / Посольство України в Республіці Індонезія. URL: <https://indonesia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrayinoyu-i-respublikoyu-indoneziya>

числа базисних плантаційних товарів, які забезпечують основні валютні надходження серед галузей ненафтового сектора.

Високі темпи економічного розвитку Індонезії пояснюються зростанням у країну інвестицій, а також витрат індонезійських споживачів. Внутрішнє споживання, що становить близько 57% від ВВП Індонезії, у 2019 р. забезпечило 2,73% зростання ВВП країни, та 1,47% інвестицій.

Стійке економічне зростання Індонезії сприяло формуванню міцного середнього класу, який, за оцінками експертів, на сьогодні охоплює близько 60 млн осіб. Численний середній клас сприяє прискоренню розвитку споживчого ринку та попиту на споживчі товари та послуги, що перетворює ринок Індонезії на привабливий для іноземних виробників та постачальників відповідної продукції.

Торговельно-економічне співробітництво України з Індонезією до 2022 р. характеризується стабільним зростанням обсягів двосторонньої торгівлі (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

**Торгівля товарами між Україною та Індонезією у 2017–2021 рр.,
млн дол. США**

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Товарообіг	658,4	876,1	1029,1	1012,3	1149,5
Експорт	397,7	616,2	733,2	733,7	734,9
Імпорт	260,7	259,9	295,9	278,6	414,6
Сальдо	137,0	356,3	437,3	455,1	320,3

Джерело: Bilateral trade between Ukraine and Indonesia Product: TOTAL All products. URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c804%7c%7c360%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

Так, зокрема, обсяг зовнішньоторговельного обороту у 2021 р. становив 1149,5 млн дол. США, що майже на 74,6% більше, ніж у 2017 р. (658,4 млн дол. США) та на 13,6% більше, ніж у 2020 р. (1012,3 млн дол. США). Обсяг експорту у 2021 р. зріс у 1,8 раза порівняно з 2017 р. та всього лише на 0,2% порівняно з 2020 р. Також у 2021 р. спостерігалось і зростання обсягів імпорту – в 1,6 раза порівняно з 2017 р., а порівняно з 2020 р. – у 1,5 раза – до 414,6 млн дол. США. Варто зазначити, що

протягом 2017–2021 рр. сальдо торговельного балансу було позитивним, незважаючи на те, що в 2021 р. його обсяги скоротилися на (-29,6)% порівняно з 2020 р. Така динаміка свідчить про те, що Республіка Індонезія є одним із найбільших торговельних партнерів України в регіоні Південно-Східної Азії.

Основними групами промислових товарів, що експортувалися у 2021 р. до Індонезії, були такі (8,9%): 72 Чорні метали (60,1 млн дол. США, або 8,2%); 90 Прилади та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, контрольні, вимірювальні, прецизійні; медичні або хірургічні; їх частини та приладдя (1,9 млн дол. США, або 0,3%); 85 Електричні машини, обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення звуку, телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя (1,5 млн дол. США, або 0,2%); 56 Вата, повсть і неткані матеріали; спеціальна пряжа; шпагати, мотузки, троси та канати і вироби з них (0,9 млн дол. США, або 0,1%); 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини (0,7 млн дол. США, або 0,1%).

У структурі імпорту індонезійських промислових товарів до України у 2021 р. переважали такі товарні групи, як (20,0%): 85 Електричні машини, обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення звуку, телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя (18,1 млн дол. США, або 4,4%); 64 Взуття, гетри та аналогічні вироби; їх частини (16,6 млн дол. США, або 4,0%); 48 Папір і картон; вироби з паперової маси, паперу або картону (7,4 млн дол. США, або 1,8%); 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини (6,0 млн дол. США, або 1,4%); 90 Прилади та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, контрольні, вимірювальні, прецизійні; медичні або хірургічні; їх частини та приладдя (5,5 млн дол. США, або 1,3%) та інші промислові товари з високою доданою вартістю.

Якщо порівняти обсяги експорту та імпорту промислових товарів між Україною та Індонезією, то можна побачити, що сальдо торговельного балансу для України є позитивним. Проте в експорті промислової продукції переважають товари сировинного характеру з

низькою доданою вартістю – такі як чорні метали, тоді як в імпорті індонезійських промислових товарів можна побачити товари з високою доданою вартістю, зокрема електричні машини, котли та машини, музичні інструменти, іграшки тощо.

За нашими розрахунками, через повномасштабне вторгнення РФ за результатами 2022 р. обсяги зовнішньоторговельного обороту між Україною та Індонезією характеризувалися низхідною тенденцією. Зокрема, обсяг зовнішньоторговельного обороту за підсумками 2022 р. скоротився на 72,1% порівняно з 2021 р. і становив 321,2 млн дол. США. При цьому обсяги експорту за підсумками 2022 р. скоротилися на 86,4% порівняно з 2021 р. – до 99,6 млн дол. США, а обсяги імпорту – на 46,6% – до 221,6 млн дол. США. Таким чином, втрати України у зовнішній торгівлі з Індонезією через повномасштабне вторгнення РФ за підсумками 2022 р. становили 828,3 млн дол. США. Проте, якщо врахувати позитивну динаміку, що спостерігалася останніми роками, то втрати від російської агресії можуть бути ще більшими.

Наведене свідчить, що поточна торгівля промисловими товарами між Україною та Індонезією є незначною. Проте існує об'єктивна можливість для розвитку взаємовигідної торгівлі у рамках ЗВТ. Для України перспективними є ринки за такими групами промислових товарів, як: 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; 90 Прилади та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, контрольні, вимірювальні, прецизійні тощо; 85 Електричні машини, обладнання та їх частини тощо. Для Індонезії перспективними є ринки взуття та побутових приладів.

Загалом, у середньостроковій перспективі, через існуючу промислову структуру та воєнні дії, викликані широкомасштабним вторгненням РФ в Україну, структура експорту українських промислових товарів до Індонезії залишиться незмінною, тобто переважатимуть товари сировинного характеру з низькою доданою вартістю.

Таїланд на сьогодні є 25-ою економікою світу з обсягом ВВП у понад 528 млрд дол. США²¹⁹, та із стабільним зростанням доходів

²¹⁹ Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Таїландом / Посольство України в Королівстві Таїланд. URL: <https://thailand.mfa.gov.ua/>

населення і стабільною соціально-економічною ситуацією. Країна є одним із найбільших експортерів рису та цукру в світі. Крім цього, Таїланд посідає одинадцяте місце в світі за кількістю вироблених автомобілів (понад 2 млн авто у рік).

Варто зазначити, що до 2019 р. економіка Таїланду демонструвала тенденції сталого економічного розвитку із середньорічними темпами зростання ВВП на рівні 3,4% (у 2015–2019 рр.)²²⁰. Водночас уповільнення темпів зростання світової економіки та напруженість у міжнародних торговельних відносинах призвели до значного спаду економіки Таїланду в 2019 р. та виникнення проблемних питань, які посилюються у 2020 р. внаслідок негативного впливу пандемії COVID-19. Так, скорочення обсягів світової торгівлі вплинуло на показники експорту товарів і порушило глобальні ланцюги поставок, у тому числі в автомобільному секторі, що має велике значення для промисловості Таїланду. Суттєвого скорочення через заборони на міжнародні поїздки та обмеження в'їзду до Таїланду, що призвело до фактичного припинення прибуття іноземних туристів та негативно вплинуло на туристичну діяльність і робочі місця, зазнав і сектор туризму, який головним чином забезпечував зростання ВВП. Обсяги приватних інвестицій та споживання також скоротилися через незначний попит, економічну невизначеність та погіршення умов зайнятості та доходів.

Загалом торговельна політика Таїланду орієнтується на зовнішні ринки та інтеграцію до глобальних ланцюгів доданої вартості. Обсяги міжнародної торгівлі свідчать про зростання значення КНР та країн – учасниць асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) для Таїланду – як важливих регіональних ринків і постачальників товарів і послуг, хоча США, Європейський Союз та Японія все ще залишаються одними з основних його торговельних партнерів.

spivrobotnictvo/556-torgovelyno-jekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-i-tajilandom

²²⁰ Огляд торговельної політики Таїланду / Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=ef551a08-8372-4e09-bbfc-d358fa85ab05&title=OgliadTorgovelniPolitikiTailandu&isSpecial=true>

Останні роки продемонстрували, що Україна і Таїланд мають значний потенціал для подальшого розвитку двостороннього торговельно-економічного співробітництва. Зокрема, Таїланд займає провідне місце за рівнем середнього зростання вітчизняного експорту промислових товарів та включений Міністерством економіки до ТОП-20 (крім ЄС) найбільш перспективних ринків для українського експорту. Крім того, Україна зі своїм економічним, науково-технічним, аграрним та промисловим потенціалом, а також географічним розташуванням може бути партнером Таїланду для виходу на ринки Східної Європи та Європейського Союзу.

Обсяг зовнішньоторговельного обороту між Україною та Таїландом у 2021 р. становив 515,1 млн дол. США, що на 16,1% більше, ніж у 2017 р., та на 43,8% більше порівняно з 2020 р. (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

**Торгівля товарами між Україною та Таїландом у 2017–2021 рр.,
млн дол. США**

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Товарообіг	443,8	427,1	538,9	358,2	515,1
Експорт	249,1	228,6	321,0	164,5	263,0
Імпорт	194,7	198,5	217,9	193,7	252,1
Сальдо	54,4	30,1	103,1	-29,2	10,9

Джерело: Bilateral trade between Ukraine and Thailand Product: TOTAL All products. URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c804%7c%7c764%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

При цьому в 2021 р. спостерігається суттєве зростання (майже на 60%) обсягів вітчизняного експорту до Таїланду порівняно з 2020 р. Обсяги імпорту таїландських товарів до України у 2021 р. становили 252,1 млн дол. США, що на 30,1% більше порівняно з 2020 р. Також варто звернути увагу на той факт, що сальдо зовнішньої торгівлі між Україною та Таїландом (за винятком 2020 р.) було і в 2021 р. залишилося позитивним, хоча має низхідну тенденцію.

Основними групами промислових товарів, що (44,4%) експортувалися у 2021 р. до Таїланду, були такі: 72 Чорні метали (103,8 млн дол. США, або 39,5%); 76 Алюміній та вироби з нього (3,3 млн дол.

США, або 1,3%); 25 Сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент (2,9 млн дол. США, або 1,1%); 44 Деревина і вироби з деревини, деревне вугілля (2,5 млн дол. США, або 1,0%); 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини (2,2 млн дол. США, або 0,8%); 83 Інші вироби з недорогоцінних металів (1,9 млн дол. США, або 0,7%).

Серед основних товарних груп промислових товарів, що імпортувалися з Таїланду до України у 2021 р., переважали (82,1%) такі, як: 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини (58,1 млн дол. США, або 23,1%); 85 Електричні машини, обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення звуку, телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя (39,6 млн дол. США, або 15,7%); 40 Каучук, гума та вироби з них (34,9 млн дол. США, або 13,8%); 87 Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання (34,3 млн дол. США, або 13,3%); 39 Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них (12,5 млн дол. США, або 4,9%); 90 Прилади та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, контрольні, вимірювальні, прецизійні; медичні або хірургічні; їх частини та приладдя (7,4 млн дол. США, або 2,9%); 71 Перли натуральні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали, метали, плаковані дорогоцінними металами, та вироби з них; біжутерія; монети (6,8 млн дол. США, або 2,7%); 30 Фармацевтична продукція (4,4 млн дол. США, або 1,7%); 73 Вироби з чорних металів (2,9 млн дол. США, або 1,1%); 95 Іграшки, ігри та спортивний інвентар; їх частини і приладдя (2,2 млн дол. США, або 0,9%); 64 Взуття, гетри та аналогічні вироби; їх частини (2,1 млн дол. США, або 0,8%); 33 Ефірні олії та резиноїди; парфумерні, косметичні та туалетні препарати (1,6 млн дол. США, або 0,6%).

Як свідчать наведені дані, за результатами 2021 р. в експорті вітчизняної промислової продукції до Таїланду переважала продукція з низькою доданою вартістю за групою 73 Чорні метали – 39,5%. Водночас частка таїландських промислових товарів в обсягах вітчизняного імпорту лише за групами 84, 85, 40 та 87 у 2021 р. становила 66,2%.

Слід зазначити, що, попри те, що Таїланд є важливим партнером України в азіатському регіоні, з яким наша країна зацікавлена всебічно розширювати торговельно-економічне співробітництво, за нашими оцінками, через широкомасштабне вторгнення РФ в Україну обсяг зовнішньоторговельного обороту за підсумками 2022 р. скоротився на 61,1% і становив 200,4 млн дол. США. У грошовому вимірі обсяги експорту вітчизняної промислової продукції скоротилися до 37,7 млн дол. США, а обсяги імпорту промислових товарів з Таїланду – до 162,7 млн дол. США. Відповідно втрати України у зовнішній торгівлі з Таїландом через широкомасштабну воєнну агресію, спровоковану РФ, за підсумками 2022 р. становили 314,7 млн дол. США. Сальдо зовнішньоторговельного балансу за результатами 2022 р. показало від’ємний результат і становило -125,0 млн дол. США.

При цьому в обсягах експорту вітчизняної промислової продукції переважатимуть товари сировинного характеру з низькою доданою вартістю, а в обсягах імпорту таїландських промислових товарів – продукція з високою доданою вартістю, зокрема, електричні машини, реактори ядерні, котли та машини, засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного, продукти переробки овочів, плодів, горіхів або інших частин рослин. Незважаючи на наявність між Україною та Таїландом торговельної угоди, така тенденція продовжуватиметься й у найближчому майбутньому.

Бангладеш – це переважно мусульманська країна з низьким рівнем урбанізації і молодим населенням, належить до країн, що розвиваються. Майже половина ВВП країни надходить зі сфери послуг, у той час, як інша половина – з аграрного сектора. Серед промислового виробництва особливе місце в економіці країни займає швейна промисловість, яка становить 80% експорту країни²²¹.

Обсяг зовнішньоторговельного обороту між Україною та Бангладеш у 2021 р. становив 373,9 млн дол. США, що на 15,5% менше, ніж у 2017 р., та на 17,4% менше порівняно з 2020 р. (табл. 5.7).

²²¹ Бангладеш. Бізнес. Експорт. Єдиний експортний вебпортал. URL: <https://export.gov.ua/country/74-bangladesh>

Таблиця 5.7

**Торгівля товарами між Україною та Бангладеш у 2017–2021 рр.,
млн дол. США**

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Товарообіг	442,3	301,7	539,1	452,6	373,9
Експорт	372,3	218,2	442,7	354,9	250,6
Імпорт	70,0	83,5	96,4	97,7	123,3
Сальдо	302,2	134,6	346,4	257,2	127,3

Джерело: Bilateral trade between Ukraine and Bangladesh Product: TOTAL All products.
URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c804%7c%7c050%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

Обсяг експорту у 2021 р. (250,6 млн дол. США) скоротився порівняно з 2017 р. на 32,7% (372,3 млн дол. США), а з 2020 р. – ще на 12,3% (354,9 млн дол. США). Поряд зі скороченням експорту протягом 2017–2021 рр. спостерігалось стабільне зростання імпорту товарів з Бангладеш. Так, зокрема, обсяги імпорту товарів з Бангладеш у 2021 р. (123,3 млн дол. США) зросли в 1,8 раза порівняно з 2017 р. (70,0 млн дол. США) та на 27,0% порівняно з 2020 р. (97,7 млн дол. США). Починаючи з 2019 р. негативна зовнішньоторговельна динаміка між Україною та Бангладеш була викликана насамперед пандемією COVID-19. Незважаючи на зростання імпорту товарів протягом 2017–2021 рр., сальдо торговельного балансу було позитивним, його обсяги у 2021 р. становили 127,3 млн дол. США.

Основними групами промислових товарів, що експортувалися у 2021 р. до Бангладеш (4,7%), були такі: 84 Реактори ядерні, котли, машини (5,5 млн дол. США, або 2,2%); 49 Друкована продукція, періодичні видання або інша продукція поліграфічної промисловості; рукописи або машинописні тексти та плани (1,5 млн дол. США, або 0,6%); 30 Фармацевтична продукція (1,2 млн дол. США, або 0,5%); 72 Чорні метали (1,1 млн дол. США, або 0,4%); 85 Електричні машини, обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення зображення і звуку, телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя (0,9 млн дол. США, або 0,4%); 86 Залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини;

шляхове обладнання та пристрої для залізниць або трамвайних колій та їх частини; механічне (у тому числі електромеханічне) сигналізаційне обладнання всіх видів (0,8 млн дол. США, або 0,3%); 25 Сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент (0,6 млн дол. США, або 0,2%); 88 Літальні апарати, космічні апарати та їх частини (0,2 млн дол. США, або 0,1%); 90 Прилади та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, контрольні, вимірювальні, прецизійні, медичні або хірургічні; їх частини та приладдя (0,1 млн дол. США, або 0,1%).

В імпорті промислових товарів з Бангладеш до України у 2021 р. (96,8%) переважали такі групи, як: 61 Одяг та додаткові речі до одягу, трикотажні (59,1 млн дол. США, або 47,9%); 62 Одяг та додаткові речі до одягу, крім трикотажних (45,5 млн дол. США, або 36,9%); 53 Інші рослинні текстильні волокна; пряжа з паперу і тканини з паперової пряжі (6,8 млн дол. США, або 5,5%); 64 Взуття, гетри та аналогічні вироби; їх частини (6,4 млн дол. США, або 5,1%); 63 Інші готові текстильні вироби; набори; одяг та текстильні вироби, що використовувалися; ганчір'я (1,0 млн дол. США, або 0,8%); 42 Вироби із шкіри; шорно-сідельні вироби та упряж; дорожні речі, сумки та аналогічні товари; вироби з кишок тварин (крім кетгуту з натурального шовку) (0,3 млн дол. США, або 0,2%); 95 Іграшки, ігри та спортивний інвентар; їх частини та приладдя (0,2 млн дол. США, або 0,2%); 65 Головні убори та їх частини (0,14 млн дол. США, або 0,1%); 39 Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них (0,13 млн дол. США, або 0,1%).

Наведене вище свідчить про те, що в обсягах експорту українських промислових товарів частка високотехнологічних промислових товарів у 2021 р. становила 4,0%. Загалом в обсягах українського експорту переважають зернові культури та насіння і плоди олійних рослин, тобто товари сировинного характеру з низькою доданою вартістю. Водночас в обсягах імпорту товарів з Бангладеш можна побачити промислові товари з високою доданою вартістю (майже 97%), зокрема одяг, додаткові речі до одягу та взуття тощо.

Слід зазначити, що через широкомасштабне вторгнення РФ в Україну у 2022 р. обсяги зовнішньоторговельного обороту між

Україною та Бангладеш мали низхідну тенденцію. Зокрема, за нашими розрахунками, обсяг зовнішньоторговельного обороту за підсумками 2022 р. скоротився на 51,9% і становив 180,0 млн дол. США порівняно з 2021 р. При цьому обсяги експорту за підсумками 2022 р. скоротилися порівняно з 2021 р. на 60,8% – до 98,3 млн дол. США, а обсяги імпорту – на 33,7% – до 81,7 млн дол. США. Таким чином, втрати України у зовнішній торгівлі з Бангладеш через широкомасштабне вторгнення РФ за підсумками 2022 р. становили 193,9 млн дол. США.

Загалом, попри діючу двосторонню угоду про торговельно-економічне співробітництво, Україна у найближчий час продовжить експортувати до Бангладеш товари сировинного характеру з низькою доданою вартістю, а в імпорті переважатимуть товари з високою доданою вартістю.

Філіппіни – тропічна країна, розташована на островах у Тихому океані. Вона є однією із регіональних лідерів та входить до переліку країн, що розвиваються. Характерним для країни є низький рівень урбанізації та зростаюче молоде населення. Філіппіни посідають четверте місце за розміром ВВП серед країн, що розвиваються, проте рівень доходів населення нижчий за середній. У країні розвинене виробництво електроприладів, продуктів харчування, текстилю, взуття, автомобільної техніки²²².

Динаміка двосторонньої торгівлі України і Філіппін протягом 2017–2021 рр. характеризувалася низхідною тенденцією. Так, у 2021 р. загальний зовнішній товарообіг між Україною та Філіппінами становив 172,8 млн дол. США, що на 14,9% менше ніж у 2017 р., та на 21,1% менше ніж у 2020 р. (табл. 5.8).

Експорт товарів до Філіппін у 2021 р. становив 107,5 млн дол. США, що на 32,7% менше порівняно з 2017 р. та на 36,7% менше порівняно з 2020 р. Імпорт товарів до України у 2021 р. становив 65,3 млрд дол. США, що майже в 1,5 рази більше порівняно з 2017 р. та на 33,0% більше

²²² Філіппіни. Бізнес. Експорт. Єдиний експортний вебпортал. URL: <https://export.gov.ua/country/113-filippini>

порівняно з 2020 р. Незважаючи на зростання імпорту товарів протягом 2017–2021 рр., сальдо торговельного балансу для України було позитивним, а його обсяги у 2021 р. становили 42,2 млн дол. США, що 63,8% менше порівняно з 2017 р. та майже у три рази менше порівняно з 2020 р.

Таблиця 5.8

**Торгівля товарами між Україною та Філіппінами у 2017–2021 рр.,
млн дол. США**

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Товарообіг	203,1	388,0	259,5	219,0	172,8
Експорт	159,8	329,4	206,9	169,9	107,5
Імпорт	43,3	58,6	52,6	49,1	65,3
Сальдо	116,5	270,8	154,3	120,8	42,2

Джерело: Bilateral trade between Philippines and Ukraine Product: TOTAL All products.
URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c804%7c%7c608%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1

Основними групами промислових товарів, що експортувалися у 2021 р. до Філіппін (9,9%), були такі: 44 Деревина і вироби з деревини, деревне вугілля (8,5%); 56 Вата, повсть і неткані матеріали; спеціальна пряжа; шпагати, мотузки, троси та канати і вироби з них (0,5%); 30 Фармацевтична продукція (0,3%); 87 Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання (0,2%); 39 Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них (0,2%); 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини (0,2%); 26 Руди, шлаки та зола (0,1%).

Серед основних груп промислових товарів, що імпортувалися з Республіки Філіппіни до України у 2021 р. (майже 92,4%) переважали такі, як: 85 Електричні машини, обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення звуку, телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя (63,3%); 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини (21,6%); 90 Прилади та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, контрольні, вимірювальні, прецизійні; медичні або хірургічні; їх частини та приладдя (4,6%); 32 Екстракти дубильні або

барвні; таніни та їх похідні, барвники, пігменти та інші фарбувальні матеріали, фарби і лаки; замазки та інші мастики; чорнило, туш (1,6%); 40 Каучук, гума та вироби з них (0,7%); 64 Взуття, гетри та аналогічні вироби; їх частини (0,5%).

Порівнюючи експорт та імпорт за основними товарними групами між Україною та Республікою Філіппіни, можна побачити, що найбільші обсяги українських промислових товарів належать одній товарній групі – 44 Древина і вироби з деревини, деревне вугілля. Обсяги експорту українських промислових товарів з високою доданою вартістю є незначними. Водночас в обсягах імпорту промислових товарів з Філіппін переважають товари з високою доданою вартістю, зокрема, це промислова продукція за такими товарними групами, як 85, 84 та 90.

Загалом, як свідчать наведені дані, попри те, що Філіппіни визначено однією з країн, віднесених до ринків у фокусі, на яких українські виробники мають значний потенціал для експорту продукції, за останні п'ять років Україна скоротила обсяги експорту вітчизняних товарів до цієї країни. Крім того, за нашими підрахунками, через широкомасштабне вторгнення РФ в Україну обсяги зовнішньоторговельного обороту у 2022 р. між Україною та Філіппіни мали низхідну тенденцію. Зокрема, обсяг зовнішньоторговельного обороту за підсумками 2022 р. скоротився на 67,6% і становив 56,0 млн дол. США порівняно з 2021 р. При цьому обсяги експорту за підсумками 2022 р. порівняно з 2021 р. скоротилися на 90,0% – до 10,7 млн дол. США, а обсяги імпорту – на 30,6% – до 45,3 млн дол. США. Таким чином, втрати України у зовнішній торгівлі з Філіппінами через широкомасштабне вторгнення РФ за підсумками 2022 р. становили 116,8 млн дол. США.

Таким чином, можна припустити, що у найближчому майбутньому Україна продовжить експортувати до Філіппін товари сировинного характеру з низькою доданою вартістю, а в імпорті переважатимуть товари з високою доданою вартістю.

5.3. Особливості промислової торговельної політики на ринках країн Азії, що швидко розвиваються

5.3.1. Аналіз особливостей торговельних режимів країн Азії – лідерів світового імпорту – КНР, Японії та Індії

В умовах глобальних викликів **КНР** репрезентує унікальну модель економічного розвитку, що характеризується високими темпами зростання економіки²²³ та інвестиційною привабливістю, динамічним розвитком промислового виробництва й інфраструктури, зміцненням ролі у геоекономічних процесах і регіональним лідерством, долученням країни до глобальної торгової системи. При цьому найважливішим чинником процвітання КНР вважається вдала реалізація зовнішньоторговельної політики, що не лише кардинально вплинула на зовнішньоекономічну позицію КНР, а й стала драйвером його стрімких внутрішньоекономічних перетворень та реформ усередині країни. Визначальним інструментом торговельної політики КНР як країни – члена СОТ виступають митні тарифи (табл. 5.9).

Загалом у КНР ставки податку на імпорт продовжують включати: ставки за режим найбільшого сприяння (РНС), ставки за договірним тарифом, спеціальні преференційні ставки, генеральні тарифні ставки та тарифні квотові ставки; проміжні тарифні ставки, які зазвичай є нижчими, ніж ставки за РНС, і застосовуються у визначений період часу – зазвичай один рік, а також дійсні ставки, що застосовуються у поточному році. Договірні тарифи і ставки застосовують на імпорт з країн та митних територій, з якими КНР має преференційний торговий режим. Спеціальні преференційні тарифні ставки є односторонніми преференціями, що застосовуються до товарів, вироблених у найменш розвинених країнах. Загальні ставки застосовуються до: товарів, країна походження яких не може бути визначена; країн, які не мають взаємних торгових домовленостей з КНР; країн, що не є членами СОТ;

²²³ Згідно з даними Національного бюро статистики Китаю, протягом 1979–2017 рр. середній темп економічного зростання становив 9,5%, що значно перевищував світовий показник 2,9%, а також показники найбільших держав світу.

членів СОТ, з якими КНР не має домовленостей щодо ставок за РНС; деяких територій з ЄС²²⁴.

Таблиця 5.9

**Рівень тарифного захисту ринків промислових товарів КНР
у 2021 р., %**

Група товарів	Тариф режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній	Максимальний	Середній	Максимальний
Промислові товари	6,5		9,1	
Мінерали та метали	6,2	50	8,0	50
Нафта та нафтопродукти	5,3	9	5,0	9
Хімічні речовини	6,1	47	6,7	47
Дерево, папір тощо	3,2	12	5,0	20
Текстиль	7,0	38	9,8	38
Одяг	6,8	12	16,1	25
Шкіра, взуття та ін.	10,6	25	13,7	25
Неелектричні машини	6,7	25	8,4	35
Електричні машини	5,5	20	8,9	35
Транспортне обладнання	9,6	45	11,4	45
Інші промислові товари	6,6	20	12,2	35

Джерело: складено за даними: China. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/CN_E.pdf

Також у КНР діють преференційні режими відповідно до різних двосторонніх та регіональних торгових угод. Країни АСЕАН, Чилі та Нова Зеландія мають найнижчі ставки тарифу, в той час, як концесії, які запропоновані спеціальним адміністративним регіонам – Гонконгу, Макао і Китайському Тайбею – не призводять до значного скорочення тарифів. Середній преференційний тариф застосовується до 37 країн.

Значну роль у формуванні зовнішньої торговельної політики відіграє протекціонізм, який реалізується завдяки нетарифним інструментам. Зокрема, КНР має три категорії імпорту: без обмеження, з

²²⁴ Яценко О. М. Особливості зовнішньоторговельної політики Китаю в сучасних умовах. Китайська цивілізація: традиції та сучасність. Перспективи соціально-економічного та політичного розвитку КНР в XXI столітті: матеріали ІХ наук. конф. (22 верес. 2015 р.). Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» [та ін.]; відп. за вип.: Л. Л. Антонюк, В. О. Кіктенко. Київ: КНЕУ ; ІВО, 2015. С. 111–116. С. 114. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/21703>

обмеженнями та заборонений. Імпортні кількісні обмеження застосовуються з метою національної безпеки та процвітання і з метою захисту відновлювальних природних ресурсів. Відповідно до Міжнародного торгового права, КНР дотримується імпорتنих заборон з вимог державної безпеки; дотримання публічної моралі; здоров'я людей, тварин та рослин; задля захисту навколишнього середовища; з причин платіжного балансу і відповідно до міжнародних зобов'язань.

Слід зазначити, що у листопаді 2020 р. КНР підписала Регіональне всеосяжне економічне партнерство (RCEP) з 14 іншими індо-тихоокеанськими країнами. Ця угода про вільну торгівлю є найбільшою торговельною угодою в історії, що охоплює 30% світової економіки. Вона включає Асоціацію держав Південно-Східної Азії (АСЕАН: Бруней, Камбоджу, Індонезію, Лаос, Малайзію, М'янму, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд та В'єтнам) та партнерів угоди про зону вільної торгівлі АСЕАН (Австралію, КНР, Індію, Японію, Нову Зеландію та Південну Корею)²²⁵. Регіональне всеосяжне економічне партнерство охоплює товари, послуги, інвестиції, економічне та технічне співробітництво. Воно також створює нові правила електронної комерції, інтелектуальної власності, державних закупівель, конкуренції малих та середніх підприємств.

Завдяки продуманій зовнішньоекономічній політиці КНР вдалося стати важливим глобальним гравцем, географія зовнішньоекономічних інтересів якого поширилася на весь світ, особливо після активізації зовнішньоекономічної політики та долучення країни до глобальної торговельної системи СОТ у 2001 р. Тобто торгівля стає дедалі важливішою частиною економіки КНР. Більше того, продумана торговельна політика є важливим інструментом, що використовується для модернізації економіки КНР.

Слід зазначити, що стратегічний розвиток партнерських відносин між Україною та КНР має ґрунтуватися насамперед на активізації та посиленні діалогу з питань поглиблення торговельно-економічного

²²⁵ Китай уклав найбільшу у світі угоду про вільну торгівлю з 14 азіатсько-тихоокеанськими країнами, яка охоплює 2,2 мільярда людей. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3136456-u-sviti-stvorili-najbilsu-zonu-vilnoi-torgivli.html>

співробітництва через систему інструментів торговельної політики, зокрема шляхом зменшення тарифного і нетарифного захисту китайського ринку. У зв'язку з цим потребують додаткового дослідження можливості укладення двосторонньої торговельної угоди про ЗВТ між країнами та розроблення довгострокової стратегії торговельно-економічної співпраці з виокремленням та обґрунтуванням секторальних пріоритетів, зокрема й в умовах повоєнного розвитку економіки України. Це також вимагатиме детального дослідження напрямів розвитку інтересів КНР з метою коригування експортної політики України, оскільки КНР входить у топ-5 торговельних партнерів України.

Лібералізація зовнішньої торгівлі **Індії** значно активізувалася наприкінці ХХ ст. у межах загальноекономічних реформ, необхідність яких була досить гострою, зокрема через проблеми з платіжним балансом²²⁶. Нарівні із зовнішньоторговельною лібералізацією програма реформ включала поступове скасування обмежень на транскордонне переміщення капіталів, що сприяло позитивним змінам у торгівлі та економіці країни загалом. Водночас, незважаючи на активне проведення реформ, Індія перебуває у групі країн із найбільшим регульованим зовнішньоторговельним режимом. Зокрема, Індія продовжує застосовувати такі інструменти, як тарифи, податки на експорт, мінімальні імпорتنі ціни, обмеження імпорту та експорту, а також ліцензування, насамперед для контролю за внутрішніми умовами попиту та пропозиції, захисту економіки від значних коливань цін усередині країни, а також забезпечення збереження і раціонального використання природних ресурсів. У результаті реалізації такої політики часто змінюються ставки ввізних мит та інші правила, що викликає певні труднощі для трейдерів через непередбачуваність

²²⁶ Лукаш О.І. Індія: специфіка процесів глобалізації та модернізації. Індологія в Україні. *Всеукраїнські конференції індологів: тези, доповіді, промови, статті*: збірник наукових праць / відп. наук. ред. О.І. Лукаш; НАН України, Всеукраїнська асоціація індологів; Посольство Республіки Індія в Україні. 2018. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4576/1/Indiia%20spetsyfika%20protsesiv%20hlobalizatsii.pdf>

торговельного режиму. Проста середня MFN ставка ввізних мит на промислову продукцію у 2021 р. становила 14,9% (табл. 5.10).

Найвищі розміри ставок в MFN (понад 60%) встановлено на: товари текстильної промисловості (328%), транспортне обладнання (125%), одяг (119%), хімічні речовини (100%), шкіра, взуття та ін. (70%).

Нещодавно Індія підписала угоди про вільну торгівлю з Південною Кореєю та АСЕАН, а також розпочала переговори з кількома партнерами (ЄС, МЕРКОСУР, Австралією, Новою Зеландією та Південною Африкою). Попри підписані угоди, Індія створила додаткові торговельні бар'єри через запровадження програм щодо сприяння прямим іноземним інвестиціям та розвитку місцевого виробництва, зокрема таких, як «Make in India», «Digital India», «Start-up India», «Skill India» та «Self-Reliant India». Через це простежується складність та непередбачуваність тарифного режиму, підвищення ставок ввізних мит, наявність тарифних преференцій та пільг для місцевих постачальників.

Таблиця 5.10

Рівень тарифного захисту ринків промислових товарів Індії у 2021 р., %

Група товарів	Тариф режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній	Максимальний	Середній	Максимальний
Промислові товари	14,9		36,0	
Мінерали та метали	11,8	40	38,3	55
Нафта та нафтопродукти	9,2	10	–	–
Хімічні речовини	10,3	100	39,6	150
Дерево, папір тощо	10,5	25	36,6	91
Текстиль	25,5	328	27,3	85
Одяг	24,1	119	37,7	68
Шкіра, взуття та ін.	14,6	70	34,6	40
Неелектричні машини	8,2	20	28,6	40
Електричні машини	10,3	20	35,7	40
Транспортне обладнання	31,1	125	35,7	40
Інші промислові товари	11,9	60	33,5	4

Джерело: складено за даними: India. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/IN_e.pdf

Загалом, незважаючи на активне здійснення реформ, Індія продовжує перебувати у групі країн із найбільш регульованим зовнішньоторговельним режимом: середній рівень ввізного мита

залишається одним із найвищих у світі; використовуються кілька видів нетарифних бар'єрів, імпорتنі обмеження з метою захисту внутрішнього ринку, жорсткі стандарти й вимоги щодо обов'язкової сертифікації товарів тощо. Природно, що за наявності таких обмежень Індія відстає від більшості азійських країн за рівнем відкритості в системі міжнародної торгівлі.

З метою відновлення економіки України від наслідків війни, яку РФ розпочала проти нашої країни, доцільно було би сконцентрувати увагу на посиленні співпраці з Індією шляхом дослідження можливості укладення двосторонньої торговельної угоди, що передбачала би суттєве скорочення обома сторонами ввізних мит, максимальне усунення технічних та інших бар'єрів у торгівлі, просування українських товарів через Індію на ринки інших країн Індо-Тихоокеанського регіону²²⁷. Не менш важливою вбачається можливість започаткування торгово-економічної та фінансової ініціативи, яка б інтенсифікувала діалог між зацікавленими сторонами щодо зміцнення економічних зв'язків між країнами, зокрема у сфері залучення інвестицій, можливої участі Індії у повоєнній відбудові України. Також необхідно виділити можливість співпраці між країнами в рамках СОТ щодо забезпечення роботи багатосторонньої торговельної системи на належному рівні з дотриманням основних принципів СОТ, а також успішного реформування цієї організації.

Політику стимулювання експорту, як частину торговельної політики, вважають однією з головних складових економічного дива **Японії**, завдяки якому країна стала однією з найбагатших у світі. З метою прискорення зростання ВВП, збільшення обсягів експорту та імпорту товарів і послуг, Японія веде постійні переговори про низку угод про вільну торгівлю. Зокрема, у березні 2018 р. Японія та десять інших країн підписали Всеосяжну та прогресивну угоду про Транстихоокеанське партнерство (СРТРР – Comprehensive and

²²⁷ Республіка Індія: потуга, що зростає. Перспективи розвитку українсько-індійських відносин: аналіт. доп. / [Александров О., Гавриленко Н., Гриценко А., Давимука О., Замікула М., Орлик В. та ін.]; наук. ред. М. Паламарчука. Київ: НІСД, 2022. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-07/ad-india-07-07-2022-gotove.pdf>

Progressive Trans Pacific Partnership)²²⁸. 1 лютого 2019 р. набула чинності Угода про економічне партнерство між ЄС та Японією, яка є найбільшою за обсягом за всю історію Євросоюзу та створює найбільшу у світі зону вільної торгівлі. За оцінками експертів, ця угода щороку заощаджуватиме для європейських виробників близько 1 млрд євро за рахунок митних зборів. Угода також усуває двосторонні нетарифні бар'єри, наприклад такі, що стосуються застосування міжнародних стандартів стосовно автомобілів. Після повної імплементації Угоди обсяг річної торгівлі між Японією та ЄС може збільшитися відразу на 36 млрд євро²²⁹. Відповідно до Угоди Японія скасує мита на 94% свого імпорту з ЄС, включаючи сільгосппродукцію. ЄС, зі свого боку, скасує мита на 99% імпорту з Японії. У листопаді 2020 р. Японія підписала Регіональне всеосяжне економічне партнерство з 14 азійсько-тихоокеанськими країнами, що сприятиме економічній інтеграції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та протидіятиме протекціоністським тенденціям.

Слід зазначити, що проста середня MFN ставка ввізних мит на промислову продукцію у 2021 р. становила 2,5%, – вона є найнижчою серед азійських країн, які віднесені до країн у фокусі, на ринках яких українські виробники мають значний потенціал для експорту продукції (табл. 5.11).

Загалом, поряд із відносно низькими митними ставками на промислову продукцію, механізм митно-тарифного регулювання зовнішньоторговельних потоків є досить складним через використання різноманітних інструментів і диференційованим відповідно до чинних торговельних угод.

²²⁸ Угода про Транстихоокеанське партнерство передбачала створення найбільшої у світі зони вільної торгівлі з населенням близько 800 млн людей. Проте президент США Д. Трамп у січні 2017 р. підписав указ про вихід США з ТТП. Це було однією з його передвиборних обіцянок. Після виходу США з Угоди про Транстихоокеанське партнерство інші 11 країн-учасниць продовжили переговори.

²²⁹ Набула чинності найбільша в історії ЄС торговельна угода з Японією. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2631905-nabula-cinnosti-najbilsa-v-istorii-es-torgovelnna-ugoda-z-aponieu.html>

Рівень захисту внутрішнього ринку Японії від імпорту, що забезпечується за допомогою інструментів митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі, здебільшого зростає зі ступенем обробки продукції²³⁰. Також серед особливостей митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі Японії – використання тимчасових ставок мит, які запроваджуються на короткотерміновій основі з метою задоволення певних потреб внутрішнього ринку або з інших причин і завжди мають преференційний характер щодо повних ставок мит. Крім того, митному тарифу Японії властива наявність таких інструментів, як тарифна квота, що здебільшого застосовується в рамках угод про вільну торгівлю, та сезонні мита.

Таблиця 5.11

**Рівень тарифного захисту ринків промислових товарів Японії
у 2021 р., %**

Група товарів	Тариф режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній	Максимальний	Середній	Максимальний
Промислові товари	2,5		2,5	
Мінерали та метали	1,0	10	1,0	10
Нафта та нафтопродукти	0,7	8	21,3	473
Хімічні речовини	2,1	7	23	7
Дерево, папір тощо	0,8	10	1,0	10
Текстиль	5,4	25	5,5	25
Одяг	9,0	13	9,2	13
Шкіра, взуття та ін.	9,9	297	8,9	297
Неелектричні машини	0,0	0	0,0	0
Електричні машини	0,1	5	0,2	5
Транспортне обладнання	0,0	0	0,0	0
Інші промислові товари	1,2	8	1,1	8

Джерело: складено за даними: Japan. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/JP_e.pdf

Враховуючи технологічний розвиток Японії, можна стверджувати, що у короткостроковому періоді структура українського експорту до Японії залишиться незмінною, тобто переважатимуть товари сировинного характеру з низькою доданою вартістю, а торговельний

²³⁰ Березовська О.В. Напрями вдосконалення механізму митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі України в рамках угоди про вільну торгівлю. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Т. 29. № 4. С. 26–30. С. 28.

баланс матиме від'ємне значення. Поряд із цим українсько-японська економічна й торговельна співпраця має потенціал до зростання на якісно новому рівні, передусім завдяки створенню зони вільної торгівлі між країнами.

5.3.2. Аналіз особливостей торговельних режимів країн Азії з високими темпами зростання імпорту – Індонезії, Таїланду, Бангладеш та Філіппін

Незважаючи на глобальні виклики, достатньо високі значення економічних показників та розумна макроекономічна політика до пандемії COVID-19 забезпечували зростання та стійкість економіки **Індонезії**. Середньорічний темп зростання ВВП країни становив 5,1% (у 2013–2019 рр.) і був обумовлений насамперед внутрішнім попитом, що в результаті забезпечувало низький рівень інфляції та безробіття, а також у 2020 р. дозволило їй вперше досягти статусу країни з доходами, вищими за середні²³¹.

Тенденції розвитку міжнародної торгівлі свідчать про важливе значення для Індонезії Азії як головного регіонального ринку та постачальника. Водночас основними торговельними партнерами Індонезії залишаються КНР, Японія, Європейський Союз та США.

Загалом уряд Індонезії проводить активну політику щодо покращення торговельно-економічного співробітництва з окремими країнами чи групами країн шляхом укладання торговельних угод, які вважаються дієвим та ефективним інструментом сприяння зростанню експорту через лібералізацію доступу товарів та послуг на зовнішні ринки²³². Президент Індонезії неодноразово наголошував на необхідності сприяння розвитку міжнародної торгівлі та співпраці між країнами задля протидії зростаючому протекціонізму. У зв'язку з цим

²³¹ Огляд торговельної політики Індонезії / Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=af2f37b8-bb1c-46ca-be13-04a2301f1062&title=OgliadTorgovelnoiPolitikiIndonezii&isSpecial=true>

²³² Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Республікою Індонезія / Посольство України в Республіці Індонезія. URL: <https://indonesia.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrayinoyu-i-respublikoyu-indoneziya>

Індонезія – як член G-20 та АСЕАН – має низку діючих двосторонніх та багатосторонніх торговельних угод, зокрема:

– Угоду про регіональне всебічне економічне партнерство між КНР, В'єтнамом, Сінгапуром, Індонезією, Малайзією, Таїландом, Філіппінами, М'янмою, Брунеєм, Лаосом, Камбоджею, Японією, Австралією, Південною Кореєю та Новою Зеландією (найбільша у світі угода про вільну торгівлю, що охоплює понад 2,2 млрд людей та близько третини світового економічного виробництва);

– Угоду про економічне партнерство між Республікою Індонезія та Японією;

– Угоду про всеосяжне економічне партнерство між Республікою Індонезія та Австралією;

– Угоду про всеосяжне економічне партнерство між Республікою Індонезія та Чилі;

– Угоду про всеосяжне економічне партнерство між Республікою Індонезія та ЄАВТ;

– Угоду про всеосяжне економічне партнерство між Республікою Індонезія та Республікою Корея;

– Угоду про зону вільної торгівлі з АСЕАН;

– Угоду про зону вільної торгівлі між державами-членами АСЕАН та КНР;

– Угоду про всеосяжне економічне партнерство між державами-членами АСЕАН, Австралією та Новою Зеландією;

– Угоду про всеосяжне економічне партнерство між Республікою Індонезія та Австралією між державами-членами АСЕАН та Індією;

– Угоду про всеосяжне економічне партнерство між державами-членами АСЕАН та Японією;

– Угоду про всеосяжне економічне партнерство між державами – членами АСЕАН та Республікою Корея;

– Угоду про преференційну торгівлю між Республікою Індонезія та Пакистаном;

– Угоду про преференційну торгівлю між Республікою Індонезія та Мозамбіком;

– Угоду щодо преференційного тарифоутворення «Групою восьми» країн, що розвиваються (Республіка Індонезія, Малайзія, Бангладеш, Пакистан, Іран, Єгипет, Туреччина та Нігерія).

Незважаючи на велику кількість діючих двосторонніх та багатосторонніх торговельних угод, митні тарифи все ще залишаються одними із основних інструментів торговельної політики Індонезії (табл. 5.12).

Таблиця 5.12

Рівень тарифного захисту ринків промислових товарів Індонезії у 2021 р., %

Група товарів	Тариф режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній	Максимальний	Середній	Максимальний
Промислові товари	8,0		35,8	
Мінерали та метали	7,1	30	38,8	40
Нафта та нафтопродукти	0,2	5	40,0	40
Хімічні речовини	5,3	150	37,9	60
Дерево, папір тощо	5,0	25	39,4	40
Текстиль	11,5	35	26,0	40
Одяг	23,9	25	35,0	40
Шкіра, взуття та ін.	9,9	30	39,7	50
Неелектричні машини	5,4	30	35,2	40
Електричні машини	6,0	20	31,7	60
Транспортне обладнання	13,5	50	38,8	40
Інші промислові товари	7,5	25	36,8	40

Джерело: складено за даними: Indonesia. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/ID_E.pdf

Тобто поряд з дією багатьох двосторонніх та багатосторонніх торговельних угод уряд Індонезії не відмовляється від високих розмірів ставок ввізних мит, активно застосовує механізми антидемпінгових та захисних заходів. З метою захисту внутрішнього ринку активно використовує нетарифні бар'єри, включаючи обмеження прав на торгівлю, вимоги щодо попередньої перевірки імпорту, ліцензування імпорту, заборон та обмежень експорту, застосування стандартів тощо.

З метою збільшення зовнішньоторговельного обороту у майбутньому між Україною та Республікою Індонезія існує об'єктивна

необхідність проведення двосторонніх переговорів щодо укладення угоди про ЗВТ, що позитивно позначиться на економічному зростанні обох країн.

Для розширення обсягів експорту промислових товарів, уряд **Таїланду** активно підтримує багатосторонню торговельну систему, засновану на правилах СОТ. У Таїланді переконані, що багатостороння торговельна система є найважливішим механізмом для досягнення справедливої, прозорої, передбачуваної вільної торгівлі, що може забезпечити інклюзивний розвиток та економічне зростання. Відповідно наразі у Таїланді діє 13 регіональних і двосторонніх угод про вільну торгівлю²³³. Зокрема, серед регіональних діють угоди про ЗВТ з АСЕАН, між державами – членами АСЕАН та КНР, Японією, Південною Кореєю, Індією, Австралією та Новою Зеландією, Гонконгом. Серед двосторонніх діють угоди про ЗВТ між Таїландом та Індією, Австралією, Новою Зеландією, Японією, Перу, Чилі. Також наразі Таїланд перебуває у процесі переговорів про зону вільної торгівлі з Пакистаном, Туреччиною та Шрі-Ланкою.

Поряд із дією багатьох регіональних угод Таїланд не відмовляється від захисту внутрішнього ринку. Середня ставка ввізних мит у режимі найбільшого сприяння (MFN) на промислову продукцію у 2021 р. становила 8,4% (табл. 5.13). Також активно застосовуються тарифні квоти на додаткові імпорتنі збори.

Високі тарифи на промислову продукції в багатьох секторах продовжують перешкоджати доступу до таїландського ринку. Найвищі адвалорні ставки застосовуються до імпорту, що конкурує з товарами місцевого виробництва, в тому числі на автомобілі та автозапчастини, мотоцикли тощо. Зокрема, Таїланд застосовує імпорتنі мита у розмірі 80% на автотранспорт, 60% на мотоцикли та деякі вироби з одягу тощо. Також Таїланд застосовує 10-відсотковий тариф на більшість фармацевтичних продуктів, включаючи майже всі продукти зі списку

²³³ Trade Policy Review Report by Thailand / WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/g400_e.pdf

основних лікарських засобів ВООЗ, за винятком деяких вакцин, протималарійних препаратів та антиретровірусних препаратів²³⁴.

Таблиця 5.13

Рівень тарифного захисту ринків промислових товарів Таїланду у 2021 р., %

Група товарів	Тариф режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній	Максимальний	Середній	Максимальний
Промислові товари	8,4		25,7	
Мінерали та метали	5,0	34	24,7	34
Нафта та нафтопродукти	4,4	10	–	–
Хімічні речовини	2,6	30	30,6	244
Дерево, папір тощо	5,8	20	23,8	50
Текстиль	18,6	83	28,4	61
Одяг	29,6	60	30	30
Шкіра, взуття та ін.	11,3	30	29,7	49
Неелектричні машини	3,0	30	20,3	30
Електричні машини	6,6	30	19,7	30
Транспортне обладнання	22,8	80	47,7	80
Інші промислові товари	7,5	30	26,4	30

Джерело: складено за даними: Thailand. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/TH_E.pdf

Не менш важливу роль у захисті внутрішнього ринку Таїланду відіграють нетарифні бар'єри, зокрема ліцензування імпорту. Так, імпортні ліцензії необхідні для імпорту багатьох видів сировини, нафти, промислового обладнання, текстилю, фармацевтичних товарів, вогнепальної зброї та боєприпасів тощо. У деяких випадках на імпорту певних товарів, які не потребують ліцензії, стягуються додаткові збори та висуваються вимоги щодо сертифіката походження. Крім того, низка товарів підлягає контролю за імпортом згідно з чинним у Таїланді законодавством.

Загалом, як свідчить проведений аналіз особливостей торговельних режимів, у Таїланді, незважаючи на наявність значної кількості двосторонніх та багатосторонніх угод, з метою захисту

²³⁴ 2021 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers. URL: <https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021NTE.pdf>

внутрішнього виробника уряд активно застосовує захисні механізми у вигляді ввізних мит, різноманітних квот та нетарифних бар'єрів тощо.

Уряд **Бангладеш** з метою збільшення обсягів виробництва та експорту товарів з високою доданою вартістю, підвищення їх якості на основі використання екологічно чистих технології ще протягом 2015–2018 рр. розробив торговельну політику, що передбачала розвиток 12 найбільш пріоритетних секторів та 14 секторів спеціального розвитку національної економіки. До найпріоритетніших секторів увійшли: готовий одяг і аксесуари до одягу з високою доданою вартістю; програмне забезпечення та ІТ-послуги, продукти ІКТ; фармацевтична продукція; кораблі та океанські рибальські траулери; взуття та вироби зі шкіри; вироби з джуту; пластмасові вироби; агропромислова продукція; меблі; домашній текстиль і махрові рушники; товари для облаштування дому; товари для багажу²³⁵. Тобто фактично увесь перелік промислових товарів з високою доданою вартістю, які активно імпортує Україна.

Важливу роль у сприянні експорту товарів з високою доданою вартістю з Бангладеш відіграє Бюро сприяння експорту, на яке покладено функції з проведення різноманітних рекламних заходів, зокрема шляхом проведення щорічних міжнародних торгових ярмарок; заохочення експортерів до участі у міжнародних виставках; організації закордонних навчальних програм з розвитку і маркетингу продукту з метою удосконалення технічних навичок і маркетингової експертизи; реалізації інших заходів для просування продукту на міжнародних ринках.

З метою реалізації торговельної політики уряд Бангладеш розробив та протягом 2016–2017 рр. реалізував програму під назвою «Експортна конкурентоспроможність для робочих місць». Основна мета зазначеної програми полягала у диверсифікації таких пріоритетних секторів, як: виробництво шкіри та шкіряних виробів, взуття, легке машинобудування (включно з електронікою); виробництво пластику. Завдяки реалізації зазначеної програми уряду Республіки Бангладеш вдалося створити до 19 000 додаткових робочих місць.

²³⁵ Trade Policy Review Report by Bangladesh / WTO. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/g385_e.pdf

Ще один механізм, який з 2012 р. фактично стимулює збільшення обсягів виробництва та експорту товарів з високою доданою вартістю, – дешеві валютні кредити для купівлі виробниками-експортерами імпортних машин, устаткування і сировини. Таке фінансування допомагає виробникам товарів з високою доданою вартістю знизити собівартість продукції та конкурувати на світових ринках.

З метою досягнення темпів зростання ВВП на рівні 10% уряд Бангладеш у 2016 р. розробив Національну промислову політику, реалізація якої передбачає збільшення частки промислового сектора у ВВП країни із 30 до 40%. Основні цілі промислової політики включають стає та інклюзивне промислове зростання через генерацію продуктивної зайнятості, створення нових підприємницьких структур, залучення до діяльності жінок у процесі індустріалізації та розвитку міжнародних ринкових зв'язків. Ключовими детермінантами Національної промислової політики виступили: розвиток малого і середнього підприємництва (МСП), інфраструктурна трансформація, диверсифікація економічної бази, прискорене економічне зростання, створення робочих місць, участь жінок у розвитку підприємництва, підвищення рівня доходів і розвиток засобів існування населення.

Малі та середні підприємства розглядаються урядом Бангладеш як потенційний сектор вирішення проблеми безробіття. Цей сектор відіграє суттєву роль у досягненні економічного зростання та отримання іноземної валюти шляхом заохочення та розширення підприємницької діяльності. З метою підвищення рівня життя населення, забезпечення розширення прав і можливостей жінок, а також зменшення гендерної дискримінації для розвитку сектора МСП комерційним банкам Бангладеш доручили збільшити кредитування малих та середніх підприємств з 22 до 25% у загальній структурі кредитування. Крім того, регулятором встановлено 9% максимальну відсоткову ставку для жінок-підприємців, щоб заохотити їх брати участь у підприємницькій діяльності.

З метою розширення обсягів торгівлі промисловими товарами Бангладеш бере активну участь у низці регіональних торговельних угод, зокрема в Угоді про Південноазійську зону вільної торгівлі (SAFTA), в

Рамковій угоді Бенгальської затоки щодо ініціативи для багатосекторного технічного та економічного співробітництва (BIMSTEC FTA), в Угоді про торговельну преференційну систему між країнами Організації ісламського співробітництва (ОІС) та в Угоді про організацію економічного співробітництва, відому як Developing-8. Поряд з цим варто зазначити, що мито залишається основним інструментом торгової політики Бангладеш. Загалом у Бангладеш підтримується шість тарифних ліній з максимальною тарифною ставкою 25%²³⁶. Поточні тарифні діапазони становлять 0%, 1%, 5%, 10%, 15% і 25%. У табл. 5.14 представлено рівень тарифного захисту промислових товарних ринків Бангладеш у 2021 р. Найвища тарифна ставка встановлена на рівні 25%. Середній тариф на промислові товари становив 13,4%, на одяг – 24,4%.

Таблиця 5.14

Рівень тарифного захисту ринків промислових товарів Бангладеш у 2021 р., %

Група товарів	Тариф режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній	Максимальний	Середній	Максимальний
Промислові товари	13,4		37,8	
Мінерали та метали	23,7	25	33,1	50
Нафта та нафтопродукти	15,7	25	–	–
Хімічні речовини	9,8	25	46,5	200
Дерево, папір тощо	14,8	25	34,6	50
Текстиль	19,5	25	37,5	50
Одяг	24,4	25	–	–
Неелектричні машини	4,0	25	44,0	50
Електричні машини	13,6	25	43,3	50
Транспортне обладнання	11,9	25	20,1	50
Інші промислові товари	12,8	25	23,8	50

Джерело: складено за даними: Bangladesh. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/BD_E.pdf

Для сприяння розвитку торгівлі уряд Бангладеш ще у 2013 р. провів серйозні реформи на митниці. Зокрема, розроблено новий митний закон, відкрито «єдине вікно» для полегшення ведення бізнесу,

²³⁶ Митний тариф Республіки Бангладеш. URL: https://customs.gov.bd/files/TRF_1819_TTI.pdf

автоматизовано систему видачі сертифікатів, ліцензій, дозволів на імпорт, експорт і транзит товарів.

Відповідно до Угод СОТ у Бангладеш внесено необхідні зміни до Закону про митну службу 1969 р. та сформульовано нові правила для ініціювання розслідувань і накладення мит на антидемпінгові, компенсаційні та захисні заходи.

Важливу роль у реалізації зовнішньоторговельної політики Бангладеш відіграє морський порт Чоттограм (Чіттагон). Через цей порт проходить 92% усіх зовнішньоторговельних операцій країни. Наразі щорічне зростання останніх становить 14%. Враховуючи величезне значення порту, уряд Бангладеш розробив та реалізував низку програм з його модернізації, в результаті чого середній час обороту суден біля причалу зменшився з 3,06 до 2,53 дня.

Разом із цим уряд країни виступив з низкою ініціатив щодо покращення спроможності порту Монгла, перетворивши його на морський порт із усією сучасною інфраструктурою. Зокрема, будівництво мосту Падма, прокладання залізничних ліній Кхулна-Монгла, будівництво аеропорту Хан-Джахан Алі, будівництво вугільної електростанції та створення спільно з Індією економічної зони, модернізація вугільної електростанції Рампал сприятиме імпорту через цей порт 4,5 млн т вугілля щорічно.

З метою розвитку торговельного потенціалу уряд Бангладеш ще у 2003 р. заснував Інститут зовнішньої торгівлі на основі державно-приватного партнерства між Міністерством торгівлі і приватним сектором. Його основна функція – займатися дослідженнями, освітою, навчанням та адвокатуванням політики з питань, пов'язаних з міжнародною торгівлею. Крім того, Міністерство торгівлі співпрацює з державними та приватними університетами, аналітичними центрами та науковими колами для посилення можливостей країни, пов'язаних з торгівлею.

Для забезпечення конкуренції та заборони антиконкурентної підприємницької діяльності на ринку уряд Бангладеш у червні 2012 р. оприлюднив Закон про конкуренцію. З метою ефективного реалізації

забезпечення виконання цього закону було створено Комісію з питань конкуренції Бангладеш.

З метою забезпечення зручності ведення бізнесу офіс реєстратора акціонерних компаній та фірм запровадив онлайн-систему реєстрації, що дає компаніям змогу зареєструватися протягом чотирьох годин з моменту подачі заявки. Така система скоротила час реєстрації бізнесу приблизно на 30 днів.

Інститут стандартів та випробувань Республіки Бангладеш є єдиним в країні національним органом зі стандартизації. Основними його обов'язками є розроблення національних стандартів продукції, тестування та сертифікація якості продукції відповідно до національних стандартів Республіки Бангладеш і забезпечення метрології та послуг калібрування по всій країні.

Отже, як свідчить наведене вище, уряд Бангладеш, з метою збільшення обсягів виробництва та експорту товарів з високою доданою вартістю, підвищення їх якості на основі використання екологічно чистих технологій розробив торговельну політику, що в комплексі охоплює розвиток не лише найбільш пріоритетних та спеціальних секторів, а й включає активний розвиток інфраструктури, науки, освіти, стандартизації тощо. На наш погляд, досвід Бангладеш щодо комплексного підходу у торговельній політиці може бути використаний в Україні, особливо у повоєнний період, коли розпочнеться активне будівництво нових підприємств з виробництва промислової продукції з високою доданою вартістю. Водночас для збільшення обсягів експорту українських промислових товарів з високою доданою вартістю до Бангладеш доцільно провести переговори щодо можливого підписання двосторонньої угоди про створення ЗВТ з цією країною.

Варто зазначити, що економіка **Філіппін** у 2021 р. зросла на 5,7%, перевищивши цільовий діапазон уряду у 5–5,5%, відновившись після 9,5% спаду, спричиненого пандемією COVID-19 у 2020 р. Протягом 2021 р. завдяки збільшенню обсягів внутрішнього споживання, що було обумовлено пом'якшенням обмежень на мобільність, покращенням умов

праці та відновленням бізнесу в країні, спостерігалася економічна активність суб'єктів господарювання²³⁷. У зв'язку із цим уряд Філіппін очікує, що до кінця 2023 р. країна досягне статусу рівня доходу, вищого за середній.

У той час, як високий внутрішній попит може допомогти підтримати імпульс відновлення, зовнішні ризики, такі як російське вторгнення в Україну, уповільнення економіки в КНР, збій у глобальних ланцюгах поставок і підвищення ставок Федеральної резервної системи США, фактично нівелюють загальні економічні перспективи. Внутрішні фактори ризику, такі як потенційне відновлення зараження COVID-19, зростання інфляції та дефіциту бюджету, боргів, також можуть стримувати економічне зростання у 2022–2023 рр.

З метою досягнення цільових показників ВВП уряд країни підтримує переведення всіх регіонів на найменш обмежувальний рівень небезпеки щодо COVID-19, підвищення рівня вакцинації та повне відновлення очного навчання. У 2021 р. інфляція споживчих цін досягла в середньому трирічного максимуму в 4,5% та перевищила аналогічний показник 2020 р. на 1,9 в.п. Зростання цін на м'ясо, транспорт і пальне були головними факторами інфляції за рік. Інфляційний тиск, спричинений головним чином російським вторгненням в Україну, що підштовхнуло міжнародні ціни на нафту та сировинні товари, продовжить зростати й у 2023 р. Середній рівень інфляції в січні–травні 2022 р. становив 4,1%. Зростання внутрішніх витрат на продовольчі товари, транспорт і комунальні послуги, а також підвищення заробітної плати та тарифів на транспорт суттєво підвищили інфляційні очікування.

Щоб приборкати зростаючу інфляцію, уряд Філіппін продовжує застосовувати дію низьких тарифних ставок у режимі найбільшого сприяння. У травні 2022 р. Центральний банк Філіппін також вперше з 2018 р. підвищив свою облікову відсоткову ставку на 0,25 в.п., довівши її

²³⁷ Philippines – Country Commercial Guide. Market Overview. *Official Website of the International Trade Administration*. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/philippines-market-overview>

до 2,25% з історичного мінімуму в 2%. Позиція платіжного балансу забезпечила у 2021 р. низький профіцит у 1,3 млрд дол. США порівняно з 16 млрд дол. США у 2020 р. Дефіцит поточного рахунку становив 6,9 млрд дол. США порівняно з 12 млрд дол. США профіциту в 2020 р. головним чином через збільшення розриву в торгівлі товарами на тлі поступового відновлення економіки.

З огляду на окреслені тенденції вітчизняні експортери мають на ринках промислових товарів Філіппіни певні перспективи. Проте українські компанії мають бути готовими до подолання суттєвих бар'єрів. Зокрема, серед головних проблем, з якими стикаються компанії, які експортують свою продукцію до Філіппін, необхідно виділити такі, як²³⁸:

– *хабарництво та корупція*. Корупція, що перешкоджає торгівлі та інвестиціям, є поширеною та довготривалою проблемою Філіппін. Незважаючи на те, що уряд Філіппін досяг значних успіхів у боротьбі з хабарництвом і корупцією, цього виявилось недостатньо, про що свідчить зниження рейтингу Філіппін в Індексі сприйняття корупції з 95-го у 2015 р. до 117-го місця у 2021 р.;

– *регуляторна система*. Реєстрація продукції, стандарти, екологічні вимоги та вимоги до маркування накладають обмеження на певну продукцію. Крім того, на деяку продукцію вимагаються спеціальні ліцензії і дозволи;

– *інфраструктура*. Філіппіни відстають від багатьох своїх сусідів у розвитку інфраструктури. Перевантаженість портів становить суттєву перешкоду розвитку міжнародної торгівлі. Крім того, за рівнем охоплення, підключенням та швидкістю Інтернету країна перебуває на одному з найнижчих місць у регіоні. Суттєвою проблемою залишається й кібербезпека;

– *державні закупівлі*. Уряд Філіппін має можливості для закупівель товарів іноземного виробництва, але для цього зазвичай потрібен

²³⁸ Philippines – Country Commercial Guide. Market Challenges. *Official Website of the International Trade Administration*. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/philippines-market-challenges>

місцевий партнер. Закон «Про державні закупівлі» передбачає найнижчу прораховану та відповідну пропозицію, а також громіздкі бюрократичні процедури та значні вимоги до документів.

Найкращі перспективи для іноземних експортерів на Філіппінах розкриваються для інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), оборонної промисловості, чистої енергії, транспорту, інфраструктури та охорони здоров'я²³⁹. Так, протягом наступних шести років Філіппіни планують витратити близько 4,4 млрд дол. США на цифрову інфраструктуру. Пріоритетними галузями виступають кібербезпека, хмарні технології та телекомунікації. Збройні сили Філіппін здійснюють 15-тирічну програму модернізації, що почалася в 2012 р. і триватиме до 2027 р. Загальна вартість програми, за прогнозами, становитиме понад 4 млрд дол. США. Існують можливості для продажу літаків, кораблів, безпілотних транспортних засобів, систем розвідки та спостереження, засобів зв'язку, індивідуального захисту та систем озброєння.

Крім того, можливості розвитку вітчизняного експорту до Філіппін залежать і від тарифного регулювання митних режимів цієї країни. Так, з 2017 р. у країні діє Узгоджена тарифна номенклатура (АСЕАН). У 2021 р. середня тарифна ставка режиму найбільшого сприяння у країні становила 5,5% (табл. 5.15). Найвищі середні тарифи режиму найбільшого сприяння у 2021 р. мали ринки одягу (14,8%), транспортного обладнання (9,8%), виробів з текстилю (9,1%), шкіряних виробів (6,7%) та виробів із деревини (6,3%). Найнижчі середні тарифи режиму найбільшого сприяння запроваджено на ринках нафти та нафтопродуктів (1,0%), неелектричних (1,7%) та електричних машин (2,8%).

Попри те, що, згідно з угодою про зону вільної торгівлі АСЕАН, Філіппіни скасували тарифи на приблизно 99% усіх товарів торговельних партнерів АСЕАН, як правило, імпорتنі промислові товари, що конкурують з місцевими товарами, стикаються із вищими

²³⁹ Philippines – Country Commercial Guide. Market Opportunities. *Official Website of the International Trade Administration*. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/philippines-market-opportunities>

тарифами, ніж ті, що з місцевими товарами не конкурують. Тобто з метою захисту місцевих виробників Філіппіни, посилаючись на внутрішні та світові економічні події, виправдовують зміну застосовуваних ставок мита для певних продуктів.

Таблиця 5.15

Рівень тарифного захисту ринків промислових товарів Філіппін у 2021 р., %

Група товарів	Тариф режиму найбільшого сприяння, %		Зв'язані тарифи, %	
	Середній	Максимальний	Середній	Максимальний
Промислові товари	5,5		23,5	
Мінерали та метали	4,5	20	24,4	50
Нафта та нафтопродукти	1,0	3	–	–
Хімічні речовини	3,6	30	19,9	50
Дерево, папір тощо	6,3	30	24,3	50
Текстиль	9,1	20	27,0	50
Одяг	14,8	15	30	30
Шкіра, взуття та ін.	6,7	20	33,9	50
Неелектричні машини	1,7	15	19,3	50
Електричні машини	2,8	30	20,3	50
Транспортне обладнання	9,8	30	18,9	50
Інші промислові товари	4,3	15	25,3	50

Джерело: складено за даними: Philippines. WTO Tariff Profiles. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/tariff_profiles/PH_E.pdf

Загалом усі тарифні ставки на продукти затверджені в угодах:

- 1) про режим найбільшого сприяння;
- 2) про зону вільної торгівлі АСЕАН – Австралія – Нова Зеландія (AANZFTA);
- 3) АСЕАН – Китайська зона вільної торгівлі (ACFTA);
- 4) АСЕАН – Гонконг, Угода про вільну торгівлю Китаю (АНКФТА);
- 5) про зону вільної торгівлі між АСЕАН та Індією (AIFTA);
- 6) Угоді про всеосяжне економічне партнерство між АСЕАН і Японією (AJCEPA);
- 7) АСЕАН – Корейська зона вільної торгівлі (AKFTA);
- 8) Угоді АСЕАН про торгівлю товарами (ATIGA);
- 9) Угоді про економічне партнерство між Філіппінами та Японією (PJEPА);

10) Угоді про вільну торгівлю між Філіппінами та Європейською асоціацією вільної торгівлі (PH-EFTA FTA).

Варто зазначити, що наразі між Україною та Філіппінами відсутні угоди про зону вільної торгівлі або інші двосторонні угоди щодо спрощення тарифного та нетарифного регулювання або встановлення преференційних митних тарифів. Відтак, з метою розширення зовнішньоекономічного співробітництва України з Філіппінами, існує об'єктивна необхідність дослідження питання щодо можливої підготовки таких угод. Водночас необхідно враховувати й ризики, пов'язані з корупцією, складною регуляторною системою, поганою інфраструктурою та різноманітними бюрократичним процедурами у країні.

ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ЯК КРАЇНИ – КАНДИДАТА НА ЧЛЕНСТВО В ЄС

6.1. Торгівля між Україною та ЄС: проблеми та перспективи

Зовнішньоторговельні чинники до 2022 року перебували серед основних для забезпечення макроекономічної збалансованості в Україні. Рівень впливу чистого експорту на динаміку ВВП в Україні був одним із найвищих у світі й таким чином – суттєвою детермінантою економічного зростання. Цей факт доцільно враховувати при відновленні національного виробництва та подальшого збільшення рівня експортного потенціалу країни.

Програма діяльності Кабінету Міністрів України, затверджена Постановою Верховної Ради України №471 від 12 червня 2020 року, у розділі 5.2 «Підтримка експорту» передбачає такі напрями підтримки експортерів: «Сприяння спрощенню здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Державна підтримка українського експортера для розширення присутності української продукції на зовнішніх ринках, зокрема на ринку ЄС. Забезпечення ефективного функціонування спеціальних (вільних) економічних зон. Захист українського виробника від субсидованого та демпінгованого імпорту через механізми СОТ. Проведення переговорів щодо поглиблення торговельної лібералізації з ЄС. Запровадження експортного кредитування, реалізація «промислового безвізу» та активне просування українських товарів. Повноцінний запуск Експортно-кредитного агентства»²⁴⁰.

²⁴⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року №471 «Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text>

Для визначення напрямів удосконалення торговельної політики України в рамках ЗВТ з ЄС необхідно розглядати як динаміку торгівлі до введення воєнного стану за останні десять років, так і деякі аспекти імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС²⁴¹.

Аналіз зовнішньої торгівлі України товарами з 2012 р. по 2021 р. свідчить про збільшення обсягів як експорту, так і імпорту (рис. 6.1). Сальдо торговельного балансу у цьому періоді було негативним, за винятком 2015 р.

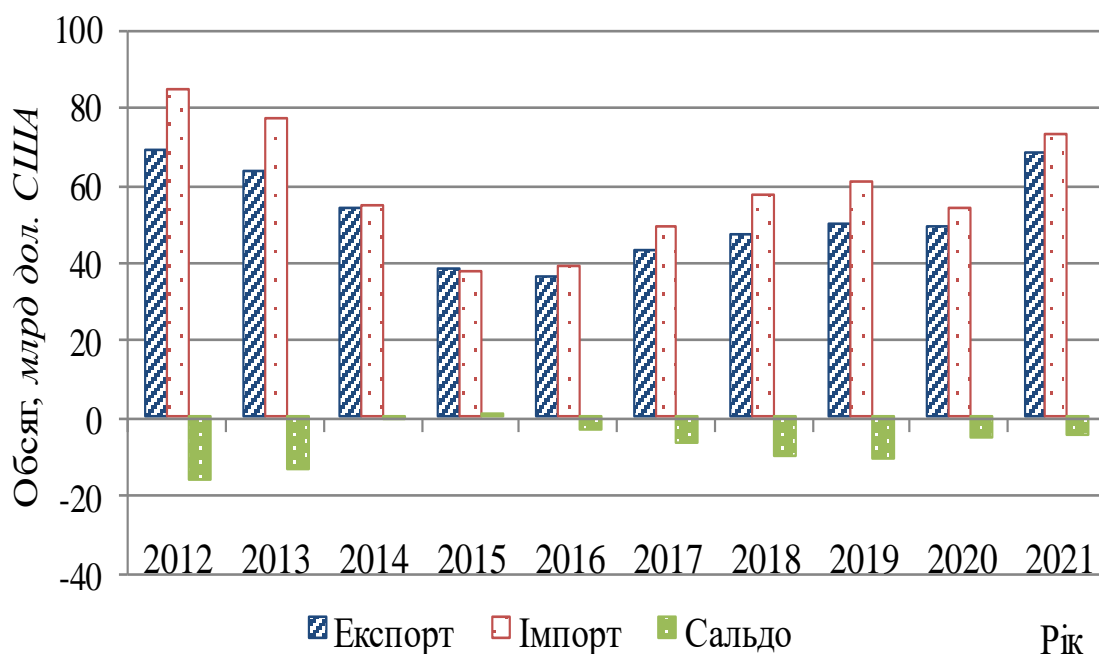

Рис. 6.1. Зовнішня торгівля України товарами за 2012–2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України.
URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

У торгівлі між Україною та ЄС обсяги імпорту переважають над експортом товарів (рис. 6.2). Сальдо торговельного балансу за десятиліття також було негативним.

²⁴¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони URL: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf)

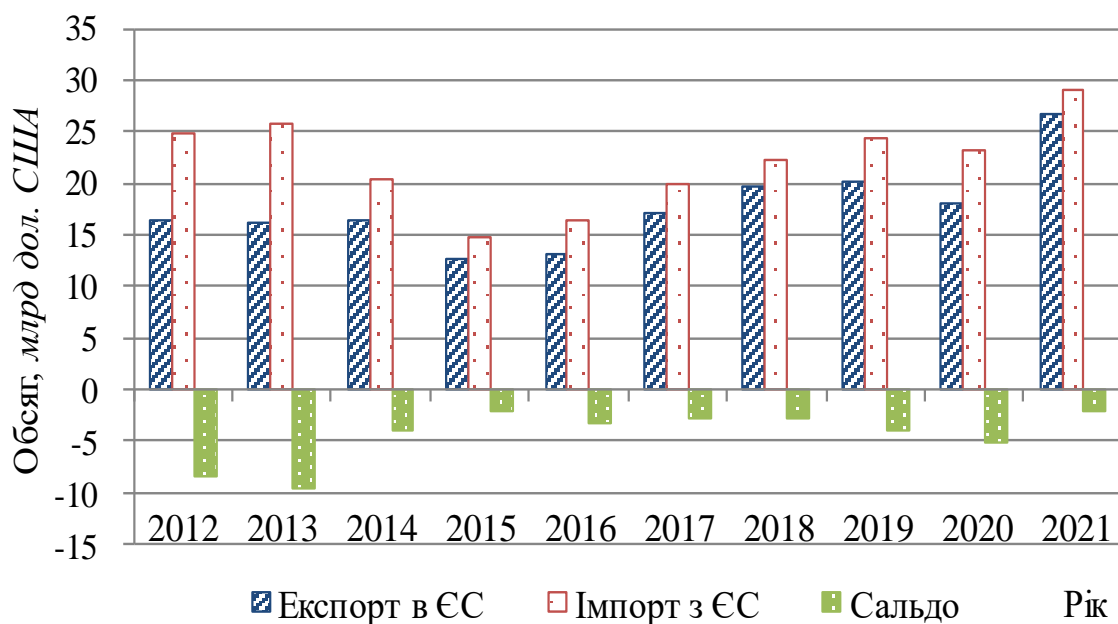

Рис. 6.2. Торгівля товарами між Україною та ЄС за 2012–2021 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України.
 URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

Аналіз експорту товарів за країнами у 2021 р. свідчить про значну частку у загальному експорті товарів країн ЄС (рис. 6.3), тобто про пріоритетність європейського напрямку експорту.

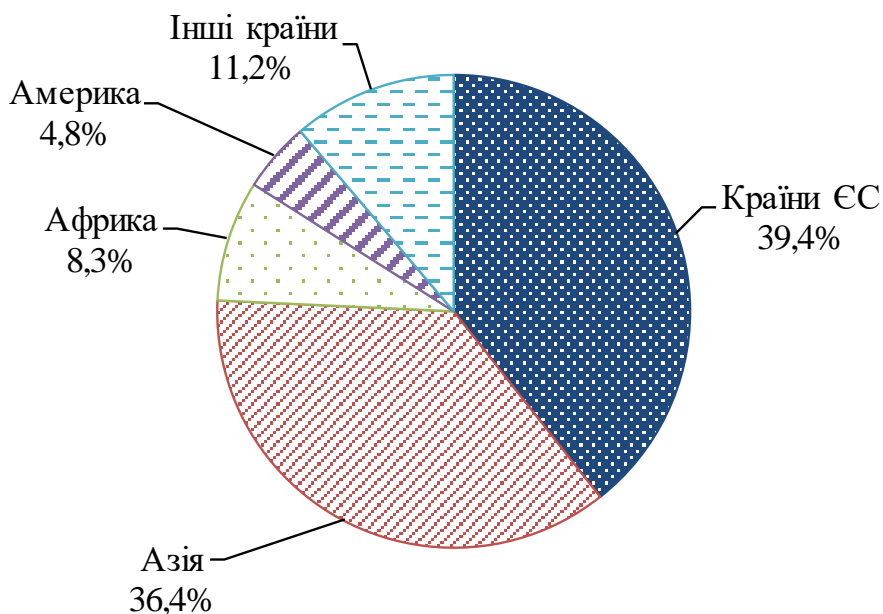

Рис. 6.3. Національний експорт товарів у 2021 р.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України.
 URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

Частка імпорту товарів країн ЄС у 2021 р. становила 39,7% (рис. 6.4). Можна стверджувати, що Україна значною мірою залежить від імпорту товарів з країн Європейського Союзу.

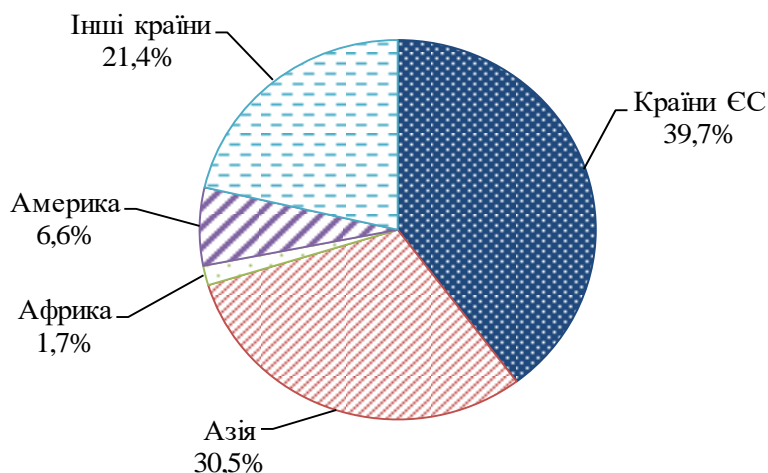

Рис. 6.4. Національний імпорт товарів у 2021 р.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

Торгівля товарами

Національний експорт товарів в основному орієнтований на країни Азії та Європи (рис. 6.5). У період з 2005 р. по 2022 р. обсяги експорту товарів до деяких країн ЄС значно зросли (табл. 6.1).

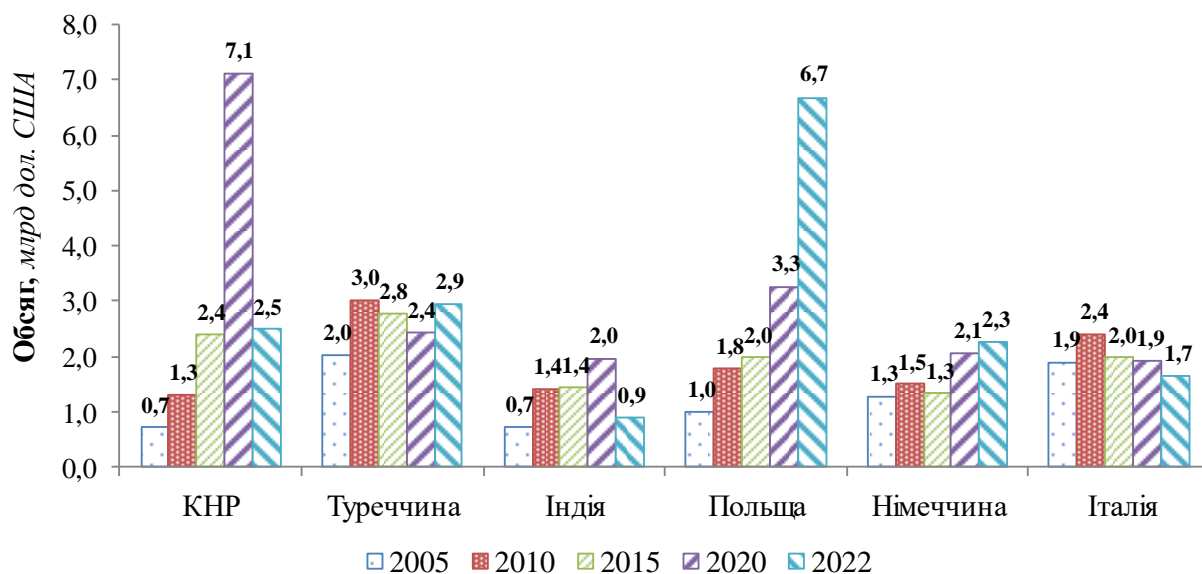

Рис. 6.5. Експорт товарів за країнами, млрд дол. США

Джерело: побудовано за даними ООН. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

Таблиця 6.1

Експорт товарів до країн ЄС, млрд дол. США

Назва країни	Обсяг, млрд дол. США				
	2005	2010	2015	2020	2022
Німеччина	1,29	1,50	1,33	2,07	2,27
Польща	1,01	1,79	1,98	3,28	6,69
Іспанія	0,57	0,41	1,04	1,25	1,57
Угорщина	0,69	0,86	0,91	1,26	2,28
Румунія	0,49	0,71	0,57	1,08	3,90

Джерело: побудовано за даними ООН. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

Національний імпорт товарів відбувається в основному з країн Азії та Європи (рис. 6.6). Обсяги імпорту товарів з деяких країн ЄС з 2005 р. по 2020 р. значно зросли (табл. 6.2).

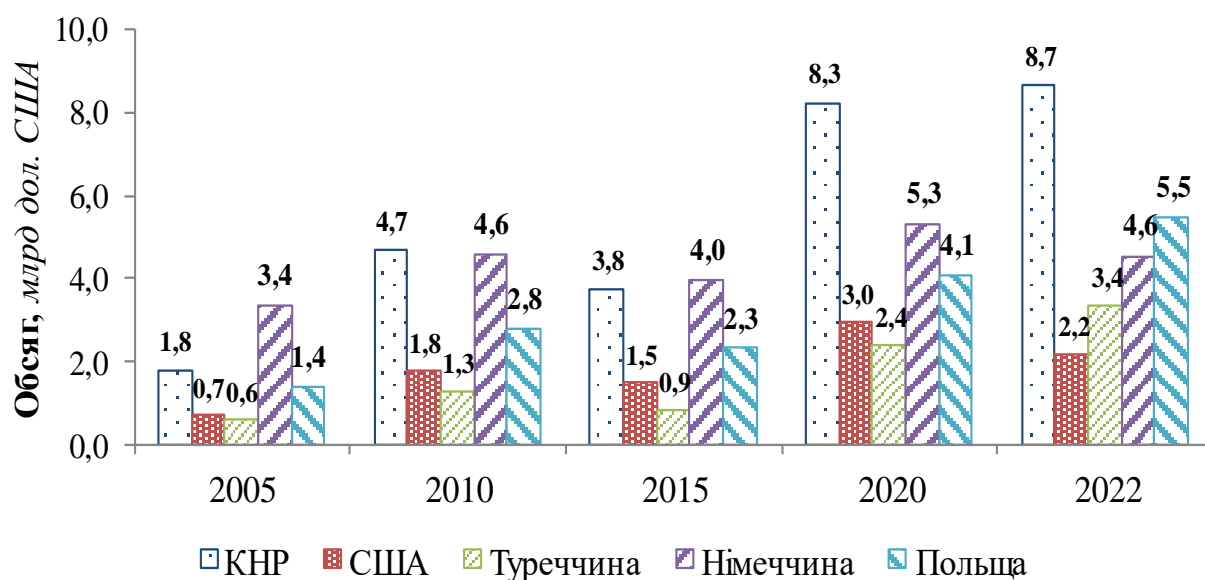

Рис. 6.6. Імпорт товарів за основними країнами, млрд дол. США

Джерело: побудовано за даними ООН. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

Таблиця 6.2

Імпорт товарів з країн ЄС

Назва країни	Обсяг, млрд дол. США				
	2005	2010	2015	2020	2022
Німеччина	3,38	4,60	3,98	5,33	4,56
Польща	1,41	2,79	2,32	4,08	5,48
Італія	1,03	1,39	0,98	2,12	1,79
Болгарія	0,11	0,22	0,25	0,29	2,01
Румунія	0,21	0,68	0,32	0,68	1,50
Франція	0,80	1,11	0,89	1,48	1,23

Джерело: побудовано за даними ООН. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

Аналіз зовнішньої торгівлі України у період 2005–2021 рр. показує значимість країн ЄС в експорті та імпорті. Відмічається збільшення обсягів як експорту, так і імпорту товарів. Цей факт свідчить, що до уведення воєнного стану зовнішня торгівля з країнами ЄС становила пріоритетний напрям. Відповідно, в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення доцільно поступово відновлювати обсяги торгівлі.

З метою визначення перспектив торгівлі з ЄС доцільно проаналізувати торгівлю товарами з основними країнами-партнерами, до яких відносяться Польща, Німеччина та Італія.

Польща. Експорт та імпорт товарів за 2021–2022 рр. відображено в таблицях 6.3 та 6.4 відповідно.

За зазначені роки частка експортованої продукції чорної металургії (Код УКТЗЕД 72) становила майже 25% від загального експорту до Польщі.

Таблиця 6.3

Експорт основних товарів до Польщі у 2021–2022 рр.

Код УКТЗЕД та назва групи товарів	Обсяг у 2021 р., млн дол. США	Обсяг у 2022 р., млн дол. США	% до 2021 р.
72 Чорні метали	1 228,1	1 274,6	103,8
26 Руди, шлак і зола	536,4	499,4	93,1
85 Електричні машини, обладнання та їх частини	416,2	363,0	87,2
15 Жири та олії тваринного, рослинного походження	381,0	792,4	208,0
94 Меблі; постільні речі, матраци; збірні будівельні конструкції	356,1	281,6	79,1
44 Деревина і вироби з деревини; деревне вугілля	331,9	366,3	110,4
23 Залишки і відходи харчової промисловості; готові корми для тварин	193,7	260,9	134,7
73 Вироби з чорних металів	148,9	152,3	102,3
84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини	106,6	145,6	136,6
39 Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них	101,1	66,3	65,6

Джерело: побудовано за даними ООН. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

Таблиця 6.4

Імпорт основних товарів з Польщі у 2021–2022 рр.

Код УКТЗЕД та назва групи товарів	Обсяг у 2021 р., млн дол. США	Обсяг у 2022 р., млн дол. США	% до 2021 р.
87 Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання	515,5	469,9	91,1
39 Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них	442,6	392,4	88,7
84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини	421,2	285,5	67,8
85 Електричні машини, обладнання та їх частини	341,5	261,4	76,5
27 Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні	217,3	1 145,2	527,1
31 Добрива	215,6	251,5	116,7
73 Вироби з чорних металів	141,2	92,5	65,5
04 Молоко та молочні продукти; яйця птиці; натуральний мед; істивні продукти тваринного походження, в іншому місці не зазначені	130,1	108,5	83,4
48 Папір і картон; вироби з паперової маси, паперу або картону	120,6	99,6	82,6
72 Чорні метали	115,3	99,6	86,4

Джерело: побудовано за даними ООН. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

Німеччина. Експорт та імпорт товарів за 2021–2022 рр. відображено в табл. 6.5 та 6.6.

Таблиця 6.5

Експорт основних товарів до Німеччини у 2021–2022 рр.

Код УКТЗЕД та назва групи товарів	Обсяг у 2021 р., млн дол. США	Обсяг у 2022 р., млн дол. США	% до 2021 р.
12 Насіння і плоди олійних рослин; інше насіння, плоди та зерна; технічні або лікарські рослини; солома і фураж	527,1	303,6	57,6
85 Електричні машини, обладнання та їх частини	442,7	440,9	99,6
26 Руди, шлак і зола	306,4	30,0	9,8
94 Меблі; постільні речі, матраци; збірні будівельні конструкції	167,5	140,0	83,6
44 Деревина і вироби з деревини; деревне вугілля	154,5	204,9	132,7

Код УКТЗЕД та назва групи товарів	Обсяг у 2021 р., млн дол. США	Обсяг у 2022 р., млн дол. США	% до 2021 р.
84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини	153,8	135,5	88,1
73 Вироби з чорних металів	142,1	154,2	108,5
72 Чорні метали	118,2	77,4	65,5
62 Одяг та додаткові речі до одягу, текстильні, крім трикотажних	112,2	89,9	80,1
32 Екстракти дубильні або барвні; таніни та їх похідні, барвники, пігменти та інші фарбувальні речовини, фарби і лаки; замазки та інші мастики; чорнило, туш	47,7	22,3	46,7

Джерело: побудовано за даними ООН. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

Таблиця 6.6

Імпорт основних товарів з Німеччини у 2021–2022 рр.

Код УКТЗЕД та назва групи товарів	Обсяг у 2021 р., млн дол. США	Обсяг у 2022 р., млн дол. США	% до 2021 р.
84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини	1 163,6	544,0	46,8
87 Засоби наземного транспорту, крім залізничного або трамвайного рухомого складу, їх частини та обладнання	1 026,0	1 135,2	110,6
30 Фармацевтична продукція	543,3	367,7	67,7
39 Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них	417,2	251,3	60,2
85 Електричні машини, обладнання та їх частини	395,4	240,6	60,8
27 Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні	219,3	434,1	198,0
38 Різноманітна хімічна продукція	207,3	164,3	79,2
90 Прилади та апарати оптичні, фотографічні, кінематографічні, контрольні, вимірювальні, прецизійні; медичні або хірургічні; їх частини та приладдя	203,7	138,3	67,9
48 Папір і картон; вироби з паперової маси, паперу або картону	155,4	95,0	61,1
33 Ефірні олії та резиноїди; парфумерні, косметичні та туалетні препарати	112,7	75,0	66,5

Джерело: побудовано за даними ООН. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

Італія. Експорт та імпорт товарів за 2021–2022 рр. відображено в табл. 6.7 та 6.8 відповідно. Частка експортованої продукції чорної металургії (Код УКТЗЕД 72) становила 57% від зального експорту товарів до Італії у 2021 р.

Таблиця 6.7

Експорт основних товарів до Італії у 2021–2022 рр.

Код УКТЗЕД та назва групи товарів	Обсяг у 2021 р., млн дол. США	Обсяг у 2022 р., млн дол. США	% до 2021 р.
72 Чорні метали	1 850,8	304,0	16,4
15 Жири та олії тваринного, рослинного походження	322,3	323,9	100,5
10 Зернові культури	243,6	405,5	166,5
44 Деревина і вироби з деревини; деревне вугілля	108,0	138,1	127,9
25 Сіль; сірка; землі та каміння; штукатурні матеріали, вапно та цемент	100,1	17,0	17,0
12 Насіння і плоди олійних рослин; інше насіння, плоди та зерна; технічні або лікарські рослини; солома і фураж	70,5	86,5	122,7
73 Вироби з чорних металів	59,9	56,3	94,0
26 Руди, шлак і зола	57,7	10,3	17,8
31 Добрива	50,8	8,2	16,1
29 Органічні хімічні сполуки	34,8	12,5	35,9

Джерело: побудовано за даними ООН. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

Таблиця 6.8

Імпорт основних товарів з Італії у 2021–2022 рр.

Код УКТЗЕД та назва групи товарів	Обсяг у 2021 р., млн дол. США	Обсяг у 2022 р., млн дол. США	% до 2021 р.
84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини	621,7	324,8	52,2
30 Фармацевтична продукція	221,9	124,8	56,2
24 Тютюн і промислові замітники тютюну	179,6	124,8	69,5
85 Електричні машини, обладнання та їх частини	141,0	125,7	89,1
39 Пластмаси, полімерні матеріали та вироби з них	128,1	88,1	68,8
22 Алкогольні і безалкогольні напої та оцет	126,1	66,1	52,4

Код УКТЗЕД та назва групи товарів	Обсяг у 2021 р., млн дол. США	Обсяг у 2022 р., млн дол. США	% до 2021 р.
27 Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки; бітумінозні речовини; воски мінеральні	115,7	169,1	146,2
87 Засоби наземного транспорту, їх частини та обладнання	107,0	81,9	76,5
90 Прилади та апарати; їх частини та приладдя	96,5	76,7	79,5
33 Ефірні олії та резиноїди; парфумерні, косметичні та туалетні препарати	71,8	44,0	61,3

Джерело: побудовано за даними ООН. URL: <https://comtradeplus.un.org/TradeFlow>

Торгівля товарами у 2021 р. із найбільшими країнами – партнерами ЄС мала сировинний характер експорту, імпорт був переважно високотехнологічний. Особливе значення мав експорт чорних металів та виробів з них. Відповідно до даних експрес-випуску «Зовнішня торгівля України товарами у 2022 році» Державної служби статистики України від 14 лютого 2023 р. обсяг експорту чорних металів становив 32,5% до обсягів 2021 р. Враховуючи воєнні дії на території України, можна передбачити, що подальше виробництво та експорт продукції чорної металургії у 2023 р. може залишитися на рівні 2022 р. Проте обсяги виробництва можуть так і не досягти рівня 2021 р., оскільки це вимагає відновлення виробничих потужностей, вирішення питань стосовно енергозабезпечення та логістики, що потребує значних обсягів інвестицій та часу.

У короткостроковій перспективі товарні групи, за якими можливе відновлення обсягів експорту до країн ЄС такі:

1. жири та олії;
2. зернові культури;
3. деревина і вироби з деревини;
4. меблі.

В умовах воєнного стану перспективним залишається імпорт товарів, що пов'язані з обороноздатністю країни. Особливе значення мають товари військового призначення, енергоресурси, товари для забезпечення функціонування інфраструктури.

Торгівля послугами

Зовнішня торгівля України послугами за період з 2017 р. по 2021 р. свідчить про збільшення частки країн Європейського Союзу як в експорті, так і в імпорті (табл. 6.9).

Таблиця 6.9

Торгівля послугами за 2017–2021 рр.

Роки	Загальний експорт, млрд дол. США	Експорт з країн ЄС (27), млрд дол. США	Частка ЄС в експорті, %	Загальний імпорнт, млрд дол. США	Імпорнт з країн ЄС, млрд дол. США	Частка ЄС в імпорті, %
2017	10,79	2,87	26,58	5,65	2,05	36,19
2018	11,68	3,41	29,17	6,36	2,84	44,70
2019	15,66	3,86	24,68	7,03	3,12	44,37
2020	11,55	3,83	33,13	5,88	2,41	40,97
2021	12,79	4,42	34,59	7,98	3,33	41,79

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України.
URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

Наведені вище дані дають підстави стверджувати про зростання частки країн ЄС у зовнішній торгівлі України. Позитивним фактом є переваги експорту над імпортом послуг. Проте існує значна залежність від імпорту товарів з Європейського Союзу. Тому виникає необхідність підвищення експортного потенціалу та конкурентоспроможності національних виробників на ринках країн ЄС.

Важливим питанням у сфері торгівлі між Україною та ЄС залишається питання нетарифного регулювання. Особливе значення для національних експортерів мають технічні бар'єри, митне регулювання, ринковий нагляд²⁴².

У сфері технічних бар'єрів у торгівлі повністю адаптовано та запроваджено українське базове (горизонтальне) законодавство і майже все українське секторальне (вертикальне) законодавство відповідно до

²⁴² Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: рекомендації на основі досвіду країн Східної Європи : наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця; чл.-кор. НАН України А.І. Даниленка, чл.-кор. НААН України, Т.О. Осташко; НАН України «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2015. 104 с. С. 27–29; Інтеграція в рамках асоціації: динаміка виконання Угоди між Україною та ЄС. Аналітичний звіт за редакцією Вероніки Мовчан та Ірини Коссе. 2023. 181 с. С. 36–42; 5; 6.

вимог Угоди про асоціацію та Додатку III. З 29 жовтня 2020 р. в Україні працює оціночна місія ЄС²⁴³, яка має встановити готовність України до початку переговорів щодо Угоди про оцінку відповідності та прийняття промислової продукції (АСАА). Незважаючи на високий ступінь адаптації українського законодавства до законодавства ЄС, у практичній площині наявні питання, які потребують уваги. Так у березні 2021 р. Європейською кооперацією з акредитації було призупинено визнання української акредитації, яку здійснює Національне агентство з акредитації України, у ключових для укладення угоди АСАА сферах, а саме: акредитація органів з інспектування та акредитація органів із сертифікації продукції²⁴⁴. Тому потрібно продовжувати працювати над практичною імплементацією.

У сфері, що стосується митних питань та сприяння торгівлі, за останні роки було досягнуто суттєвих результатів щодо виконання зобов'язань Угоди про асоціацію. Зокрема ухвалено основні підзаконні акти, необхідні для запуску спільного транзиту. Після проведення пілотного проєкту, у березні 2021 р. розпочато експлуатацію системи спільного транзиту в межах України. В результаті цього 30 липня 2022 р. Україна приєдналася до Конвенції про процедуру спільного транзиту та Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами²⁴⁵. 3 травня 2021 р. почав діяти новий митний реєстр об'єктів прав інтелектуальної власності, сформований на підставі нових нормативних актів, що раніше були прийняті на виконання зобов'язань в рамках Угоди про асоціацію. Водночас одним із системних завдань у митній

²⁴³ В Україні розпочала роботу попередня оціночна місія ЄС щодо укладання Угоди АСАА («Промисловий безвіз»). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-rozпочala-robotu-poperednya-ocinochna-misiya-yes-shchodo-ukladannya-ugodi-asaa-promislovij-bezviz>

²⁴⁴ Євроінтеграція попри COVID: прогрес у виконанні Угоди про асоціацію у 2020 - першу половину 2021 рр. / Український центр європейської політики. 2021. 10 с.

²⁴⁵ Закон України №2555-IX від 30.08.2022 «Про приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2555-20#Text>; Закон України №2554-IX від 30.08.2022 «Про приєднання України до Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2554-20#Text>

сфері залишається імплементація Митного кодексу Європейського Союзу, оскільки це завдання виконано лише частково.

Проте, хоча щодо європейської гармонізації системи технічного регулювання та митного регулювання досягнуто суттєвого прогресу – насамперед завдяки фінансово-технічній допомозі ЄС, існують проблеми та ризики уповільнення темпів досягнення цільових параметрів розвитку самої системи технічного регулювання, а також невідповідності встановлених пріоритетів новим умовам торгівлі в рамках ЗВТ з ЄС, що у свою чергу може призвести до зростання асиметричних ефектів, які склалися на сьогодні у взаємній торгівлі України та ЄС. Важливою проблемою в умовах перехідного періоду від державного контролю до ринкового нагляду є реалізація завдань у частині контролю за якістю продукції.

Для допуску на ринок ЄС товари повинні відповідати встановленим вимогам щодо якості та безпечності. Уповноважені органи ЄС контролюють дотримання таких вимог за допомогою заходів ринкового нагляду²⁴⁶. Угода про асоціацію з ЄС передбачає гармонізацію Україною національного законодавства у сфері ринкового нагляду з нормами ЄС²⁴⁷. Від 16 липня 2021 р. в ЄС почав діяти новий Регламент (ЄС) №2019/1020 «Про нагляд за ринком і відповідність продукції». Регламент спрямований на поліпшення роботи принципу вільного переміщення товарів шляхом посилення нагляду за ринком товарів, що підпадають під дію законодавства ЄС. Він встановлює правила і процедури для економічних операторів та систему їхньої взаємодії з наглядовими органами²⁴⁸. При підписанні Угоди про оцінку

²⁴⁶ Віткін Леонід. Ринковий нагляд та оцінка відповідності в Україні в контексті змін європейського законодавства / Український центр європейської політики. 2021. 37 с.

²⁴⁷ Віткін Леонід. Ринковий нагляд та оцінка відповідності в Україні в контексті змін європейського законодавства / Український центр європейської політики. 2021; Віткін Леонід. Нові вимоги для українських експортерів в контексті змін європейського законодавства щодо ринкового нагляду та оцінки відповідності / Український центр європейської політики. 2021. 22 с. С. 4.

²⁴⁸ Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/1020 від 20 червня 2019 року «Про ринковий нагляд та відповідність продуктів, а також про внесення змін до Директиви 2004/42/ЄС та Регламенту (ЄС) № 765/2008 і Регламенту (ЄС) № 305/2011». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-19#Text

відповідності та прийнятність промислових товарів між Україною та ЄС національні експортери зможуть розраховувати на певне спрощення процедур торгівлі

Європейський зелений курс

Сучасна геополітична конфігурація та зміна режимів світової торгівлі створює нові виклики для економіки будь-якої країни, що прагне досягнути конкурентоспроможності у глобальній економічній системі. Проблема удосконалення національної торговельної політики в рамках ЗВТ з ЄС повинна вирішуватися з урахуванням досягнення цілей сталого розвитку та переходу до низьковуглецевої економіки. Ці питання включено до актуального порядку денного європейських країн.

В результаті активізації участі країн – членів ЄС в ініціативах Європейського зеленого курсу (Green Deal) вітчизняні представники бізнесу зіткнулися із низкою нових викликів, пов'язаних із необхідністю підтримки політики енергозбереження, відповідальної та екологічної діяльності²⁴⁹. Відповідно, з'являється попит на так звані «екологічні» інвестиції. Подальша інтеграція до країн ЄС потребує забезпечення необхідного рівня екологічності виробництва та необхідного темпу впровадження інновацій у різних галузях економіки²⁵⁰. Питання досягнення цілей сталого розвитку та енергетичної безпеки постійно перебувають у фокусі обговорення як на міжнародному, так і на європейському рівнях. Відповідно, готуються прогнози з різними сценаріями розвитку енергетичного сектора та розробляються стратегії переходу до низьковуглецевої економіки. В умовах інтеграційних процесів відновлення та розвиток національної економіки вимагає відповідного рівня енергозабезпечення, надійності та якості постачання енергетичних ресурсів. Це набуває дедалі більшого значення для підтримки конкурентоспроможності національних товаровиробників на

²⁴⁹ Європейський зелений курс (A European Green Deal) / European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en

²⁵⁰ Інтеграція в рамках асоціації: динаміка виконання Угоди між Україною та ЄС. Аналітичний звіт / за ред. Вероніки Мовчан та Ірини Коссе. 2023. 181 с. С. 162.

європейському та міжнародних ринках. Промисловість України має розвиватися і переходити на новий рівень, що відповідав би сучасним вимогам.

У країнах ЄС посилюється усвідомлення необхідності більш ретельного вивчення впливу глобальної торгівлі на сталий розвиток країн. Здійснюються спроби розгляду економічних і соціальних наслідків лібералізації.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС дає нові можливості щодо умов торгівлі, проте ставить певні виклики для української промисловості. У розділі «Торгівля та сталий розвиток» зазначено, що «Сторони докладатимуть зусиль задля сприяння і заохочення торгівлі та прямих іноземних інвестицій в екологічно чисті товари, послуги та технології, використання збалансованих джерел відновлюваної енергії та енергозберігаючих продуктів і послуг, а також екологічне маркування товарів, у тому числі шляхом усунення пов'язаних нетарифних бар'єрів»²⁵¹.

Усвідомлюючи важливість впливу лібералізації торгівлі на довкілля, що може бути як позитивним, так і негативним, у світі починають поширюватися методики оцінки впливу торговельних угод на охорону довкілля. У Європейському Союзі прийнята методологія оцінки впливу торговельних угод на сталий розвиток, тобто комплексно на економічний розвиток, соціальну ситуацію та стан довкілля.

Прагнення подолати відмінності у розвитку між окремими країнами в рамках існуючої інтеграції і торговельних угод – одна з головних рушійних сил світових процесів і, разом із тим, основна перешкода на шляху реалізації концепції сталого розвитку. Ефективний вихід із ситуації вбачається у гармонізації розбіжних і часто суперечливих інтересів конкретних країн та регіонів. Імовірність такої гармонізації зростає при інтеграції країн у досить великі багатонаціональні спільноти.

²⁵¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони URL: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf)

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС сфера енергетики, виробнича сфера та сфера надання послуг поступово зазнаватимуть змін та переходитимуть до функціонування за європейськими правилами та нормами. Має відбуватися не тільки процес гармонізації вітчизняного законодавства з європейським, виробництво повинно модернізуватися, а ринки товарів та послуг функціонувати вже за новими нормами та правилами. Це потребує вирішення досить складних завдань стосовно переходу на новий рівень розвитку вітчизняного виробництва товарів, що вимагає впровадження нових організаційно-економічних механізмів та методів державного регулювання.

Враховуючи різний рівень розвитку промисловості та інституційного середовища, організація спільного ринку між Україною та країнами ЄС вимагає проведення масштабної підготовки як у технологічному сенсі, так і щодо зміни інституційного середовища функціонування багатьох галузей національної економіки.

Зважаючи на передові позиції промисловості країн ЄС у світі, подальше відновлення та розвиток вітчизняного виробництва мають відбуватися у контексті сталого розвитку, екологізації, цифровізації та лібералізації ринків товарів та послуг Європейського Союзу.

Цифровізація

Перспективним напрямом розвитку зовнішньої торгівлі України є інтеграція до європейських цифрових ринків²⁵². У країнах ЄС відбувся суттєвий прогрес у сфері цифровізації та новітніх технологій. Розвиток цифрових технологій стосується багатьох сфер сучасного життя – від освіти та робочих місць до системи соціального забезпечення та впливу на систему державного управління. Цифрові інструменти сприяють економічному зростанню, виробництву та експорту, через підвищення продуктивності існуючих галузей та створення принципово нових сфер цифрової економіки з підвищеною доданою вартістю.

²⁵² Інтеграція України в Єдиний цифровий ринок ЄС. Потенційні економічні переваги. УЦЄП. Київ, 2020. 53 с.

У ЄС цифровізація розглядається як важливий елемент сталого розвитку економіки та суспільства. Вважається, що нові технології можуть сприяти досягненню Глобальних Цілей Сталого Розвитку Організації Об'єднаних Націй до 2030 року²⁵³. Оскільки технологічні зміни відбуваються швидко, то виникає необхідність якісного та своєчасного реагування на них, зокрема й у питаннях адаптації законодавчої та регуляторної бази. Європейський Союз та інші розвинені країни не тільки декларують підтримку розвитку цифрового простору, а й роблять практичні кроки у цьому напрямі. Підхід ЄС до цифрової трансформації означає розширення можливостей та залучення до неї кожного громадянина, посилення потенціалу кожного бізнесу та вирішення глобальних викликів, і передбачений рамковими та стратегічними документами, такими як: Стратегія Єдиного цифрового ринку (Digital Single Market Strategy for Europe), Цифрова Європа 2025 (Digital Europe 2025) та програми розвитку загальноєвропейських стандартів у сфері телекомунікацій та цифрових технологій тощо²⁵⁴. Стратегія Єдиного цифрового ринку ЄС була запропонована Європейською Комісією у 2015 р. з метою досягнення синергії між країнами ЄС у сфері новітніх технологій, транскордонної торгівлі та надання послуг у межах Єдиного цифрового ринку. Стратегія спрямована на те, щоб економіка, промисловість та суспільство Європи повною мірою скористалися перевагами цифрових технологій.

На сьогодні ЄС є одним із найбільших ринків електронної комерції у світі. А тому здійснення кроків щодо інтеграції до європейського ринку матиме позитивний ефект як для національного бізнесу, так і для споживачів.

Максимальне регуляторне наближення у сфері електронної комерції до гармонізованих правил ЄС призведе до зменшення перешкод та обмежень у двосторонній торгівлі між Україною та ЄС. Як результат, бізнес

²⁵³ Глобальні Цілі Сталого Розвитку / ООН. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>

²⁵⁴ A Digital Single Market Strategy for Europe. Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions. COM/2015/0192 final. 20 p.; A Stronger Digital Europe. URL: <https://www.digitaleurope.org/policies/strongerdigitaleurope/>

отримає розширений доступ на європейський ринок, що у поєднанні із посиленням захисту прав споживачів та підвищенням прозорості у сфері електронної комерції зумовить зростання обсягів електронної торгівлі та матиме позитивний ефект для економіки країни.

На виконання взятого відповідно до Додатку XVII-3 Угоди про асоціацію зобов'язання щодо імплементації положень Директиви №2000/31/ЄС в Україні було ухвалено Закон «Про електронну комерцію»²⁵⁵, а також внесено зміни до інших законодавчих актів у сфері електронної комерції. Водночас національне законодавство потребує подальшого оновлення.

Відповідно до ухваленої Стратегії розвитку цифрового ринку в ЄС були здійснені додаткові кроки щодо гармонізації положень європейського законодавства для подальшого розвитку електронної комерції.

Головна мета Єдиного цифрового ринку ЄС – усунення зайвих регуляторних бар'єрів і перехід від окремих національних ринків до єдиного, із загальноєвропейськими уніфікованими правилами у трьох секторах: телекомунікації, довірчі послуги, та електронна комерція.

Україна, як одна з найбільших країн – сусідів ЄС, може стати важливим партнером, який сприяє зростанню європейського цифрового ринку. Більше того, Україна чітко заявляє про свій намір інтегруватися до єдиного цифрового ринку ЄС і визначає цей намір одним із ключових пріоритетів і завдань, у тому числі й шляхом імплементації Угоди про асоціацію включно з Додатком XVII-3, який містить положення щодо узгодження у сфері телекомунікацій, частотного нагляду, довірчих послуг, електронної комерції, ІТ-послуг, аудіовізуальних засобів масової інформації, авторського права та суміжних прав і захисту персональних даних. З огляду на зазначене, важливим є аналіз стану виконання Україною зобов'язань за Додатком XVII-3 та визначення основних шляхів і заходів, яких необхідно вжити для забезпечення розвитку цифрової економіки в Україні та приєднання до єдиного цифрового ринку ЄС.

²⁵⁵ Закон України №675-VIII від 03.09.2015 «Про електронну комерцію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19/ed20150903#Text>

Однак залишаються нерегульованими та негармонізованими із нормами права ЄС питання захисту прав споживачів, укладення контрактів на поставку цифрового вмісту і цифрових послуг, розрахунків у сфері електронної торгівлі тощо.

Повноваження щодо регулювання цієї сфери розподілені одразу між декількома органами державної влади, що призводить до розпорошеності регуляторних дій та відсутності системного підходу до нормативно-правового регулювання електронної комерції.

Незважаючи на оновлення Дорожньої карти інтеграції України до Єдиного цифрового ринку ЄС, аналогічний стратегічний документ із конкретним планом дій щодо створення гармонізованих систем електронної торгівлі та електронної логістики з країнами ЄС наразі відсутній.

Ігнорування перелічених вище проблем фактично викличе відставання сфери електронної комерції в Україні та неможливість її розширення, у тому числі за рахунок приєднання до ринку ЄС.

Активні процеси реформування сфери електронної комерції в ЄС вимагають від українського уряду проактивної позиції щодо вироблення всеохоплюючої, послідовної та добре скоординованої політики з урахуванням нових викликів, ризиків та можливостей розвитку цієї сфери.

Результати досліджень вітчизняних науковців підтверджують²⁵⁶, що проблеми, пов'язані з імплементацією положень міжнародних угод потребують розроблення та впровадження комплексу заходів стосовно нівелювання ризиків, що виникають у зовнішньоекономічній сфері. Зміна торговельних режимів прямо впливає на рівень конкурентоспроможності цілих галузей економіки країни, серед яких найбільш чутливими є енергоємні та матеріаломісткі промислові виробництва.

Удосконалення торговельної політики України потребує подальших змін в інституційному середовищі, у визначенні перспектив розвитку

²⁵⁶ Оцінка інтеграції України до європейського економічного простору: колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. О.О. Борзенко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2021. 493 с.

експортного потенціалу національних товаровиробників, розробленні та впровадженні наукової концепції відновлення національної економіки.

6.2. Торговельна політика України в рамках ЗВТ з ЄС в умовах повоєнного відновлення національної економіки

Важливою складовою відновлення національної економіки є успішна інтеграція України у європейський економічний простір, що потребує створення системи державної підтримки експорту та сприятливих умов для вітчизняних товаровиробників конкурентоспроможної продукції на зовнішньому ринку²⁵⁷. В умовах набуття статусу кандидата на вступ у Європейський Союз вітчизняні підприємства здобувають можливості більш глибокої інтеграції до європейських ланцюгів доданої вартості²⁵⁸. Подальший розвиток торгівлі між Україною та ЄС повинен передбачати зміну не тільки обсягів, а й структури експорту вітчизняної продукції. Доцільно передбачити перехід України до експорту наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та успішного виходу на ринки ЄС, а також впровадити механізми стимулювання розвитку інноваційно орієнтованих промислових підприємств України²⁵⁹.

Зовнішньоторговельні чинники наразі є важливими для відновлення промислового виробництва в Україні. Слід зазначити, що значимість зовнішньоекономічної діяльності продовжує зростати через обмежений попит на внутрішньому ринку. Експорт вітчизняних товарів до країн Європейського Союзу залишається надмірно концентрованим

²⁵⁷ Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розвиток економіки» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 84 с.; Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Європейська інтеграція» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 28 с.; Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Європейська інтеграція» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 28 с.; Відбудова України: принципи та політика / Centre for Economic Policy Research. 507 с.

²⁵⁸ Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розвиток економіки» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 84 с.

²⁵⁹ Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Європейська інтеграція» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 28 с.

на окремих товарних групах. Така ситуація потребує визначення концептуальних засад та пріоритетів подальшого розвитку економіки у напрямі нарощування вітчизняними промисловими підприємствами експортного потенціалу.

Протягом останніх трьох десятиліть національний науково-технічний та освітній потенціал був використаний украї недостатньо. Про це свідчить відносно низька частка високотехнологічного експорту та частка продукції, виробництво якої потребує високого рівня кваліфікації працівників.

Подальший розвиток торгівлі між Україною та ЄС у першу чергу залежить від воєнних дій та роботи критичної інфраструктури в Україні. Значна частка підприємств потребує вирішення логістичних проблем. Експорт вітчизняних промислових товарів стримують адміністративні бар'єри, митне оформлення, жорстка цінова конкуренція на зовнішніх ринках. Наразі достатня кількість вітчизняних підприємств не експортує свою продукцію через відсутність сертифікатів відповідності міжнародним стандартам виробництва та якості готової продукції, через застарілу матеріально-технічну базу виробництва.

В умовах повоєнного відновлення економіки України слід звернути увагу на можливості, передбачені в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Варто також враховувати чинники, що потенційно можуть стимулювати зростання обсягів експорту промислових товарів до країн Європейського Союзу. Подальший розвиток торгівлі вимагає:

- 1) підвищення якості та конкурентоспроможності вітчизняної продукції;
- 2) збільшення частки доданої вартості продукції;
- 3) підвищення рівня інноваційності та наукоємності продукції;
- 4) удосконалення організаційно-управлінських заходів;
- 5) проведення консультацій та участі представників підприємств у семінарах, тренінгах стосовно можливостей експорту до країн ЄС;
- 6) розширення інформаційно-рекламних та фінансових механізмів;
- 7) розширення підтримки органів місцевої та державної влади.

Для відновлення національної економіки та подальшої інтеграції до ЄС необхідно розробити відповідні концептуальні засади та вжити

дієвих заходів щодо відновлення промисловими підприємствами експортного потенціалу, які мають базуватися на ефективній взаємодії органів місцевого самоврядування та бізнесового середовища, оптимальному використанні порівняльних переваг унікального ресурсного та науково-технічного потенціалу України, сучасних механізмів та інструментів стимулювання експортної діяльності вітчизняних підприємств та інтеграції до глобальних ланцюгів доданої вартості.

Повоєнне відновлення економіки України вимагатиме формування нової економічної політики, що потребує більш виваженого наукового обґрунтування, створення дієвої системи моніторингу та оцінки ризиків, передбачення можливих проблем та загроз експортерам, розроблення комплексу дієвих заходів із відновлення промислового виробництва та розвитку експортного потенціалу. Пріоритетним напрямом може стати стимулювання розвитку інноваційно орієнтованих промислових підприємств, а також долучення бізнесу до глобальних ланцюгів доданої вартості, збільшення інвестицій та трансферу інновацій.

Відновлення діяльності багатьох промислових підприємств та державна підтримка розвитку експортного потенціалу, регіональних та муніципальних систем підтримки експорту сприятиме інтеграції економіки України у європейський економічний простір.

В умовах подальшої європейської інтеграції та відновлення національної економіки доцільним стає питання про підтримку виробництва та експорту високотехнологічної продукції, що сприятиме інтеграції до глобальних ланцюжків створення доданої вартості.

Сутність глобальних ланцюгів доданої вартості (ГЛДВ) полягає у послідовності взаємопов'язаних видів діяльності зі створення доданої вартості, що здійснюються на території різних країн та забезпечують виробництво товару чи послуги, починаючи з ідеї щодо їх створення та закінчуючи доставкою до кінцевого споживача²⁶⁰.

²⁶⁰ Нарис про відбудову України / Centre for Economic Policy Research. 36 с.; Відбудова України: принципи та політика / Centre for Economic Policy Research. 507 с.

Принцип функціонування ланцюжків доданої вартості полягає в тому, що у країні-виробнику не відбувається формування повної вартості товару. Підприємства певної країни формують додану вартість на окремому етапі розробки, виробництва та збуту продукції. У глобальній системі ланцюжків доданої вартості існують такі варіанти участі підприємств:

1) використання імпортованої сировини або компонентів для виробництва товарів на експорт;

2) експорт компонентів для подальшого використання у виробничому процесі в інших країнах.

При формуванні ланцюгів доданої вартості передбачається зростання в зовнішньоторговельному обороті країн частки проміжної продукції, тобто напівфабрикатів, комплектуючих та компонентів обладнання тощо²⁶¹.

Відповідно до класифікатора, розробленого Секретаріатом Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), до високотехнологічних відносять такі групи товарів, як:

- 1) аерокосмічна продукція;
- 2) комп'ютерна та офісна техніка;
- 3) електроніка та телекомунікаційне обладнання;
- 4) фармацевтична продукція;
- 5) наукові інструменти;
- 6) електричні машини та обладнання;
- 7) хімічна продукція;
- 8) неелектричні машини та обладнання.

«Дорожньою картою стратегічного розвитку торгівлі України 2017–2021» для визначення пріоритетних секторів було враховано як потенціал створення високої доданої вартості, так і високий попит на світових ринках²⁶². Тому при інтеграції до глобальних ланцюжків

²⁶¹ Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Європейська інтеграція» / Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 28 с.

²⁶² Україна офіційно отримала статус кандидата на вступ в ЄС. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/23/7141922/>

доданої вартості доцільним є відбір секторів для експорту із урахуванням можливостей розвитку національної економіки.

Пріоритетними секторами, що можуть створювати високу додану вартість та можуть бути інтегрованими до ГЛДВ, є такі: сектори інформаційно-комунікаційних технологій та фармацевтичний і машинобудування.

Важливим фактором для розвитку ГЛДВ є преференційні торговельні угоди та вирішення питань, що пов'язані з оцінкою відповідності продукції стандартам та нормам країн, на ринках яких відбуватиметься торгівля кінцевою продукцією²⁶³.

Враховуючи виклики та перспективи, національним товаровиробникам доцільно приєднуватися до тих ГЛДВ, що задіяні в країнах, з якими підписані угоди про зону вільної торгівлі та взаємний захист інвестицій. Угода про асоціацію України та ЄС надає вітчизняним підприємствам значний потенціал стосовно інтеграції до європейських ГЛДВ. Слід зазначити, що підписано угоду про асоціацію та відбувається активне співробітництво різних галузей економіки між ЄС та Туреччиною. Відповідно перспективним є співробітництво в рамках трикутника ЄС – Україна – Туреччина, особливо у сфері виготовлення продукції машинобудування. Також доцільним є посилення співробітництва з Німеччиною, оскільки є перспективи повного використання потенціалу механізмів ГЛДВ. Про це свідчить досвід інтеграції підприємств Центральної та Східної Європи до виробничого циклу підприємств Німеччини.

Фармацевтична галузь

Загрози та виклики галузі:

- 1) застаріле виробниче обладнання на підприємствах;
- 2) неефективне використання виробничих потужностей;
- 3) низький рівень впровадження інновацій у виробництві.

²⁶³ Глобальні ланцюги доданої вартості та промисловий розвиток. Досвід Китаю, Південно-Східної та Південної Азії / пер. з англ.; Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку. 2018. 92с.

Перспективи розвитку галузі пов'язані з модернізацією виробничих потужностей, впровадженням інноваційних технологій, а також переходом на нові світові стандарти екологічної безпеки продукції.

Для підтримки експортного потенціалу та долучення до ГЛДВ необхідно:

- 1) впровадити податкові преференції для підприємств галузі, що застосовують інновації у виробництві;
- 2) сприяти інноваційній модернізації вітчизняних підприємств галузі за рахунок надання державної підтримки для придбання виробничого обладнання.

Впровадження інновацій дозволяє оптимізувати виробничі процеси та виготовляти продукцію, що відповідає сучасним вимогам щодо екологічної безпеки. Модернізація виробничих потужностей дозволяє підвищити рівень конкурентоспроможності галузі. Ці фактори позитивно впливають на встановлення довгострокових ділових відносин з іноземними підприємствами та долучення до ГЛДВ. Враховуючи попит на світових ринках та підписані торговельні угоди, доцільним є співробітництво з підприємствами країн ЄС і Канади.

Машинобудування

Основним викликом для розвитку галузі машинобудування є вища вартість оплати праці порівняно з країнами Південно-Східної Азії. Перспективи розвитку пов'язані з розвитком Індустрії 4.0 та «розумних міст» у країнах ЄС, подальшим розвитком машинобудування в Туреччині. Пріоритетними напрямками для сектора є: виробництво машин, газових турбін, насосів, запчастин для транспортних засобів, оптичних приладів, виробництво та обслуговування аерокосмічної техніки, постачання запасних частин. Перспективи долучення до ГЛДВ полягають у налагодженні виробництва компонентів та комплектуючих для автомобільної та авіаційної галузі.

Розвиток більшості високотехнологічних секторів в Україні потребує державної підтримки та впровадження механізмів взаємодії держави, бізнесу та науки.

Важливим фактором для розвитку глобальних ланцюжків доданої вартості є преференційні торговельні угоди та вирішення питань, пов'язаних з оцінкою відповідності продукції стандартам та нормам країн, на ринках яких відбуватиметься торгівля кінцевою продукцією.

Стимулювання відродження та розвитку машинобудування в Україні

Судячи зі світового досвіду, діяльність підприємств сектора машинобудування, що утворюються під впливом міжнародної конкуренції, може здійснюватися у таких організаційно-правових формах, як:

- кооперація підприємств шляхом кластеризації, утворення концернів;
- придбання, освоєння та локалізація передових іноземних технологій;
- включення у технологічні та виробничі ланцюги глобальних гравців машинобудування;
- придбання або злиття з іноземними фірмами, що володіють новітніми технологіями.

Стимулювання розвитку машинобудування в Україні передбачає використання потенціалу та посилення ринкових позицій внутрішнього виробника. Насамперед це:

- посилення механізмів, які забезпечують інвесторам гарантії, зокрема, щодо повернення інвестицій та при вирішенні господарських спорів;
- забезпечення умов комерціалізації результатів науково-технічної, інноваційної діяльності в машинобудуванні за допомогою раціонального використання матеріально-технічної бази та створеної інтелектуальної власності;
- забезпечення інформаційної та юридичної підтримки проектно-технологічних розробок у сфері машинобудування, а також захист інтелектуальної власності всіх учасників інноваційного процесу;
- сприяння органами місцевого самоврядування отриманню у користування земельних ділянок для будівництва промислових об'єктів;

– забезпечення дотримання чітких та прозорих правил приєднання промислових об'єктів до електричних мереж.

Приведення нормативно-правового середовища до європейських вимог, особливо в частині надання гарантій, захисту інвестицій, упорядкування ліцензійно-дозвільної роботи щодо будівництва нових об'єктів промисловості, сприятиме відродженню та розвитку машинобудівної галузі країни, впровадженню нових виробничих технологій²⁶⁴. Це має надати поштовх відродженню вітчизняного машинобудування.

Законодавством України передбачено державну підтримку для підприємств пріоритетних галузей економіки з метою реалізації інвестиційних проєктів. Зокрема, Законом України від 06.09.2012 №5205 «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» визначено основи державної політики в інвестиційній сфері на період до 2032 рр. та створення умов для активізації інвестиційної діяльності в Україні. Кабінетом Міністрів України затверджено перелік пріоритетних галузей економіки, до якого віднесено машинобудування, та встановлено порядок відбору, схвалення та реєстрації інвестиційних проєктів у пріоритетних галузях економіки та вимог до таких проєктів²⁶⁵.

Державна підтримка інвестиційної діяльності передбачає участь держави у розробленні та/або реалізації інвестиційних проєктів і надається після їх державної реєстрації Міністерством економіки України та за результатами проведення експертної оцінки їх економічної ефективності. З метою реалізації інвестиційних проєктів у

²⁶⁴ Закон України № 5205-VI «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць». *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5205-17>

²⁶⁵ Щодо реалізації інвестиційних проєктів відповідно до Закону України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць». *Офіційний вебсайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України*. URL: [http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8117ed36-7503-442b-9bfb-](http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8117ed36-7503-442b-9bfb-3ec7c783dddd&title=SCodoRealizatsiiInvestitsiiniikhProektivVidpovidnoDoZakonuUkraini-proStimuliuvanniaInvestitsiinoiDiialnostiUPrioritetnikhGaluziakh)

[3ec7c783dddd&title=SCodoRealizatsiiInvestitsiiniikhProektivVidpovidnoDoZakonuUkraini-proStimuliuvanniaInvestitsiinoiDiialnostiUPrioritetnikhGaluziakh](http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8117ed36-7503-442b-9bfb-3ec7c783dddd&title=SCodoRealizatsiiInvestitsiiniikhProektivVidpovidnoDoZakonuUkraini-proStimuliuvanniaInvestitsiinoiDiialnostiUPrioritetnikhGaluziakh)
EkonomikiZMetoiuStvorenniaNovikhRobochikhMists-

пріоритетних галузях економіки передбачено фінансування розробки інвестиційних проєктів, звільнення від сплати податку на прибуток, надання гарантій для залучення іноземних кредитів, компенсації відсотків за кредитами у банках для реалізації інвестиційних проєктів. Можливе застосування й інших форм підтримки відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність»²⁶⁶.

Підтримка високотехнологічного експорту

З метою формування та реалізації ефективної політики стимулювання високотехнологічного експорту доцільним є впровадження інституційних, організаційних, інформаційних та фінансових заходів, зокрема:

- впровадження нових сучасних механізмів представництва зовнішньоекономічних інтересів підприємств фармацевтичної та машинобудівної галузей за кордоном;
- впровадження механізмів фінансової підтримки експортної діяльності, зокрема кредитування, гарантування та страхування експорту;
- забезпечення комплексної інформаційної підтримки суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- розвиток та впровадження сертифікації, управління і контролю якості;
- підтримка розвитку виробничої та транспортної інфраструктури, розвиток логістичних послуг;
- застосування механізму публічно-приватного партнерства з метою залучення недержавних інвестиційних ресурсів для розбудови кластерів, індустріальних парків та інших форм організації інноваційної діяльності;
- впровадження адресних податкових пільг високотехнологічним галузям, які надаються вибірково підприємствам, що освоюють виробництво нової техніки.

²⁶⁶ Закон України № 1560-XII «Про інвестиційну діяльність». *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/1560-12>

Щоб підвищити привабливість для покупців у рамках глобальних ланцюжків доданої вартості, слід виготовляти продукцію, що відповідає визначеним стандартам. Відповідно для подальшої інтеграції до ГЛДВ європейських країн необхідний подальший розвиток системи технічного регулювання та інфраструктури якості для забезпечення підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислових товарів в країнах ЄС, що є передумовою подальшого розвитку зовнішньої торгівлі України.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ УКРАЇНА-ЄС ЩОДО ПИТАНЬ ТОРГІВЛІ ТА НАСЛІДКИ БАГАТОПОЛЯРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Глобальні трансформації у сфері міжнародної торгівлі, особливо після фінансової кризи 2008 р., набули перманентно деструктивного характеру, помітними ознаками якого стали посиленням протекціонізму та фрагментації (регіоналізації) світової торгівлі. Протекціонізм залишається поширеним засобом захисту внутрішнього ринку для розвинених індустріальних країн та їх різноманітних об'єднань, проявляючись як у тарифних, так і, переважно, нетарифних формах здійснення торговельної політики. Принцип вільної торгівлі є скоріше предметом дискурсу на міжнародних форумах та програмним лозунгом відомих міжнародних організацій, аніж реально діючою стратегією. За останнє десятиліття набула поширення практика двосторонніх міжнародних торговельних угод, що призводить до фрагментації та багатополлярності світової торгівлі, а умови таких угод посилюють недовіру і напругу у світовій економічній спільноті, створюють додаткові антиконкурентні бар'єри для глобального руху товарів і послуг, що має наслідком поширення нерівності та дискримінації стосовно насамперед країн, що розвиваються.

При формуванні порядку денного у сфері світової торгівлі розвинені країни відверто переслідують національні інтереси. Особливо це проявилось під час пандемії 2020–2021 рр., коли вони використовували регіональні торговельні угоди для реалізації власних політичних інтересів, посилення впливу в тих чи інших регіонах світу.

Значних деструктивних наслідків завдала світовій торгівлі і агресія РФ проти України. Широкомасштабні військові дії, обстріли і

бомбардування об'єктів виробничої інфраструктури та логістичних центрів безпосередньо позначилися на зменшенні спроможності існуючих глобальних і регіональних ланцюжків поставок та виявили їх нездатність швидко адаптуватися до нових умов, перш за все стосовно енергетичних товарів і продовольства. Логічним наслідком стало зниження загальносвітової пропозиції, зростання споживчих цін і значно загостило і без того нагальні проблеми, які постали перед світом за останні роки у зв'язку з пандемією, кліматичними викликами і поглибленням нерівності між країнами.

Усі ці та ряд інших обставин глобального характеру у сфері міжнародних економічних відносин вимагають переосмислення ролі та завдань держави у формуванні економічної політики, зокрема у сфері торгівлі. Для України такі завдання наразі є життєво необхідними, а захист національних інтересів у зовнішньоекономічній сфері є запорукою збереження економічного суверенітету і безпеки держави, її спроможності запобігати загрозам та ризикам глобалізації.

Зважаючи на це, основні глобальні зміни у світовій торгівлі та чинники таких змін є суттєвими для національної торговельної політики України, і визначатимуть засади її вдосконалення під час війни і на період повоєнної відбудови країни.

7.1. Національна торговельна політика в контексті європейської інтеграції України в умовах багатопольярної глобалізації

Угодою про асоціацію між Україною та ЄС²⁶⁷ передбачено, що основу відносин сторін становлять принципи вільної ринкової економіки, а посилення таких відносин здійснюватиметься з дотриманням принципів верховенства права, належного врядування, боротьби з корупцією та з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку та ефективній багатосторонності.

²⁶⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифікована Україною (Закон від 16 вересня 2014 року №1678-VII, який набрав чинності 27 вересня 2014 р.). Повністю набрала чинності для сторін 01.09.2017 р. Стаття 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Ключовою складовою Угоди став розділ IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», яким найперше врегульовано засади і напрями формування економічних відносин між сторонами на період до набрання Україною членства в ЄС, основними цілями яких є створення зони вільної торгівлі відповідно до статті XXIV Генеральної угоди про тарифи та торгівлю 1994 року (ГАТТ-1994). Це сприятиме інтеграції до внутрішнього ринку ЄС та реалізації зусиль України стосовно завершення переходу до ефективної ринкової економіки, зокрема шляхом поступової адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС.

При цьому статтею 343 Угоди передбачено, що Україна та ЄС сприяють процесу економічних реформ на основі покращення розуміння основоположних принципів функціонування їхніх економік, а також формулювання і реалізації ринкової економічної політики України для побудови функціонуючої ринкової економіки та поступового наближення такої політики до політики ЄС відповідно до основоположних принципів макроекономічної стабільності, збалансованості державних фінансів і платіжного балансу.

Загалом Угода містить три основних види домовленостей у різних секторах економічної інтеграції: 1) пряме взаємне відкриття ринків шляхом прогресивного скасування митних зборів (асиметричного, привілейованого для України з боку ЄС, що частково відбулося до набрання Угодою чинності шляхом впровадження з боку ЄС у 2014 р. односторонніх преференцій для України); 2) обумовлене відкриття внутрішнього ринку ЄС для України у певних секторах у майбутньому – за умови впровадження Україною норм та стандартів ЄС у цих сферах; 3) побудова рівних умов для чесної конкуренції українських та європейських компаній шляхом поступового впровадження Україною правил та стандартів ЄС щодо прав споживачів, інтелектуальної власності, прав працівників, екологічних вимог, надання державної допомоги підприємствам та запобігання монополізації ринків²⁶⁸.

²⁶⁸ EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area. Economic benefits and opportunities. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/december/tradoc_154128.pdf

Вивчення і аналіз положень Угоди та її наслідків для вітчизняної економіки дозволяє сформулювати ряд висновків, істотних для розуміння підходів до вдосконалення торговельної політики, особливо в умовах повоєнного відновлення економіки України. У цьому аспекті слід зважати на обставини, що мали місце до 2022 року – року повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну, зокрема щодо результативності Угоди про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) між Україною та ЄС, що почала діяти з 1 січня 2016 р. і передбачала скасування більшості митних обмежень на значну частину українських товарів та подальшу лібералізацію торгівлі між сторонами, а також на економічні та політичні наслідки тимчасового відкриття у 2022 р. ринків ЄС для транзиту українського зерна у зв'язку з воєнними ризиками для традиційних морських торговельних шляхів.

Головною ідеєю Угоди та ПВЗВТ загалом є одностороннє регуляторне наближення в обмін на економічну інтеграцію. Відповідно до Угоди, Україна зобов'язувалася імплементувати у національне законодавство *acquis* – законодавчі норми, правила та технічні стандарти ЄС, а в обмін на це, Україна поступово ставатиме частиною внутрішнього ринку ЄС. Ступінь цієї інтеграції залежить від амбіцій та спроможності України досягнути взаємної лібералізації через адаптацію *acquis*. Загалом, за виключенням Європейської економічної зони та країн-кандидатів, ЄС ніколи настільки не відкривав свій внутрішній ринок для участі третьої країни²⁶⁹.

За час дії ПВЗВТ торговельні відносини між Україною та ЄС значно розширилися, набули позитивної динаміки та мають відчутні результати. Згідно з даними Держстату України, у 2021 р. обсяг торгівлі товарами з 27 країнами ЄС досяг рекордних значень за весь час співпраці – 55,7 млрд дол. США (при загальному обсязі експорту товарів у сумі 68,1 млрд дол. США), що на 32,2% більше за докризовий рівень 2013 р. Експорт українських товарів до ЄС сягнув 26,8 млрд дол. США, а обсяг

²⁶⁹ The EU-Ukraine Association Agreement and Deep and Comprehensive Free Trade Area: What's it all about?. С. 22. URL: http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/virtual_library/vademecum_en.pdf

імпорту 27 країн ЄС в Україну становив 28,9 млрд дол. США²⁷⁰. Абсолютні цифри товарного обороту з ЄС зростали з 2015 р. Винятком став лише кризовий для світу 2020 р.

Протягом дії ПВЗВТ темпи зростання експорту товарів з України до ЄС були вищими порівняно з темпами зростання експорту до решти країн світу, в той час як зростання імпорту з цих країн значно перевищувало темпи зростання імпорту з ЄС. За підсумками 2021 р. експорт товарів до решти країн світу (без РФ) порівняно з 2013 р. зріс на 21,1%, тоді як в ЄС – на 65,3%, а імпорт товарів зріс, відповідно, на 40,9% і на 11,7%²⁷¹.

У результаті взаємної лібералізації доступу на ринок у рамках ПВЗВТ частка ЄС в експорті та імпорті товарів з України зростає, зокрема у загальному обсязі експорту вона становила у середньому 29,9% у 2013–2015 рр. та 38,7% у 2019–2021 рр., а у загальному імпорті товарів – у середньому 37% у 2013–2015 рр. та 40,7% у 2019–2021 рр.²⁷².

Проте в дійсності, навіть через шість років після початку застосування ПВЗВТ, торгівля з ЄС не стала справді вільною. ЄС продовжує захищати свій ринок, використовуючи для цього різні засоби стримування українського експорту. Зокрема, на деякі українські промислові товари було встановлено торговельні мита. Зокрема, станом на травень 2022 р. для 166 ліній промислових товарів триває перехідний період ПВЗВТ, унаслідок чого у ЄС зберігають чинність ставки мит у розмірі 0,5–1% на ці товари. Водночас із закінченням цього перехідного періоду з 1 січня 2023 р. має закінчитися і дія мит²⁷³.

Для деяких інших українських товарів, переважно фруктів та овочів, діяла система «вхідних цін» у вигляді надбавки на ціну того чи іншого товару українського експорту, що розраховується на підставі

²⁷⁰ Зовнішня торгівля України товарами у 2021 році. Експрес-випуск / Держстат України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/02/14.pdf>

²⁷¹ Таран С., Шепотило О., Яворський П., Бондаренко Є. Аналіз торгівлі товарами між Україною та ЄС в рамках ПВЗВТ: поточний стан та перспективи для лібералізації. Січень 2022. С. 91.

²⁷² Там само. С. 8.

²⁷³ Винокуров Я. ЄС скасує всі торговельні обмеження для України. Хто від цього може виграти? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/2/686503/>

середньоєвропейських цін на аналогічний товар і має на меті вирівнювання цін на території ЄС і уникнення цінової конкуренції з боку українських товарів.

Окремим видом торговельних обмежень є квоти, що визначають певні обсяги окремих товарів, які ввозяться на ринок ЄС без сплати мита, а обсяги товарів понад квоту обкладаються митом, що має наслідком збільшення ціни такого українського товару. Квоти діють на 40 категорій товарів, зокрема, на мед, томатну пасту, куряче м'ясо тощо.

Крім звичайних торговельних обмежень, на деякі українські товари ЄС запровадив спеціальні обмеження у вигляді антидемпінгових мит. Їх встановили для українських труб (8%) та гарячекатаного прокату (60 євро за тонну). Таким чином, за допомогою митних ставок, квот і антидемпінгових заходів на ввезення українських товарів ЄС в односторонньому порядку визначив певні межі вільного обігу товарів, а також фактично нівелював конкурентну перевагу вітчизняних виробників, що відображається у нижчих витратах і, як наслідок, меншій вартості товарів. Це є прямим протекціоністським заходом щодо захисту внутрішнього ринку, що з вільною торгівлею має досить мало спільного.

Водночас через воєнну агресію РФ проти України ЄС пішов на безпрецедентний крок і на 2022 р. призупинив торговельні обмеження (ввізні мита, антидемпінгові мита, квоти) на український експорт²⁷⁴. Це стосується зокрема виробів металургійної промисловості, фруктів та овочів, на які поширювалася система вхідних цін, а також сільськогосподарської продукції та продуктів її перероблення, що підлягають тарифному квотуванню. Українські промислові товари не обкладають митами з 1 січня 2023 р., відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Крім того, у певній частині торговельні відносини між ЄС та Україною вже вийшли за рамки угод у рамках поглибленої і всеосяжної

²⁷⁴ Призупинка торговельних обмежень щодо експорту до ЄС українських товарів продовжена на 2023 р. *MEPs renew suspension of EU import duties on Ukrainian exports. Press Releases.* 27.04.2023. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20230424IPR82043/meps-renew-suspension-of-eu-import-duties-on-ukrainian-exports>

зони вільної торгівлі (ПВЗВТ). Прикладом цього є запровадження «коридорів солідарності» на кордонах між ЄС і Україною, які з травня 2022 р. дали Україні змогу експортувати понад 33 млн тонн продукції, та імпортувати понад 11 млн тонн необхідних товарів.

Проте відкритий нині для українських товарів ринок ЄС не варто розцінювати, по-перше, як фактор торговельної політики європейських країн, на який тривалий час можна розраховувати у повоєнний період, і, про-друге, як засіб відродження (трансформації) економіки України після війни на основі сучасного технологічного укладу, зорієнтованого на створення виробництв, інтегрованих у систему світових ланцюжків доданої вартості, або, тим більше, виробництв по випуску промислових товарів із повним циклом обробки на території України, які би були конкурентоспроможними на світових ринках.

Згідно з офіційними даними Держстату України²⁷⁵ найбільшими статтями українського експорту до ЄС незмінно залишаються чорні метали, залізні руди, зерно та олія, на які припадає близько половини експорту товарів до ЄС, у той час як імпорт переважно складається з обладнання, машин та інших товарів з високим ступенем обробки (доданої вартості). За збереження переважно сировинної орієнтації українського експорту і домінуючої суто монетарної мети надходження валюти від експорту, без урахування стратегічних напрямів економічної політики задля стійкого і динамічного розвитку не варто очікувати створення потужної економіки і багатой держави. Продовження такої практики у повоєнний період матиме для країни стратегічно згубні наслідки.

Наведені вище пропорції у зовнішній торгівлі (не в абсолютних показниках, бо економіка у 2022 р. просіла на третину і сільське господарство не скоро відновиться у довоєнних масштабах) товарами зберезуться і на 2023 рік. За умови продовження з боку ЄС політики найбільшого сприяння в торгівлі з Україною, включаючи скасування всіх тарифів на імпорт української продукції та всіх торговельних захисних

²⁷⁵ Зовнішня торгівля України товарами у 2021 році. Експрес-випуск / Держстат України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/02/14.pdf>

заходів, сировинна орієнтація експорту лише посилюватиметься. Інформація про те, що нині ведеться робота над новою двосторонньою угодою, що дасть Україні та ЄС змогу вільно експортувати на внутрішні ринки сторін також і промислові товари, істотно цю тенденцію не змінить, бо конкурентоспроможних промислових товарів, зокрема в контексті еколого-інноваційних законодавчих вимог ЄС, в Україні нараховується мало, а за відсутності потужної національно орієнтованої торговельно-промислової політики так само мало буде й шансів створити після війни сучасну індустріально-цифрову економіку.

За даними Американської торговельної палати, в Україні помітну вигоду від вільного доступу на ринок ЄС отримують виробники, що мали невеликі безмитні квоти на експорт, хоча і в таких умовах продовольчі товари експортувалися у великих обсягах після вичерпання встановлених квот на них, це, зокрема, мед, оброблені томати, виноградний та яблучний соки, ячмінна крупа та борошно, солод, пшенична клейковина, цукор, крохмаль, овес, м'ясо птиці²⁷⁶. Саме за умови відкритого ринку може бути реалізований такий фактор конкурентоспроможності вітчизняних товарів, як ціна, але важливою умовою залишається звільнення від блокади агресора морських портів, закриття яких значно ускладнило логістику експорту і призвело до зростання супутніх витрат експортерів. На найближчу перспективу ці логістичні перепони залишатимуться актуальними для відновлення експорту, навіть за умови вільного доступу на європейський ринок, адже відновити зруйновані логістичні центри та інфраструктуру, подолати дефіцит пального, забезпечити вільний доступ до морських торговельних шляхів тощо швидко не вдасться. Разом із тим поставити на експорт десятки мільйонів тонн української аграрної та металургійної продукції на сьогодні практично неможливо ані автомобільним транспортом, ані залізницею, зокрема, як з технічних причин (різна ширина колій в Україні та ЄС), так і внаслідок проблеми із

²⁷⁶ ЄС призупинив мита для українських товарів. Хто з підприємців від цього виграє. 24 травня 2022 р. URL: <https://suspilne.media/241817-evroparlament-prizupiniv-mita-dla-ukrainskih-tovariv-hto-z-pidpriemciv-vid-cogo-vigrae/>

вписуванням нових українських перевезень у щільний графік європейських залізниць. Імовірно, проблеми з логістикою залишатимуться навіть після остаточного звільнення українського експорту від обмежень при ввезенні до ЄС, тому для багатьох виробників відкриття ринку ЄС може пройти непоміченим.

Слід зважати на те, що поряд із скасуванням всіх тарифних обмежень для українського експорту залишаються в силі нетарифні бар'єри, зокрема вимоги щодо відповідності українських товарів європейським стандартам якості, сертифікація та відповідність іншим умовам, що мають місце в торговельній політиці ЄС щодо третіх країн. Ці бар'єри з погляду перспектив розвитку економіки слід розцінювати як позитивний стимул до якісного реінжинірингу вітчизняних виробників, посилення їхньої конкурентоспроможності. Тому варто очікувати, що імплементація законодавства ЄС у сфері безпеки харчових продуктів і захисту прав споживачів, а також гармонізація стандартів для промислових, сільськогосподарських та інших споживчих товарів для ймовірного розширення можливостей доступу на ринок ЄС матиме вагу більшу, аніж зниження тарифів, але для цього Україна має здійснити належні реформи в частині законодавчих та інституційних змін, виконати зобов'язання щодо уніфікації національних регламентів і стандартів з європейськими, а бізнес – належним чином модернізувати свої виробництва, адаптувавши європейські стандарти.

На це звертається увага і в ряді публікацій, присвячених оцінці впливу угод про вільну торгівлю на національну економіку і глобальну конкурентоспроможність країни, які містять різні точки зору і висновки. Зокрема, К.В. Шиманська і В.В. Бондарчук, досліджуючи за допомогою методів математичного моделювання ефект для України Угоди з ЄС про зону вільної торгівлі, роблять висновок про позитивний ефект ПВЗВТ на активізацію експорту товарів, застерігаючи при цьому, що не слід розраховувати на розширення кола експортованих товарних груп та на так званий «промисловий безвіз» для українських виробників без адаптації національного законодавства України до вимог ЄС щодо сертифікації вітчизняної продукції за європейськими стандартами та належної промислової політики держави стосовно сприяння

виробництву й активізації експорту більш технологічно складної продукції. Водночас проведені ними розрахунки показали, що на обсяги імпорту товарів та послуг з ЄС суттєвого впливу угода про ПВЗВТ не зчинила²⁷⁷.

Не допускаючи ані найменшого сумніву щодо дружніх намірів ЄС, можна певною мірою вважати, що відкриття ринку ЄС є не лише жестом допомоги Україні в умовах війни, а й важливим прагматичним заходом європейської торговельної політики, спрямованим на розширення пропозиції якісних споживчих товарів на ринку ЄС з метою сприяння стримуванню інфляції, та вирішення питань забезпечення продовольством не лише власних громадян, але й мільйонів біженців, і не лише українців, а й з країн Близького Сходу та Північної Африки. Тому за таких умов вигода сторін є обопільною і відповідає їх економічним інтересам, але може не сприйматися як така певними галузевими групами виробників в окремих країнах ЄС.

Вагомим кроком у цьому контексті є Спільна заява за підсумками 24-го саміту Україна – ЄС, який відбувся 3 лютого 2023 р., у якій сторони підтвердили намір повною мірою використати потенціал Угоди про асоціацію, включно з поглибленою та всеосяжною зоною вільної торгівлі (УА/ПВЗВТ), з метою створення умов для зміцнення економічних і торговельних відносин, що ведуть до інтеграції України у внутрішній ринок ЄС²⁷⁸. Оновлений План пріоритетних дій щодо посилення імплементації ПВЗВТ на 2023–2024 рр. стане дорожньою картою, що окреслить подальші кроки для спрощення доступу України до внутрішнього ринку ЄС.

З боку ЄС підтверджено готовність надавати необхідну підтримку для проведення реформ, при цьому підкреслено сприятливий торговельний ефект від тимчасового призупинення дії всіх тарифів та

²⁷⁷ Шиманська К.В., Бондарчук В.В. Ефект Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС на вітчизняний імпорт та експорт. *Економіка, управління та адміністрування*. 2021. № 2(96). С. 25–30 (С.29). URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/236821>

²⁷⁸ Спільна заява за підсумками 24-го саміту Україна – ЄС 3 лютого 2023 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-24-go-samitu-ukrayina-yes-80765>

інструментів торговельного захисту на імпорту з України до ЄС із червня 2022 року. Беручи до уваги позитивний вплив заходів ЄС із лібералізації торгівлі, обидві сторони зобов'язалися забезпечити, щоб будь-яких заходів торговельного захисту вживали у повній відповідності до вимог СОТ та УА/ПВЗВТ. Крім того, були позитивно сприйняті як реформи України у сфері спрощення митних процедур та торгівлі та приєднання до Конвенції про спільний транзит, так і налаштованість і зусилля ЄС, спрямовані на якнайшвидше включення України до європейського роумінгового простору. Підтверджено наміри сторін активізувати роботу місій ЄС із попередньої оцінки та інші необхідні кроки з метою початку переговорів щодо Угоди про оцінку відповідності та прийняття промислової продукції (АСАА).

Важливим чинником торговельної політики є подальша імплементація ініціативи Україна – ЄС «Шляхи солідарності», що охоплює торгівлю в усіх секторах. «Шляхи солідарності», сполучаючи Україну з ЄС та рештою світу, стали життєво важливими для економіки України. Так, з травня до грудня 2022 р. вдалося експортувати близько 45 млн тонн українських товарів та, що не менш важливо, близько 23 млн тонн необхідних товарів до України імпортувати. Таким чином українські фермери й бізнес отримали дохід у розмірі близько 20 млрд євро. На черзі вдосконалення інфраструктурних сполучень, зокрема розвиток сумісної залізничної інфраструктури, продовження Угоди про автомобільний транспорт між Україною та ЄС і мобілізації фінансової підтримки ЄС для розвитку «Шляхів солідарності», як було оголошено у Спільній декларації Україна – ЄС від 11 листопада 2022 р.

Наукові публікації та аналітичні матеріали міжнародних організацій, а також практика зовнішньоторговельних відносин України з ЄС свідчать про те, що уряд має розрізняти сферу політичної відповідальності за виконання умов Угоди стосовно питань торгівлі та сферу забезпечення національних інтересів України та умов для розвитку економіки нашої держави. Останні безпосередньо належать до компетенції влади і не можуть бути імперативними нормами (складовими) міжнародних угод, але повинні визначати умови таких угод в інтересах України. Дійсна суверенність держави щодо вирішення

внутрішніх економічних проблем не допускає домінування екзогенних факторів впливу, інакше держава потрапляє під непрямую, а в деяких сферах – і пряму, сучасну неоколоніальну залежність у глобальному світі жорсткої протекціоністської політики розвинених держав та їх конгломератів.

У зв'язку з викладеним слід відзначити загалом позитивний ефект у зовнішньоторговельному секторі економіки України, отриманий від імплементації положень Угоди у частині торгівлі та пов'язаних з нею питань, насамперед за час дії ПВЗВТ. Як наслідок, це заклало основи для формування нових підходів у організації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств-експортерів, сприяло підвищенню якісного рівня виробництва, дало змогу знайти альтернативні шляхи для реалізації за кордоном українських товарів в умовах практично повного закриття ринку РФ. Важливим наслідком ПВЗВТ є активізація роботи з адаптації законодавства України до права ЄС у сфері торгівлі, зокрема, в частині сертифікації, зеленої економіки, підвищення безпеки та якості продукції тощо.

Водночас слід зважати на обставини, які в умовах війни та повоєнної відбудови країни мають вирішальне – не лише політичне, а насамперед економічне і безпекове – значення. Мається на увазі те, що подальша лібералізація торгівлі з ЄС, як і з іншими країнами, має здійснюватися на основі продуманої і стратегічно виваженої торговельної політики держави, при формуванні якої у пріоритетному порядку мають враховуватися не політичні (на вимогу ЄС) і суто економічні (надходження в країну валюти чи споживчих товарів) чинники, а певні принципи такої політики, що визначатимуться на довгостроковий період, базовим з яких має бути принцип дотримання публічного інтересу в зовнішньоторговельних відносинах. Це сприятиме зменшенню для України негативних наслідків багатополярної глобалізації товарних ринків і має забезпечуватися застосуванням відомих, широкоживаних у світовій практиці, в основному нетарифних методів регулювання торговельної політики і умов доступу на внутрішній ринок, про що йтиметься далі у цьому розділі.

7.2. Засади та механізми коригування торговельної політики України в умовах глобальних викликів

Україна, укладаючи Угоду про асоціацію з ЄС, у торговельній частині очікувала динамічного зростання обсягів зовнішньоторговельного обороту, насамперед експорту до ЄС. Цьому мали би сприяти зменшення нетарифних бар'єрів і зниження ставок митного тарифу товарів. У реальності українські компанії під час використання наданих Угодою преференцій зіткнулися з низкою перешкод, зокрема тих, що стосуються необхідної сертифікації продукції чи пов'язаних з антидемпінговими заходами, а також із таким доволі непростим бар'єром, як пошук партнерів за кордоном і власної ринкової ніші. Така ситуація загалом відображає глобальні тенденції у світовій торгівлі, що мають наслідком її фрагментацію (деглобалізацію), посилення конкуренції між торговельними альянсами окремих груп країн як у регіональному, так і у глобальному масштабі. Тому слід ідентифікувати основні виклики і тенденції світової торгівлі та з'ясувати механізми їх дії задля визначення підходів до вдосконалення національної торговельної політики та основних векторів її спрямування.

7.2.1. Глобальні зміни у світовій торгівлі, що вимагають вдосконалення торговельної політики

Нинішній світ розділений на кілька сегментів економічного і безпекового характеру різного розміру і сили, зосереджених у США, Китаї, ЄС, донедавна і в РФ, та деяких регіонального значення державах Південно-Східної Азії, що орієнтовані на самодостатність, сталисть і самозахист. Це значною мірою стало наслідком фінансової кризи 2008 р. та подальших глобальних трендів виходу з неї, що сформувалися саме на основі кумулятивного ефекту від реакції країн світу на кризу та їхніх, переважно не скоординованих, дій із подолання її наслідків. У результаті спостерігається занепад у міжнародній торгівлі та ланцюжках поставок, посилення протекціонізму в різних формах та проявах, зокрема і шляхом регіоналізації та деглобалізації торгівлі товарами та послугами.

Водночас країни, що розвиваються, виявилися найбільш вразливими і зазнали значного негативного впливу від економічних потрясінь глобального світу, а деякі з них перебувають на межі перетворення в держави, які не відбулися.

Загалом динаміка світових змін полягає в тому, що транснаціональні компанії розширюються, їх глобальна конкурентоспроможність розвивається, тривалість перерв у зайнятості збільшується, торгова система фрагментується, національний борг зростає. При цьому саме потужні фірми формують глобальні ланцюжки вартості, внаслідок чого уряди обмежені у своїх діях, економічна активність має нахил до Азії, крупні економіки дедалі більше впливають на світовий порядок²⁷⁹. Згідно з оцінками Національної ради з розвідки США (National Intelligence Council), багато урядів можуть зіткнутися з фактом, що їхня гнучкість знизилася, оскільки вони насилу справляються зі зростаючим борговим тягарем, різними торговельними правилами і тиском широкого кола впливових державних і корпоративних суб'єктів. Великі платформні корпорації, що надають онлайн-ринки для великого числа покупців і продавців здебільшого поза регуляторним контролем, можуть стимулювати подальшу глобалізацію торгівлі та сприяти зростанню невеликих фірм і отриманню ними доступу до міжнародних ринків²⁸⁰.

Важливою обставиною є те, що, за оцінками експертів, протягом наступних двох десятиліть глобальна торговельна система стане ще більше фрагментованою. *Примітно, що з моменту створення СОТ у 1995 р. практично не було досягнуто жодного прогресу у напрямі додаткових глобальних торговельних угод.* Водночас кількість регіональних і двосторонніх торговельних угод зросла, що іще більше роздробило світову торгівлю. Лише одна багатостороння угода – Угода про спрощення процедур торгівлі – була укладена з моменту створення СОТ. Прогресу, зокрема, перешкождали фундаментальні відмінності між

²⁷⁹ Global Trends 2040: A more contested world / National Intelligence Council. March 2021. 144 с. С.43.

²⁸⁰ Там само. С. 7.

державами-членами у підходах до торгівлі сільськогосподарською продукцією і пов'язаних з нею субсидій та захисту прав інтелектуальної власності, а також дедалі зростаючий розрив між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються.

Внаслідок відсутності оновлень чинні правила торгівлі не придатні до використання з новими формами товарних потоків, що передбачають цифрові технології каталогізації товарів, електронну комерцію та інші послуги. Бар'єри для торгівлі глобальними послугами, такі, як правила локалізації даних, та постійні намагання захистити національне сільське господарство, ймовірно перетворять майбутні домовленості щодо оновлення СОТ на іще важчі та досить вразливі в частині їх дотримання. Оскільки правила СОТ поступово втрачають свою вагу, майбутні регіональні угоди, ймовірно, встановлять нові правила і стандарти, особливо для нових видів комерційних угод, що призведе до подальшої фрагментації глобальних правил торгівлі.

Загалом з моменту утворення СОТ спостерігаються значне збільшення кількості двосторонніх і регіональних торговельних угод і значно менші результати щодо галузевих угод. Так, згідно з даними СОТ²⁸¹, станом на 2020 р. у світі налічувалося 520 чинних регіональних торговельних угод, що укладені в межах наступних регіонів: Європа – 101 угода, Євразія – 48, Північна Америка – 48, Центральна Америка – 40, країни Карибського басейну – 10, Південна Америка – 66, Африка – 35, Середній Схід – 30, Південна Азія – 23, Східна Азія – 92, Австралія і Океанія – 27.

Деякі з цих угод охоплюють не лише тарифи і доступ до ринку, а й встановлюють правила і стандарти у сферах, не охоплених СОТ чи іншими глобальними багатосторонніми угодами, такими, наприклад, як правила цифрової торгівлі в Угоді між США, Мексикою і Канадою. Більш крупні мегарегіональні угоди, у тому числі Всеосяжне регіональне економічне партнерство з акцентом на Азію (2020 р.), Всеосяжна і прогресивна угода про Транстихоокеанське партнерство (2018 р.) і

²⁸¹ Information as of June 2020 / World Trade Organization. URL: <https://www.dni.gov/files/images/globalTrends/GT2040/economics-3.pdf>

Африканська континентальна зона вільної торгівлі (2020 р.) спрямовані на поглиблену інтеграцію лише країн-учасниць і очікувано стимулюватимуть регіональну торгівлю²⁸².

Разом із тим, незважаючи на такі проблеми глобального світу і перспективи його майбутнього, в Порядку денному у сфері сталого розвитку на період до 2030 року міжнародна торгівля названа локомотивом інклюзивного економічного зростання та інструментом скорочення масштабів злиднів, а також важливим засобом досягнення цілей у сфері сталого розвитку. Зокрема, торгівля може сприяти побудові кращого світу, вільного від голоду і неповноцінного харчування, та може стати засобом поширення знань у всьому світі²⁸³. Глобальні виробничо-збутові ланцюжки створюють можливості для передачі технологій і можуть сприяти підвищенню продуктивності різних виробничих галузей, що особливо цінно для країн, які розвиваються, у тому числі для України.

Важливим елементом світової торгівлі є глобальні агропродовольчі ринки, що нині є більш інтегрованими, аніж будь-коли, проте проблеми, з якими стикається світ, зокрема і у зв'язку з агресією РФ, стають дедалі складнішими, тому важливо зберегти соціально значущі функції цих ринків, бо їх фрагментація може загрожувати продовольчій безпеці в багатьох регіонах. Цей фактор має бути врахований у торговельній політиці України. У часи криз експортні обмеження, як правило, посилюють і без того надзвичайно високу волатильність цін і завдають шкоди країнам з низьким рівнем доходу і дефіцитом продовольства, особливо тим, чия продовольча безпека залежить від глобальних ринків. Такі обмеження можуть мати негативні наслідки у середньостроковій перспективі²⁸⁴.

²⁸² Global Trends 2040: A more contested world / National Intelligence Council. March 2021. 144 с. С. 47–48.

²⁸³ Положение дел на рынках сельскохозяйственной продукции. География торговли продовольствием и сельскохозяйственной продукцией: политические подходы в интересах устойчивого развития / ФАО. Рим, ФАО. 2022. 22 с. С. 5. URL: <https://doi.org/10.4060/cc0475ru>

²⁸⁴ Там само. С. 6.

Заслужують на увагу висновки щодо стану світової торгівлі, викладені в останньому щорічному огляді, підготовленому Генеральним директором СОТ за період із середини жовтня 2021 р. по середину жовтня 2022 р., що був представлений членам цієї організації на засіданні Органу з огляду торговельної політики 6 грудня 2022 р.²⁸⁵ У цьому документі констатується, що світова економіка продовжує стикатися з багатьма проблемами. Війна в Україні, події, пов'язані зі змінами клімату, різким зростанням цін на продукти харчування та енергоносії, а також триваючі наслідки пандемії COVID-19 мають серйозні впливи на світову економіку. За наведеними у огляді оцінками, у 2023 р. торгівля продовжить уповільнюватися і зростання становитиме лише 1,0%, що значно нижче за попередню оцінку у розмірі 3,4%. Зростання світового ВВП оцінюється у 2,8% у 2022 р. та 2,3% у 2023 р. При цьому країни з низьким рівнем доходу відносяться до числа найбільш вразливих у такій ситуації, оскільки зростання затрат і скорочення поставок продовольства та енергії можуть істотно посилити загрозу продовольчій безпеці та боргову кризу.

Крім того, починаючи з 2020 р. темпи запровадження членами СОТ нових обмежень, зокрема стосовно експорту, зросли, спочатку в умовах пандемії, а останнім часом в умовах війни в Україні та кризи продовольчої безпеки. Хоча за період огляду члени СОТ зняли деякі з експортних обмежень, за станом на середину жовтня 2022 р. усе ще діяли 52 обмеження на експорт продуктів харчування, кормів і добрив і 27 пов'язаних з COVID-19 обмежень на експорт основних товарів для боротьби із поширенням вірусу. Разом із тим, за період огляду члени СОТ увели більше заходів щодо сприяння торгівлі (376), ніж щодо обмеження торгівлі (214) стосовно товарів, не рахуючи заходів, пов'язаних з пандемією. Кількість заходів щодо спрощення процедур торгівлі у середньому за місяць була найбільшою з 2012 р. При цьому вперше з початку проведення моніторингу торгівлі число обмежень на

²⁸⁵ Overview of developments in the international trading environment annual report by the Director-general / World Trade Organization. Trade Policy Review Body. (Mid-October 2021 to mid-October 2022). 22 November 2022. 109 с. URL: <https://tmdb.wto.org/en>

експорт перевищило кількість обмежень на імпорт, що на нашу думку, відображає тенденцію захисту країнами пропозиції на внутрішніх ринках в умовах світової нестабільності, зокрема в частині товарів, критично важливих для внутрішнього виробництва і споживання.

Важливою обставиною також стала тенденція до зниження тарифів і зменшення їх обмежувальної ролі у світовій торгівлі. Згідно з даними Європейської Комісії, середні тарифи, що застосовуються членами СОТ, знизилися з 6,44% при створенні СОТ у 1995 р. до 2,59% у 2017 р. (зазначена ставка є зваженою за обсягами торгівлі й за всіма видами товарів та всіма країнами – 70 країн у 1995 р. і близько 130 країн у 2017 р.). При цьому середні тарифи країн, що уклали ГАТТ, у 1947 р. становили від 20 до 30%²⁸⁶. Проте на тлі такого зниження зростає кількість нетарифних обмежень, що активно застосовуються у світовій торгівлі. Зокрема, за час, що минув після світової фінансової кризи 2008 р., багато країн активізували застосування обмежувальних заходів політики, пов'язаних з торгівлею, кількість яких, порівняно з попереднім десятиліттям, зросла більш як удвічі. При цьому на Латинську Америку та Азію припадає відповідно 30 і 40% таких заходів, а в Азійсько-Тихоокеанському регіоні нетарифні заходи посилились навіть при зниженні чинних тарифів. Починаючи з 2019 р. подібні обмеження набули поширення і в торговельних відносинах ЄС²⁸⁷.

Результати досліджень підтверджують, що нетарифні заходи є більшим обмеженням для торгівлі, ніж мита, і різні види таких заходів мають різний вплив на міжнародну торгівлю та торговельних партнерів. Зазвичай вони збільшують витрати виробників на дотримання вимог та стандартів інших країн, та, відповідно, підвищують ціну продукції й обмежують міжнародну торгівлю. Водночас ряд нетарифних заходів має на меті захист громадського здоров'я чи довкілля (санітарні та фітосанітарні, технічне регулювання) і можуть сприяти міжнародній торгівлі завдяки підвищенню безпечності та якості товарів,

²⁸⁶ An open, sustainable and assertive trade policy. Factsheet on wto reform. C. 1. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/february/tradoc_159430.pdf (C.1)

²⁸⁷ Global Trends 2040: A more contested world / National Intelligence Council. March 2021. 144 с. С. 48.

поінформованості споживачів тощо, що сприяє збільшенню попиту на цю продукцію²⁸⁸.

Протягом 2020 р. зафіксовано 4 569 державних втручань порівняно з 2–3 тис. щороку протягом останніх 10 років. При цьому за кількістю втручань металургія посідає перше місце у світі. Протягом 2009–2021 рр. у галузі було запроваджено 1 817 протекціоністських заходів. Вони спрямовані на обмеження імпорту та підтримку місцевих виробників сталі²⁸⁹, що відчула на собі й Україна при експорті сталі. При цьому динаміка запровадження заходів обмеження торгівлі чітко корелює зі станом ринку. Коли ціни перебувають на низькому рівні, спостерігається зростання числа торговельних бар'єрів, про що свідчать, зокрема, дані за 2016 р., коли ціни сягали локальних мінімумів.

Важливим методом регулювання доступу на національний ринок залишаються антидемпінгові та компенсаційні мита. Наприклад, США постійно й активно застосовують цей інструмент торговельної політики, зокрема за 2018–2021 рр. було розпочато 178 антидемпінгових розслідувань. Станом на кінець 2021 р. мали місце 489 замовлень таких розслідувань на імпорт від 58 торговельних партнерів США, порівняно з 340 – на кінець першого півріччя 2018 р., 48,0% з яких стосувалися продукції із заліза та сталі (цієї ж продукції стосувалися і 46% із 169 компенсаційних мит, що діяли на кінець 2021 р.). Середня тривалість дії антидемпінгових заходів на кінець 2021 р. становила 10,4 року порівняно з 11 роками у 2017 р.²⁹⁰

У жовтні 2021 р. США досягли угоди з ЄС про призупинення дії додаткових тарифів і їх заміну тарифними квотами. Аналогічні угоди були укладені з Японією та Великою Британією. Нині США є стороною 14 угод про вільну торгівлю з 20 країнами. При цьому ілюстрацією

²⁸⁸ Non-Tariff Measures: Economic Assessment and Policy Options for Development / UNCTAD. 2018. 420 с. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab2018d3_en.pdf

²⁸⁹ Григоренко Ю. Висока захищеність ринків західних країн показала їхню вразливість. URL: <https://gmk.center/ua/posts/visoka-zahishhenist-rinkiv-zahidnih-krain-pokazala-ihnju-vrazlivist/>

²⁹⁰ Trade policy review report by the Secretariat United States/ WTO. 9 November 2022. 298 с. С. 12. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s434_e.pdf

пріоритету національних інтересів над суто комерційними у торговельній політиці США може служити, зокрема, те, що, згідно з розділом 301 Закону про торгівлю 1974 р. торгові заходи можуть бути накладені на інші країни, які дотримуються закону, політики чи практики, що порушують чи заперечують права чи переваги США за торговельними угодами, або обтяжують чи обмежують торгівлю США²⁹¹.

Практика торговельних відносин підтверджує тенденцію, згідно з якою на тлі загального зниження тарифних ставок істотно розширюється застосування односторонніх нетарифних торговельних обмежень, чому сприяє їх більша варіантність у широкому діапазоні заходів захисту ринку і менша транспарентність. За оцінкою експертів це розширення односторонніх нетарифних торговельних обмежень, імовірно ще більше ускладнить міжнародну торгівлю для урядів і приватного сектора, обмежить економічний розвиток, обумовлений торгівлею, і послабить загальне зростання світової економіки.

За нинішнього стану світової торгівлі наміри індустриальних держав реформувати правила СОТ з метою більш повної реалізації принципу відкритості міжнародної торгівлі фактично сприятимуть посиленню позицій крупних світових гравців на ринку в особі потужних транснаціональних корпорацій та регіональних об'єднань країн зі спільною митною політикою. Це, фактично, є ознакою зміцнення так званого глобального неопротекціонізму у світовій торгівлі, що легалізується нормами міжнародного права, які стосуються відкритості національних ринків та обов'язку держав дотримуватися національного режиму доступу на ці ринки щодо іноземних компаній²⁹².

Слід зауважити, що такий неопротекціонізм є багатоликим явищем, одним із нових його проявів за останні роки стала зазначена вище практика фрагментації торгового простору шляхом укладання двосторонніх чи регіональних угод про вільну торгівлю.

²⁹¹ Trade policy review report by the Secretariat United States/ WTO. 9 November 2022. 298 с. С. 13. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/s434_e.pdf

²⁹² Розвиток національної торговельної політики для підвищення конкурентоспроможності економіки України: кол.мон./за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН України Т.О. Осташко; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2021. 313 с. С. 185. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/353.pdf>

Про організаційні причини деглобалізації світової торгівлі певною мірою свідчить те, що 164 члена СОТ, відстоюючи свої, істотно різні, інтереси, не можуть домовитися про нові правила для вирішення нагальних питань, таких як цифрова торгівля чи стабільність правил торгівлі. Крім того, СОТ не вдалося належним чином контролювати застосування деякими членами торговельних правил, тому що вони недостатньо прозорі щодо національного торговельного законодавства і практики. Апеляційний орган СОТ практично паралізований з кінця 2019 р. унаслідок блокування призначення нових членів цього органу²⁹³, зокрема з боку США. Відповідно, обов'язкове дворівневе і незалежне врегулювання спорів СОТ належним чином не працює. Крім того, великі економіки, такі як США та Китай, в основному регулюють свої торговельні відносини поза системою СОТ. З моменту приєднання до СОТ Китай не відкрив свої ринки для інших країн – членів СОТ у обсягах, що були би зіставні з важливою роллю Китаю у світовій економіці, та не створив умов для добросовісної конкуренції.

Під час останнього засідання Ради СОТ з торгівлі товарами, що відбулося 7–8 липня 2022 р., члени СОТ висловили рекордну кількість проблемних питань, які виникають у міжнародній торгівлі та стосуються різноманітних кількісних обмежень, технічних бар'єрів у торгівлі, санітарних і фітосанітарних заходів, тарифів, внутрішнього оподаткування, антидемпінгових заходів, імпортного ліцензування, експортного контролю, субсидій тощо²⁹⁴. З огляду на це, як зазначалося вище, можна припустити, що очікуване реформування СОТ, зокрема стосовно вдосконалення правил світової торгівлі та запровадження нового формату вирішення спорів, не є справою найближчого

²⁹³ Апеляційний орган СОТ припинив свою діяльність 19 грудня 2019 р., проте певною мірою розгляд спорів було відновлено у липні 2022 р., але не Апеляційним органом СОТ, а незалежними арбітрами за арбітражною процедурою. Такою подією став розгляд 22 липня 2022 р. в апеляційному порядку спору Туреччина – Північні заходи, що стосуються виробництва, імпорту та маркетингу фармацевтичної продукції (DS583).

²⁹⁴ Махінова А. СОТ на шляху до одужання: як вдалося уникнути краху системи світової торгівлі. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/08/4/7144361/#:~:text=Постійно%20діючий%20Апеляційний%20орган%20СОТ%20припинив%20дію%2011%20грудня%202019%20року>

майбутнього. Тому тенденція поширення двосторонніх і регіональних торговельних угод збережеться на середньострокову перспективу, що слід мати на увазі уряду будь-якої країни при формуванні національної торговельної політики в частині пошуку майбутніх торговельних партнерів і визначення сприятливих умов торгівлі.

Викладені характеристики та особливості нинішнього стану світової торгівлі, тенденції її деглобалізації та розширення арсеналу нетарифних методів захисту ринку і національних інтересів, насамперед розвинених країн, зокрема шляхом участі у двосторонніх угодах про вільну торгівлю, свідчать про необхідність посилення уваги до вдосконалення національно орієнтованої торговельної політики і розроблення адекватних заходів щодо її реалізації в умовах чинних міжнародних торговельних угод чи при укладенні нових, особливо про вільну торгівлю.

7.2.2. Напрями та інструменти вдосконалення національної торговельної політики

Торговельна політика держави є одним з ключових сегментів економічної політики, який безпосередньо визначає тренди розвитку країни, її виробничий потенціал, рівень життя населення та економічну безпеку країни, що є основою рівня інших безпекових аспектів у політичній, інформаційній та оборонній сферах. Це повною мірою стосується і України, де за підсумками 2021 р. 40,7% ВВП формується за рахунок експорту товарів і послуг. Однак, як зазначалося вище, структура вітчизняного експорту залишається сировинно орієнтованою. Україна продовжує продавати за кордон в основному сировину та іншу продукцію з низьким рівнем переробки, зокрема, залізну руду, зерно, металургійні напівфабрикати, в той час як в імпорті найбільшу частку займають енергоносії та товари з високою часткою доданої вартості: продукція машинобудування, зокрема, автомобілі та сільсько-господарська техніка, продукція хімічної, легкої та харчової промисловості, телефони та інші промислові товари.

Наразі торговельна політика в Україні визначається на підставі Конституції України та ряду інших актів законодавства. Це, зокрема Закони України:

– «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», яким визначені основні засади зовнішньої політики, до яких належить підтримка розвитку торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва України з іноземними державами на засадах взаємної вигоди;

– «Про зовнішньоекономічну діяльність», статтею 2 якого визначені принципи, якими мають керуватися суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, а саме принципи: суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; свободи зовнішньоекономічного підприємництва; юридичної рівності та недискримінації; верховенства закону; захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; еквівалентності обміну та неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів. При цьому регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється згідно із зазначеними принципами з метою: 1) забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку; 2) стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, в тому числі зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України; 3) створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинених зарубіжних країн;

– «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» та «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» – ці три закони регулюють питання порядку проведення в Україні відповідних розслідувань та визначення підстав для застосування торговельно-обмежувальних заходів;

– «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», з урахуванням вимог якого розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються нормативно-правові

акти, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність і відповідно до закону є регуляторними актами.

Водночас торговельна політика визначається і низкою міжнародних торговельних угод, в яких бере участь Україна та які за умови схвалення Верховною Радою України набувають статусу закону. Такі угоди належать до сфери міжнародних економічних відносин і є актами договірної права, зміна умов яких залежить від волі всіх сторін угод. Це обумовлює їхнє особливе місце в системі регулювання торговельної політики і, як наслідок, виняткову увагу і ретельно виважений підхід до оцінки наслідків умов їх укладення (або умов приєднання до багатосторонніх угод).

Безпосередньо практичну сторону формування і реалізації торговельної політики визначають підзаконні нормативно-правові акти, що розробляються і приймаються виключно на підставі та відповідно до Конституції і законів України, насамперед зазначених вище. Основними з таких актів є Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179 та Експортна стратегія України («дорожня карта» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1017-р. (далі – Експортна стратегія).

У загальній частині Експортної стратегії констатується, що сировинна орієнтація українського експорту свідчить про неефективне використання ресурсів, ставить вітчизняну економіку в залежність від коливань цін на сировину на світових ринках і має наслідком потенційні ризики для економічної і соціальної стабільності.

У зв'язку з цим Експортна стратегія передбачала метою перехід України до експорту наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та успішного виходу на світові ринки, а для реалізації цієї мети визначала ряд стратегічних цілей розвитку торгівлі України на наступні п'ять років, а саме: 1) створення сприятливих умов, що стимулюють торгівлю та інновації для диверсифікації експорту; 2) розвиток послуг із підтримки бізнесу та торгівлі, здатних підвищити конкурентоспроможність підприємств, зокрема малих та середніх; 3)

удосконалення навичок і компетенцій підприємств, зокрема малих та середніх (підприємництва), необхідних для участі в міжнародній торгівлі.

З метою реалізації адаптованих для України Цілей сталого розвитку до 2030 року (ЦСР) та врахування основних положень Оновленої Стратегії сталого розвитку ЄС була також розроблена Стратегія сталого розвитку України до 2030 року і Національний план дій до 2020 року, які залишилися у статусі проєкту. Цією Стратегією передбачалося в експорті перейти від продажу сировини та продуктів її первинної переробки до переважання продуктів з високим ступенем доданої вартості, у зв'язку з чим держава мала сприяти зміні структури експорту в бік зростання продукції та послуг з високою часткою доданої вартості, зокрема, до 2030 р. підвищити в структурі експорту частку продукції високотехнологічних секторів економіки до 15%, проти 5,5% у 2015 р., а також ставилося завдання наростити питому вагу продукції харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини у експорті до 65%²⁹⁵. При цьому одним із заходів досягнення таких результатів мало стати впровадження нової моделі державного управління інвестиційною діяльністю з метою сприяння інвестиціям у високотехнологічні та експортно орієнтовані сектори економіки²⁹⁶.

Оскільки поставлені Експортною стратегією завдання переважно не були виконані (про що, зокрема, свідчать результати моніторингу, розміщені на сайті Мінекономіки України²⁹⁷), практично всі вони, як і наведені положення проєкту Стратегії сталого розвитку України, знайшли відображення у деталізованій редакції нової Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою

²⁹⁵ Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. Проєкт-2017. С. 7, 9, 24. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/стратегія-сталого-розвитку-україни-до-2030-року>

²⁹⁶ Там само. С. 22.

²⁹⁷ Моніторинг реалізації Експортної стратегії України (exportstrategy.me.gov.ua). URL: <https://exportstrategy.me.gov.ua/measure/measure/76>; Прогрес виконання Плану завдань і заходів з реалізації Експортної стратегії України. URL: <https://exportstrategy.me.gov.ua/progress>

Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179²⁹⁸. У цьому документі відображено, зокрема, дві стратегічні цілі, пов'язані з торговельною політикою, а саме: ціль «Підвищення конкурентоспроможності українських товарів та послуг, створення позитивного іміджу країни та забезпечення присутності українських виробників на міжнародних ринках» та ціль «Запровадження збалансованої імпоротної політики з комплексною оцінкою потенційного впливу, яка стимулюватиме переважно інвестиційний, а не споживчий імпорт», а також визначено виклики і бар'єри, на які слід зважати задля успішного досягнення цілей. При цьому запропоновано завдання, що мали би цьому сприяти, але їх зміст не додає оптимізму, бо вони далекі від розуміння проактивної торговельної політики і стосуються різних, традиційних для неспроможної влади, іміджевих, промоційних, популістських заходів на кшталт «інформаційних кампаній», закликів «посилити», «поглибити», «поліпшити» тощо, які не передбачають конкретних дій, чітких очікуваних результатів та оцінки їх впливу на експортні можливості країни, що могли б здолати негативну сировинну орієнтацію експорту і стати вагомим джерелом валютних надходжень від торгівлі.

Крім цього, більшість пропозицій стосовно розширення експорту українських товарів, авторства як незалежних експертів, так і відповідних служб Мінекономіки України, відштовхуються від потреби потенційних зарубіжних імпортерів, а це, як правило, потреби у сировині та напівфабрикатах, тобто проміжній продукції з низькою часткою доданої вартості, або ж стосуються розширення експорту традиційних сировинних товарів у межах незадоволеного попиту на локальних ринках, зокрема держав – членів ЄС²⁹⁹.

²⁹⁸ Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п#n25>

²⁹⁹ Наприклад: Як збільшити та диверсифікувати український експорт до Німеччини? Аналіз та рекомендації / Яворський П., Ніколаєва О., Шепотило О., Хорунжа М. та ін.; Центр аналітики зовнішньої торгівлі Trade+ Київської школи економіки. С. 101; Ринки у фокусі для українського експорту / Ніколаєва О., Хорунжа

Наприклад, у Експортній стратегії ринок США означено як один із пріоритетних для України. У зв'язку з цим Мінекономіки України провело дослідження щодо визначення українських товарів, що можуть стати пріоритетними для підтримки експорту до США, за результатами якого до переліку таких товарів включено: кондитерські вироби з цукру, шоколад та харчові продукти з вмістом какао, борошняні кондитерські вироби, міцні алкогольні напої, столярні вироби, глазуровану керамічну плитку³⁰⁰. Або ж позиції українського експорту до Канади, які становлять товари харчової промисловості (плоди та горіхи; томати, приготовлені або консервовані, без оцту; кондвироби із цукру; овочі, приготовлені або консервовані, з оцтом; вироби з тіста без дріжджів; кускус), машинобудування (електроди вугільні; радіатори з неелектричним нагрівом; електронагрівальні прилади; машини пральні; проводи, кабелі та електричні провідники) та сфери послуг (комп'ютерні послуги; професійні та консалтингові послуги; наукові та технічні послуги)³⁰¹.

Натомість бракує фахових кейсів щодо організації випуску в Україні нових видів інноваційної продукції чи традиційних товарів із використанням новітніх технологій, які би мали конкурентні переваги для формування власних нових ніш хоча б на ринках окремих країн. Безумовно, що саме для досягнення таких цілей держава мала би створювати умови різними доступними заходами, насамперед раціональною торговельною політикою, орієнтованою на розвиток національної індустрії і залучення вітчизняних суб'єктів господарювання до глобальних ланцюгів виробництва і постачання. І

М., Шепотило О., Яворський П., Гаманюк О.; Центр аналітики зовнішньої торгівлі Trade+ Київської школи економіки. С. 18.

³⁰⁰ Визначення пріоритетних товарів для підтримки українського експорту до США. Звіт / Мінекономіки України, Канадсько-український проєкт з підтримки торгівлі та інвестицій. Травень 2019. 174 с. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=eed1b58d-0cd3-406b-82a8-605e80a154ca&tag=BukletiRezultativDoslidzhen>

³⁰¹ Визначення пріоритетних товарних позицій та видів послуг для розвитку українського експорту до Канади в межах Експортної стратегії України / Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Київ, 2020. 156 с. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=eed1b58d-0cd3-406b-82a8-605e80a154ca&tag=BukletiRezultativDoslidzhen>

такі наміри держави разом із можливими інструментами їх реалізації та заходами державної політики, включаючи регуляторні, мали би стати предметом висвітлення у відповідних актах, хоча б, наприклад, у Експортній стратегії. До речі, цей документ, на нашу думку, доцільно переформатувати у Експортно-імпортну стратегію, або – ще ліпше – у Національну торговельну політику України на 2023–2025 роки, де імпортна частина стосувалася б потенційно доступних інноваційних технологій на ринках основних держав-партнерів, зацікавлених підприємств для їх впровадження, включаючи зарубіжні, механізм участі держави в особі відповідних інноваційних агенцій у супроводі їх закупівлі та освоєння, а також відповідне сприяння з боку держави у налагодженні випуску конкурентоспроможної продукції та її включення у глобальні ланцюги створення доданої вартості. В цьому аспекті Україна має лише мізерні здобутки у виді проекту Стратегії імпортозаміщення в стратегічних галузях промисловості³⁰² та Порядку формування і ведення Державного реєстру імпортозаміщення та кооперації у стратегічних галузях промисловості, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 127, який стосується промислової продукції для потреб стратегічних галузей промисловості (оборонно-промислового комплексу, авіаційної, космічної, машинобудівної (зокрема суднобудівної), металургійної, хімічної галузі), що не виробляється в Україні або виробляється в недостатній кількості. Реєстр запроваджено з метою оптимізації процедур імпортозаміщення та сприяння розвитку кооперації підприємств та організацій у згаданих галузях та є базою даних користувачів промислової продукції, поставки якої на територію України повністю або частково зупинені або щодо якої є потреба в імпортозаміщенні.

З огляду на викладене, важливо визначити ті основні чинники, які можуть закласти основу нового підходу до вдосконалення торговельної

³⁰² В Україні розробили проект Стратегії імпортозаміщення в стратегічних галузях промисловості. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3341536-v-ukraini-rozrobili-proekt-strategii-importozamisenna-v-strategicnih-galuzah-promislovosti.html>

політики, стати її драйвером та, одночасно, певним запобіжником можливої шкоди від такої політики для національних інтересів України. При цьому слід враховувати, що, ймовірно, у осяжному майбутньому залишиться безальтернативним загальносвітовий дискурс про доцільність подальшої лібералізації світової торгівлі, тим більше що у цьому зацікавлені саме передові країни, які визначають глобальні тренди економічної політики. Тому і надалі залишатиметься актуальним досягнення певного балансу протекціоністських і ліберальних складових зовнішньоторговельної політики як результату суперництва та співробітництва у сфері міжнародної торгівлі. Цей баланс є рухомим, мінливим і важливим глобальним чинником, який має враховувати держава у своїй зовнішньоекономічній політиці.

За таких обставин у теоретичному сенсі слід розрізняти інтровертний та екстравертний лібералізм³⁰³. Політика інтровертного лібералізму спрямована на лібералізацію, відкритість національної економіки в інтересах стимулювання її розвитку за рахунок сприяння імпорту сучасних технологій, вільного від митних обмежень імпорту іноземних товарів та послуг, що має на меті зокрема підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва на основі його змагання з імпортом, а також більш повного задоволення споживчого попиту на внутрішньому ринку. Для такої політики достатньо прийняти відповідні національні регуляторні правила і умови в односторонньому порядку, тобто немає необхідності домовлятися з іншими країнами і взагалі застосовувати інструменти міжнародного торговельно-економічного права.

Політика екстравертного лібералізму, навпаки, спрямована на відкритість внутрішніх ринків інших країн для експорту власних товарів, послуг чи капіталів. По суті екстравертний лібералізм і екстравертний протекціонізм (фактично – звичайний протекціонізм) – категорії аналогічні за своїми наслідками, бо фактично являють собою протекціоністську політику держави, що забезпечує збут своєї власної

³⁰³ Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс. Москва: Волтерс Клувер, 2004. 496 с. С. 8–9.

продукції не лише на внутрішньому, а й на зовнішніх ринках. В односторонньому порядку така політика може бути забезпечена, як свідчить історія, лише примусом та грубою силою, і цьому мають протидіяти не стільки принципи і норми сучасного міжнародного публічного права, скільки реальне співвідношення сил на міжнародній арені. Нинішній стан світової торгівлі підтверджує думку про те, що, окрім сили, політика екстравертного лібералізму може забезпечуватися за допомогою міжнародних двосторонніх та багатосторонніх торговельних угод, що стає можливим лише з урахуванням взаємних інтересів сторін, хоча варто зауважити, що ризики силового впливу не відійшли у минуле, бо інтереси сильної держави, очевидно, такими угодами забезпечуються ефективніше.

Таким чином, зовнішньоекономічна політика держави формується на балансі інтровертного та екстравертного видів протекціонізму – перший є протекціонізмом у чистому вигляді як політика захисту вітчизняних виробників, товарів і послуг на внутрішньому ринку, а другий виступає у вигляді екстравертного лібералізму, тобто політики захисту вітчизняних виробників, що працюють на експорт, і політики забезпечення в країнах-споживачах ліберальних умов для вітчизняних експортерів.

На практиці, як правило, політика екстравертного лібералізму (протекціонізму) вступає в конфлікт з політикою інтровертного протекціонізму держав-контрагентів. Тоді країна, в якій превалює політика екстравертного лібералізму, наприклад стосовно її промислових товарів, змушена дзеркально дотримуватися політики інтровертного протекціонізму стосовно деяких власних, наприклад агропродовольчих, товарів. У реальності завжди має місце складний баланс протекціоністських та ліберальних інтересів, який проявляється в нормах міжнародної економічної політики, особливо характерних для СОТ та умов багатосторонніх торговельних угод.

Економічна політика держави, зокрема в сегменті торговельної політики, формується під впливом багатьох чинників, зокрема міжнародних зобов'язань України, державних інтересів, інтересів територіальних громад, інтересів великого бізнесу, інтересів суб'єктів

господарювання, інтересів суспільства загалом. Неврахування хоча б одного із перелічених чинників призводить до того, що така політика втрачає свою збалансованість і системність, перестає відображати суспільні потреби та інтереси в економічній сфері. Крім того, неприпустимо, аби у демократичній державі економічна політика здійснювалася без урахування інтересів суспільства, а останнє було байдужим до її формування³⁰⁴.

Це дає вагомі підстави стверджувати, що недоліки і неефективність торговельної політики України, які перманентно існують протягом всіх років незалежності нашої держави, пов'язані саме з односторонньою орієнтацією такої політики на короткострокові результати надходження валюти в державу і поліпшення платіжного балансу, що, безумовно, є важливим підходом, але позбавленим стратегічного бачення. Саме це призвело до укорінення сировинної орієнтації економіки країни, знищення її промислового потенціалу (якими методами – це предмет окремого дослідження), занепаду більшості переробних галузей, і «успішне» здійснення такої політики мало місце тому, що відповідало інтересам тих осіб, які приймали рішення і впливали на формування політики виключно у власних інтересах. Фактично, гігантські монетизовані втрати суспільства, народного багатства і державних коштів за ці роки стали ґрунтом для зростання з безпрецедентною швидкістю статків вітчизняних олігархів, а також протиправного збагачення верхівки «касти» чиновників. І, вочевидь, одним із основних інструментів такого перерозподілу багатства держави стала саме торгівля, особливо в її зовнішньоекономічному сегменті.

У контексті сировинної орієнтації вітчизняного експорту слід звернути увагу на так звану гіпотезу Пребіша – Сінгера³⁰⁵, яка полягає в

³⁰⁴ Кравченко М. Публічний інтерес як неврахований чинник при формуванні стратегії та тактики державної економічної політики України. *Адміністративне право і процес*. 2022. №2(37). С. 49–60. С. 50. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-37-2022>

³⁰⁵ Prebisch R. The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems / United Nations Department of Economic Affairs, Economic Commission for Latin America (ECLA). New York, 1950; Singer H. The Distribution of Gains Between Investing and

тому, що у довгостроковій перспективі ціна природних (первинних) ресурсів (primary commodities) має зменшуватися відносно цін вироблених товарів (manufactured goods). Предметом досліджень авторів гіпотези була міжнародна торгівля, тому наявність такого ефекту, на їхню думку означало, що торгівля між багатими країнами, які експортують в основному промислові товари, і бідними, які експортують в основному природні ресурси, з часом поглиблюватиме нерівність між ними. В результаті вони пропонували політичні рішення: індустріалізацію відсталих країн та застосування протекціоністських заходів. Проте ці заходи можуть призвести до різних для держави результатів залежно від принципів і підходів, на яких будуватиметься політика.

Повчальний світовий досвід дає підстави стверджувати, що коли повоєнна відбудова економіки України орієнтуватиметься переважно на внутрішній ринок, вона не буде успішною, оскільки важке фінансове становище країни не дозволить їй віднайти для цього внутрішні резерви фінансування, а зубожіле, виснажене війною населення, з низьким рівнем доходів підтримуватиме попит лише стосовно найнеобхідніших видів товарів (харчі, послуги, одяг тощо). Водночас умови залучення для відбудови зарубіжних джерел повинні ретельно «фільтруватися» на предмет загрози економічній безпеці держави з огляду на непомірне зростання зовнішнього боргу, внаслідок чого мають залучатися лише ті з них та на умовах і у формах, що відповідатимуть національним інтересам. Про це, зокрема, може свідчити досвід Бразилії чи Аргентини у 80-х роках минулого століття, в той час як максимальна інтеграція у світовий ринок й орієнтація на експорт допомогли азійським економікам продемонструвати так звані «економічні дива» щодо зростання.

Певним заспокійливим, але в перспективі небезпечним для України, чинником торговельної політики можуть стати очікування від повної лібералізації ринків ЄС для українського експорту, якщо його

нинішня структура збережеться поряд із неувагою до розширення номенклатури експорту промислових товарів і формування сучасної індустрії економічного розвитку. Для України поки що залишається відкритою «пастка сировинних ринків»³⁰⁶, і з неї потрібно чимдуж вибиратися, причому вже тепер, не чекаючи закінчення війни, насамперед із допомогою наших європейських партнерів та країн антипутінської коаліції (США, Великої Британії, Японії, Республіки Корея тощо).

Вирішення цього завдання можливе, і це може стати предметом дискусії на основі підходу, згідно з яким стрижневим і об'єднуючим системним фактором вдосконалення національної торговельної політики України та її міжнародного забезпечення має стати принцип дотримання публічного інтересу. Він, у нашому тлумаченні, може дати державі інструмент поєднання інтересів самих широких верств як громадян, так і бізнесу, реалізуючи синергію спільного бачення очікуваного блага від торгівлі та забезпечити її реальний вплив на зростання реального сектора економіки і добробуту населення країни. Публічний інтерес має забезпечуватися також і при реалізації заходів щодо включення резидентів України у глобальні ланцюжки доданої вартості, зокрема в частині пріоритетного налагодження внутрішнього випуску проміжних товарів з високим рівнем доданої вартості, або ж максимально можливого уникнення тих ланок випуску проміжної продукції на експорт, яка завдає шкоди довіллю чи суперечить концепції «зеленої» економіки тощо.

Проблема публічного інтересу, перш за все у сфері господарювання, недостатньо висвітлена у наукових публікаціях. Так, публічний інтерес як визначальний чинник економічної політики, представлений у роботах досить вузького кола вітчизняних вчених. Серед них, зокрема О.Д. Крупчан, М.Г. Кравченко, О.М. Вінник, Р.С. Мельник, В.М. Бевзенко. Більшу увагу категорія «інтерес» отримала у сфері приватно-правових досліджень (Г.Б. Яновицька, В.О. Кучер) та в

³⁰⁶ Кораблін С.О. Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків / НАН України, ДУ «Інст-т екон. та прогнозів. НАН України». Київ, 2017. С. 308.

теорії держави і права (О.Ф. Скакун). Водночас М.Г. Кравченко зазначає, що публічний інтерес є категорією, яка обов'язкова для врахування при публічному адмініструванні у будь-якій сфері діяльності влади, у тому числі й у сфері регулювання економіки держави³⁰⁷. Він, зокрема, констатує, що державна економічна політика України має формуватися із обов'язковим урахуванням публічних інтересів суспільства у цій сфері на основі діалогу між інституціями громадянського суспільства та державою в особі публічної адміністрації.

На думку судді Верховного Суду, члена-кореспондента НАПрН України С.Г. Стеценка³⁰⁸ публічний інтерес доцільно сприймати як об'єктивно існуючу сукупність взаємообумовлених інтересів суспільства і держави, що забезпечує задоволення домінуючих потреб пересічних громадян та відповідає стану розвитку суспільства. При цьому він доводить необхідність диференціювати відмінності публічних, суспільних, колективних, групових інтересів і вважає, що публічні інтереси не є простою сукупністю приватних інтересів.

Ф. Краточвіл, торкаючись питання інтересу в міжнародних відносинах, зазначав, що термін «публічний інтерес» функціонує для виправдання вимог і претензій [держави] і зобов'язує членів суспільства погодитися з таким рішенням, навіть якщо вони вважають, що воно не відповідає їхнім особистим вподобанням³⁰⁹.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що, згідно з усталеним юридичним тлумаченням правової категорії «публічний інтерес», його важливою ознакою є визнання з боку держави і забезпеченість

³⁰⁷ Кравченко М. Публічний інтерес як неврахований чинник при формуванні стратегії та тактики державної економічної політики України. *Адміністративне право і процес*. 2022. №2(37). С. 49–60. С. 51. URL: <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-37-2022>

³⁰⁸ Публічний інтерес доцільно сприймати як сукупність взаємообумовлених інтересів суспільства і держави – Семен Стеценка. URL: <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/posts/849294719178748/>

³⁰⁹ Kratochwil F. On the Notion of «Interest» in International Relations. *International Organization*. 1982. Vol. 36. Is. 1. P. 1–30. P. 6. <https://doi.org/10.1017/S0020818300004768>

правом³¹⁰. Публічний інтерес, безумовно, має превалювати в усіх сферах відповідальності держави, зокрема і при формуванні торговельної політики, бо він враховує не лише економічні, а й політичні, суспільні, безпекові, соціальні та інші чинники, й окремі позитивні чи негативні наслідки для виробників чи споживачів кожної країни не завжди збігаються з вигодами чи втратами для національної економіки, оскільки переважно не збігаються приватний та суспільний інтереси.

Поняття інтересу в тих чи інших варіаціях присутнє у законодавстві України. Насамперед слід згадати статтю 48 «Врахування національних інтересів» Угоди про асоціацію з ЄС, якою визначено: антидемпінгові та компенсаційні заходи не можуть бути застосовані стороною у випадках, коли на підставі інформації, що була отримана в ході розслідування, можна чітко зробити висновок, що застосування таких заходів не відповідатиме національним інтересам. Висновок щодо відповідності національним інтересам необхідно робити з урахуванням усіх різноманітних інтересів в цілому, зокрема інтересів національної промисловості, користувачів, споживачів та імпортерів у тому обсязі, в якому вони забезпечили надання відповідної інформації органам, що проводять розслідування.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності має забезпечувати, зокрема, захист економічних інтересів України та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

У Законі України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» застосовано підхід до визначення доцільності антидемпінгових заходів на основі дотримання «національного інтересу». Згідно зі статтею 36 цього Закону висновок з питання, чи потребують національні інтереси застосування антидемпінгових заходів, повинен ґрунтуватися на оцінці всіх інтересів, включаючи інтереси національного товаровиробника та споживачів, вплив імпорту, що є об'єктом антидемпінгового розслідування, на зайнятість

³¹⁰ Берестова І.Є. Правова категорія «публічний інтерес» з позиції системного підходу. *Правова держава*. 2019. №33. С. 19–28. С. 24.

населення, інвестиції національного товаровиробника та споживачів, а також на міжнародні економічні інтереси країни імпорту.

Як слідує з викладеного, законодавство не визначає зміст та складові національного інтересу саме в зовнішньоекономічній діяльності, що, на нашу думку, не лише створює певну невизначеність у критеріях і підходах до встановлення доцільності вжиття антидемпінгових чи інших заходів захисту внутрішнього ринку, а й, насамперед, істотно ускладнюватиме захист таких заходів у суді у разі їх оскарження.

Оскільки запропонований принцип у чинному законодавстві не актуалізовано, слід внести зміни і доповнення до відповідних законів з метою врегулювання відносин щодо застосування принципу дотримання публічного інтересу у сфері зовнішньоекономічної діяльності, насамперед у статтю 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», із визначенням змісту та ознак такого принципу, а механізм його реалізації у практиці адміністрування національної торговельної політики має бути визначений підзаконним актом уряду. Цей принцип також має знайти своє чільне місце в тексті нової Національної торговельної політики України на 2023–2025 роки (замість Експортної стратегії на 2017–2021 роки) та в ряді інших нормативно-правових актів, що стосуються участі України у міжнародних економічних відносинах.

Дотримання публічного інтересу стає певним критерієм, що дозволяє повніше зрозуміти потенційні ефекти (як позитивні, так і негативні) кожної торговельної угоди для національної економіки. Водночас, це дає можливість сформуванню громадської думки, що примушувала би владу дотримуватися твердої і послідовної позиції в жорстких переговорах за поступки та преференції, які забезпечували би більш справедливі результати для всіх сторін угоди, зокрема а ргіогі слабшої. Таким чином, у сфері міжнародної торгівлі публічний інтерес, на нашу думку, трансформується у певний спектр національних інтересів, які мають враховуватися і використовуватися державою при переговорах стосовно торговельних угод для виправдання і обґрунтування своїх вимог.

До речі, багато відомих вчених досліджували питання еквівалентності інтересів і результатів міжнародних торговельних угод та їх роль у забезпеченні розвитку. Наприклад, Дж. Стігліц та Е. Чарлтон відстоюють диференційований підхід до реалізації доктрини лібералізму у міжнародній торгівлі з урахуванням становища і інтересів різних країн³¹¹. З огляду на це торговельні угоди для розвинених країн і країн, що розвиваються, мають бути асиметричні. У двосторонніх угодах це досягається безпосередньо положеннями самої угоди, в той час як для багатосторонніх угод – публічними застереженнями країни, що приєднується. При цьому, як зазначає Дж. Стігліц стосовно багатосторонніх торговельних угод, оскільки умови в різних країнах різні, будь-яка угода, що застосовується «справедливо» чи «однаково» до всіх країн, може мати значні диференційовані наслідки. Тому важливий аналіз відхилень – оцінки ефектів, що неоднаково проявляються в різних країнах³¹². У цьому випадку йдеться про аналіз відхилень, що може проводитися відповідними службами СОТ на основі інформації країн – учасниць угоди. Разом із тим, безперечно, що кожна країна з огляду на свій міжнародний суверенітет самостійно зобов'язана відслідковувати наслідки дії угоди для національної економіки та, у разі неприйнятних відхилень від очікуваного, пропонувати певні корективи стосовно застережень, на умовах яких вона вважатиме угоду справедливою надалі. При цьому багатостороння угода має допускати як саму можливість і підстави внесення коректив, так і механізм легітимізації таких коректив учасниками угоди, не виключаючи особливих позицій учасників у тій чи іншій частині пропонованих коректив.

У двосторонніх угодах державі легше досягти компромісу і відстояти свої національні інтереси, в цьому зацікавлена більш слабка сторона, водночас така угода має наслідком скорочення спектра можливих розбіжностей стосовно задоволення інтересів обох сторін

³¹¹ Стиглиц Дж.Ю., Чарлтон Э. Справедливая торговля для всех. Как торговля может содействовать развитию. Москва: Изд-во «Весь Мир», 2007. 280 с.

³¹² Там само. С. 76.

угоди, що завжди є легшим шляхом для домовленостей, тим більше, що вже сам намір двох сторін укласти торговельну угоду свідчить про їх зацікавленість одна в одній і наявність в кожній з них якогось привабливого для іншої предмету угоди чи власної конкурентної переваги. Можна припустити, що на майбутнє саме двосторонні угоди стануть основним інструментом міжнародної торгівлі, принаймні допоки не буде реформована СОТ на прийнятних для світу умовах.

Викладене також дозволяє зробити висновок, що поширення двосторонніх угод про вільну торгівлю свідчить не лише про деглобалізацію світової торгівлі, а й про те, що держави дедалі більш винахідливо, твердо і наполегливо переслідують власний національний інтерес, укладаючи такі угоди. Коли раніше протекціоністські заходи всупереч деклараціям про вільну торгівлю практикувала кожна окрема держава, то тепер це робиться у певних двосторонніх альянсах, утворених двосторонніми угодами про вільну торгівлю, за якими, як правило, ринки договірних сторін захищаються різними, переважно нетарифними, заходами торговельної політики. З огляду на це таку фрагментацію світової торгівлі можна вважати певним новим, характерним для ХХІ століття, видом протекціонізму – *протекціонізму спільнот*.

За таких умов для України нині питання як забезпечити переорієнтацію національної торговельної політики зі збереженням переваг лібералізації ринку ЄС на нове бачення міжнародної торгівлі як інструменту реалізації національних інтересів у міжнародній торгівлі та засобу кардинального реформування підприємств реального сектора, насамперед переробної і машинобудівної промисловості, їх включення до глобальних ланцюжків доданої вартості, є не дискусійним чи теоретичним, а суто практичним.

Крім того, при підготовці й укладенні Україною насамперед двосторонніх торговельних угод слід дотримуватися національно орієнтованої позиції стосовно внесення до тексту таких угод положення про юрисдикцію Міжнародного комерційного арбітражного суду та

Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті України³¹³ розглядати комерційні спори між резидентами України та резидентами інших держав – сторін таких угод. Така позиція держави сприяла би розвитку арбітражних інститутів України та альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації, розширенню ринку юридичних послуг та зростанню довіри до України з боку міжнародної бізнес-спільноти, насамперед потенційних інвесторів, чого Україна критично потребуватиме у період повоєнної відбудови економіки.

Насамкінець слід зауважити, що ряд інструментів захисту ринку і порядок їх застосування визначені в Угоді про асоціацію з ЄС та в інших міжнародних багатосторонніх торговельних угодах, в яких Україна бере участь, зокрема у правилах СОТ. Проте інструменти використання зовнішньої торгівлі як рушія реконструкції вітчизняної економіки і нарощування експорту інноваційно ємних промислових товарів наразі в Україні відсутні, хоча практикуються багатьма розвиненими країнами, і такі засоби мають бути розроблені на основі світового досвіду та принципу дотримання публічного інтересу, насамперед на період повоєнної відбудови країни. При цьому держава має відіграти вирішальну роль у забезпеченні їх ефективного застосування, зокрема шляхом використання інститутів публічних закупівель, концесії, державно-приватного партнерства, угод про розподіл продукції, кластеризації, спільної діяльності тощо.

Західноєвропейські вчені у своїх працях визначають мету економічної політики держави, якою є загальне благо і максимальний рівень суспільного добробуту. Для досягнення цієї мети здійснюється державна економічна політика, зміст якої визначається, наприклад, так званім «Magisches Sechseck» (магічним шестикутником), що включає такі цілі економічної політики, як: високий рівень зайнятості; стабільність рівня цін; економічне зростання; зовнішньоторговельний баланс; справедливість розподілу благ у суспільстві; охорона

³¹³ Скорочено – МКАС та МАК при ТПП України, утворені та діють на підставі Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994 р. Цим же Законом затверджено Положення про ці юрисдикційні органи міжнародного арбітражу.

навколишнього середовища³¹⁴. Ймовірно, що саме навколо подібних суспільно значимих цілей має будуватися також і національна економічна політика України, зокрема в частині торговельної політики, тоді як ці цілі можуть конкретизуватися і доповнюватися на підставі принципу врахування публічного інтересу.

³¹⁴ Grüner Hans Peter. Wirtschaftspolitik: Allokationstheoretische Grundlagen und politischökonomische Analyse. Springer-Lehrbuch 4. Auflage. 2012. 192 s.

ВИСНОВКИ

До розділу 1

1. Формування багатоплярності у світовій торгівлі залежить від політики урядів лідерів світової торгівлі. Так, політика США спрямована на збереження глобального лідерства своєї країни та захист домінуючих позицій західних держав від конкурентів. Натомість уряди країн ЄС та інших європейських країн, насамперед, Німеччини, Франції та Італія, вважаються рішучими прихильниками багатоплярної концепції. Підтримує ідею багатоплярного розвитку світової економіки також уряд Китаю.

2. Нові потенційні лідери світової торгівлі, такі як Китай, Бразилія та Індія спромоглися використати свій зростаючий економічний вплив для посилення інституційного впливу у СОТ. Зокрема, Бразилія та Китай успішно просувають свої інтереси через механізм врегулювання суперечок СОТ. Індія значно посилила свої позиції у переговорному процесі щодо вступу до СОТ шляхом організації кампанії з метою дозволу державам, що розвиваються, обмежувати імпорт для досягнення цілей продовольчої безпеки.

3. Становлення багатоплярного світу супроводжується посиленням політики економічного патріотизму (націоналізму) включно із її крайніми проявами – торговельними війнами. У світовій торговельній системі склалася суперечлива ситуація, коли країни, які претендують на роль нових лідерів світової торгівлі, зокрема, Китай та Індія, користуються в СОТ статусом країн, що розвиваються, що створює преференції для них у торгівлі. Крім того, ці країни активно проводять політику економічного націоналізму, при цьому нерідко всупереч зобов'язанням, взятим при вступі до СОТ.

4. З початку 21-го століття економічний націоналізм вже став основою торговельної політики багатьох розвинутих країн світу, про що свідчить вихід Великобританії з ЄС (31 грудня 2020 р.), перегляд адміністрацією президента США Д.Трампа (2017-2021 рр.) угоди NAFTA,

вихід США із TPP – TransPacific Partnership, порушення США зобов'язань перед СОТ. Нова торговельна політика відкритої стратегічної автономії ЄС також по суті є політикою економічного націоналізму, адже вона відкрито проголошує більш жорстке забезпечення власних прав та інтересів країн ЄС. Також «зелена трансформація» ЄС, що використовує механізм карбонового коригування імпорту у сфері торгівлі, має ознаки прихованого протекціонізму.

5. Із урахуванням нової конфігурації світової торгівлі стратегічними пріоритетами торговельної політики України є як розвиток торгівлі з ЄС в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, так і розвиток торговельних відносин з новими лідерами торгівлі, насамперед, Китаєм. Обидва пріоритетні напрями створюють не тільки нові можливості, але і нові виклики для економіки і торгівлі України.

До розділу 2

1. У перші два десятиліття XXI ст. разом із США та країнами Єврозони активно формувалися нові полюси зростання світової економіки. Основу їх конфігурації утворює Китай. У 2001–2019 рр., 2021 р. він збільшив свій внесок у приріст світового ВВП з 21,0 до 40,8%. Крім того, Китаю вдалося дещо скоротити економічне відставання від США. Серед розвинених країн лише Республіка Корея зберегла шанси стати новим полюсом глобального зростання. Водночас серед країн із ринками, що прискорено розвиваються, свої шанси перетворитися в нові полюси глобального зростання збільшили Індія, Туреччина, Індонезія та В'єтнам, суттєво зменшили – Російська Федерація та Бразилія.

2. У 2022 р. війна Росії проти України зумовила кризові явища в економіці. Зокрема, внаслідок бойових дій ВВП України зменшився майже на третину, а вітчизняні підприємства втратили активів на суму близько 13 млрд дол. США (станом на грудень 2022 р.). Розрахунки свідчать, якщо у повоєнний період інерційне зростання вітчизняної економіки розпочнеться за сценарієм 2021 р., то можна очікувати, що впродовж наступних десяти років вітчизняне виробництво досягне довоєнного рівня. При цьому варто враховувати, що Україна «відновиться» як одна з найбільш необхідних європейських країн, тому що

європейські країни впродовж зазначеного часу свій розвиток продовжать.

3. Результати проведеного дослідження свідчать, що період відновлення товарного виробництва можна суттєво скоротити за умови максимального використання *можливостей міжнародної* допомоги з відновлення України для прискорення її економічного зростання. Однак реалізація цієї умови потребує запровадження в Україні повоєнної політики структурної модернізації.

3.1. На наш погляд, першою принциповою особливістю політики структурної модернізації має стати її спрямованість щодо залучення та використання міжнародної допомоги для відбудови підприємств, які в короткі терміни спроможні відновити та/або збільшити продаж на зовнішніх ринках продукції, що підвищить загальний рівень технологічної складності українського товарного експорту та, відповідно, його ринкову вартість відносно імпорту. Основною формою надання допомоги доцільно обрати гранти, тому що зруйновані війною підприємства не зможуть обслуговувати додаткові кредитні зобов'язання.

3.2. Другою особливістю повоєнної політики структурної модернізації доцільно визначити її орієнтованість на перезапуск механізмів інноваційної діяльності в економіці та залучення іноземних інвестицій з метою збільшення виробництва продукції, яка спроможна підвищити рівень технологічної складності товарного експорту та створити умови для довгострокового прискореного економічного зростання. Сьогодні ці механізми залишаються неідеальними з огляду на те, що в довоєнний період, попри «вдосконалення» законодавства, інноваційна діяльність в економіці постійно уповільнювалася, а іноземний капітал з неї «тікав».

3.3. Третьою особливістю повоєнної політики структурної модернізації має стати її спрямованість щодо *визначення та розвитку* пріоритетних структурних зрушень в економіці терміном, наприклад, на 10 років. З цією метою при доопрацюванні та уточненні проекту плану з відновлення України доцільно передбачити розроблення національних програм у межах розділу «Відновлення та розвиток секторів економіки з

виробництва та експорту продукції підвищеної технологічної складності».

3.4. Четвертою особливістю повоєнної політики структурної модернізації варто визначити її орієнтованість на імовірні ринки збуту української продукції підвищеної технологічної складності. У довоєнний період вона переважно експортувалася на ринки географічно найближчих країн – членів ЄС – Польщі, Румунії, Словаччини, Чехії та Угорщини. У довоєнний період вони купували 55,1% сукупного експорту вітчизняної продукції підвищеної технологічної складності, у той час як країни – нові та потенційні полюси глобального зростання – лише близько 12,4%. За цих обставин набуття Україною членства в ЄС є одним із найдієвіших засобів повернення на ринки зазначених географічно найближчих європейських країн.

4. Якщо до кінця війни в Україні, з урахуванням наведених принципових положень, буде розроблена та почне втілюватися політика структурної модернізації, то в повоєнний період це створить підґрунтя для скорочення загального терміну відновлення економіки. Опосередковано це підтверджують розрахункові дані щодо передбачення імовірного минулого. Зокрема, за незмінних інших умов, якби в 2021 р. одинична вартість вітчизняного товарного експорту становила не 0,42, а 0,45 дол. США/кг, тобто була на 3 пункти вищою, це зумовило би виникнення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі товарами та прискорення зростання економіки до 6,7% на рік. У разі, якщо в повоєнний період в Україні такі показники розвитку будуть досягнуті за рахунок спрямування міжнародної допомоги у формі грантів та пільгових кредитів на розширення випуску продукції підвищеної технологічної складності, то за цих умов загальний період відновлення економіки до рівня 2021 р. зменшиться з *восьми до п'яти років*.

5. Лише з часом, після суттєвого скорочення періоду відновлення в Україні товарного виробництва та виходу країни на шлях довгострокового прискореного зростання на якісно новій технологічній основі, у науковців виникнуть незаперечні підстави вже для такого теоретичного висновку. У повоєнний період міжнародна допомога

виконує роль рушія високих темпів економічного зростання країн настільки, наскільки вона сприяє структурним змінам в економіці, що переводять виробництво із воєнних рейок на цивільні, та перетворюють його із технологічно простого на більш технологічно складніше.

6. Досвід України показав, що на міжнародних ринках додатковий попит Китаю та потенційних полюсів глобального зростання з числа країн із ринками, що прискорено розвиваються, створює сильні торговельні стимули для пожвавлення економічної активності у вітчизняних експортних галузях з виробництва сировини та продукції її неглибокої переробки, та слабкі – у галузях з виробництва продукції підвищеної технологічної складності. Тому подальше стрімке інерційне розширення торгівлі України із зазначеними країнами неодмінно збільшуватиме ризики уповільнення якісних (структурних) змін у вітчизняній зовнішній торгівлі на користь продукції підвищеної технологічної складності. Отримані емпіричні дані підтверджують припущення західних учених, що глобальна багатополлярність створює додаткові загрози для розвитку менших економік, що розвиваються, тому що стимулює збереження за ними ролі постачальника сировинних ресурсів на світові ринки в майбутньому.

До розділу 3

1. Загроза для світової торгівлі від багатополлярної глобалізації полягає у конкуренції між полюсами глобалізації, яка час від часу провокує конфлікти. Внаслідок цього відбудуться зміни у сформованій системі світової торгівлі товарами і послугами, русі капіталу і робочої сили. Ці зміни можуть мати тимчасовий характер або слугувати відправною точкою для безповоротного переходу глобалізаційного процесу в новий якісний формат.

2. Надмірна відкритість економіки підвищує ризики криз, які переривають процес стабільного розвитку. Рівень відкритості економіки повинен бути тотожним відкритості країн з аналогічною структурою економіки, її розміром, зовнішніми зв'язками тощо. Інтеграція країн в економічні блоки з великим внутрішнім ринком і

стабільною політикою дає можливість збільшити відкритість і отримати позитивний ефект від спеціалізації та кооперації.

3. Впродовж 2022 р. вдалося замінити імпорту з країни-агресора та її сателіта імпортом з інших країн, який в цілому став більш диверсифікованим. Дефіцитні товари надходили практично з усіх континентів і регіонів, включаючи й ті країни, які було заблоковано країною-агресором (Узбекистан, Туркменістан, Казахстан). Замінити імпорту власним виробництвом вдалося мінімальною мірою.

4. Стратегічним напрямом ліквідації енергетичної залежності від країни-агресора та її сателіта є розвиток «зеленої» енергетики. Він повинен відбуватись у тісній кооперації з розвиненими країнами Заходу і, в першу чергу – з ЄС. Після російського вторгнення ЄС почав переглядати свою енергетичну стратегію, так само і Україні необхідно надати пріоритет відновлювальним джерелам енергії. Торговельні санкції проти країни-агресора, що є одним із найбільших експортерів викопного палива, стали потужним стимулом для розвитку технологій «зеленої» енергетики.

5. Перехід на технології без використання викопного палива повинен бути всеохоплюючим і має одночасно відбуватись як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються, в усіх секторах економіки, у сфері комунального господарства, в домогосподарствах тощо. Імпульси для цього переходу повинні надати уряди країн – імпортерів викопного палива, розробники технологій і виробники обладнання та матеріалів для «зеленої» енергетики, екологічні організації, широка громадськість. Цей перехід повинен стати результатом спільних зусиль держави, бізнесу і домогосподарств.

6. Перехід на «зелену» енергетику потребує значних інвестицій. Він може бути проблематичним навіть для великих компаній, так само як і для країн, що розвиваються. Тому бізнесу необхідна державна підтримка для переходу на екологічні технології, а країни з низьким рівнем доходів повинні отримати цільову допомогу від розвинених країн. При цьому допомога бізнесу від держави повинна перебувати на достатньому рівні, щоб у процесі трансформації він не втратив свою конкурентоспроможність по відношенню до конкурентів.

7. Попит на енергетичні ресурси Україна повинна задовольняти у тісній кооперації з Європейським Союзом. ЄС прийняв політичне рішення поступово відмовитися від російських енергоносіїв, попри їх відносно низьку ціну. Відповідним чином розбудовується транспортна інфраструктура для постачання викопних енергоносіїв з альтернативних джерел, одночасно стимулюється розробка технологій використання відновлювальних джерел енергії. Україні необхідно інтегруватись до європейської енергетичної системи із тим, щоб задовольнити поточні потреби і одночасно рухатися разом з ЄС у напрямі переходу до «зеленої» енергетики.

8. Раціональним варіантом для торговельної політики буде призупинення зовнішньої лібералізації і запровадження максимально ліберального внутрішнього режиму для стимулювання інвестиційної діяльності. Після початку повномасштабної агресії Україна вже зазнала руйнувань масштабу Другої світової війни, але за своїм сучасним торговельним режимом на декілька десятиліть випереджає рівень, який європейські країни досягли за Планом Маршалла. Тому подальша лібералізація шляхом укладання угод про ЗВТ упродовж повоєнного відновлювального періоду є недоцільною.

9. У середньостроковій перспективі світова торгівля розвиватиметься у напрямі зменшення торгівлі викопними джерелами енергії та зростання торгівлі складовими систем відновлювальних джерел енергії.

До розділу 4

Щодо вирішення проблем експорту зерна в умовах війни

1. Чорноморська зернова ініціатива і розбудова «смуг солідарності» Україна – ЄС лише частково вирішили проблему експорту зерна з України. Усього зерновий експорт протягом 2022 р. становив 77,4% від його обсягів у 2021 р.

2. Унаслідок розбудови «смуг солідарності» істотно змінилася структура перевезень зернових. Частка експорту в рамках Чорноморської зернової ініціативи в перші 14 місяців війни дорівнювала

76%, а «смуг солідарності» – 24%, тоді як до війни морським шляхом вивозилося понад 99% зернових.

3. Різке зростання світових цін на продовольство і загроза продовольчій безпеці в бідних країнах Африки і Азії через повномасштабне вторгнення РФ в Україну показали, що збереження українського зернового експорту є істотним чинником забезпечення глобальної продовольчої безпеки. Розбудова «смуг солідарності» Україна – ЄС з кінця травня 2022 р. сприяла зниженню світових цін на пшеницю в липні порівняно з травнем минулого року на 36,3%. Започаткування 1 серпня 2022 р. морського зернового коридору для експорту з України виступило наступним чинником стабілізації світових цін на зерно, хоча ризики воєнного часу при експорті українського зерна впливали на світові ціни на нього в бік зростання.

4. Українські виробники не змогли скористатися вигідною ціновою кон'юктурою світових зернових ринків під час війни. Ціни реалізації виробниками зерна на експорт в умовах війни знизилися під впливом ризиків воєнного часу, а відповідні втрати перекладаються по зерновому ціновому ланцюгу переважно на нижню його ланку – виробника зерна.

5. Унаслідок війни в Україні відбувається релокація торговельних потоків світової агропродовольчої торгівлі, украй негативним наслідком якої є заміщення українського експорту російським.

6. З метою відновлення вітчизняного зернового експорту в повоєнний період доцільно:

- провести переговори щодо скасування тарифів і нетарифних обмежень з боку ЄС і країн G7 на кілька повоєнних років з метою закріплення торговельних преференцій, які були надані українському експорту послідовно на два роки під час війни;
- підтримувати діалог з профільними міністерствами і фермерськими об'єднаннями Польщі, Словаччини, Угорщини, Болгарії і Румунії з метою припинення практики заборони експорту сільськогосподарських товарів, зокрема пшениці й кукурудзи, до цих країн;

- продовжити роботу з країнами ЄС щодо розбудови «смуг солідарності» в період повоєнної відбудови з метою збільшення експорту сільгосппродукції залізничним і автомобільним транспортом.

Щодо аграрної торговельної політики України на ринках Південно-Східної Азії

1. Структура вітчизняного експорту до країн Азії не диверсифікована, а вітчизняний експорт до Японії, Індії та Індонезії можна кваліфікувати як монотоварний із переважанням відповідно тютюнових виробів, нерафінованої соняшникової олії та пшениці. Пшениця також переважає у структурі експорту України в Таїланд, Філіппіни і Бангладеш. Тому важливим напрямом торговельної політики щодо країн Азії є товарна диверсифікація експорту.

- Найкращі перспективи для забезпечення диверсифікації сільськогосподарського експорту в Китай мають сировинні товари – ячмінь і соя. Перспективними товарами для експорту в Китай є мед, курятина, молочна продукція, горох, квасоля, горіхи, черешня, лохина.

- Перспективним товаром для експорту в Індію є соєва олія, проте соєву олію, як і інші рослинні олії, можна імпортувати в Індію лише через уповноважені державні торговельні підприємства, тому розвиток експорту потребує укладання відповідних двосторонніх міжурядових домовленостей.

- Перспективи має експорт вітчизняної органічної продукції в Японію, проте його започаткування і розвиток залежать від спільних зусиль уряду та бізнесу щодо сертифікації вітчизняної органічної продукції за стандартами Organic JAS.

- Перспективи для розвитку вітчизняного експорту в Індонезію мають соя, соєвий шрот, кондитерські вироби з цукру, продукція борошномельної промисловості, овочі, фрукти, мед.

- Україна позбавлена перспектив експорту соєвої олії в Таїланд, адже Таїланд має власні переробні потужності з

виробництва соєвої олії та є експортером останньої. Проте є можливість започаткувати і розвивати експорт соєвих бобів і соєвого шроту, які входять у першу п'ятірку імпортованих сільськогосподарських товарів Таїланду. Хоча імпорт цих товарів відбувається формально в межах тарифних квот, розмір цих квот необмежений, а регулюється імпорт через затверджений перелік тайських компаній і асоціацій виробників. Отже для започаткування експорту сої і соєвого шроту в Королівство Таїланд необхідно налагодити контакти з відповідними компаніями і асоціаціями і провести міжурядові переговори.

- Окрім пшениці, Україна може розвивати експорт до Філіппін соєвого шроту, готових харчових продуктів, рослинних олій – соєвої і соняшникової, згущеного молока, сухого молока, вершкового масла і овочів.

- Перспективи для зростання обсягів експорту до Бангладеш мають вітчизняні продукти, вже присутні на ринку цієї країни – соняшникова олія і насіння соняшнику, сухе і згущене молоко, вершкове масло.

До розділу 5

1. В умовах багатопольності світової торгівлі важливості набуває аналіз глобальних проблем взаємодії України з міжнародним світовим господарством, особливо країнами з високими темпами зростання імпорту, та пошук дієвих механізмів щодо розроблення і реалізації ефективної торговельно-економічної політики, спроможної створити сприятливі умови для інтеграції вітчизняного виробництва у господарства цих країн.

2. Попит на продукцію вітчизняної промисловості на ринках країн Азії – *лідерів світового імпорту* – КНР, Індії та Японії – до 2022 р. характеризувався стабільним зростанням. Основними групами промислових товарів, що експортуються до цих країн, є переважно товари з низькою доданою вартістю, зокрема, 26 Руди, шлаки та зола, 72 Чорні метали, 81 Інші недорогоцінні метали; металокераміка; вироби з них тощо. Попри те, що обсяги експорту промислових товарів з високою

доданою вартістю до цих країн є незначними, ринкові ніші для них залишаються відкритими з подальшою перспективою на зростання. Це стосується насамперед таких товарних груп, як 28 Продукти неорганічної хімії; неорганічні або органічні сполуки дорогоцінних металів, рідкісноземельних металів, радіоактивних елементів та ізотопів, 31 Добрива, 38 Різноманітна хімічна продукція, 44 Деревина і вироби з деревини, деревне вугілля, 84 Реактори ядерні, котли, машини, обладнання і механічні пристрої; їх частини.

3. Через широкомасштабне вторгнення РФ в Україну обсяги експорту загалом до країн Азії лише за перше півріччя 2022 р. скоротилися на 49%, а обсяги імпорту – на 20%. У зв'язку із цим можна припустити, що за підсумками 2022 р. обсяги зовнішньоторговельного обороту між Україною та КНР скоротяться на 32,9% порівняно з 2021 р., Індією – на 41,9%, Японією – на 26,6%. Таким чином, за нашими оцінками, втрати України у зовнішній торгівлі з КНР через широкомасштабне вторгнення РФ за підсумками 2022 р. становитимуть щонайменше 6123,8 млн дол. США, з Індією – 1443,8 млн дол. США, з Японією – 413,5 млн дол. США. Проте, якщо врахувати позитивну динаміку, що спостерігалася останніми роками, то втрати від російської агресії можуть бути набагато більшими.

4. Попит на продукцію вітчизняної промисловості на ринках країн Азії з високими темпами зростання імпорту, зокрема Індонезії та Таїланду, до 2022 р. мав позитивну тенденцію, що не можна сказати про Бангладеш та Філіппіни. У структурі експорту вітчизняних товарів до цих країн можна побачити продукцію з високою доданою вартістю, зокрема: 84 Реактори ядерні, котли, машини; 49 Друкована продукція, періодичні видання або інша продукція поліграфічної промисловості; рукописи або машинописні тексти та плани; 30 Фармацевтична продукція; 85 Електричні машини, обладнання та їх частини; апаратура для запису або відтворення зображення і звуку, телевізійна апаратура для запису та відтворення зображення і звуку, їх частини та приладдя; 86 Залізничні локомотиви або моторні вагони трамвая, рухомий склад та їх частини; шляхове обладнання та пристрої для залізниць або трамвайних колій та їх частини; механічне (у тому числі

електромеханічне) сигналізаційне обладнання всіх видів; 44 Деревина і вироби з деревини, деревне вугілля тощо. Проте їх частка у загальній структурі експорту є досить низькою: Індонезія – 0,7%, Таїланд – 3,0%, Бангладеш – 4,3%, Філіппіни – 9,9%.

5. За нашими оцінками, через широкомасштабне вторгнення РФ в Україну за підсумками 2022 р. обсяги зовнішньоторговельного обороту між Україною та Індонезією скоротяться на 39,2% порівняно з 2021 р., Таїландом – на 35,3%, Бангладеш – на 48,6%, Філіппінами – на 38,6%. Таким чином, орієнтовні втрати України у зовнішній торгівлі з Індонезією через широкомасштабне вторгнення РФ за підсумками 2022 р. становитимуть щонайменше 450,4 млн дол. США, з Таїландом – 181,9 млн дол. США, з Бангладеш – 150,0 млн дол. США, з Філіппінами – 66,8 млн дол. США.

6. Визначальним інструментом торговельної політики країн Азії, що швидко розвиваються, виступають митні тарифи, різноманітні преференційні режими та пільги на промислову продукцію відповідно до різних двосторонніх та регіональних торгових угод. З метою захисту внутрішнього ринку усі країни активно застосовують механізми антидемпінгових та захисних заходів, нетарифні бар'єри, включаючи обмеження прав на торгівлю, вимоги щодо попередньої перевірки імпорту, заборон та обмежень експорту, застосування стандартів тощо. При цьому захист внутрішнього ринку від імпорту, що забезпечується за допомогою інструментів митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі, здебільшого зростає зі ступенем обробки продукції.

7. Стратегічний розвиток партнерських відносин між Україною та країнами Азії, що швидко розвиваються, має ґрунтуватися насамперед на активізації та посиленні діалогу з питань поглиблення торговельно-економічного співробітництва через систему інструментів торговельної політики, зокрема шляхом зменшення тарифного і нетарифного захисту внутрішніх ринків цих країн. У зв'язку з цим існує необхідність додаткового дослідження можливості укладення двосторонніх торговельних угод про ЗВТ між окремими країнами та розроблення довгострокової стратегії торговельно-економічної співпраці з

виокремленням та обґрунтуванням секторальних пріоритетів, в тому числі й в умовах повоєнного розвитку економіки України.

До розділу 6

1. Удосконалення торговельної політики в рамках зони вільної торгівлі між Україною та ЄС потребує оновлення стратегічних документів, необхідних для подальшого розвитку вітчизняної системи технічного регулювання. Потрібно передбачити етапи та комплекс заходів стосовно подальшого розвитку вітчизняної системи технічного регулювання як у контексті євроінтеграції, так і з урахуванням майбутніх інтеграційних процесів та створення зон вільної торгівлі з різними країнами. З метою нівелювання ефекту відставання в імплементації норм та правил європейських країн необхідно почати розробку та впровадження механізмів швидкої адаптації до змін у європейському законодавстві та оновлення гармонізованих стандартів країн ЄС.

2. Також важливо розпочати роботу щодо розширення переліку промислової продукції «Промислового безвізу». Оскільки умовами Угоди АСАА передбачено, що торгівля товарами між Україною та ЄС в охоплених цією угодою секторах буде здійснюватися на тих самих умовах, що застосовуються в торгівлі товарами між країнами – членами ЄС, то доцільно включити до переліку більш широке коло товарів українського експорту. За умови гармонізації стандартів та створення інфраструктури якості «Промисловий безвіз» може бути поширений на лікарські препарати, медичні прилади та високотехнологічну продукцію машинобудування.

До розділу 7

1. Одним із ключових сегментів економічної політики держави є національна торговельна політика, що визначає комплекс питань щодо регулювання суспільних відносин як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках товарів і послуг. Під час її формування враховуються ряд чинників як ендогенного, так і екзогенного характеру. Зазвичай ними є певні політичні наміри та показники, що стосуються

національних інтересів держави як суб'єкта міжнародних відносин, приватні інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (підприємств, компаній незалежно від форм власності та підпорядкування), а також інтереси окремих регіонів, на території яких працюють суб'єкти господарювання, що випускають чи поставляють продукцію (послуги) на експорт.

2. Формуючи національну торговельну політику, держава зобов'язана сповна користуватися своїм суверенітетом, зокрема для зміцнення економічної безпеки, що можливо лише на базі розвиненої сучасної економіки, орієнтованої на експорт конкурентоспроможних товарів переважно переробної промисловості. При цьому зовнішньоекономічна діяльність не має бути самоціллю і не повинна орієнтуватися на отримання суто монетарної вигоди. Історія становлення розвинених країн свідчить про те, що зовнішня торгівля була і залишається системним чинником зміцнення економічної безпеки держави, сприяння розвитку національної економіки, посилення її конкурентних переваг на світових ринках, та, як наслідок, зростання рівня життя населення.

3. З цих позицій вбачається, що держава має орієнтувати доступними заходами економічної політики: експорт – на сприяння розвитку внутрішнього виробництва конкурентоспроможних, інноваційних, з високою часткою доданої вартості товарів і залучення вітчизняних виробників до глобальних ланцюжків доданої вартості, а імпорт – на надходження в країну перш за все інноваційних технологій і обладнання для створення нових конкурентоспроможних виробництв та поставку товарів для задоволення внутрішнього промислового і споживчого попиту. В цій справі успіху, з урахуванням наслідків багатопольності світової торгівлі, можна досягти лише на основі застосування базових чинників удосконалення національної торговельної політики, до яких належить принцип дотримання публічного інтересу, що має стати основою реалізації національних інтересів суверенної держави Україна у зовнішньоекономічних відносинах.

4. Як наслідок, більш повно і в інтересах всього суспільства використовуватиметься позитивний вплив торгівлі на економічне зростання і доходи держави. Водночас розширюватиметься економічна і соціальна база для диверсифікації виробництва і поліпшення структури експорту, підвищення якості експортованих товарів, зростання технологічного рівня виробництва і якості соціального капіталу, поглиблюватиметься інтеграція країни, насамперед у європейський економічний простір. Торгівля розширить доступ до капіталу і технологій, а також, завдяки зростанню продуктивності та доходів країни, сприятиме підвищенню якості життя населення. Водночас більша відкритість у зовнішній торгівлі може бути пов'язана з певними непередбачуваними витратами коригування політики, що нестимуть ризики для окремих секторів економіки і певних співтовариств виробників або категорій працівників. У цьому випадку має відіграти свою стабілізуючу роль внутрішня економічна політика держави як у частині пом'якшення витрат коригування, так і в забезпеченні умов для повної реалізації та справедливого розподілу і суспільстві вигід від торгівлі.

Наукове видання

Осташко Тамара Олексіївна
Венгер Віталій Васильович
Пустовойт Олег Валентинович
Биконя Олександр Сергійович
Гуменюк Василь Васильович
Олефір Володимир Костянтинівич

ВПЛИВ БАГАТОПОЛЯРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ЗОВНІШНЮ ТОРГІВЛЮ УКРАЇНИ

Колективна монографія

За редакцією д.е.н.,
чл.-кор. НААН України **Т.О. Осташко**

Редактори *І.І.Бажал, А.К.Кокошко*
Оригінал-макет *С.В. Чимбай*

Підписано у світ 05.04.2024 р.
Об'єм даних 4,95 Мб

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел. (044) 254-20-36, факс (044) 280-88-69
E-mail: eip@ief.org.ua